
THE
PUNJAB ORIENTAL SERIES
No. XXIV.

THE
PUNJAB ORIENTAL SERIES

OR
A COLLECTION OF RARE & UNPUBLISHED
BOOKS RELATING TO ANCIENT
INDIA

Edited by the
WELL-KNOWN & EMINENT SCHOLARS
OF
INDIA, EUROPE AND AMERICA

No. 24

LAHORE (India)
THE PUNJAB SANSKRIT BOOK DEPOT
1937

THE
RGVEDA-PRĀTISĀKHYA

WITH
THE COMMENTARY OF UVAṬA

EDITED FROM ORIGINAL MANUSCRIPTS, WITH INTRODUCTION, CRITICAL
AND ADDITIONAL NOTES, ENGLISH TRANSLATION OF THE
TEXT AND SEVERAL APPENDICES

BY
MANGAL DEVA SHASTRI
M.A., D. PHIL. (OXON.), U. P. E. S.,

*Registrar, Government Sanskrit College Examinations,
United Provinces, Benares*

AND
*Officiating Principal, Government Sanskrit
College, Benares*

Sa. 4VI
Ma.

8235

Volume III

ENGLISH TRANSLATION OF THE TEXT,
ADDITIONAL NOTES, SEVERAL APPENDICES
AND INDICES

Published by :—

MOTILAL BANARSI DAS

LAHORE

284
59/2.23
K. 131
B. K. S. S.

Published by—
SUNDAR LAL JAIN
Proprietor,
Messrs MOTI LAL BANARSI DAS
Said Mitha, Lahore.

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.

Acc. No. .... 8235 .....
Date..... 24-1-57 .....
Call No. .... 544VI .....
Name

(Copy right reserved)
First edition, 500 copies
1937

Printed by
A. Bose,
at the Indian Press, Ltd.,
Benares-Branch.

FOREWORD

The present volume affords an essential supplement to the edition of the *Ṛgveda-Prātiśākhya*, with the Commentary of Uvaṭa, published in 1931. For the great majority of purposes in the case of so highly technical a work as the *Prātiśākhya* an English Translation is indispensable. Without its aid even those familiar with the terminology of the *Prātiśākhya* have no easy task in discovering the significance of the *Sūtras*, while for workers in other fields who have occasion to turn to the text it remains gravely obscure.

The merits of the present translation are clear. It is based on the researches of the author in establishing the text, on which further light is here thrown by extracts from European as well as Indian MSS. of the text and commentary consulted by him after his earlier work at Oxford. He has been able therefore to improve substantially the renderings of Max Müller and Regnier, and to clear up several of the obscurities of the text, and thus his work represents one of the most substantial contributions to Indian studies due to the pupils of the late Professor A. A. Macdonell, under whose auspices the author started on his task.

The completion of the work by the appearance of the Introduction and the text of the Prātiśākhya in its original form will be welcomed by all students of Indian literature.

A. BERRIEDALE KEITH

THE UNIVERSITY OF EDINBURGH,
January 1, 1937.

PREFACE

I am glad to bring before the scholarly public this third volume of my edition of the *R̥gveda-Prātiśākhya*, which is in continuation of its second volume published by the Indian Press, Limited, Allahabad, in 1931. It is a matter of regret that it was not found possible to continue the same arrangement also for its publication. But, in spite of it, the whole plan of this volume is based on the idea of unity of the whole work, no matter whether published by one or more than one publishers. All the references, whether by *Paṭala* and *Sūtra*, or by page and line, to the *R̥gveda-Prātiśākhya* or its commentary by *Uvaṭa* in this volume, are based on the second volume.

The Additional Notes in their original form were prepared during my stay at Oxford from 1919 to 1922. They have been revised and enlarged in later years. Excepting in a very few places (e.g., on pages 162-163) these notes do not take into account the evidence supplied by my subsequent collation of MSS. which is set forth in Appendix I. Whenever necessary a reference to Appendix I has, however, been given in the footnotes to the Additional Notes. It will be noticed that in most of the cases the evidence contained in Appendix I confirms my own conclusions already arrived at independently.

I often refer, in this volume, to my Introduction to the Ṛgveda-Prātiśākhya to be published in Vol. I (still in the press). A part of the Introduction was, however, published from Oxford in 1922. Whenever I refer to particular pages of the Introduction, that reference should therefore be taken to that Oxford publication.

Several Appendices and Indices have been added to this Volume. All of them have their own importance and utility. Appendix III is, however, specially important for showing the relation of the Prātiśākhya with the Pāṇinian Grammar as well as for tracing the development of the Pāṇinian Grammar itself. I intend to explain the implications of this comparison in the Introduction in Vol. I. The Indices do not take into account the Varga-dvaya-vṛtti which, as shown in the Introduction (pp. 8-12), is not the work of Uvāṭa.

Sarasvatī Bhavana,
BENARES,
the 28th August, 1937
(Kṛṣṇāṣṭamī, 1994).

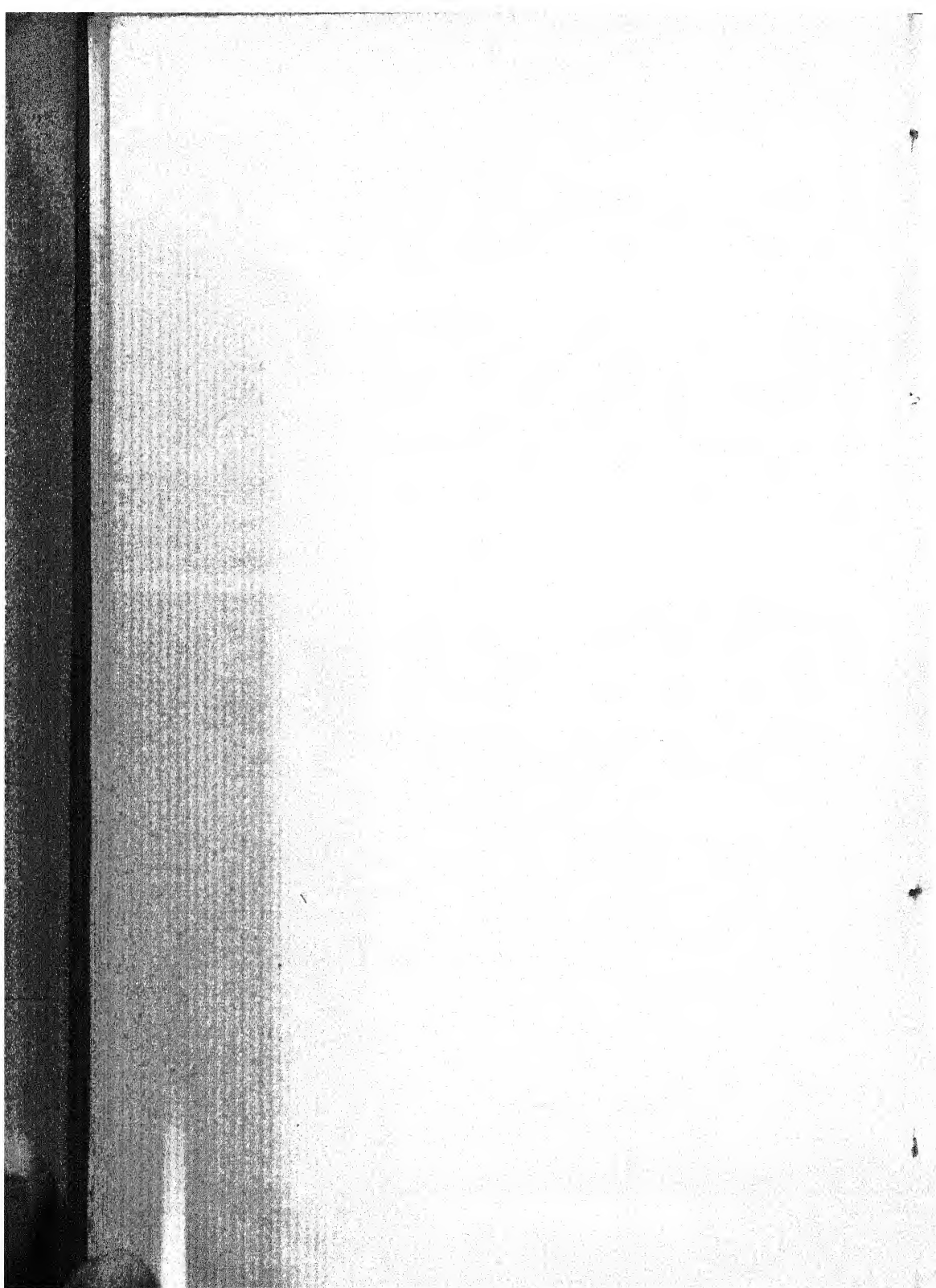
M. D. SHASTRI

CONTENTS

	Pages
ABBREVIATIONS	i—vi
TRANSLATION	1—137
ADDITIONAL NOTES	138—256
APPENDICES:	
I. Notes based on MS. evidence not incorporated in Vol. II	257—305
II. Analysis of the contents of the Ṛgveda-Prātiśākhya	307—327
III. Comparison of the Ṛgveda- Prātiśākhya with the Pāṇinian Grammar	329—344
INDICES:	
I. Authorities quoted in the Ṛgveda-Prātiśākhya	345—346
II. Vedic words or word-groups quoted in the Ṛgveda-Prāti- śākhya	347—378
III. Words occurring in the Ṛgveda-Prātiśākhya, other than those given in Indices I and II	379—425
IV. Authorities referred to in the Commentary of Uvaṭa	426—427
V. Passages quoted by Uvaṭa, other than those from the Ṛgveda	428—430

ABBREVIATIONS

Ā. Dh.	=	आपस्तम्बधर्मसूत्रम्, Mysore, 1898.
Ait. Ār.	=	ऐतरेयारण्यकम्, edited by A. B. Keith. Oxford, 1909.
Anuvākānu.	=	अनुवाकानुक्रमणी. Unless otherwise specified Macdonell's edition (Oxford, 1886) is referred to.
Apo. R̥g.	=	Die Apokryphen des R̥gveda, edited by J. Scheftelowitz.
Ār. Br.	=	आरण्यब्राह्मणम्.
Ar. Ś.	=	अर्थशास्त्रम् by Kauṭilya, revised edition, 1919.
Ā. Ś.	=	आश्वलायनश्रौतसूत्रम्, Bibliotheca Indica, 1874.
Āś. G.	=	आश्वलायनगृह्यसूत्रम्, Bibliotheca Indica, 1869.
Ā. Śikṣā	=	आप्तिशिक्षा, edited by Dr. Raghuvira, in the Journal of Vedic Studies, Vol. I, No. 2. Lahore, 1934.
A. S. L.	=	A History of Ancient Sanskrit Literature, by M. Müller. Allahabad, 1912.
Aṣṭa-vik. Vi.	=	अष्टविकृतिविवृतिः, edited with a Comm. by Satyavrata Sāmaśramī. Calcutta, 1811 Śakābda.

- Ath. Prat. = अथर्वप्रातिशाख्यम् (= शौनकीया चतुर्-
ध्यायिका), edited by W. D.
Whitney.
- Bhāg. = श्रीमद्भागवतम्, Nirṇaya Sagar
Press edition of the text
only.
- Br. D. = बृहद्देशता, edited by A. A.
Macdonell.
- Ch. Anu. = छान्दोग्योपनिषद् of Śaunaka.
- Ch. Up. = छान्दोग्योपनिषद्.
- Comm. = Commentary.
- C. V. Bh. = चरणव्यूहपरिशिष्टभाष्यम् by Mahidāsa,
Benares Sanskrit series.
- G. Br. = गोपथब्राह्मणम्, Bibliotheca Indica.
- G. Dh. = गौतमधर्मसूत्रम्, Mysore, 1917.
- G. Śikṣā = गौतमीशिक्षा (शिक्षासंग्रहः, pp. 450-455),
Benares Sanskrit series.
- Kāś. = काशिकावृत्तिः on पाणिनीयाष्टाध्यायी.
- K. Br. = कौपीतिकब्राह्मणम्, edited by B.
Lindner. Jena, 1887.
- L. Śekhara = लघुशब्ददेन्दुशेखरः.
- L. Śikṣā = लोमशीशिक्षा (शिक्षासंग्रहः, pp. 456-
462), Benares Sanskrit
series.
- Madh. Yajur. (or
Vaj. S.) = वाजसनेयिमाध्यन्दिन(यजुर्वेद)संहिता.
- Mahā. = पातञ्जलमहाभाष्यम्, edited by F.
Kielhorn.
- Mahābhā. = महाभारतम्, edited by T. A. Kri-
shnacharya and T. R. Vyasa-
charya. Bombay, 1908.

M. Dhātu.	=	माधवीयधातुवृत्तिः.
Mim. S.	=	पूर्वमीमांसासूत्रम् .
M. M.	=	Max Müller.
M. Śikṣā	=	माण्डूकीशिक्षा (शिक्षासंग्रहः, pp. 463—478), Benares Sanskrit series.
Ni.	=	यास्कीयनिरुक्तम् . Referred to by Adhyāyas and Khaṇḍas.
Nid. S.	=	निदानसूत्रम्, edited by Satyavrata Sāmaśramī.
N. Śikṣā	=	नारदीशिक्षा (शिक्षासंग्रहः, pp. 394—449), Benares Sanskrit series.
Pada-m.	=	पदमञ्जरी.
Pari. S.	=	परिभाषेन्दुशेखरः.
Pin. S.	=	पिङ्गलकृतच्छन्दःसूत्रम्.
P. Man.	=	प्रौढमनोरमा.
Prāt.	=	प्रातिशाख्यम् .
Prāt. P. Śikṣā	=	प्रातिशाख्यप्रदीपशिक्षा (शिक्षासंग्रहः, pp. 210—326), Benares Sanskrit series.
P. S.	=	पाणिनीयाष्टाध्यायी (= Paṇinisūtrāṇi)
P. Śikṣā	=	पाणिनीयशिक्षा (शिक्षासंग्रहः, pp. 378—384), Benares Sanskrit Series
P. V.	=	पाणिनिसूत्रवार्तिकानि.
P. Vṛ.	=	पार्षदवृत्तिः on the Rg. Prāt. (not yet printed).
Reg.	=	M. Regnier.
Rg. Anu. (or R. Anu.).	=	ऋक्सर्वानुक्रमणी, edited by A. A. Macdonell. Oxford, 1886.

R̥g. (or R.) Kalpa-	=	ऋग्वेदकल्पद्रुमः. Not yet printed.
druma	=	
R̥g. Pari.	=	परिशिष्टानि (or अष्टमाष्टकपूरणिका, pp. 1—46). Printed as a supplement to Gaṇapata-Kṛṣṇā-jī's edition (Bombay) of the R̥gveda-saṁhitā with Śāyana's Comm.
R̥g. Prāt.	=	ऋग्वेदप्रातिशाख्यम् .
R. Pari. ¹	=	ऋग्यजुःपरिशिष्टम् (pp. 494—501), edited with the शुक्लयजुः-प्रातिशाख्यम् in the Benares Sanskrit Series.
R. T. or (R. Tan.)	=	ऋक्तन्त्रम्, edited by Surya Kanta Shastri. Lahore, 1933.
RV. (or R̥g.)	=	ऋग्वेदसंहिता.
S.	=	Sūtra.
S. Bh. Śikṣā	=	स्वरभक्तिलक्षणपरिशिष्टशिक्षा (शिक्षा-संग्रहः, pp. 172—175), Benares Sanskrit Series.
S. Kaum.	=	व्याकरणसिद्धान्तकौमुदी.
Svarāṇ.	=	स्वराङ्कुशः, edited by Satyavrata Sāmaśramī.
Śabda-k.	=	शब्दकौस्तुभः.
Śān. Ār.	=	शाङ्खायनारण्यकम्, edited by A. B. Keith, Oxford, 1909.
Śān. Ś.	=	शाङ्खायनश्रौतसूत्रम्, Bibliotheca Indica, 1888.

1. 'R̥g. Pari.' on page 140, l. 11 should be corrected to 'R. Pari.'

Śikṣā-pr.	=	शिक्षाप्रकाशः (शिक्षासंग्रहः, pp. 385—393), Benares Sanskrit Series.
Ślo. Vār.	=	मीमांसाश्लोकवार्तिकम्, Benares, 1898.
Ś. Sañ.	=	शिक्षासंग्रहः, Benares Sanskrit Series.
Tait. Ār.	=	तैत्तिरीयारण्यकम्, Bibliotheca Indica.
Tait. Prāt.	=	तैत्तिरीयप्रातिशाख्यम्, edited by W. D. Whitney.
Tat. Bodh.	=	तत्त्वबोधिनी.
Tribhāṣ. (or Tribhā. R.)	=	त्रिभाष्यरत्नम्, a Comm. on the Tait. Prāt.
Upanid. S.	=	उपनिदानसूत्रम्, edited by M. D. Shastri in the "Princess of Wales Sarasvatī Bhavana Texts Series". Benares, 1931.
Vāc. Br.	=	वाचस्पत्यवृहदभिधानम्.
Vaidikā.	=	वैदिकाभरणम्, a Comm. on the Tait. Prāt.
Vāj. Prāt.	=	वाजसनेयिप्रातिशाख्यम्, edited and translated by A. Weber, Indische Studien, Vol. IV. In special cases, however, the शुक्लयजुःप्रातिशाख्यम् of the Benares Sanskrit Series is also referred to specifically.
Vāj. S. (or Mādh. Yajur.)	=	वाजसनेयिमाध्यन्दिनसंहिता.

Varna-r.	=	वर्णरत्नप्रदीपिका शिक्षा by Amareśa (शिक्षासंग्रहः, pp. 117—137), Benares Sanskrit Series.
Var. Vr.	=	वर्गद्वयवृत्तिः by विष्णुमित्र.
Viṣ. P.	=	विष्णुपुराणम्, edited by Jivā- nanda Vidyāsāgara. Cal- cutta, 1882.
V. V.	=	विकृतिवल्ली, edited by Satya- vrata Sāmaśramī.
Λ. V. Tīkā	=	विकृतिवल्लीटीका by Gaṅgādhara Bhaṭṭācārya, edited by Satyavrata Sāmaśramī.
Yaj. Anu.	=	शुक्लयजुःसंवित्क्रमसूत्रम्, with the Comm. of Deva Yājñika, Benares Sanskrit Series.
Y. Śikṣā	=	याज्ञवल्क्यशिक्षा (शिक्षासंग्रहः, pp. 1— 35), Benares Sanskrit Series.

RGVEDA-PRĀTISĀKHYA

TRANSLATION

— :-0-: —

The Introductory Stanzas

- (1) Having made obeisance to the supreme first God, the lotus-born,—to him whom, in the lower and the higher Veda (परावरे ब्रह्मणि), the great sages always describe as the soul and the abode of the Veda,—Śaunaka states the nature (लक्षणम्) of the R̥k-stanzas (ऋचाम्).
- (2) Māṇḍūkeya says that the union (of the earth and heaven) is the air. Likewise, Māksavya (says), in this connection (अस्य, that it is) the ether alone. Āgastya thinking that there is an identity between the air and the ether (says that the union is) the same (i.e., the ether) without omitting (the air, अवि-परिहारम्).

- (3) With regard to the self, Śuravira and (his) son dispute about the order of speech and mind.

The turning into euphonic combination they call 'Nirbhuja', and the pronouncing of pure syllables, 'Pratr̥ṇṇa'¹.

- (4) Both (the Nirbhuja and the Pratr̥ṇṇa) are embraced by the Ubhayamantareṇa ; and so are the (objects of) desires known as food, heaven, and both.

(One should know) the breath (of the Saṁhitā), *i.e.*, the letter ṣ, the strength, *i.e.*, the letter ṇ, and the mutual sacrifice of speech and breath.

- (5) & (6) Heaviness, lightness, homogeneousness (of sounds); short, long, and prolated (syllables); dropping, insertion, and modification; natural state, the unchanged Visarjaniya (विक्रमः), and duplication ; (the quality of) the circumflex, acute, and grave accents; breath, voice, and both—all this must be understood by one studying the Vedic speech.

- (7) For the sake of knowledge of (all) this, I will expound, in the following, this whole treatise with reference to the Śaiśirīya text, as well as the science of the metres, their

---

1. The Nirbhuja is the Saṁhitā; the Pratr̥ṇṇa, the Pada; and the Ubhayamantareṇa (see stanza 4), the Krama text.

form, the knowledge of beings, the pervasion of the metres, and the achievement of heaven and immortality.

- (8) One who knows the distinction of the Pada and the Krama text, is expert in the succession of sounds (*i.e.*, in the Samhitā text), and distinctly knows accents and quantity, will attain the perfection of a teacher.
- (9) A, ṛ, i, u, e, o, ai, au (these are the vowels: *svaras*).

L, among the vowels, (does not occur) at the beginning and at the end of words (*i.e.*, the vowel l occurs only in the middle of words).

(One should recognise) the long vowels, beginning with ā, as the seconds to (their corresponding) short ones.

They exist in the case of all the five (short vowels).

- (10) K, kh, g, gh, ṇ ;

c, ch, j, jh, ñ ;

t, th, d, dh, n ;

t, th, d, dh, n ;

p, ph, b, bh, m ;

y, r, l, v ;

h, ś, ṣ, s ;

ḥ (Visarjaniya), ḷ (Jihvāmūliya), ḡ (Upadh-māniya), ṁ (Anusvāra).

This is the group of (all the) letters and (their) order.

PATALA I.

- (1) The eight (vowels), in the beginning, are monophthongs (समानाचराणि).
- (2) Then the next four are diphthongs (संयचराणि).
- (3) These (both monophthongs and diphthongs) are vowels (स्वराः).
- (4) A prolated vowel (ऌतः), followed by *i*, (is to be treated) like a long vowel.
- (5) Anusvāra is either a consonant or a vowel (*i.e.*, it shares some of the qualities of consonants and some of vowels).
- (6) All the rest (are) purely consonants.
- (7) The first of them are 'contact consonants' (स्पर्शाः).
- (8) They (consist of) five classes, each of five (letters).
- (9) Then the (next) four are semi-vowels (अन्तःस्थाः).
- (10) The next eight are 'breathings' (उष्मायः).
- (11) The last seven of them (*i.e.*, of the breathings) are voiceless (अवोषाः).
- (12) The first two in each class are also voiceless.
- (13) The even ones (in each class) are aspirates (सोष्मायौ).
- (14) The final (in each class) is nasal (अनुनासिकः).

- (15) Gārgya (takes) a contact consonant in pause, apart from that (*i.e.*, apart from the final consonant of each class), as the third (of its respective class).
- (16) (But) Śakaṭāyana (takes it) as the first (of each class).
- (17) Among the vowels, the odd ones, up to the seventh, are short.
- (18) The rest are long.
- (19) But both (the short and long ones) are syllables (अक्षराणि).
- (20) The long vowels are heavy.
- (21) Similarly, (those) of the others (*i.e.*, of the short vowels) which are followed by a conjunct consonant or Anusvāra (are heavy).
- (22) Anusvāra and a consonant are parts of a syllable.
- (23) Consonants between two vowels belong to the following one.
- (24) Anusvāra and Visarjaniya belong to the preceding (vowel).
- (25) The first (letter) of a conjunct consonant (between two vowels) optionally (belongs to the preceding or the following vowel).
- (26) In the same way, when the second (letter of a conjunct consonant) is doubled, both (the consonants caused by reduplication optionally belong to the preceding or the following vowel).

- (27) A short vowel has one mora.
- (28) That much is the interval of an Avagraha¹.
- (29) A long vowel has two (moras).
- (30) A prolated vowel is said to have three (moras).
- (31) (This) prolation (प्लुतिः) occurs (in the R̥gveda) thrice (in the passages :) अ॒वः
 स्वि॒दासी॑श्च (R̥g. X. 129,5), उ॒परि॑ स्वि॒दासी॑श्च (R̥g. X. 129,5), भी॒रिव॑ वि॒न्दती॑श्च (R̥g. X. 146,1) (and there) it has a reference to the meaning (of the sentence).
- (32) The ' vowel-part ' (स्वरभक्तिः) belongs to the preceding (letter and) is a part of the (preceding) syllable.
- (33) The longer (Svarabhakti) has half a mora.
- (34) The others (i.e., consonants) also (have half a mora).
- (35) The other (Svarabhakti, i.e., the shorter one) is less by half (the longer one, i.e., has one-fourth of a mora).
- (36) A nasal letter is called ' coloured ' (रक्त).
- (37) But a coming together of consonants is conjunction (संयोगः).
- (38) The letter *a* (i.e., *a* and *ā*) is a guttural.

---

1. Separation of words in the Pada text indicated by the sign ' S '.

- (39) Also both the first and the fifth of the breathings (*i.e.*, *h* and *ḥ*, are gutturals).
- (40) Some (teachers hold that) these two (letters) are chest-sounds (उरस्वौ).
- (41) *Ṛ* (*i.e.*, *r* and *ṛ*), *ḷ*, then the sixth breathing (*i.e.*, *jihvāmūliya*) and the first class of consonants (*i.e.*, *k*, *kh*, *g*, *gh*, *ṇ*) are produced at the root of the tongue.
- (42) *E*, the *c*-class (*i.e.*, *c*, *ch*, *j*, *jh*, *ñ*), *i* (*i.e.*, *i*, *ī*, *ai*, *y* and *ś* are palatals.
- (43) *Ṣ* and the *ṭ*-class (*i.e.*, *ṭ*, *ṭh*, *ḍ*, *ḍh*, *ṇ*) are cerebrals.
- (44) But the *t*-class (*i.e.*, *t*, *th*, *d*, *dh*, *n*) is produced at the root of the teeth.
- (45) Also *s*, *r* and *l* (are produced at the root of the teeth).
- (46) Some (teachers hold that) *r* is produced at the projected place lying immediately above the upper gum (वरस्पर्शम्).
- (47) & (48) The rest are labials, excepting the nose-sounds, (*i.e.*) the *nāsikya*¹, the twins (यमाः), and Anusvāra.
- (49) Such are the places of articulation.
- (50) At this point the explanation of the Yamas (is to be given).

---

1. On the meaning of *nāsikya*, see note.

(51) The teacher Vadamitra, however, says that the root of the tongue and the palate (together) are the places of articulation of $\bar{d}$.

(52) That $\bar{d}$, occurring between two vowels, becomes $\bar{l}$ according to the same (teacher).

The same ($\bar{d}$) becoming $\bar{d}h$ by an addition of a breathing (*i.e.*, h) is changed to $\bar{l}h$ (between two vowels) according to the same (teacher).

The examples here are : इळा, साम्बहा, and the word वीड्वङ्गः (when given) with the Avagraha.

(53) One should understand the exceptions as connected with the (corresponding) general rules.

(54) Irregular formations (are to be understood) as given with reference to the whole treatise.

(55) In a statement as to the places of articulation and the contraction of vowels, (one should), when a short vowel is mentioned, (understand) the two homogeneous vowels: short and long.

(56) (One should understand that) the expression 'this to that' means becoming that, with reference to the sound which (in its relation) stands nearest to it¹.

---

1. Cp., for instance, II. 15.

- (57) Ritual summonses (वैवाः, should be treated) just like metrical quarters.
- (58) (One should regard) the finals of words joined (by Sandhi) to that (*i.e.*, non-Vedic *iti*) as (they appear) before the non-Vedic *iti* (is added in the Pada text).¹
- (59) (The finals of those words which are) not joined, by Sandhi, to that (*iti*, should be taken just as they are).
- (60) The so-called Sāma-vaśa Sandhis (cp. VII. 1) that make an accomplishment of the two elements (*i.e.*, the short and long syllables) of a Pāda (should be taken as) exceptions.
- (61) In the absence of a statement to the contrary, (one should treat) the parts of a compound as words.
- (62) Excepting (the instances of) cerebralization (जत), sibilation (व्वाचरित), the Krama text, and the accent.
- (63) Teachers maintain that the first eight vowels, when (they occur) in pause and are not Pragrhyas, are nasalized.
- (64) The followers of Śākalya show that (nasalization) only in the case of a vowel having three moras, in order to prevent the loss

---

1. Thus *prātar iti* of the Pada text (in which the non-Vedic *iti* is added to *prātah*) appears in the Saṁhitā text as *prātah*.

of the teaching of the Ācāryas (referred to above).

- (65) The ten vowels beginning with *r* (are called) Nāmins (*i.e.*, causing the change of a dental into a cerebral).
- (66) In the case of cerebralization (of a dental) the letter which causes the cerebralization (नन्ता) stands first, (while) that which suffers the same (नम्यम्) follows.
- (67) A Visarjaniya, which is not rhotacized (अरिक्तः) and is followed by a vowel or a sonant consonant, (should be treated), together with its penultimate, as one letter.
- (68) *O* appearing (as final) in a vocative is Pragr̥hya.
- (69) Also the other (*O* which is) a word (by itself is Pragr̥hya).
- (70) Also (*O*) not occurring at the end of the first part of a compound (is Pragr̥hya).
- (71) The three long vowels, beginning with the sixth, (*i.e.*, *ī*, *ū*, *e*), when standing at the end of a dual, (are Pragr̥hya).
- (72) The first two (of these three long vowels) belonging to the seventh case (are) also (Pragr̥hya).
- (73) Also (the words) अस्मे, युष्मे, त्वे and अमी are Pragr̥hya.
- (74) The last but one word (*i.e.*, त्वे), when it is *anudātta* or a part of a compound, (is) not (Pragr̥hya).

- (75) *U*, when joined to इति and standing alone (*i.e.*, not joined to a consonant), is nasalized and lengthened and is also (Pragrhya) according to the teaching of Śākalya.
- (76) The fifth breathing (*i.e.*, *h*), when preceded by a Nāmin vowel, is rhotacized (रेकी).
- (77) With the exception of महः and अपः, the other (Visarjaniya, *i.e.*, one not preceded by a Nāmin vowel, is rhotacized), as is stated (below).
- (78) The word अन्तः, when it has the *udātta* accent on its final syllable, (is rhotacized).
- (79) The word अन्तः (is rhotacized) when otherwise (*i.e.*, when it has no *udātta* accent on its final syllable).
- (80) The word उपः, forming the first part of a compound, (is rhotacized), if a contact consonant follows.
- (81) The word प्रातः (is rhotacized).
- (82) The word माः, in the phrase देवं माः, (is rhotacized).
- (83) The word वचः, if it has the *udātta* accent on its first syllable, (is rhotacized).
- (84) The word कः, if *anudātta*, (is rhotacized).
- (85) The word अविमः (is rhotacized).
- (86) The word अदः after the phrase तदा (is rhotacized).
- (87) The word स्तः, when it occurs in the Pragātha-hymns, (is rhotacized).
- (88) The word कः after पृथगे (is rhotacized).

- (89) The word कः after दिवे (is rhotacized).
- (90) The word कः after अपः (is rhotacized).
- (91) The word अस्ताः (is rhotacized).
- (92) The word अस्तः (is rhotacized), if not preceded by वि.
- (93) The word स्वः (is rhotacized), if it has the *svarita* accent.
- (94) (The word स्वः is) not (rhotacized), if it forms the latter part of a compound.
- (95) The statement of accent (in Sūtras 78, 79, 83, 84, 93 is applicable only) to the case of words not forming the first part of a compound.
- (96) The word अवः (is rhotacized), when followed by the word मद्ः.
- (97) The word ऊचः, if followed by a vowel or a sonant consonant, and if not at the end of a hemistich, (is rhotacized).
- (98) (The word ऊचः is) not (rhotacized), when र, or the words अरुषासः, अतृणत्, and मही follow.
- (99) The words वः, अवः and आवः preceded, in the same Pāda, by वि or अप (are rhotacized), if they (*i.e.*, any of these five words) do not form a part of a compound.
- (100) (The words वः, अवः and आवः are) not (rhotacized), if followed by (the eight words) पथ्या, मघोनी, दिवि, चक्षसा, मदे, पूर्वः, अर्चिषा, अतीवृषाम.
- (101) (The sixteen words) होतः, सनितः, पोतः, नेष्टः, सोतः, सवितः, नेतः, त्वष्टः, मातः, जनितः, आतः, व्रातः, स्थातः, जरितः, घातः, धर्तः (are rhotacized).

- (102) (The nine words) जामातः, दुहितः, दत्तः, प्रशास्तः,
अवितः, पितः, दोषावस्तः, अवस्पृष्टः, प्रयन्तः (are rho-
tacized).
- (103) (The nineteen words) दीधः, अभाः, अवरीवः, अदर्दः,
दर्दः, अदर्धः, अजागः, अजीगः, वाः, अपुनः, पुनः, अस्पः, अकः,
स्पः, सस्वः, अहः, सलुतः, सबः, अस्त्राः (are rhotacized).
-

PĀTALA II.

- (1) The Samhitā text has (disjointed) words as its material (प्रकृति).
- (2) (It is called Samhitā), because, while combining the finals of words to the initials of words, it proceeds without any interval of time.
- (3) The interval, however, between two vowels, is called hiatus (विवृतिः).
- (4) That (hiatus) has optionally the duration of a 'vowel-part' (स्वरभक्ति).
- (5) One should understand the teaching of (euphonic) modification (as applicable) only to those initials and finals of words which are seen in the Pada text (and this also) in virtue of an (explicit) rule.
- (6) A word, consisting of (only) one letter, even if contracted, (is to be treated) as the final as well as the initial of a word.
- (7) (One should make) the euphonic combinations according to the succession (of words).
- (8) When the words यः, सः, सः or vowels precede (and) a consonant follows, these 'combinations according to the succession of syllables' (अन्वयरसंघयः) are 'in the natural order' (अनुलोमाः).
- (9) When it is otherwise (i.e., when consonants precede and vowels follow), the

same (*i.e.*, the *anvakṣarasandhis*) are 'contrary to the natural order' (प्रतिबोधाः).

- (10) In the so-called *pratiloma anvakṣarasandhis* the first class-consonants become the third class-consonants.
- (11) In the case of others (*i.e.*, *anuloma anvakṣarasandhis*) the breathing (*i.e.*, Visarjaniya) of the three (words, *i.e.*, एषः, etc.) is dropped, excepting the vowel (preceding the Visarjaniya).
- (12) But not where they are parts of a compound.
- (13) पुरपुता, तितउना, प्रउगम्, नमउक्तिभिः—(these) are (the four cases of) hiatus in the interior of words.
- (14) Cases of hiatus, other than these, (occur) in the (external) combinations of words.
- (15) Two monophthongs which have the same place of articulation become one long vowel.
- (16) A (*i.e.*, *a* and *ā*), when followed by *i* (*i.e.*, *i* and *ī*), is, together with the following (vowel), changed into *e*.
- (17) In the same way (*a*, *i.e.*, *a* and *ā*), followed by *u* (*i.e.*, *u* and *ū*), is changed into *o* (together with the following vowel).
- (18) If the odd ones (*i.e.*, *e* and *ai*) among the next (vowels, *i.e.*, the diphthongs) follow, (*a*, *i.e.*, *a* and *ā*, together with the following vowel), becomes *ai*.

- (19) (A, *i.e.*, *a* and *ā*, together with the following vowel) becomes *au* when the even (diphthongs, *i.e.*, *o* and *au*) follow.
- (20) These combinations (Sūtras 15-19) are named 'contracted' (प्रसिद्धाः).
- (21) A non-guttural monophthong is changed into its own semi-vowel, when followed by a vowel.
- (22) (But) not (so) whenever the same monophthong (as the preceding one) follows.
- (23) These (combinations), in which the following (vowel) remains unchanged, are called 'hastened' (हेमाः).
- (24) An unrhottacized Visarjaniya, if preceded by a long vowel and followed by a vowel, becomes *ā*.
- (25) Also the last two vowels (*i.e.*, *ai* and *au*, become *ā*, when followed by a vowel).
- (26) These (Sūtras 24-25) are (the cases of) 'hiatus between two words' (पदवृत्तयः).
- (27) But that (unrhottacized Visarjaniya), if preceded by a short vowel (and followed by a vowel), becomes *a*.
- (28) So the two vowels¹ which precede the last but one (vowel become *a*, when followed by a vowel).

---

1. The last but one vowel being *ai*, the two vowels preceding it are *e* and *o*.

- (29) These (combinations) are (technically called) *udgrāhas*.
- (30) If followed by a long vowel (the same combinations are called) *udgrāha-pada-vṛttis*.
- (31) When the two vowels (*i.e.*, *a* and *ā*), which arise from labials (*i.e.*, *o* and *au*), are followed by a non-labial (vowel), there is an insertion of *v* (which is technically called) *bhugna*.
- (32) The two guttural (vowels) become *a* when followed by *ṛ*. This (combination is technically called) *udgrāhavat*.
- (33) When forming the first element (पूर्वह्वायि, *i.e.*, the finals of preceding words) of the so-called *udgrāha* combinations and when followed by *a*, the two (letters, *i.e.*, *e* and *o*) remain unchanged, (while) the former (*i.e.*, *aḥ*) becomes *o*. These (combinations) are (technically called) *prācyā-pada-vṛttis* and *pañcāla-pada-vṛttis*; those in which the preceding (vowel) is a labial belonging to the Pañcālas (*i.e.*, are called *pañcāla-pada-vṛttis*).
- (34) Now begins the combination (called) 'absorbed' (अभिनिहितः).

A in the beginning of a Pāda, becomes one with these primary and secondary

(vowels, *i.e.*, *e* and *o*) ; they (*i.e.*, *e* and *o*, remaining) here as the result of combination.

- (35) (Also) in the interior of a Pāda (*a* similarly becomes one with the preceding *e* or *o*), if, in the Saṁhitā text, a light syllable beginning with *y* or even *v* follows the light vowel *a*.
- (36) If a similarly constituted (syllable, *i.e.*, a light syllable following a light *a* in the Saṁhitā text), even beginning with another (consonant, *i.e.*, a consonant different from *y* or *v*), follows, (*a*) which is preceded by a word ending in *āvaḥ* (becomes one with the preceding vowel).
- (37) (If preceded by words) ending in *aye*, *ayaḥ*, *ave* and *avaḥ*, *a* (becomes one with the preceding vowel), under all circumstances.
- (38) (*A* becomes one with the preceding vowel) when (preceded) by the word चः, the latter being preceded by the words आ, न, प्र, क, चित्रः, सविता, एव, कः .
- (39) (The initial *a* of) the following words (becomes one with the preceding vowel), if (preceded) by any word (ending in *e* or *o*).
- (40) (The words referred to in the previous Sūtra are :) अदाव्, अवत्रः, अजनयन्त, अव्यत्यै, अमेव्, अयोऽपाटिः, अवन्तु, अवीरता, अमुमुक्तम्, अमतये, अनशामहे, अव त्वचः, अवीरते, अवांसि, अवः, अरथाः .

- (41) (A becomes one with the preceding vowel) when preceded by the words : वासोवायः, अभिभुवे, कवयः, संक्रन्दनः, धीजवनः, स्वधावः, उरसादतः, ऋतावः, सगर्भः, हिरण्यशृङ्गः .
- (42) (The absorption of *a* appears in the following combinations of two words :) येऽराः, रायोऽध, मेऽधायि, नाऽहिः, अग्नेऽभिदासति, जायमानोऽभवः, अग्नेऽयम्, नृनोऽपः, अंहोऽतिपिप्रति .
- (43) (So also in the combinations :) जम्भयन्तोऽहिम्, मरुतोऽनुभर्त्री, यवसेऽविष्यन्, चयुनेऽजनिष्ट, वृत्रहस्येऽवीः, समरेऽतमानाः, मरुतोऽमदन्, अभितोऽनवन्त .
- (44) (The absorption of *a* appears in the combinations :) द्रुवतेऽध्वन्, तवसेऽवाचि, मेऽरपत्, दधिरेऽग्ना, नहुपोऽस्मत्, पुरोऽस्मिन्, उप तेऽधाम्, वहतेऽयम्, यमोऽदितिः, जनुपोऽया, सुवितोऽनु, अत्रियोऽधित .
- (45) (The absorption of *a* also appears in the combinations :) वपुषेऽनु, विशोऽयन्त, सन्तोऽवद्याचि, खेऽनसः, भरन्तोऽवस्थवः, अवोऽस्तु, बुध्न्योऽज्ञः, मायिनोऽधमः .
- (46) (So also in the combinations of words :) देवोऽनयत्, पुरुवसोऽसुरघ्नः, भूतोऽभि, रवेतेऽरुपः, तेन नोऽद्य, येऽज्ञामयः, तेऽरदत्, नोऽधिवक्ता, तेऽवर्धन्त, तेऽरुणेभिः, सद्योऽधि .
- (47) (So also in the following combinations :) स्वाध्वोऽज्जनयन्, धन्वोऽभिमातीः, अग्नेऽप दह, मनसोऽधि, योऽध्वनः, योऽह्नाः, तेऽविन्दन्, तरसोऽधि, न योऽधि, पादोऽस्थ, योऽस्ति, ब्राह्मणोऽस्य, योऽनयत् .
- (48) (The absorption of *a* also appears in the combinations :) सोऽस्माकं यः, द्वेषोऽभ्योऽन्यकृतेभ्यः, तेभ्योऽकरम्, पथस्वन्तोऽमृताः .

- (49) (The absorption of *a*) does not take place when the words अन्यः, अर्वाके and अथो (respectively) follow the words पुत्रः, पराके and परावतः .
- (50) Even in the interior of a Pāda, (the absorption of *a* does not take place in the case of the following :) वयो अन्तरिहे, वयो अस्य, अश्वयः, हेतुयः, त्रयः, वो अन्धसः, शयवे अश्विना, उभये, श्रवो अधि, साङ्गयः, जामयः, पयः .
- (51) The so-called Pragrhya vowels remain unchanged, when occurring before the word इति .
- (52) (The so-called Pragrhya vowels remain unchanged) also when vowels follow in the Sāmhita text.
- (53) The first (Pragrhya, *i. e.*, *o* in the vocative, is, however, treated in the Sāmhita text) as is said (above)¹.
- (54) These (combinations), occurring with the following words, are everywhere (*i. e.*, either in the Sāmhita or in the Pāda text, called) *pragrhitapadas*.
- (55) (But Pragrhya vowels) that occur at the end of three-syllabic words (do) not (remain unchanged) when followed by the word इव (in the Sāmhita text).

---

1. That is, in Sūtras II. 28, 31 and 34.

- (56) *U*, when preceded by *y* which is the result of a euphonic combination, and also when following a hiatus, (remains unchanged), only in the *Saṃhitā* text.
- (57) The word सु (remains unchanged) when a word beginning with *u* follows.
- (58) If not preceded by a monosyllabic word or the word तत्र, the word पूषा (remains unchanged), when *a* follows.
- (59) The words श्रद्धा, सन्नानी, सुशमी, स्वधा, कृती, वृथुत्रयी, वृथिनी, ईषा, मनीषा, अया, निद्रा, ज्या and प्रया (remain unchanged), when the first, the fifth and the sixth of the vowels (*i. e.*, *a*, *i*, and *ṛ*) follow.
- (60) The word सचा (remains unchanged), when a vowel, in the beginning of a *Pāda*, follows.
- (61) *Ā*, if standing by itself (and followed by a vowel occurring in the beginning of a *Pāda*, remains unchanged), when preceded by a word ending in *su*, the words जोषम्, चर्षणीः, चर्षणिभ्यः, a word ending in *e*, or the words मित्रयोः, अस्तत्, ईवत्, and नमस्तुः .
- (62) The two guttural (vowels, *i. e.*, *a* and *ā*, remain unchanged), before (the hymns belonging to the seer) Luśa, when followed by *e* and *o* (occurring in the beginning of a *Pāda*).
- (63) The word अमिनन्त (remains unchanged) in the Gotama-(hymns).

- (64) The words दिश्वा, विघर्ता, विपन्या, कदा, या and माता (remain unchanged), when *r*, even if not belonging to the beginning of a Pāda, follows.
- (65) The words भीषा and पथा, in the Parucchepa- (hymns, remain unchanged), if *a* follows.
- (66) The (hiatus) पूर्वा अग्निम्, with its penultimate lengthened, (occurs) in (the hymns of) the descendants of Atri.
- (67) The hiatuses, which, from सचा (Sūtra 60) to one with its penultimate lengthened (Sūtra 66), have been prescribed, have their penultimate nasalized.
- (68—77) (The following irregular combinations should be taken) just as they are given here :—

सेदु, सास्मिन्, सेमभि, साभिवेगः, सेदभवः, सोपमा, सौपधीरनु,
सास्मा अरम्, सोत नः, सेन्द्र विश्वा, सेति, सास्माकमनवद्य,
सासि (68) ;

सेदग्ने, सेदग्निः in the Vasiṣṭha-hymns, सास्माकंभिः,
सेदुग्रः, सेमे, सैना, सैनम्, सेमम्, सोदङ्गम्, सेमाम्, सोपाम्, सेशे,
सेदीशे (69) ;

नू इत्या ते, सानो अद्ये, वो अस्मे, वासौ, वेद्यस्याम्, द्विण्येमे, नू
अन्यत्रा चित्, नू इन्द्र in the beginning of a Pāda,
ऊत्पर्वाक् (70) ;

उद् अयान्, रजेषितम्, धनर्चम्, शतर्चसम्, दशोण्ये, दशोण्ये,
यथोहिषे, यथोचिषे, दशोणिम्, पिवा इमम् when followed
by a vowel, रथोळ्ह (71) ;

वीरास एतन्, तम् अकृण्वन्, ततारेव, प्रैषयुः, रोदसीमे, धन्वर्णसः,
सरपसः, सचेत, प्रधीव, वीळू उत, सर्तवाजौ (72) ;

अश्विनेव, पीवोपवसनानाम्, महो आदित्यान्, उपसामिवेतयः, स्तोत-
व अम्यम्, सृजा इयधै, सचेन्द्र, सानो अव्यये, स्वधामिता (73) ;

गोत्रोपशा, गोत्रजीक in any gender or case
(प्रवाद), मनीषा आ त्वा, पृथिवी उत द्यौः, मनीषावस्युः, रण्या इह,
आव, बृहतीइव (74) ;

योनिमारैक्, ऋगादारैक्, आरैक्, दुर्योण आवृणक्, हन्त्यासत्, रुप
आरुपितम्, अनायुधास आसता (75) ;

अस्त्वासतः, निराविध्यत्, अभ्यादेवम्, क आसतः, न्यावृणक्, न-
किरादेवः, न्याविध्यत्, एनमायुक्त (76) ;

अहिहन्नारिणक्पथः, आयुक्षाताम्, उदावता, रिक्थमारैक्, य आयुक्,
कुरुश्रवणमावृणि (77).

(78) The euphonic combinations in the three
cases शुनश्चिच्छेपं निदितम् (Rg. V. 2, 7), नरा वा शंसं
पृषणम् (Rg. X. 64, 3), नरा च शंसं दैव्यम् (Rg. IX.
86, 42) are not according to the succession
(of words in the Pada text).

(79) Where there is (at least) a long vowel the
hiatuses are long.

(80) Those hiatuses, in which there is a vowel
on both sides of an (intermediate) vowel,
are technically called *dvi-sandhis* (=ad-
mitting twofold combination).

(81) According to the old Śākalya (the hiatuses) in the Prācyā and Pañcālā (Padavyṛttis)¹ have their following vowels resembling their preceding ones.

(82) (But) the settled practice is otherwise.

---

1. Cp. II. 33.

PATALA III

- (1) The acute (उदात्त), the grave (अनुदात्त), and the circumflex (स्वरित) are the three accents. They are uttered respectively through stretching (आघात), relaxing (विश्रम्भ), and carrying across¹ (आक्षेप, of the organs).
- (2) They belong to syllables.
- (3) When there is a combination of the first two accents (*i. e.*, of the acute and the grave) into one syllable, (the resulting) accent is circumflex.
- (4) A half-mora or even half (the whole quantity) of that (circumflex) is higher than the acute.
- (5) The rest which follows is grave, (but) is heard like the acute.
- (6) (Only) if the following syllable is not uttered acute or circumflex.
- (7) A circumflex syllable which is preceded in (the same) word by an acute (should be regarded in its nature) as grave.
- (8) The circumflex, in (the same) word, (which is) different from this (*i. e.*, which is not preceded by an acute), they call natural (or independent : जात्य) circumflex.

---

1. Cp. Whitney on Ath. Prāt. I. 16 ; also Uvaṭa.

- (9) One should regard one or more than one grave syllables which follow (in the same word) those two (kinds of circumflex) as acute (*i. e.*, heard like an acute).
- (10) If not preceding (a syllable) which happens in that way (*i. e.*, which is either an acute or a circumflex).
- (11) In a coalescence (of two vowels), one of which is acute, the syllable resulting from the combination (सन्ध्य) is acute.
- (12) But (the result of the combination) is circumflex, if (there is a coalescence of) a circumflex with a following grave.
- (13) One should, according to Śākalya, proceed in the same way (*i. e.*, should regard the result of the combination as circumflex), in the contraction of two short *i* vowels and in the so-called 'hastened', and 'absorbed' combinations, if the first element (in the different combinations) is acute.
- (14) According to Māṇḍūkeya, one should traditionally recognise the same in all cases of the contraction (the first element of which is acute).
- (15) These are the (accentual) characteristics of (vowels) arising from coalescence.
- (16) (The vowels arising from coalescence) with a following (acute) become the first (*i. e.*, acute).

- (17) A grave syllable, preceded by an acute and intervened by hiatus or a consonant, is circumflexed, if not followed by an acute or circumflex.
- (18) According to (their) euphonic combination, they call these different kinds of circumflex, respectively *Vaivṛtta*, *tairovyañjana*, *kṣaipra*, *abhinihita*, and *praśliṣṭa*. (Cp. III. 13 and 17).
- (19) The grave syllables which follow a circumflex have the accent (called) 'accumulation' (प्रचय), (in which case) they (*i.e.*, the grave syllables), one, two, or even more, are heard like an acute.
- (20) Some (teachers), however, (beginning) from the end, pronounce one or more than one syllables as grave, or (they do so) even till the last (syllable).
- (21) But certainly (the syllable) followed by an acute or circumflex (is grave).
- (22) Some (teachers explain this) grave accent for (this) reason, that there might appear the distinguishing features (धर्मे) of the so-called 'accumulated accent' (प्रचयस्वर).

(This) practice with regard to the 'accumulated accent' is according to Śākalya and Ānyatareya.

- (23) Vyāli, however, (maintains) the usage of the grave accent with regard to those syllables which, in 'the repetition with *iti* interposed' (परिमह), follow either a word ending in the non-Vedic (इति) or a syllable that has become one with that (इति), if those two accents (*i.e.*, acute and circumflex) follow.
- (24) Just as the accent of the syllables, that are combined without being coalesced, has been prescribed, so one should understand (the accent) of them in the case of Avagraha.
- (25) But the first syllables of the second parts of those compounds which have two acute accents (one should regard) as if not combined (with their first parts, in the case of Avagraha).
- (26) (One should treat) the finals of the two words तन् and शची, when they are first parts of a compound (having two acute accents), like an independent circumflex or in the same way (as stated above either in Sūtra 24 or 25, in the case of Avagraha).
- (27) According to some, the last mora of the last two trimoric (words)¹ is lower than a grave in the 'accumulated accent' (प्रचयस्वर).

---

1. Op. 1. 31.

- (28) Vyāli (however says that) both (the above-mentioned moras) have the same accent (as the rest of the moras).
- (29), (30), (31) One should pronounce the accents free from indistinctness (असंदिग्ध), unseparated (अविकृष्ट), (and) free from tremor.
- (32) One should not too much emphasize a circumflex.
- (33) Nor should one exaggerate the first two accents, *i.e.*, acute and grave).
- (34) The (four kinds of) circumflex called respectively 'independent' (जात्य), 'absorbed' (अभिनिहित), 'hastened' (क्षैप्र), and 'contracted' (प्रक्षिप्त) suffer 'depression' (कम्प), when followed by an acute or circumflex.
-

PATALA IV

- (1) If contact consonants precede and consonants follow, this (mere combination, without causing any change, is called) 'uninfluenced' (अवर्गम्, and is one) of the so-called *āsthāpita* combinations.
- (2) The first class-consonants, when followed by sonant consonants, become their own thirds.
- (3) (The first class-consonants) become the last consonants (of their own class), if followed by the last class-consonants.
- (4) Ś preceded by any of the first class-consonants becomes *ch* according to the father of Sākalya.
- (5) A following (*i. e.*, initial) *h* (preceded by the same (*i. e.*, the first class-consonants) becomes the fourths of the latter (according to the father of Sākalya), when (the preceding first class-consonants) appear as finals of words and with the change into the thirds.
- (6) If a contact consonant having a different place of articulation follows, *m* becomes the last (of the class) of the following consonant, according to all (the teachers).
- (7) If initial semi-vowels, excepting *r*, follow, (*m*) becomes the corresponding nasal (semi-vowel).

- (8) In the same way *n* (is changed into the corresponding nasal semi-vowel), when *l* follows.
- (9) *N* becomes *ñ*, when *ś* and the *c*-class (*i. e.*, *c*, *ch*, *j*, *jh*, *ñ*) follow.
- (10) When *j* and *l* follow, *t* becomes the same two (*i. e.*, *j* and *l*, respectively).
- (11) *T* becomes *c*, if a voiceless palatal consonant follows.
- (12) *Ś* following those two (*i. e.*, *ñ* and *c*) becomes *ch*.
- (13) (*Ś* does) not (become *ch*) according to Śākalya.
- (14) These (combinations, from Sūtra 2 to 13, are called) 'influenced' (वशंगम).
- (15) If *r* and breathings follow, *m* becomes Anusvāra, and this (combination) they (technically) call *paripanna*.
- (16) According to some, if *ñ* is followed by a voiceless breathing, *k* (is inserted) between (the two).
- (17) (The same teachers) maintain that *t* (is inserted between), if *t* and *n* are followed by *s*.
- (18) If *ñ* is followed by *ś*, *c* (is inserted between the two, according to some).

- (19) These (combinations, from Sūtra 16 to 18, are called 'insertions' (अन्तःपाताः)).
- (20) (Now begins) the prescription, in this Paṭala, regarding those words which end in a breathing and about which no (rule of) combination has (yet) been given.
- (21) The breathing (s) is dropped in the phrase चित् कश्मनेन.
- (22) ककुब्बान् (is an exception to Sūtra 3 of this Paṭala).
- (23) The stem सन्नाञ् is an exception to the so-called *paripanna*¹ combination.
- (24) An unrhacized Visarjaniya (together with its penultimate vowel) becomes $\bar{a}$, if followed by a sonant consonant.
- (25) Preceded by a short vowel, (it, together with its penultimate vowel,) becomes o (if followed by a sonant consonant).
- (26) These two combinations are (respectively called) *niyata* and *prasrita*.
- (27) A rhacized Visarjaniya, however, which is preceded by any (short or long vowel) becomes r , if followed by a vowel or a sonant consonant; these being called 'r-combinations' (रेफसंघयः).
- (28) A (rhacized) Visarjaniya is dropped, if followed by r .

---

1. Cp. IV. 15.

- (29) The penultimate vowel of a short (rhotacized Visarjaniya) is lengthened (if *r* follows, while the Visarjaniya is dropped).
- (30) These two (combinations are respectively called) *akāma* and *niyata*.
- (31) When a voiceless contact consonant, not followed by a breathing, follows, both rhotacized and unrhotacized Visarjaniya becomes a breathing having the same place of articulation as that (*i.e.*, the following voiceless consonant).
- (32) If a (voiceless) breathing follows, (Visarjaniya) becomes the same (breathing).
- (33) If a (voiceless) contact consonant of the first or of the fifth class follows, (the change prescribed in Sūtra 31 takes place) optionally.
- (34) Also when an uncerebralized breathing follows, (the change prescribed in Sūtra 32 takes place optionally).
- (35) This combination, where Visarjaniya is changed to a breathing, is called 'changed' (व्यापन्न); while that, where the penultimate (*i. e.*, Visarjaniya) remains unchanged, is called 'passed-over' (विक्रान्त).
- (36) If a breathing followed by a voiceless consonant follows, (Visarjaniya) is dropped, even if the (following) breathing is cerebralized.

- (37) This combination (is technically called) *anvakṣara-vaktra*.
- (38) Non-change (of Visarjaniya) is (however) the usage, when *k*, *kh*, *p* and *ph* follow.
- (39) (The Visarjaniya of) स्वः, घृः, पूः, when they are not independent words (*i. e.*, only in a compound), becomes *r*, when voiceless consonants follow.
- (40) (Visarjaniya is) not (treated regularly in the following combinations:) अच्चा इन्दुः, स्वधित्व, अह एव, भूम्या ददे, अहोभिः, उपर्वसूयवः, आवर्तमः, अहोरात्राणि, अदो पितो, प्रचेता राजन्, and वर्तनीरह .
- (41) As stated (later on, a Visarjaniya) preceded by a 'cerebralizing' (नामिन्) vowel becomes *ṣ*, and the other (Visarjaniya, *i. e.*, one not preceded by a 'cerebralizing' vowel), if unrhotalized, becomes *s*, when *k* and *p* follow; but always so in the interior of a word. This combination is called 'sibilant' (उपाचरित).
- (42) In the interior of a Pāda, but not in a compound, (a Visarjaniya) preceded by *a* (becomes *s*), when the dissyllabic masculine word पति follows.
- (43) Also if the words कर्म, कृतम्, कृधि, कर्त् and कः follow.
- (44) Also if the word परि occurring at the end of a Pāda follows.

- (45) Final (Visarjaniya of a word ending in) *asah* (becomes *s*), if the word does not contain *r*, and when the words पार, परि, कृताचि and करति, even if not occurring at the end of a Pāda, follow.
- (46) The word वास्तेः (is sibilized), if the word पति follows.
- (47) (The Visarjaniya of) the words आविः, हविः, and ज्योतिः (becomes *s*), if *k* follows.
- (48) Also when the words पान्त and पश्यन्ति follow.
- (49) The words इळायाः, गाः, नमसः, देवयुः, दुहः, मातुः and इळः (are sibilized), when any form or case (प्रवाद) of the word पद follows.
- (50) This (sibilization of Visarjaniya) thus (takes place) with the exception of the words पूर्वः, पुरः and पृः, when first parts of a compound, and also of the (following) nine words.
- (51) (The nine words referred to above are :) अस्या यः, सोमः, बृहतः, अस्य पूर्वः, उरु ज्योतिः, जातः, इमः, वृधः and अन्यः .
- (52) ब्रह्मणः, (the group of) the two words त्रातच्छतः, विदुः, वसुः and पशुः (are sibilized), when the word कवि follows.
- (53) When the word पथि follows, the words जिन्वथः, चेतथः and मूहः (are sibilized).
- (54) The words विश्वतः, वीळितः and रजः (are sibilized), when the word पृथु follow s.

- (55) The word रायः (is sibilized), when the words काम, पोष and पृथि follow.
- (56) दिवस्परि (is an example of sibilation) at the beginning and the end of a Pāda.
- (57) (In the same way) दिवस्पृथिव्याः and अधमस्पदीष्ट, the first (only) if at the beginning of a Pāda, (are examples of sibilation).
- (58) (Also) सस्पदीष्ट .
- (59) The words शवसः, महः, सहसः and इळायाः (are sibilized), the first when पातु follows and the others when the word पुत्र (follows).
- (60) रायस्त्वाम्, महस्करथः, महस्परम्, निष्कन्धादम्, निष्कृय and निष्पितृत्वेन (are examples of sibilation).
- (61) The word दिवः (is sibilized), when any form or case of the words कबन्धम्, पृथु, कण्वासः, पुत्रः, पातु, पथा, पयः, पायुः, पृष्ठम् and पदम् follows.
- (62) (Visarjaniya is sibilized in the combinations :) रजसस्पाति, अन्तस्पाथाः, कंस्काव्या, चतुरस्कर, स्वादुष्किल, निदस्पातु, द्यौष्पितः, वसतिष्कृता .
- (63) (Visarjaniya is sibilized in the combinations :) तपोष्पवित्रम्, त्रिष्पूत्री, धीष्पीपाय, विभिष्प-तात्, द्यौष्पिता, रजसस्पृष्टः, ददुष्पज्ञाय and नस्करः .
- (64) (Visarjaniya is sibilized in the combinations :) वसुष्कुवित्, मनुष्पिता, पितुष्पिता, पितुष्परि, प्र-यास्पुरः, मयस्करन्, नभस्पयः and त्रयस्परः .
- (65) N preceded by $\bar{a}$, even if at the end of a word which is a part of a compound, is

dropped, if followed by a vowel (in the interior of a Pāda).

- (66) (*N* is dropped in the words) अज्ञान्, जप्रज्ञानान्, जघन्वान्, देवहूतमान्, बद्धधानान्, इन्द्र सोमान्, तृषायान्, नो देव देवान् and हन्त देवान्, (though occurring at the end of a Pāda).
- (67) These 'hiatuses between two words' (पदवृत्तयः) are with reference to words ending in *ān*. [Or, these combinations (Sūtras 65, 66) are called *ān-pada pada-vṛttis*].
- (68) (*N* is dropped) also in the 'apparent hiatuses' (विवृत्यभिप्रायेषु): पीवोअर्द्धा रयिवृधः, दधन्वा यः, जुजुर्वा यः, स्वर्वा यातु and दर्द्वा वा.
- (69) *N* preceded by *ṛ* or *ṛ* becomes *r*, when the words हतम्, योनौ, वचोभिः, यान्, युवन्यून् and वनिषीष्ट follow.
- (70) Also when vowels follow.
- (71) (*N* becomes *r*) also (in the two combinations:) दस्वृरेकः and नृँरमि .
- (72) In these combinations a contact consonant is changed to *r*. (Or, these combinations are technically called *sparsa-repha-sandhis*).
- (73) The exceptions to the above rules¹ are: अस्मानुप, एतावान्, स्फुरान्, गच्छान्, देवानयाट्, वहान्, हिरण्यचक्रान्, मायावान्, घोषान्, तानशिवना, अविद्वान्, पयस्वान्, पुत्राना धेहि, आ यजीयान् and पतीतुरोः.
- (74) (*N*) preceded by a long vowel is always to be treated like Visarjaniya, when the words

1. Cp. IV. 65 and 70.

चरति, चक्रे, चमसान्, च, चो, चित्, चरसि, च्यौतनः, चतुरः and चिकित्स्वान् follow.

(75) (But) not (in the words:) अस्मान्, चमसान् and पशून्.

(76) (In the combinations:) ताँस्ते, सर्वाँस्तान्, देवाँस्त्वम्, ताँस्त्रायस्व, and आवदँस्त्वम् (*n* is treated like a Visarjaniya).

(77) (Where it is said) that (*n*) becomes Visarjaniya if (certain) words follow: these are called 'contact-breathing-combinations' (स्पर्शोन्मस्रयः).

(78) The combinations नृँः पतिभ्यः, नृँः प्रणेत्रम्, नृँः पात्रम् and स्वतर्वाः पायुः are simply examples of the so-called 'passed-over'¹ (विक्रान्त) combination (*i. e.*, in those cases the Visarjaniya, which is a substitute of *n*, remains unchanged).

(79) Also नृँः पाहि शृणुधि .

(80) When *n* is either dropped or becomes *r* or a breathing, the vowel preceding its position is nasalized.

(81) The first vowel of the following words (is nasal) even in the Pada text.

(82) (The words are:) माँस्पचन्याः, माँश्चत्वे and माँश्चतोः .

(83) The final letter of the particle ईम् is dropped, when the words गर्भम्, गावः, वत्सम्, मृजन्ति, पृच्यते, सखायः, विष्वाच, पुनः, रिणन्ति and रथम्

follow. This also is an instance of the so-called *anvaksara*-combination¹.

- (84) *Ś* is inserted between, when the words पुरु, पृथु and अधि precede and the word चन्द्र follows ; also when the final vowel of the first part of a compound is short.
- (85) *Ś* (is inserted between), if परि, a part of a compound, is followed by *kṛ*.
- (86) *R* (is inserted), if वन, (a part of a compound, precedes) and the word सद follows.
- (87) (*Ś* is inserted in the phrase) परिकृण्वन्ति वेधसः .
- (88) (*Ś* is inserted in) अस्कृतोषसम् .
- (89) These combinations (Sūtras 84-88) are called ' pure-syllabic ' (शौद्धाचराः) .
- (90) In (the hymns belonging to) Medhātithi, (the compounds) ending in the words वरुण and व्रत are shortened, if followed by a contact consonant or a semi-vowel.
- (91) The words आदित्या, देवा, वरुणा and असुरा (are shortened), when followed by the words beginning with या (enumerated in Sūtra 93, below).
- (92) मित्रा (is shortened), when वयम् follows.
- (93) The words beginning with या (referred to in Sūtra 91) are : या, सुप्रतीकम्, निष्कृतम्, पुरोहितिः, चन्द्रम्, दाशति, शवसा, मिषज्यथः .

(94—98) The following combinations are irregular :)

सो चिन्नु in (the hymns belonging to) Agastya and in the tenth Maṇḍala (94) ;

सा न्वीयते (95) ;

सः पत्निवन्तीः (96) ;

हि पत्नव (97) ;

शुगुचतः, दुदुचत्, गा अदुचत्, दुचन्वृषे, अस्य दुचत्, अमु दक्षि, दक्षन्, पत्नन्दक्षुपः, अभि दक्षत्, कृष्णासो दक्षि and हियानस्य दक्षोः (98).

PATALA V

- (1) In the interior of a Pāda, *s* preceded by a cerebralizing vowel other than *e* is changed to *ś*, even if (the cerebralizing vowel) is followed by a breathing (*i.e.*, Visarjaniya), as prescribed (in the following).
- (2) One should understand that in this case (*i.e.*, when a cerebralizing vowel is followed by Visarjaniya) cerebralization (नति) takes place first and the change of Visarjaniya into a breathing (व्यापत्ति') afterwards.
- (3) The word सः (is cerebralized when preceded by) the words सु, ऊती, नकिः, स्वैः, वि, उरु, नहि, अग्नि, ग्री, नि and हि.
- (4) The two words सद and स्यः (are cerebralized) only (when preceded) by a dissyllabic word (ending in a cerebralizing vowel).
- (5) सु is cerebralized (when preceded) by a non-polysyllabic word.
- (6) The syllables *sy*, *sk* and *sn* occurring in the beginning of words (are cerebralized, when preceded by a non-polysyllabic word).
- (7) *Sm*, (in the beginning of a word) having no *r*, (is cerebralized, when preceded by a non-polysyllabic word).
- (8) सु followed by नः (is cerebralized), even if preceded by *e*.

- (9) A (preceding) long vowel (does) not (cerebralize) *sy*.
- (10) The word *ॐ* also, when not preceded by a contact consonant, (does not cerebralize *sy*).
- (11) The *t*-class preceded by *ṣ* is changed to the *ṭ*-class, even if occurring in the interior of a word.
- (12) The initial letter (*i.e.*, *s*) of the words *सिताम्*, *सधस्थात्*, *सन्निहि*, *सन्वाम*, *सवे*, *स्तुवन्ति*, *स्तुहि*, *सीम्*, *स्तुतः*, *स्थ*, *साहि*, *स्तः*, *स्तुप्*, *सत्सि*, *सत्सत्*, *सन्नि*, and the verb *स्तोम*, (when preceded by a cerebralizing vowel) even occurring at the end of a polysyllabic word, (is cerebralized).
- (13) *नि* and *परि* (cerebralize) the initial syllables *sva* and *si*, if the latter are followed by a consonant of the *ṣ*-class.
- (14) (*नि* and *परि* cerebralize) also the following (initial syllables—) *se*, *sa* and *si*, if the latter are followed by *d* followed by a vowel.
- (15) (*नि* and *परि* cerebralize the initial *s* of the words) *सेध*, *स्वापय*, *सस्वजे*, *सस्वजाते* and *ससाद*.
- (16) The latter word (*i.e.*, *परि*, cerebralizes the beginning of the words :) *सन्तम्*, *सन्तः*, *सन्ति* *पूर्वीः*, *स्थुः*, *स्थाः* and *स्थात्*.
- (17) (*S* is cerebralized in the combinations :) *हि* *षिञ्च*, *त्* *षिञ्च*, *रजःसु* *षोदन्*, *इतो* *षिञ्चत्*, *अभि* *षतः*, *किमु* *ष्वित्*, *सूरिभिर्ग्याम*, *दिवि* *षन्तु*, *के* *ष्ठ*, *प्रति* *ष्कुर*, *त्री* *षधस्था* and *कमु* *ष्वित्*.

- (18) (*S* is cerebralized also in the combinations:) उ पुवाणः, दिवि षन्, सूरिभिष्याम्, ऋच्छन्ति षन्, नू छिरम्, वंसु षीदति, तु ष प्र, हि छो यशसा, मही षा, वि षा, भूयामो षु and यति षन्.
- (19) (The cerebralization of *s* does) not (take place in the instances:) वाजी स्तुतः, वहन्ति सीम्, पतिः स्याम्, दिःससि स्तुतः, अपो सु म्यङ्, श्रुधि सु, त्रिः स्म and स्तुहि स्तुहि.
- (20) (*S*) in the interior of a word is cerebralized, (when it is preceded by cerebralizing vowels) occurring in the interior of the (same) word and preceded by the two even semi-vowels (*i.e.*, by *r* and *v*) or by a letter produced at the root of the tongue.
- (21) (*S*) standing in the beginning of a part of a compound (is cerebralized, when preceded by cerebralizing vowels which are preceded) even by letters different (from those mentioned in the preceding Sūtra).
- (22) (*S* standing in the beginning of a part of a compound is cerebralized), also when preceded by *e*, *r* and the word पृत्ना.
- (23) (*S*) remains unchanged when followed by *r*, *ṛ* and *ṝ*.
- (24) Similarly (the *s*) of the syllables *saṁ*, *spṛk*, *svṛ*, *saṛ* and *svaṛ* (remains unchanged).
- (25) (The *s* of the syllable) *sa* remains unchanged, if the latter precedes an Anusvāra standing in place of *m* (according to IV. 15).

- (26) Also (when *sa* precedes) a conjunct consonant beginning with a nasal (consonant).
- (27) (The *s* of the words) सहस्रम्, सनिता, स्थात्राम्, सावित्रम्, सूवरी, स्तुषे, समुद्रम्, सदृशः, सारे, सायकः, साधनी, सह, सनितः, स्पष्टः, सदृशः, सखायम्, सप्तैः and the stem सानु, when parts of a compound, (remains unchanged.)
- (28) (*S* in) all words, when preceded (in a compound) by the words सुते, सोमे, वक्ष्ये, अग्रामि, चर्षथि and स्वमिष्टि, (remains unchanged).
- (29) (*S* is) not (cerebralized in the words:) अभिसत्त्वा, रयिस्थानः, यासिसीष्ठाः, सितसि, तिस्त्रिरे, तिस्त्रिराणा, सिसिचे and सिसिनुः.
- (30) (*S* is cerebralized in the words:) गोष्ठादिव, गोषतमाः, उपष्टुत्, नार्षदः in all cases, पर्यषस्वजत्, स्वादुर्षसदः, the stem पुरुषन्ति, सुर्षसदम्, सुषमिष्ठा and अनुसेषिधत्.
- (31) (*S*), which stands at the end of the first part of a compound and is the result of the change of Visarjaniya into a breathing (व्यापन्न¹, is cerebralized), if preceded by a cerebralizing vowel and followed by *t* not joined to *r*.
- (32) If, however, there is no compound (विग्रहे, the above cerebralization takes place), when the unaccented words स्वा and ते follow.

- (33) (S at the end of) the word अग्निः (is changed to *ṣ*), when preceding a monosyllabic word (beginning with *t*.)
- (34) Also (*s* at the end of the word) नकिः (is changed to *ṣ* under the above conditions).
- (35) Also when the word नकिः is followed by the word तन्नुष्टु.
- (36) (S of) निः (is changed to *ṣ*), when the words तत्, ततन्युः, ततद्धुः, तम् and तौघ्यम् follow.
- (37) (The *s* in place of the Visarjaniya of) the words पायुभिः, पर्वभिः, त्रिभिः, इदिः, वेः, अस्मयुः and शुचिः (is changed to *ṣ*), when त्वम् follows.
- (38) (S is changed to *ṣ* in the combinations:) ईयुष्टे, वावृषुष्टे, सधिष्टव, गोभिष्टरेम and क्रतुष्टम्.
- (39) (The *s* in place of the Visarjaniya of the words) आहुः, निष्पिध्वरीः, प्रभोः, वन्दारुः, षष्टिः, आविः, त्रिः and बाह्वोः (is) not (changed to *ṣ*), when the two unaccented words (त्वा and ते) follow.
- (40) *R*, *r* and *ṣ*, if not preceded by *k* and occurring in the same word which is separable by an *avagraha* in the Pada text, cerebralize *n* occurring in the interior of the word, even if the former are the result of euphonic combination.
- (41) A secondary (सन्ध्यः) breathing (*i. e.*, *ṣ*, cerebralizes *n*) also in a word which is not separable in the Pada text.

- (42) (*R*, *r* and *ṣ* do) not (cerebralize *n*) separated (from them) by the three intermediate classes of contact consonants (*i. e.*, by the *c*-class, the *ṭ*-class, and the *t*-class).
- (43) In the case of (compound) words beginning with परि, प्र, ऋषि and इन्द्र (*n* is not changed to *ṇ*, if separated) also by the last (class of contact consonants, *i.e.*, the *p*-class).
- (44) Similarly (*n*), separated by *ś* or *s*, (is not changed to *ṇ*) in (compound) words beginning with any word.
- (45) (*R*, *r* and *ṣ* do not cerebralize *n*) occurring at the end of the first part of a compound.
- (46) (Nor) the initial (*n*) of any forms of नाभि and निषिञ्.
- (47) (Nor that) joined to *y* or a contact consonant.
- (48) (Nor in) कर्मविद्याम् and दीर्घनीये.
- (49) (Nor) in the word भानु.
- (50) (Nor in) हिनेमि.
- (51) (*R* and *ṣ* do not cerebralize *n*) followed by a short vowel in (compound) words beginning with त्वेष and पुरु.
- (52) (Nor) in (compound) words beginning with त्रि, शुभ्र and युष्मा, even if *n* is followed by both (*i.e.*, by short and long vowels).

- (53) (Nor) in (compound) words which have no *h*, have more than three syllables, and begin with *पुरः*, *पुनः*, *दुः*, *चतुः* and *ज्योतिः*.
- (54) (*N* is cerebralized in the following words:) *उत्तरायाम्ये*, *अनुत्तरायाम्ये*, *सुषाम्ये*, *वृषमण्यवः*, *अधिषवण्या*, *प्रण्यः*.
- (55) (The dentals are cerebralized in) any forms of *दृढ्य*, *दृशाश* and *दृळम*; in these the syllable *dur-* which becomes *dṛ-* being the cause of the cerebralization.
- (56) *R* and *ṣ* preceded by any letter (cerebralize *n*) which belongs to a word not compounded with them (*विग्रहे*) and is not separated by (consonants) causing obstruction (*i. e.*, by the three intermediate classes of contact consonants which prevent cerebralization; Cp. V. 42), as stated (later on).
- (57) The words *प्र* and *परि* when preceding (cerebralize) the words *आनीत्*, *बुल्यम्*, *नोबुबुः*, *नोबुमः*, and derivatives of the root *नी*.
- (58) The word *नः* (is cerebralized) when preceded by *पुरुषिया*, *ब्रह्म*, *सुतेषु*, *नेषि*, a word containing *ṣ* and ending in a lengthened *a*, *इन्द्र*, *सु* and *स्म* when cerebralized, *सवनेषु*, *पर्वि*, *स्वः*, *अर्थमा*, *प्र*, *उरु* and *परि*.
- (59) (But) if *हेळः*, *सुञ्चतम्*, *मित्राय*, *राया*, *पूवा*, *गधि*, *अविषत्*, a word containing *ch*, *नव्येभिः*, *त्मने*, *वाजान्*, *कृणोत*, and the group of the two words *नय प्रतरम्* follow, (*नः* is) not (cerebralized).

- (60) (*N* is cerebralized in the following instances :) नोरोहेण, निर्गमाणि, इन्द्र एषाः, इन्द्र एषाम्, स्वर्णं, परा सुदस्व, अग्नेश्वेण, वार्यं and शक्र एषाम्.
- (61) This is *nati* which consists in the cerebralization of a dental.
-

PATALA VI

- (1) The first (letter) of a conjunct consonant, when preceded by a vowel or Anusvāra, and occurring where there is no unchanged visarjaniya (अविक्रमे¹), is uttered twice. This is called 'doubling' (क्रम).
- (2) An aspirate, however, is once uttered together with its own preceding (*i.e.*, unaspirated consonant).
- (3) *Ch* (is, thus once uttered together with its own preceding or unaspirated consonant), even if not at the beginning of a conjunct consonant.
- (4) (A consonant) which follows *r* (is doubled).
- (5) Similarly a contact consonant following *l* (is doubled).
- (6) (A contact consonant) following a breathing (is) optionally (doubled).
- (7) A final consonant (following *r* is) not (doubled).
- (8) *R* (is) not (doubled).
- (9) A breathing, which is a part of a conjunct consonant and is not preceded by any letter, (is) optionally (doubled).

---

1. Cp. IV. 35.

- (10) But not a breathing followed by a vowel or a breathing.
- (11) Nor (a consonant) preceding a doubled consonant.
- (12) (Nor) an initial *ch* if preceded by the words सह, अतिहाय, पवमान, यस्य, and the two words तने च.
- (13) (Nor when it is preceded) by a long vowel excepting मा.
- (14) (Nor an initial) consonant joined to another consonant (and following a long vowel), according to the teaching of Śākalya.
- (15) *N* and *n* occurring at the end of a word and preceded by a short vowel are doubled, if a vowel follows.
- (16) If there is no (explicit) statement, one should regard a rule in this *pātala* as universally (applicable, *i.e.*, as applicable, not only to the initials and finals of words, but also to the interior of words) and even to those (sounds) which are the result of euphonic combination¹.
- (17) *Abhinidhāna*, which consists in the holding apart (of a consonant, संघारण) and suppression (संवारण) of (its) sound, takes place in the case of contact consonants and semi-vowels with the exception of *r*, when they have already suffered euphonic combination and are followed by contact consonants.

---

1. Cp., in this connection, II. 5.

- (18) Also in pause.
- (19) Semi-vowels, even if nasalized, (suffer *abhinidhāna*), when followed by themselves.
- (20) *L* (suffers *abhinidhāna*), even when breathings follow, according to the doctrine of Śākalya.
- (21) In the same way, *k* of the root क्त्वा, when *kh* follows.
- (22) Or *p* of the root पञ्च.
- (23) Contact consonants preceding *m* (*i.e.*, from *k* to *bh*, suffer *abhinidhāna*, according to the doctrine of Śākalya), when they occur at the end of words and are followed by *y*, *r*, *v*, and breathings (occurring) in the beginning of words.
- (24) The teaching of Śākalya (specified in Sūtras 20-23) is without conjunction (*i.e.*, there is no joint utterance of consonants in the cases described in Sūtras 20-23).
- (25) This (teaching of Śākalya does) not (hold good), when *su* which is a part of a compound word follows.
- (26) But optionally (so, if the contact consonants) occur at the end of a word having more than one syllable (and if *su* which is a part of a compound word follows).

- (27) Some (hold) that the teaching of Śākalya (takes place) optionally in all cases where there is (between two consonants) a difference of mode or place of articulation (or of both).
- (28) (Some hold that the teaching of Śākalya holds good) in the case of the first class of contact consonants.
- (29) Non-nasal contact consonants become their own 'twins' (यमान्), when nasal contact consonants follow.
- (30) One should understand that a contact consonant arising from a breathing is not changed to a twin.
- (31) Nor does (it) suffer *abhinidhāna*.
- (32) A twin is similar to its own original (consonant).
- (33) Or there is an audible utterance produced in the mouth simultaneously with a twin.
- (34) (It is), however, not different from its original with respect to what takes place before it (प्रत्ययार्थे).
- (35) A vowel-part (स्वरभक्ति) does not dissolve a conjunction (of consonants).
- (36) According to Gārgya, there is a nasal vowel-part after a twin.

- (37) (According to Gārgya), a (nasal) breathing is inserted after an aspirate (twin or after a twin arising from an aspirate).
- (38) One should avoid it.
- (39) The voice which follows a (sonant) *abhini-dhāna* is called *dhruva* and lasts as long as that (*i.e.*, *abhinidhāna*).
- (40) (It is) inaudible after a voiceless (*abhini-dhāna*).
- (41) (It is) nasal, if it follows a nasal (*abhini-dhāna*.)
- (42) If it follows a semi-vowel, it is of the same nature with its preceding (semi-vowel).
- (43) According to Vyāli, *abhinidhāna* does not take place anywhere.
- (44) Not (so), when a following consonant is doubled and when a vowel or *r* precedes.
- (45) According to others, in the prescription of the *dhruva*, it is otherwise with regard to (*abhinidhāna*) together with the *dhruva*, where a homogeneous consonant precedes; *i.e.*, according to others, *abhinidhāna* and its concomitant *dhruva* do not occur in the case of a conjunction of homogeneous consonants.
- (46) After *r* preceded by a vowel and followed by a consonant (there is inserted) a vowel-part consisting of *ṛ*.

- (47) Also after a sonant *abhinidhāna* (विच्छेद) followed by a contact consonant or breathing.
- (48) (The vowel-part) followed by a breathing is, however, longer.
- (49) The other (*i. e.*, the shorter) occurs when (the breathing) is doubled.
- (50) Some maintain that there is no vowel-part at all.
- (51) Others maintain the existence of a vowel-part preceded by *r*.
- (52) Some maintain the existence of a vowel-part followed by a breathing which is not doubled.
- (53) (They) also (say) that a vowel-part is similar to the preceding or the following vowel.
- (54) Some regard the first contact consonant (of each class) as the second, when it is followed by a breathing and does not belong to the end of a word.
- (55) Some (pronounce) *kh+y* (instead of *k+ś*) in the root क्श।.
- (56) The same (*i. e.*, *kh+y*) in nouns similar to the root क्श।.
-

PĀṬALA VII

- (1) A short vowel, other than *r*, becomes long, when a consonant follows, as is stated (later on), and this combination is called *Sāmaśā*.
- (2) This is certainly (a kind of) prolotion (प्लुति).
- (3) (Also that) which has been prescribed in the vowels (*i.e.*, in connection with the vowel combinations¹, is a kind of *pluti*).
- (4) Also (the lengthening) of the initial (vowel) of the following word (in combinations) beginning with योनिमारैक्² is a kind of *pluti*.
- (5) *U* in the word मद्भु is lengthened in every position, even if it does not belong to the end of a word.
- (6) The word अच्छ, if not compounded with another word (विग्रहे³, is lengthened), when words other than सुताः and आहि follow.
- (7) *Ya*, which is not preceded by *ā* and which is the final (syllable) of a dissyllabic second part of a compound (is lengthened), if that second part is accented on its first syllable.

---

1. Cp. II 66.

2. Cp. II. 75 etc.

3. Unless otherwise specified, विग्रहे should be taken as understood in all the Sūtras of Pāṭalas VII and VIII.

- (8) The (final syllable of) *asya* 'is not (lengthened), when (it is) preceded by a consonant.
- (9) (The lengthening according to Sūtras VII, 5 and 7 does not take place) also in the instances :—नियूथ पिष्टतमया, अभिपद्य, प्रास्य, संगत्य, अनुदश्य, अभिवृत्त्य, आरभ्य, संसील्य, मनु'गमाभिः, अभिज्ञाय यत्र, and निषद्य वि.
- (10) The words नहि, जहि, अभि, वीर्येण, कृधि and कृणुथ (are finally lengthened), when a monosyllabic word, the vowel of which is changed to a semi-vowel, follows.
- (11) Also the following words¹ (are finally lengthened, when the vowel of the following monosyllabic word is changed to a semi-vowel).
- (12) युक्ष्व, मन्दस्व and विद्य (are finally lengthened), when हि follows.
- (13) विद्धि and पिब (are finally lengthened), when तु follows.
- (14) जुहोत, यज, वासथ, शिशीत and भर (are finally lengthened), when सु follows.
- (15) अद्य (is finally lengthened), when सु, तु or हि follows.
- (16) तृम्व, ऋतेन, सुवृत्त and अद्य (are finally lengthened), when वि follows.

---

1. Namely, the words mentioned in Sūtras VII. 12—18.

- (17) The word उ (is lengthened), when सु and वु not followed by the word अर्थ follow.
- (18) योज and च (are finally lengthened), when the latter of those two words (*i. e.*, of सु and वु) follows.
- (19) भरत (is finally lengthened), when मृत्त्युद्भ्याम्, वसुचित्तमम्, यत्, सोमम् and जातवेदसम् follow.
- (20) (In the following Sūtras¹ a word is lengthened), if it does not occur at the end of a Pada.
- (21) अद्य (is finally lengthened), when the words करण etc. (mentioned below) follow.
- (22) (They are :) करणम्, च, चित्, करते, वृषीमहे, भवतम्, कृणोतु, भवत and स्वस्तये.
- (23) पुरु (is finally lengthened), when चित्, पुरुहूतः, नृधूतः, सहस्राणि, पुरुधुजा and प्रियायते follow.
- (24) वह, when followed by त्वम्, दुहितः and दैव्यम्, (is finally lengthened).
- (25) वर्धय (is finally lengthened), when द्युम्नम्, रुद्रम् and नव्यम् follow.
- (26) वु (is lengthened), when it is followed by चित्, महित्वम्, गीः, गृणानः, सः and ते, and if the last two words (*i. e.*, सः and ते) are followed by the words मर्त and अद्रिवः.
- (27) The word भर (is finally lengthened), if followed by the words वृत्तज्ञानः, मतिभिः, भोजनानि, नः, दडि, स्तोमम्, भूरि, योनिम् and त्वम्.

1. That is to say, in Sūtras VII. 21—32.

- (28) नु is not (lengthened, when followed by) चिद्यः.
- (29) The word भव (is finally lengthened), when the words स्तोतृभ्यः, द्युम्नी, शत, and मे follow.
- (30) (The first word is finally lengthened in the following combinations :) शोचा यविष्ठय, एवा यथा, कर्ता यत्, सादया सप्त, अर्चा मरुद्भ्यः, तिष्ठा नः, सना स्वः and पारया नव्यः.
- (31) (The end of the first word is lengthened in the following pairs of words :) बोधा स्तोत्रे, चक्रमा ब्रह्मवाहः, शंसा गोपु, उच्छा दुहितः, वदा तना, अजा नष्टम्, जम्भया ताः, अधा महः, गन्ता मा, युक्त्वा हि and सृजा वनस्पते.
- (32) (The words रच etc. are finally lengthened in the following pairs of words :) (अग्ने) रचा णः, तिष्ठा हिरण्ययम्, सोता वरेण्यम्, शोचा मरुद्भ्यः, शिन्वा स्तोतृभ्यः, भूमा त्रिवन्धुरः, पित्रा मघूनाम् and सोता परि.
- (33) The (69) words सक्ष्व, मिसिक्व, दधिक्व, वसिक्व, श्रोत, सुनेत, हिनेत, पुनात, विद्य, जगृष्म, ररष्म, ववन्म, क्षाम, सुपसनि, मन्धत्, मत्स्व, सर, रद्, रण, जिन्व, धारय, अर्ष, चर, यज, यच्छ, दशस्य, साध, सेध, तप, रुज, मृळ, वर्ध, यावय, अन्न, श्रवय, नमस्य, विद्, अष्ट, कृष्व, जोष, शृणुधि, शृणुत, यन्त, यच्छत, स्तव, सिम, गूहत्, कुत्र, मोषय, दिद्यत्, पचत्, वृश्च, विध्यत्, अथ, मदय, अत्त, यदि, इत्, पाथन, उपागत्य, अख्खलीकृत्य, वव्राज, अविष्टन, उरुह्य, इष्कर्त, ईळिक्व, ममृत् उम, बिभय and इयर्त together with the (31) lengthened words beginning with अद्य (cp. VII. 21), all these making a total of one hundred, (are finally lengthened) in the beginning of a Pāda, when followed

by a consonant ; but not when a conjunct consonant follows, excepting वृ and एव (*i. e.*, these two are lengthened even if followed by a conjunct consonant).

In the following (Sūtras), too, if (the word which is to follow) is not mentioned, (the lengthening does not take place before a conjunct consonant).

- (34) (The lengthening of the end of the first word does) not (take place in the following pairs of words :) वर्धशुभ्रे, रुज यः, सेध राजन्, वह हव्यानि, यदि मे, अथ यामनि, विद्म दातारम्, अथ धारया, अथ यत्, अथ ते (विश्वम्), पुरु वा, अर्च गाय, वह वायो, पिब मध्वः, पुरु विद्वान्, पुरु विश्वानि, अथ वायुम्, पुरु शस्त, यदि मृत्योः, अथ जिह्वा, पुरु विश्वा, पिब शुद्धम्, पिब राये, वह कुत्सम्, अर्च देवाय in the Bharadvāj hymns, यदि वा, पुरु दाशुषे, वह शुष्ण्याय, अथ बहु, अथ यत् and पुरु हि.
- (35) The word कृधि (is finally lengthened), when the words सहस्रसाम्, धियम्, जरित्रे and नः follow.
- (36) तन्न (is finally lengthened), when the last (one of the above-mentioned words, *i. e.*, नः) follows.
- (37) तेन (is finally lengthened), when सहस्येन, सुश्रवसम्, पवस्व, and the pair of the words नो अधि follow.
- (38) The word दधात (is finally lengthened), when देवम्, वेनम् and केतम् follow.
- (39) श्रुधि and वंस्व (are finally lengthened), when नः follows.

- (40) वेद (is finally lengthened), when followed by विश्वस्य, भूमम् and मे.
- (41) (वेद) is finally lengthened also in the Śunaḥśepa hymns, when *y* follows.
- (42) ब्रह्म (is finally lengthened), when नः, the two words च गिरः, कृणोति, ते, कृणोत and तूतोत् follow.
- (43) अग्नि (is finally lengthened), when नः, नु, नवन्ते, सतः, नरम्, द्रा, सत् and सु follow.
- (44) अग्नि (is lengthened) before the first word (*i.e.*, before नः), only if the latter is followed by आ, अग्ने and अर्ष.
- (45) चक्रुः, वदेते, दशस्यन्, समुद्रः, रथेन, नः, सप्तकृषीन्, मदन्ति, ते, वः, भयन्ते, नियुद्भिः, कृपीटम्, रथस्य, सोमस्य, मतिः and रणन्ति—(these are the words beginning with चक्रुः which are referred to in Sūtra 47, below).
- (46) समुद्रम्, the two words स्वर्णं, the stem नवव-, दशवम्, हंसिष्ठ, वसूनि, नः, वसु, the two words वृत्रं निर्, नु, यतिभ्यः, सहन्तः, पृथिव्याम्, निर्, हंसि, समस्तु and पावक—(these are the words beginning with समुद्र which are referred to in Sūtra 48, below).
- (47) यत्र (is finally lengthened), when the words beginning with चक्रुः (cp. Sūtra 45), as well as नरः and सुपर्णाः follow.
- (48) येन (is finally lengthened), when the words beginning with समुद्र (cp. Sūtra 46) follow.

- (49) तत्र (is finally lengthened), when मे, सदः and रथम् follow.
- (50) अत्र (is finally lengthened), when नः, नु, कल्पेष्टु, नूनम्, वाजेषु and वृत्सुष्टु follow.
- (51) (अत्र is lengthened before the first two, *i.e.*, before नः and नु) only if the latter are followed by वाजयुम्, पाय, कम्, अग्ने and मववन्.
- (52) (the first word is finally lengthened in the following combinations :) रास्वा पितः, शतेना नः, वर्धस्वा सु, श्रुधी हवम्, मन्दस्वा सु, वहस्वा सु, वनेमा ते, and नही नु वः.
- (53) (The first word is finally lengthened in the following combinations :) पाथा दिवः, धाता रयिम्, सृजता गयसाधनम्, रास्वा च, उरू न, शग्धी नः and सृजता मधुमत्तमम्.
- (54) [The first (in the last case also the second) word is finally lengthened in the following groups of words :] जही चिकित्वः, वेत्था हि, रत्तथा न, हता मखम्, युयोता शरुम्, स्वेना हि and वनेमा ररिमा वयम्.
- (55) (The first word is finally lengthened in the following combinations :) प्रया वो अस्मे, धामा ह, सना ज्योतिः, अपा वृधि, ऋध्यामा ते in the Vāmadeva hymns, and जुहोता मधुमत्तमम्.
- (56) (The first word is finally lengthened in the following combinations :) यक्ष्वा महे, धिष्वा शवः, जनिष्वा देववीतये, अथा त्वं हि, अद्याद्या श्वःश्वः and सचस्वा नः स्वस्तये.
-

PĀTALA VIII

- (1) In the interior of a Pāda, उ, when standing alone (*i. e.*, not joined to a consonant, is lengthened), when the separate (*i. e.*, not compounded with any other word, विग्रहे) words व्रजस्य, सु, धाः, नमोभिः, शुचिम्, पवित्रम्, तु, महीः, नु if not lengthened, and सुतस्य follow.
- (2) (The above-mentioned lengthening takes place only) if the words सोमसुतिम्, चर्किराम, स्तवाम, स्तवाना, गृभाय, रथम् and श्रुधि do not follow those words (*i. e.*, व्रजस्य etc.) which follow (उ).
- (3) Also if the pairs of words ते अस्ति, ते महिमानः, प्र वोचत, प्र वोचम् and नः सुमनाः (do not follow the words व्रजस्य etc. following उ).
- (4) सु (is lengthened), when the words महे, दधिध्वम्, तिर, सुवृ, नः, मृधः, चर, नमध्वम्, नम, ते and नयन्त follow.
- (5) सु (is lengthened) before the two (above-mentioned) monosyllabic words (*i. e.*, before नः and ते, only) if the latter are followed by उप, इन्द्र, अग्ने, अत्र, अध्वरम्, आयुः and एतु.
- (6) सद (is finally lengthened), when followed by योनिषु and पीतये.
- (7) धन्व (is finally lengthened), when followed by सोम, राट् and पूयमानः.
- (8) यदि (is finally lengthened), when followed by कृयः, मनसः, कवीनाम्, सबन्धवः, गोः and सरमा.

- (9) चर (is finally lengthened), when पुष्टिम्, सोम and चर्षणिप्राः follow.
- (10) जनिम (is finally lengthened), when हन्ति, सम् and जातवेदाः follow.
- (11) रन्वय (is finally lengthened), when followed by वेबु, कम् and शासत्.
- (12) सु (is not lengthened), when नः, followed by उप सातये, follows.
- (13) The six words महय, अत्र, जय, काव्येन, गूर्धय and भर (are finally lengthened), when स्वः follows.
- (14) मद, पर्ष, पिष्टत, धन्व, यच्छत and रुमे (are finally lengthened), when followed by स्वस्तये.
- (15) The words दधिम्, मदत, तन्वि, सिञ्चत, स्तव, वदत, अनज, रक्षत, उच्यत, पिष्टत, पृथत, पृच्छत, मृष, स्थ, व, हिनव, अय, जुहोत, पश्यत, चक्रम, अकुत्र, भूम, रम, शिरीत, स्तोत and पसत (are finally lengthened), when followed by any word (beginning with a consonant).
- (16) तु (is lengthened), when preceded by a monosyllabic word.
- (17) भूम (is) not (lengthened), when कदा, हरिवः, वरुणस्य, चक्रतुः, सूर्यस्य and निष्ठया इव follow.
- (18) तु (is not lengthened), when वज्राणि, हि, बावधे, यज्ञियानाम्, the two pairs ते दंसः and नः सः, and शक्र follow.
- (19) चक्रम (is not lengthened), when the pair भूरि दुःकृतम्, and the words वर्धताम्, विप्रवचसः and जिह्वा follow.

- (20) (Nor) स्थ, when the two words काण्वायनाः and निष्कृतीः follow.
- (21) Also when जाताः, सुरथाः and हवनश्रुतः follow.
- (22) Nor च, followed by सः and वा and belonging to (the hymns of) Kutsa and Vimada.
- (23) Nor स्म, when the words beginning with राशिम् follow (cp. S. 27, below).
- (24) (Nor) स्म, preceded by प्रति.
- (25) (Nor स्म) in the pair स्म ते, when व्रजनम्, वनस्पते, शुभे and परुषण्याम् follow.
- (26) (Nor स्म) in the pair स्म पुरा in Vṛṣṇakapi.
- (27) (The words beginning with राशिम् which are referred to in VIII. 23 are :) राशिम्, वाजेषु, मे, सद्य, पूषणम्, तम्, तृंहत्, धायि, मा, दुर्हणायतः, यस्मै, यत्, वृत्रहत्येषु, मावते, वातः, यम्, यस्य, मत् and दुर्गृभीयसे.
- (28) (The first words पृच्छ etc. are finally lengthened in the pairs :) पृच्छा विपश्चित्तम्, अवा पुरंध्या, वा त्वद्रिक, वजुयामा त्वेताः preceded by वीरान्, जनया दैव्यम्, भुजेमा तनूभिः, हा ब्रहतः and वासया मन्मना.
- (29) (The first word is finally lengthened in the pairs :) वेदा वसुधितिम्, रोमा पृथिव्याः, वोचा सुतेषु, धावता सुहस्यः, मुञ्चा सुषुवुषः, स्वाद्या पितृनाम्, इहा वृषीष्व and बोधया पुरन्धिम्.
- (30) (The first word is finally lengthened in the pairs :) अवथा सः, कृणुथा सुप्रतीकम्, तिरा शचीभिः, कृणुता सुरत्नान्, रमन्ता नहुषः, अनयता विग्रन्तः, स्मा च्यावयन् and ईरया वृष्टिमन्तम्.

- (31) (The first word is finally lengthened in the pairs:) असृजता मातरम्, सू रथम् followed by हुवे, नयता बद्धम्, स्वापया मिथूदशा, इता जयत, गता सर्वतातये preceded by आ, ईरयथा मरुतः and नेषथा सुगम्.
- (32) (The first word is finally lengthened in the pairs:) अन्यत्रा चित्, पिबता मुञ्जनेजनम्, वा स्याः, वोचेमा विदथेषु, इता धियम्, इता नि, यत्रा वि, दशस्यथा क्रिविम्, चा बोधाति, द्रावया त्वम् and किरा वसु.
- (33) (The first word is finally lengthened in the pairs:) हा पदेव, कर्तेना श्रुष्टिम्, योधया च, जग्रभा वाचम्, पायया च, तर्पया कामम्, गातुया च and मन्दया गोभिः.
- (34) Also (in the pairs:) वा स्यात्तात्, एना सुमतिम्, वोचा नु, व्ययया मन्युम्, नेथा च, चक्रा जरसम् and भवता मृळ्यन्तः.
- (35) Also (in the pairs:) एवा चन, भजा रागे, ररिमा ते, भजा भूरि, श्रुधी नः, उभयत्रा ते, भजा त्वम् and मृळ्या नः.
- (36) The eighth syllable in Pādas containing eleven or twelve syllables (is lengthened), when a syllable which is light in the Saṃhitā text follows.
- (37) Also when the heavy syllable नः follows.
- (38) In the same way the tenth (syllable) in these two (sorts of Pādas is lengthened, when a syllable which is light in the Saṃhitā text or नः follows).
- (39) Also the sixth syllable in a Pāda of eight syllables (is lengthened, when a syllable which is light in the Saṃhitā text follows).

- (40) In an incomplete (Pāda) the perfection (*i.e.*, the required number of syllables) should be sought by means of a resolution (व्यूह) of semi-vowels as well as coalesced vowels.
- (41) (This lengthening required according to Sūtras 36-39) does not take place in वावृधन्त, वातस्य, अवद्यानि, जिवांससि, सासद्याम, ववृत्स्याम, दीदिहि the eighth (*i.e.*, *hi* of दीदिहि, which is the eighth syllable in a Pāda,) and ऊर्णुहि.
- (42) (Nor in) पुरुप्रजातस्य, अभि followed by नः, कृणुहि when preceded by a dissyllabic word, हयं रव, उत, भवन्तु, इन्द्र, सदनाय, अस्ति and नाम followed by चित्.
- (43) (Nor in) चमसां इव, अत्रि, वसवान, सृज belonging to a Pāda of twelve syllables, अस्य, विमदस्य, सुमखाय, धारय, ददातु, रच followed by धिया, दधातु and दिधिषेय.
- (44) (Nor in) अङ्ग, सरस्वति, पञ्च, चरन्ति, इह preceded by प्राभिः, इन्वसि, रण्यसि, धाव, सु in the combination विद्धि शु णः, अभि in अभि षतः, सुविताय, त्वा समिधान, दधीमहि and देव.
- (45) (Nor in) जामिषु, जासु, चिकेत, किरासि, स्मसि, उप, पाति, असि, सोम, शतस्य, आयुषि, चेतति, विष्टपि, मास्व, प्र, उश्मसि, मूर्धनि, सद्य, and वरन्त.
- (46) (Nor in) प्रदिवि, वरुण, तमसि, तिरसि, घृतमिव, दिवि, मम, हि, नु followed by विशः, उषसि, पृथिवि, रजसि, वहसि, हनति, पितरि, वि, विहि, नि and मधु.
- (47) (Nor in) सहस्राणि, श्रोमतेन, असनाम, छायामिव, हृषण्यसि, सस्तु, पाहि, गोपीथ्याय, पवमान, उ followed by वसन्तान्, सख्याय, वोचेमहि and मानुषस्य.

- (48) आह्य and भूम occurring at the end of a Pāda (are finally lengthened), when consonants follow.
- (49) श्रुधि (occurring at the end of a Pāda is finally lengthened), when followed by हवम्.
- (50) सन्न, स्म, धर्म and भूषत, occurring at the end of a Pāda, are finally lengthened, when respectively followed by the words होता, सनेमि, सम् and रथः.
-

PATALA IX

- (1) The final vowels of the first parts of compounds are always lengthened, when वसु and मघ follow.
- (2) वुवि (is finally lengthened in a compound), when रव follows.
- (3) विश्व, विश्व, धन्व, रथ, ऋति, शत्रु, द्युम्न and यज्ञ, (if first parts in a compound, are finally lengthened), when the root सङ् follows.
- (4) Also प्र, (only) if the vowel (of the following root सङ्) is not lengthened.
- (5) The words ending with *tama* (cp. IX. 7), which follow (the first parts in a compound), should be taken together with their derivative and inflectional forms.
- (6) परि, अग्नि, अप and अपि, (if first parts in a compound, are finally lengthened), when the root वृत्, having *r*, follows.
- (7) The first parts of the compounds अभीवर्तः, सुयवसः, रथीतमः and पुरुतमः are finally lengthened; (in) the last case (i. e., पुरुतमः) only if it does not occur in the interior of a hemistich.
- (8) The words कव, ऋदु, धान्य, मिथु, चर्षणि, स्तन and पिब are always (finally lengthened), when followed by any word (in a compound).

- (9) The two words त्विषि and उक्थ (are finally lengthened), when followed by *m* (in a compound).
- (10) परि, उह and अत्त (are finally lengthened), when a nasal other than *m* follows (in a compound).
- (11) पित्र्य, माहिन, अकृषि, भङ्गुर, अश्व, विश्वदेव्य, मेघज, तुत्र्य, पत्स्य, सुन्न, ऋत and अराति (are finally lengthened), when *v* follows (in a compound).
- (12) Also the words beginning with वैशु¹ (are finally lengthened, when *v* follows in a compound).
- (13) The words beginning with पृशन² (are), however, (finally lengthened), when *y* follows (in a compound).
- (14) Also the words अराति, कवि, सुकतु, अग्नि, पितु, सुन्न, रयि, ऋत and अश्व, (if first parts in a compound, are finally lengthened, when *y* follows).
- (15) But not the words अश्व, सुन्न, ऋत and वृष, when they are parts of a compound, and when *y* which begins a monosyllabic word follows.
- (16) (The words beginning with पृशन which are referred to in IX. 13 are :) पृशन, अजिर, ऋजु, मधु, पुत्रि, जनि, क्रतु, वल्गु, वन्धुर, वृक, अङ्गु, दम, वृजिन, अध्वरि, इषु, वृष, मध्य, सखि, स्तमु, दुग्धुन, अव, यवि, शत्रु and वसु.

---

1. Cp. IX. 17.

2. Cp. IX. 16.

- (17) (The words beginning with वैभु which are referred to in IX. 12 are:) वैभु, हाहुनि, पुष्ट, पर्वत, आहुति, शुभ्र, हृदय, अमति, सह, वृण्य, शक्ति, ससि, स्वधिति, कृशन्, वयुन्, अण्य, वृणि, हित, धित, विभु, सुत, अत्विष and नीथ.
- (18) The final lengthening of the first parts does not take place in the compounds: ऋतवाक्केन, अश्ववित्, सुन्नयन्ता, वसुवसु, प्रसहानः, अभिवावृते, परिवृतम् when followed by न, and अभिवृत्य.
- (19) (Nor in) अश्ववत्, when it occurs at the end of a Pāda.
- (20) (The first part of a compound is) never (lengthened), when मवस्य follows.
- (21) The first members of the compounds अश्वयूपाय, अश्वयुजः, अश्वयोगाः, सहवाहः, सुन्नयन्ता, ऋतयन्त, सहवसुम्, सहवासा, ऋतयुक्तिम्, सहवीरम्, and वयुनवत् when followed by चकार are not finally lengthened.
- (22) The first members of the compounds सुन्नायुः followed by जुह्वे, ऋतायन्, ऋतायुम्, उग्रादेवम्, दक्षिणावान्, ऋतायोः, वृषारवाय, सूमयम्, शतावन्, अपीजुवा, अपरीवृतः, and अनपावृत् are finally lengthened.
- (23) The first members of the compounds इन्द्रावतः, सोमावतीम्, अवायती, दीर्घाधियः, अमित्रायुधः, रथीतरः, अज्ञावृधम्, विश्वापुषम्, वसूजुवम्, विश्वाभुवे, यज्ञायते and वृतावृधा are finally lengthened.
- (24) The first members of the compounds सुन्नायन् followed by इत्, मित्रायुवः, ऋषीवः, देवावान् followed by दिवः, एवावदस्य, क्षेत्रासाम्, ऋतावने and सदनसदे are finally lengthened.

- (25) The following lengthening takes place in the interior of words which are not separable in the Pada text (*अनिङ्गय*) as well as (in the interior) of parts of compounds.
- (26) *Va-* and *ma-* (are lengthened), when any one of *-वृषस्व*, *-वन्ध*, *-वृध्वांसम्*, *-वाता*, *-वातुः*, *-वनः*, *-वृतुः*, *-वृते*, *-वृषाणाः*, *-वृषाणः*, *-वृजे*, *-वन्धि*, *-मृजुः*, *-मृशुः*, *-मृजे*, *-मृजीत* and *-वान*, beginning with (a letter) similar (to *v* or *m*), follows.
- (27) The first syllable of (the root) *सह्* is lengthened, when preceded by the first part of a compound, with the exception of a monosyllabic word, *चर्षणि* and *धन्व*.
- (28) But not, if *सह* occurs at the end of a Pada of eight syllables.
- (29) Nor when (it occurs at the end of a Pada) of twelve syllables and is not preceded by *अभिमाति*.
- (30) But (the first vowel of *सह्*) is always lengthened, when it is preceded (in a compound) by the words *अभिमाति*, *नृ*, and *पृतना* and when *y* follows.
- (31) In the words beginning with *आवय* (cp. IX. 32) the parts which (should) follow (the lengthened vowel) consist only of three letters ; and one should regard them (*i.e.*, *आवय*, etc.) as parts of words.

- (32) The first syllable is lengthened in आवय, यावय, च्यावय, यामय, रामय, मामह, वावस, द्रावय, दादह, वावृध, तावृष, सासह and रावप.
- (33) The intermediate syllable of the word अन्ननु (is lengthened).
- (34) That which should follow (the lengthened vowel) in the case of the last word (*i. e.*, रावप in IX. 32) consists only of two letters.
- (35) The six following (words which are lengthened) refer to their derivative and inflectional forms.
- (36) (The lengthening takes place in) दूणाशः.
- (37) Also in उक्थशासः.
- (38) Also in दाद्यषिः, when it ends in *i*.
- (39) (Also in) सादनम्, when it occurs at the end of a Pāda and is not a part of a compound.
- (40) In दृष्टः, however, when it occurs at the end of a hemistich.
- (41) The lengthening takes place in उषासम् occurring in any place (in a stanza) and following the words दोषाम्, अस्मै, राजतः, अक्रन्, वनस्पतीन्, महीयमानाम्, कति and तुभ्यम्.
- (42) Also when it (*i. e.*, उषासम्) occurs at the end of a Pāda of eleven syllables.
- (43) The lengthening does not take place in यवयुः, अरमयः, ससाहिषे, ववृधन्तः, रमया गिरा, ररभम्, यवयसि, तवृषाणमोषति, अवयन्तः, अददहन्त and ते नृषह्मे.

- (44) Nor in श्रवयतम्, वाजसातौ नृषह्ये, विश्वासहम्, दूणशा रोचनानि, न तनृषाणः, यमयोः, ररप्णे, पुरुषीणाम् and यवयन्त्विन्दवः
- (45) Nor in ररत्त, यवय स्तेनम्, ससाहे, यवया वधम्, परमया, द्रवयन्त, श्रवयन् and ररते
- (46) The lengthening takes place in साह्वांसः, वः सत्रासाहम्, सादन्यम्, सत्यं तातान, नानाम, श्रूयाः, शुश्रूयाः, रीषन्तम् and गातूयन्तीव.
- (47) Also in वावर्त येषाम्, रीषतः not followed by *d*, सान्त्यभि, नृषाहम्, अपूरुषन्नः, सान्ति गुहा, तन्वं रीरिषीष्ट, जानि पूर्यः, अभीवृतेव and श्रथाय.
- (48) Also in साहन्, साहाः, जर्हन्त प्रसाहम्, नक्तोषासा, सूर्यमुषासमग्निम्, परितापः, सूनृते जारयन्ती, शुश्रूयातम्, यूयुवेः and सादना ते.
- (49) Also in करन् सुषाहा, वृत्तवान्ति, साह्वान्, ऋजूयेव, सूय-वसात्, वृषाय, उषासानक्ता, पृथुजावने, राथ्येभिः, रीरिषत and ग्लापयन्ति.
- (50) Also in अध्वानयत्, रीरिषत्, प्रावण्येभिः, रथीयन्तीव, अइमायः, ससाहे, सासाह, यूयुधिरिव, अश्रथायः, पूरुषन्नम्, रीरिषः and पूरुषादः.
- (51) Also in अपूरुषम्, जाह्वाण्येन, रीषते, ऋतायुभिः, रथीनाम्, साहिषीमहि, पवीतारः, कियात्या, ई पूरुषत्वता, ऋतावरीरिव and हव्यानि गामय.
- (52) Also in वृषायस्व, प्रसवीता, ससाहिषे, तातृपाया, तातृपिम्, सादनस्पृशः, साह्वाम, इयान्ति, पशुमान्ति, जागृधुः, पवीतारम् and सूर्यमुषासमीमहे.

PATALA X

- (1) (Now begins) the *krama*.
- (2) Having started with two words, one should, repeating the second of the same, join it to the next word and in this way conclude a hemistich.
- (3) (The teachers) terminate (a *krama*-group) by having passed over the following :—
  - (1) a word consisting of one letter, excepting ओ;
  - (2) सु and स्म, when cerebralized and followed by नः;
  - (3) a word which is divided by another word and the dividing word ;
  - (4) the particle ईम्, when its final (m) is dropped ;
  - (5) words with lengthened initials ;
  - (6) the word स्क्वभनेन occurring with the loss (of s) ;
  - (7) the first words in the two pairs of words इतो पिञ्चत and आवर्तमः;
  - (8) both the words स्वसारमस्कृतः;
  - (9) the second word in the passage वीरास एतन.
- (4) Also those¹ which follow the words with lengthened initials (are passed over).

---

1. See II. 78.

- (5) One should not pronounce the (modified) form of a word, caused by the preceding or the following word, respectively in repeating or in concluding.
- (6) Everything else one should treat as in the Samhitā text.
- (7) Having finished (अतिक्रम्य) with the following, one should 'repeat them with इति interposed' (परिगृहीयात्) :—
- (1) words separable in the Pada text by an *avagraha* ;
  - (2) words appearing with इति (in the Pada text) ;
  - (3) any form of the roots वृत्ति and वृत्ति with their initials modified ;
  - (4) a word with a lengthened initial ;
  - (5) words in the interior of which there is a modification (of sound) not due to another word.
- (8) Also the words occurring in the middle of (a *krama*-group of) more than two words.¹
- (9) Also a word occurring at the end of a hemistich.
- (10) (But one should not repeat with इति interposed) a non-nasal आ occurring before this (i.e., before the final word of a hemistich).

---

1. See X. 3-4.

- (11) One should, however, repeat it (*i.e.*, the non-nasal अ) with the following word.
- (12) (A word) with इति is called *upasthita*.
- (13) A word standing by itself is, however, called *sthita*.
- (14) That is called *sthitopasthita*, where one pronounces both (*sthita* and *upasthita*) together.
- (15) It is approved that, if a first (*krama*-group) has a letter (at the end of its first word) which is not seen (*i. e.*, is not distinct), the 'repetition with इति interposed' (चादकः) should show it.
- (16) Separable words (समासान्), however, one should separate by an *avagraha* in (their) second mention (in the *parigraha*).
- (17) Euphonic combination in case of words preceded by इति (is desired) by old (teachers). But स्तः should remain uncombined. One should recite it with an *avagraha*.
- (18) There should be no combination between two hemistichs.
- (19) One should, in the *krama*, wholly join together the repeated Vedic passages which are omitted in the Pada text (समयान्), because their *krama* is (already) seen.

One should first conclude (a *krama*-group) with one word (of a *samaya*) and, having passed (the *samaya*), with the two (following) words.

(20) The following should assume their original form in the 'repetition with इति interposed' (परिग्रह) :—

- (1) the treatment of *n* like a breathing ;
- (2) the lengthening of a vowel ;
- (3) the sibilation of Visarjaniya before *p* or *k* ;
- (4) the cerebralization of a dental letter ;
- (5) the contraction of the so-called Pragṛhya vowels.

(21) The so-called *śauddhākṣara* insertion (cp. IV. 84-89) disappears (in the *parigraha*).

(22a) The next three (changes¹ also) assume their original form (in the *parigraha*).

(22b) Also the cases of rhotacism of a breathing (i. e., Visarjaniya) when a voiceless consonant follows, the change to *dū*, and the word स्वधित्व (assume their original form in the *parigraha*).

---

1. Cp. IV. 98.

PATALA XI

- (1) Now when one recites both the Pada-form and the Saṁhitā-form of two words at the same time, without the loss of the Saṁhitā text, that is *krama*.
- (2) Again (the *krama* sometimes) consists of many (*i. e.*, more than two) words in order to prevent the loss (of the Saṁhitā text). (In that case) they, having passed over certain words, conclude (the *krama*-group) with the following words.
- (3) A monosyllabic word, without a consonant and if not a diphthong, is passed over (in concluding a *krama*-group) owing to the fear of (its) nasalization.
- (4) A word which is cerebralized through a preceding word and is the cause of the cerebralization of the following word (is passed over) for the sake of bringing together both the (direct and indirect) causes (of the cerebralization) of the following word.
- (5) The second of the two words परि and इतः (is passed over), because the preceding word (परि) cerebralizes the following word (*i. e.*, सिञ्चत).
- (6) Others than these, seeing (in the letter), which is the result of euphonic combination (*i. e.*, o instead of Visarjaniya in इतो) and

which (as they think) has arisen for that very purpose (*i. e.*, for cerebralization), a cause (of the cerebralization of सिद्धत्), form the *krama*-group, here, only of two words.

- (7) In the same way, the word आवः followed by the word तमः is excepted (from concluding a *krama*-group) on account of the doubt as to the (real) cause of *r*.
- (8) (If so) why do they not also pass over (the first words of the pairs:) अदो पिते, सो चित्, उषर् वसूयवः, and the roots घञि and धुञि ?
- (9) The word स्वसारम् as well as the word अस्कृत are excepted (from concluding a *krama*-group). The insertion of *s* in अस्कृत being caused by the preposition चिः, it is usual, on account of this connection, to form (the *krama*-group here) by means of five words.
- (10) The following words also (are excepted) on account of the doubt as to the real cause (of the respective modifications):—
- (1) The particle ईम् with इति ;
  - (2) $\bar{a}$ when nasalized ;
  - (3) the word इतन becoming एतन by the appearance (आगम) of a *guṇa*-vowel (*i. e.*, *e*) ;
  - (4) the word which follows the pair चास्कम्भ चित् (*i. e.*, स्कम्भनेन) ;

(5) a word with its initial vowel lengthened.

- (11) Those who regard the preceding word as the cause maintain that, in the last three cases, the *krama*-group should be formed by means of two words, because that (*i. e.*, the preceding word) is immediate.
- (12) (If so) the following word being surely immediate (also) in the 4th (cp. XI. 7) and the 6th [cp. XI. 10(1)] cases, why is there also no *krama* of two words ?
- (13) In that combination which is not according to the succession of words in the Pada text (cp. II. 78), both the word divided by another and the dividing word are passed over, because (otherwise) the combination of the two words (as it appears in the Sāmhita text) is not shown.
- (14) Others than these (however) in this case maintain a *krama* of two words, because the euphonic combination is effected, as it suits the case (आश्रयात्), and is (consequently not lost).
- (15) When (a tmesis) is preceded by other words (the *krama* proceeds regularly) according to the order of words till that (*i. e.*, the tmesis) and then the divided word and the dividing word (are both recited) together (with the preceding and the following words).

- (16) Then one repeats with इति interposed (बिराह) those two (i. e., the divided and the dividing) words, even in those two other cases of tmesis (where no word precedes it), then the following word is joined to that which is not divided.
- (17) If two words, each of which is a cause of a *krama*-group of three words, occur immediately, Gārgya (proceeds) with three words and again with three words.
- (18) But if three (causes and effects) come together, the Saṁhitā text is favoured by (forming a *krama*-group of) five words.
- (19) But a *krama* consisting of four words is, in this case, observed by the followers of Śākalya.
- (20) Others (however) nowhere form a *krama*-group of more than two words, because, as the Saṁhitā text (is shown) for each word, there is no loss (of the same).
- (21) (This being) not (true) universally, the teaching of Śākalya, in the case of *krama*-groups consisting of three or more words, is traditionally held with varying specification with regard to the number (of words forming a *krama*-group).
- (22) If there is no mixing (or euphonic combination : यवन्, with the word preceding a *krama*-group) one should observe the first

prescription (with regard to forming a *krama*-group of two words).

- (23) (One should make) the combination, according to their form in the Pada text, in words which appear without the cause (of their euphonic change).
- (24) In (forming) *krama*-groups, one should, having passed over a *samaya* (cp. X. 19), conclude the same with two (following) words, while joining it (to the preceding word, conclude the preceding group) with one word (*i. e.*, with the first word of the *samaya*).
- (25) Having finished with (अतीत्य) the following words, one should show their Pada-form (by means of a 'repetition with इति interposed'):
- (1) words with इति (in the Pada text) ;
  - (2) a word separable by an *avagraha* (समास) ;
  - (3) a final word ;
  - (4) words occurring in the middle of a *krama*-group of more than two words ;
  - (5) a word in which an aspirate is changed to the third consonant of its own class ;
  - (6) a word modified without the influence of another word ;
  - (7) a word with its initial vowel lengthened.

- (26) But (with regard to the *krama* of three words) according to Gārgya (cp. XI. 17, one should show the Pada-form) after one has recited the second *krama*-group of three words.
- (27) If a first (*krama*-group) contains a (final) letter which is not seen (or distinct), they traditionally maintain (its) showing. The 'repetition with इति interposed' (चोदक) explains (चिराह) it here.
- (28) When one recites a single word, that is *sthitī*.
- (29) When (one recites it) with इति at the end, then (that is called) *upasthita*.
- (30) Now by reciting these two together, (but) in reversed order, they form *sthitopasthita*.
- (31) In that case (i. e., in a *sthitopasthita*) one should separate (by an *avagraha*) a compound (or separable) word (only) when reciting it for the second time.
- (32) (In a *sthitopasthita*) one should form euphonic combination in case of words other than स्वः, because it is traditionally held that (in the latter case) in the *parigraha* there is, like an *avagraha*, a pause (काल-धारणा) preceded by इति.

- (33) One may form *krama*-groups, on both sides, according to the Saṁhitā text, then showing afterwards the Pada-form of it (*i. e.*, of the modified word); or (one may form *krama*-groups) while joining the words, according to the Pada text, to either of the two (preceding or following) words.

There being (in this way also) no loss (of the Saṁhitā text), this applies to the last three cases¹.

- (34) The word ऋ, the combination of which is not nasalized, is excepted (from being shown in the *parigraha*).

(In this case one should form the next *krama*-group) by repeating that (*i. e.*, ऋ) and ending it, as before, (with the following word).

- (35) In the same way, in the case of a *krama*-group of more than two words and brought about arbitrarily, one should proceed with the *krama* while separating words one by one.

- (36) In the 'repetition with इति interposed' one should restore the loss of *n* and its change to a breathing and *r* to the original form free from the nasalization (of the vowels).

- (37) (One should also restore) cerebralization (to its original form).

---

1. Cp. XI. 10 (3-5), or XI. 25(5-7).

- (38) Also lengthening and sibilation.
- (39) Also (those cases) where a Pragr̥hya vowel followed by a vowel becomes one (with it).
- (40) Any form of the words दृणाश, दृब्ध and दृळभ.
- (41) *R* instead of a breathing, when voiceless consonants follow.
- (42) One should also restore the especially prescribed (महाप्रदेश) word स्वधित्व (to its original form ; cp. IV. 40).
- (43) One should also remove the insertion caused by the so-called Śauddhākṣara combination.
- (44) When a word is recited for the first time in the *krama*, one should observe the euphonic modification which is required by the preceding word, while in repetition (one should observe) that which is caused by the following word.

One should observe the modification different from these according to the Saṃhitā text. But (this does not apply) to the first and last words.

- (45) Or, in the repetition with इति interposed, in the (above-mentioned¹) cases, one may once proceed according to the Saṃhitā text, while also not combining the word when wishing to repeat it, because there is a continuity of the cause of modification in (the first part of) the *parigraha*.

---

1. That is, cases mentioned in Sūtras XI. 36-43.

- (46) (In the first part of the *parigraha*) one should not have an unchanged Visarjaniya in the breathing-combinations which consist of two breathings.
- (47) If two modifications (दोषौ) of a word, either simultaneous (*i. e.*, in the same syllable) or contiguous (अनन्तरौ), but not due to the same causes, come together, then, if the causes are not included (in the same *krama*-group by means of a *krama* of more than two words), the Saṁhitā text verily suffers a loss in either (of its *krama*-groups).
- (48) (In the same way, the Saṁhitā text) certainly (suffers a loss) when *m* preceded by a modified vowel is dropped, or when the first of a class is changed to the third.
- (49) Or (this is) otherwise (*i. e.*, the Saṁhitā text does not suffer a loss) according to those who hold differently¹.
- (50) But according to both, if a nasal follows.
- (51) Also when a nasal is preceded by a cerebralized (word).
- (52) In the same way, in the doubling of a syllable occurring by itself (as an independent word).
- (53) Moreover, the preceding (accent) would not here (*i. e.*, in the above-mentioned case)

---

1. Cp. I. 15.

have any combination with the circumflex, when that (i. e., the above-mentioned syllable) is followed by a grave accent.

- (54) Also when a grave syllable¹ comes under the influence of an initial (acute) syllable of a following word, through this also (the Saṁhitā text suffers a loss).
- (55) The loss (of the Saṁhitā text) occurs in the second *krama*-group (परः) when (there is a coalescence of) a preceding acute with a following grave, but in the first *krama*-group (अवरः) when a non-grave (or an acute accent follows and a grave precedes).
- (56) When one (through the influence of a following acute or circumflex) utters the latter portion of a circumflex as grave, the syllable appears (in the first *krama*-group) without the cause (of its Saṁhitā accent).
- (57) Also when a number of grave syllables, preceded by an acute (or circumflex), acquires two or even more accents (the Saṁhitā text suffers a loss, if one does not resort to a *krama* of more than two words).
- (58) If the combinations of accents and letters, as they appear (प्रकल्प्ये, in the Saṁhitā text) with regard to various syllables and letters, are not seen (in the *krama*), it is

---

1. Also a circumflexed syllable, according to Uvaṭa.

described as 'the loss of the Saṁhitā text' (अनार्थविलोप).

Others (however) say that the accent which is not seen in the Saṁhitā text (is allowed) in *krama*-groups.

- (59) Others maintain the loss (of the Saṁhitā text) if something not seen in the Saṁhitā text appears in the *krama*.

This effort (चिन्तनः) in order to avoid the loss of the Saṁhitā text, when applied to the *krama*, (proceeds) while including all the causes of change, though many, (in a *krama*-group).

- (60) When a word does not get its accent and the end of a word its own final form, then the person who is engaged here (i.e., in the *krama*) does not find the suppressed (विराकृत) form, unless he, having turned to the word, explains it (by means of a *pari-graha*).

- (61) A word is seen in its proper form (यथावत्) when it is used both by itself (स्थिति) as well as with and without इति (स्थितेऽपस्थित).

As (it is) modified (व्ययवत्) when used with इति and similarly in some cases also when used by itself, so the followers of Śākalya in the *krama* follow the method of showing the same with and without इति.

- (62) (Others) declare that one should form *krama*-groups while explaining all the words (by means of a *parigraha*).
- (63) But one should not go beyond what is usually observed; and while explaining the traditional usage (स्मृति) and argument (समव) as the way of the *krama*, one should declare other (reasons) only with a view to its perfection (समाधि).
- (64) As the lore of the *krama* was taught in the beginning (so it is) right, not according to different varieties.
- (65) Thus the son of Babhru, the propounder of the *krama*, first taught it and praised it.
- (66) There is no use in the *krama* for one who knows the Pada and Saṃhitā texts, on account of the want of its pre-existence and its existence depending on (another) basis. Moreover, it is not completely proved, nor does it prove any other thing, nor does it produce any good or evil, nor is it heard (in the scriptures).
- (67) If there is any contradiction to its existence owing to the want of its existence (previous to the Pada and Saṃhitā texts), in the same way there is contradiction to its non-existence owing to the existence (of its basis).

- (68) If there are (other) treatises which are not free from accusations, the *krama* also does not become useless (on account of some accusations).
- (69) The *krama* is useful on account of (1) contradiction (shown in Sūtra 67), (2) its showing the accomplishment of the sacred text, (3) its pre-existence, (4) its independence of both (the Pada and Saṁhitā texts), (5) its acceptance by many sages and (6) because it does honour the sacred text.
- (70) Moreover, the combination and accent of (a group of) two words as well as the highest form of recitation are not accomplished without the *krama*.
- (71) As the furtherance of the Ṛk and Yajus passages according to the words and accents is also due to this (*krama*), so the recitation (of the Vedic text) is with all the three (*i.e.*, Saṁhitā, Pada and *Krama*).

PATALA XII

- (1) The breathings with the exception of Visarjaniya, the semi-vowels, $\bar{r}$, the aspirates and the *c*-class do not occur at the end (of words).
- (2) $\bar{R}$, l , the latter half of the breathings (*i.e.*, $\bar{h}$, $\underline{h}$, $\bar{h}$ and $\bar{m}$), and the seven consonants preceding *t* (do) not (occur) at the beginning (of words).
- (3) The (three) middle classes of contact consonants (*i. e.*, the palatal, cerebral and dental) are not combined with one another.
- (4) *R* (does not combine) with *l*.
- (5) Nor *v* with the following non-nasal contact consonants.
- (6) In the same way (*i. e.*, with the exception of nasals) the sonants of them (*i.e.*, of the contact consonants) (do not combine) with the breathings in any case (*i. e.*, either preceding or following).
- (7) Neither the last (*i.e.*, *v*) nor the first (*i.e.*, *y*) semi-vowel with the following breathings.
- (8) Nor *r* with *r*.
- (9) Nor an aspirate with an aspirate.
- (10) Nor the first breathing, when following, with the contact consonants.

- (11) Nor that (*i.e.*, the first breathing) and an aspirate, if preceding, with the non-nasal (contact consonants).
- (12) Nor non-nasal sonant contact consonants with the voiceless contact consonants.
- (13) Nor the finals of each class with the following breathings.
- (14) Nor *y* with the following *l* and contact consonants.
- (15) Nor breathings with one another.
- (16) (All) this (applies only) to (the single) words of the R̥gveda.
- (17) Grammarians hold that there are four classes of words—*viz.* noun, verb, preposition and particle.
- (18) That is a noun by means of which one designates a being.
- (19) That is a verb by means of which (one denotes) a becoming (भाव) and which contains a root (सधातु).
- (20) प्र, अभि, आ, परा, निर्, दूर्, अनु, वि, उप, अप, सम्, परि, प्रति, नि, अति, अधि, सु, उत्, अव, अपि are twenty prepositions (which) in combination with the other two (*i.e.*, noun and verb) express a meaning.
- (21) The rest are particles.

- (22) Of the twenty prepositions the nine monosyllabic are acute.
- (23) Ten of them are accented on their first syllable.
- (24) अग्नि, however, is accented on the last syllable.
- (25) A verb expresses an action; a preposition effects a differentiation (in meaning); a noun denotes a being; a particle completes a Pāda.
- (26) On account of (their) occurrence (निपातनात्) according to meaning, there are, apart from the meaningless particles, also significant (particles). (Of the particles) which (are found) in the literature (वाङ्मये), both metrical and non-metrical, there is no enumeration (stating definitely) 'there are so many'.

PATALA XIII

- (1) When there is an effort (ईहा, to speak) on the part of the speaker, the air (in the form of) breathing (प्राण), which is the emission (अनुप्रदान) from the lungs (कोष्ठ), becomes breath or voice according as the aperture (ख) of the throat (*i. e.*, larynx) is open or closed.
- (2) Or (it becomes) both (*i. e.*, breath and voice) between the two (*i. e.*, when the aperture of the throat is neither completely closed nor open).
- (3) These are the materials of the alphabetic sounds.
- (4) Breath (is the material) of the voiceless sounds.
- (5) Voice is, however, (the material) of the others (*i. e.*, of the vowels and sonant consonants excepting those mentioned in the next Sūtra).
- (6) Both breath and voice (are the material) of the sonant aspirates and breathing (*i. e.*, *h*).
- (7) As regards their duration (स्थान), that is said from (that of) voice (नाद). cp. VI. 39.
- (8) Their (*i. e.*, of the articulate sounds, further) differentiation consists in the 'mode of articulation' (करण).

- (9) There is a non-stationary (or momentary, अस्थित) contact (in the case of contact consonants).
- (10) There is an imperfect contact in the case of the four letters preceding *h* (*i.e.*, in the case of *y*, *r*, *l*, *v*).
- (11) In the case of the vowels, Anusvāra, and the breathings, there is a stationary non-contact (*i.e.*, these are produced without contact and with the organ stationary).
- (12) Some hold that there is no stationary (non-contact) in the case of a guttural breathing (*i.e.*, *h* and Visarjaniya).
- (13) On the occurrence of the quality of desire of a speaker, one and the same thing (*i.e.*, air), while becoming articulate, assumes, through effort, many forms owing to the union with particular characteristics.
- (14) Some (hold) that the articulate sounds are eternal, not created.
- (15) Some hold that *a* (constitutes) voice in the sonant letters, and Anusvāra that in the nasals.
- (16) They (also) say that aspiration of the aspirates (is caused) by a breathing having the same place of articulation.
- (17) Of the sonant (aspirates), simply by the sonant breathing (*i.e.*, *h*).

- (18) Others, (however, say) that aspiration and voice are produced here (independently).
- (19) Some (regard) the breath in the aspirates as quicker.
- (20) A coloured (रक्त, *i.e.*, nasalized) sound (is produced) by the mouth and nose.
- (21) This, they say, is a treatise on the qualities of the articulate sounds.
- (22) The Anusvāra, appearing in the plural of a neuter theme which ends in a breathing, is preceded by a long vowel. That (is found) in words ending in *-si* or *-ṣi*.
- (23) So is that (Anusvāra) which precedes *-saḥ* *-sā*, *-sau* and *-sam* occurring at the end of words and is itself not preceded by a cerebralizing vowel, provided there is either *y* or *v*, not arising through Sandhi, before (the preceding vowel).
- (24) Also in the inflectional or derivative forms like (or related to, एचंप्रवादेषु) जिवांसन्, पांसुरे, मांसम्, पुमांसम् and पैस्यम्.
- (25) Not (so) in the case of the last word but one (*i.e.*, पुमांसम्), when it appears without *m*.
- (26) (So is also the Anusvāra) which follows a contraction (प्रश्लिष्ट) or elision (अभिचिहित).
- (27) Also (in the two words) मांश्चत्वे and अयांसम्.

- (28) So far Anusvāra (in a word) follows a long vowel in the R̥gvedic verses.
- (29) The other (Anusvāra) is otherwise (*i.e.*, is preceded by a short vowel).
- (30) In the six words राधः, रथः, द्वाः, दिवः, जाः, ऋतः, as well as in the two words अज्ञःपाः and दुःप्र when first parts of a compound—words which have their Visarjaniya changed into a sibilant before *p* (समापाद्यानि)—one should restore the Visarjaniya (in the Pada text) without separating them by an *avagraha*.
- (31) The teachers Vyāli, Śākalya and Gārgya give the name *samāpādyā* (*i. e.*, requiring restoration in the Pada text) to (the changes into) *ṣ*, *ṇ*, the so-called *sāmavaśa* combinations and sibilation of Visarjaniya supported by a rule.
- (32) Some teachers hold that a short vowel preceding an Anusvāra is shorter by half a vowel-part (स्वरभक्ति) and the Anusvāra (thus) preceded by a short vowel is longer by that much.
- (33) An Anusvāra preceded by a long vowel is shorter by that (much, while the preceding long vowel is longer by that much).
- (34) There is *r* in the vowel *r̥*, also in the first half of the following vowel (*i.e.*, *r̄*). (The latter) is, however, shorter than the former, or not so. That (*i.e.*, *r* in *r̥*) is in the middle (of *r̄*).

- (35) When that (*r*) is changed to *l*, (there arises) the vowel *ḷ* in the root ऋ॒ष्टृ॒प्.
- (36) The Anusvāra (which is described above) is, they say, that which does not occur at the end of words (*i.e.*, Sūtras 22-29 apply only to the Anusvāra not occurring at the end of words).
- (37) Vyāli regards Anusvāra either as a pure nose-sound or as nasalized.
- (38) Some teachers regard the diphthongs as the result of combination; so that (they say) there is found, in both (*i.e.*, in *e*, *o*, as well as in *ai*, *au*), the quality of having two places of articulation.
- (39) Sākaṭāyana holds that in these diphthongs the (first) half is *a* and the latter (half) is *i* (in the odd ones, *i.e.*, in *e*, *ai*) and *u* in the even ones (*i.e.*, in *o*, *au*).
- 40) The first two (*i.e.*, *e*, *o*), by reason of the fusion of (their component) moras, are heard distinct (from the others, *i.e.*, *ai*, *au*).
- (41) The next two (*i.e.*, *ai*, *au*) are like the interlacing of a short vowel and Anusvāra. cp. XIII. 32.
- (42) The soft, middle and loud are the three positions or qualities (स्थानानि) of voice, (each) having seven tones (यम).

- (43) A tone is not separated (from a position by any interval) and is not distinguished.
  - (44) The tones are the same as the seven notes.
  - (45) Or they are different.
  - (46) (The teachers) prescribe three modes (वृत्तिः) of speech : the delayed, moderate and hurried.
  - (47) They prescribe different sacrificial acts (to be performed) in different modes.
  - (48) An increase of measure belongs to each (successive) mode.
  - (49) One should employ the hurried mode for the sake of study, the moderate in ordinary use, and the delayed in the instruction of pupils.
  - (50) A blue jay cries one mora (*i.e.*, gives a note of one mora), a crow cries two moras. A peacock should be recognized as having three moras. This is a summary (statement) about the (three) moras.
-

PATALA XIV

- (1) The qualities of the alphabetic sounds described before as well as their nature in euphonic combination have been stated. The faults (in pronunciation) consist in their increase, decrease and alteration. We will explain them now for the sake of illustration.
- (2) The fault called *nirasta* takes place when there is a deterioration with regard to the place as well as mode of articulation.
- (3) *Vyāsa* and *pidāna*, when there is an (undue) expansion or contraction (of the same).
- (4) The fault called *ambukṛta*, when one speaks as if with the lips closed.
- (5) *Śūna*, (when one speaks) as if with a hollow mouth.
- (6) *Sandaṣṭa*, however, when one speaks with a lowering of the jaws.
- (7) They call the (fault) *vikliṣṭa*, if there is a drawing away (of the jaws).
- (8) It is *grasta*, when there is a restraint at the root of the tongue.
- (9) The fault 'nasalized' (अनुनासिक) takes place when there is an influence of the nose.

- (10) A (fault) of the vowels consists in their pronunciation not according to their moras.
- (11) (The above-mentioned four faults) *sandamśa* (S. 6), *vyāsa* (S. 3), *pīḍana* (S. 3), and *nirāsa* (S. 2) (also belong to the vowels).
- (12) *Grāsa* (S. 8) takes place in the case of the two guttural (vowels, *i.e.*, *a*, *ā*).
- (13) The faults *sandaṣṭatā* (S. 6) and 'undue nasalization' (विषमरागता) belong to the nasal sounds.
- (14) In the case of those (sounds) which appear with a semi-vowel the first or the last (sound) is dropped.
- (15) Or there is an utterance of a consonant in a wrong place.
- (16) (Or) there is the colouring, *i.e.*, influencing (विराग) of one consonant by another.
- (17) (Or) there is a partial pronunciation or suppression (of consonants).
- (18) An (additional) sound is uttered before initial sonant (consonants), or they are suppressed (or doubled, धारयम्).
- (19) A fore-sound (अनुनाद) or even an absence of the sound (takes place) in the case of (initial) aspirates and breathings.

- (20) Roughness (लोमस्य) and hissing sound (श्वेडन), however, take place in the case of (voiceless) breathings.
- (21) In the case of the (first) four classes of consonants there is a flattening of the tongue.
- (22) *Grāsa* (S. 8) takes place in the first (class of consonants).
- (23) Too much contact (प्रतिहार), in the fourth (class).
- (24) *Nirāsa* (S. 2), in the case of the two middle classes (of the four mentioned in S. 21, above) together with *r*.
- (25) *Vikleśa* (S. 7) with reference to the place of articulation and whatever belongs to it (सकल), in the case of the fourth class.
- (26) Too much contact or stammering, in the case of *r*.
- (27) Also the pronunciation with the two ends of the tongue, in the case of *l*.
- (28) (Too much) breath or likeness to a voiceless sound, in the case of *h*.
- (29) *Nirāsa* (S. 2) or *pīdana* (S. 3) takes place in the other breathings.
- (30) They (incorrectly) pronounce a Visarjaniya, following a long vowel, in a place similar to that of the preceding vowel, thus giving rise to the fault called *nirasta* (S. 2).

- (31) They pronounce (a Visarjaniya) after a (long) guttural vowel as after *r* (*i. e.*, at the root of the tongue).
- (32) After a nasal (*ā*) and also after the other (*i. e.*, after a nasal *ṛ*, they pronounce a Visarjaniya as) a nose-sound.
- (33) They pronounce a superfluous Visarjaniya before a breathing occurring in the beginning of a conjunct consonant and preceded by a vowel.
- (34) After a voiceless (breathing) followed by a nasal (they pronounce) a twin (यम).
- (35) After a sonant (breathing followed by a nasal they pronounce) either a breathing of the same mode of articulation (प्रयत्न, or a twin).
- (36) The words शुनश्शेषः, निष्पपी, शास्त्रि and निष्पाट्, not appearing with a Visarjaniya, and ब्रह्म, विष्णुः, स्म and वृद्धिः (are examples of the three preceding rules).
- (37) In those combinations in which a contact consonant (*i. e.*, *n*) is changed either to a breathing or to *r* and in the so-called 'apparent hiatuses' (cp. IV. 68) they pronounce an Anusvāra (परिपादयन्ति, instead of nasalizing the vowel).
- (38) They pronounce the two vowels having *r* (*i. e.*, *r* and *ṛ*) like a labial (in cases like) निन्नो मातृः, ब्रीन् पितृन् and यन्मृभिर्नृन्.

- (39) (They pronounce) the voiceless dentals like *s*; as in रथ्यः, पृथ्वी, पृथिवी, त्वा and पृथी.
- (40) They drop a short vowel followed by a breathing or a semi-vowel and preceded by *r*, or (they pronounce it) even if it is not there, (as in) पुरुषन्तिम्, पुरुवार, अयंमा, आङ्ग्याम्, हरियोजनाय, and हरियूपीयायाम्.
- (41) In (words like) ऐयेः and वैयश्च, they pronounce *ai* as *a*, while also doubling *y*.
- (42) They pronounce the same otherwise (*i.e.*, *ai* for *a* and *y* for *yy*) in other words like (ते) रथ्या, वय्यम् and हृदय्यया.
- (43) They pronounce *ai* instead of *a*, drop the following *y* plus *r*, and (thus) reduce a polysyllabic word to dissyllabicity, as in ऊनयीः, ध्वनयीत्, and कोशयीः.
- (44) Reversing the same (*i.e.*, pronouncing *a* instead of *ai*) in other cases, where *ai* should be pronounced, they pronounce *y* plus *r*, (as) in the words अमैश्म, अजैश्म and नैष्ट (derived respectively) from the roots भी, जि and नी.
- (45) They pronounce *r* or *l* instead of *i*, (as in) चन्द्रनिर्णिक् and सुशिल्पे.
- (46) They pronounce the same otherwise (*i.e.*, *i* instead of *r* or *l*), if a palatal sound immediately precedes or follows, (as in) शृङ्गे, बिभृयात् and विचृत्ताः.

- (47) If a palatal sound, other than *y*, follows a consonant, they pronounce *y*, the examples being शुनश्शेषः, शास्त्रि, ववर्जुषीयाम्, अक्के and विरक्षी.
- (48) Or they drop *y* or *v* thus placed (*i.e.*, when following a consonant, as in) ज्यैष्ठ्याय, सम्भारन्, आपृच्छयम् and ऋभ्वा.
- (49) They divide (by a vowel) an undivided (*i.e.*, a conjunct consonant) following a heavy vowel (महतः, as in) दीर्घायुः, सूर्यः, रुग्दीर्ते and ऊर्जम्.
- (50) They drop or double a semi-vowel preceding or following a vowel of the same place, (as in) स्वस्तये, अघायि, भुवना, इयम् and ऊवुः.
- (51) They lengthen a short nasal vowel, (as in) उग्रं ओकः.
- (52) Before *y* preceded by *h* or an aspirate, and before *v* preceded by an aspirate or breathing, they pronounce a breathing of their own place, (as in) तुच्छयान्, दध्याः, आपृच्छयम्, ऋभ्वा, ह्वये and अह्वः.
- (53) Before a nasal preceded by a consonant of the labial class, they pronounce another twin (यम, as in) वृष्णुत, आप्नानम् and औभ्नात्.
- (54) (Before a nasal) preceded by a vowel, they pronounce an Anusvāra or they change the preceding (vowel) to another sound, if (the nasal) is followed by an aspirate or a twin, (as in) तड् भ्रन्ति, अञ्जम्, जड् भ्रतः, ईड् खयन्तीः, सञ्ज्ञातरूपः and सञ्ज्ञानमिन्द्रः.

- (55) Prolonging (the pronunciation of a nasal) in the beginning of (a conjunct consonant) having a semi-vowel, they double the following (consonant, as in) शर्मन्त्याम, अस्मिन्नु (=स्) and जनाङ्गुधीयतः.
- (56) Vowels in connection with nasal (consonants) are nasalized, (as in) न नूनम्, नृम्याम्, नृमयाः and नृभिर्नृन्.
- (57) *H* following a nasal is changed to an aspirate, (as in) दध्यङ् ह, देवान्हवते and महान्हि.
- (58) In the case of conjunct consonants, there appears a separation through a 'vowel-part' (स्वरभक्ति), an absence of doubling, an irregular doubling, or the contrary (*i.e.*, omission of a regular 'vowel-part'; as in) म्यत, तिस्रिवले, अजमन्, द्रप्सः, अजुषन्, सार्ज्यः, अद्भ्याम्, प्र and नेद्भ्यात्.
- (59) In hiatuses the initial letter of the following word disappears, as (in) या ऐच्छः and य औशिजः.
- (60) In some (hiatuses), by combining *i* or *u* (with a preceding *a*), there takes place an utterance of a diphthong, as (in) स इदस्ता, कस्त उषः.
- (61) Or there takes place the transposition (of the two vowels in hiatuses) having two homogeneous vowels, as (in) ऊती इन्द्र and क आसतः.

- (62) If a long guttural vowel is preceded by a hiatus, (as in the words) ता आपः, or अवसा आ, there takes place also a 'swallowing', *i.e.*, suppression (अभिन्वादानम्, of the vowel).
- (63) The end is not attainable, by enumeration, of faults arising from the conjunction of vowels, as well as of others (*i.e.*, of faults arising from the conjunction of consonants).
- (64) But by one who is well qualified the whole nature (of the articulate sounds) can be learnt from this treatise.
- (65) One should pronounce the other vowels in the same position in which *a* is produced.
- (66) This, they say, is correct.
- (67) One should always seek to pronounce the following letters (*i. e.*, consonants) as if followed by *a*.

Here ends the (treatment of) perfection (about the articulate sounds).

- (68) Owing to the fault (of impracticability) being attached to (this) treatise and owing to the difference in views (propounded here), they blame the teaching about the articulate sounds as incomplete.
- (69) This treatise on (phonetics) is not, in this respect, excelled by other treatises. It being a member of the Veda, is complete, faultless, and based on revelation (आव).

PATALA XV

- (1) The teacher, who has himself been a student, should, while taking his seat towards an auspicious quarter, the east, the north, or the north-east, undertake the recitation (of the sacred text) for his pupils devoted to the same (*i. e.*, recitation, or devoted to himself).
- (2) One pupil, or even two, should sit to the right.
- (3) If, however, more, (they should sit) according to the room.
- (4) Having respectfully touched (his feet, उप-संगृह्य), they all invite the teacher, (saying) 'Read, Sir!'
- (5) He pronounces 'Om' (by way of reply). This word (प्रस्वारः) consists of three moras and is acute in (its proper) scale (स्थाने); or it consists of four moras with its first half as grave; or it consists of six moras while being twice accented.
- (6) This best prayer (ब्रह्म), which is, for a teacher as well as a pupil, a door to heaven, should always stand in the beginning of study.
- (7) One should not combine it, when used in (the beginning of) study, with the following (word).

- (8) Being (thus) invited (the teacher) begins (to recite) in the same order as is prescribed later on.
- (9) In this (recitation, he utters) twice a word having only acute accent, a word without a consonant (अवृक्त) (only) if not in the so-called *kṣaipra* combination (cp. II. 23), or a word used with इति in the Pada text (उपस्थित).
- (10) When a word-group of two or more words has been uttered (by the teacher), the first pupil says the first word (then the others repeat the rest).
- (11) If there is (something) to be explained (निर्वाच्ये) the invitation should be with the word 'Sir !', and when it is explained there should be a permission (अन्यदुक्ता) with the words 'Yes, Sir!'
- (12) The illustrations (of points to be explained) here are : (1) the change of a final *m* to Anusvāra (*paripanna*), (2) the ordinary (or the original form of a) breathing-combination, (3) the dropping of a (final) *n* and its change to *r* or a breathing, (4) the absence of combination followed by *r*, (5) the combination of *r*, and (6) hiatus.
- (13) After this utterance of the other (*i. e.*, of the teacher) has been repeated, there may or may not be, on the part of the pupil

(शिष्यस्य), an invitation (to the teacher) with the word 'Sir!' They should, however, avoid (this invitation) at the end of hemistichs ; (but) at the end of *adhyāyas* they (*i.e.*, the authorities) declare both ways.

- (14) The teacher recites (only) the first word for the pupil (शिष्यस्य) if there is a compound ; if there is no compound (he recites) two words.
- (15) Having finished a *praśna* in this way all (the pupils) should recite it again and again.
- (16) After this, they should all recite (the same) without any break and with an even, continuously acute tone in which euphonically combined independent words (प्रविग्रह) are slightly separated by an *avagraha*, while using इति with the (following) words.
- (17) (The words are) अभि, उत्, परा, निः, वि, उप, सम्, प्रति, प्र, नि, अधि, अति, अप, आ, दुः, सु, अपि, परि, अव, अनु.
- (18) The first of these (*i. e.*, अभि), when occurring at the end of a hemistich or in the so-called *dviṣandhi* hiatus (cp. II. 80), they should repeat with इति interposed.
- (19) च, व, हि and वा (should) always (be repeated with इति interposed).
But, if more than one of them (*i. e.*, of the prepositions) occur together, only the second (should be repeated with इति).

- (20) They should recite while combining (into one stanza) each pair of those successive *dvipadā* hemistichs which occur in the beginning (द्विपदाद्यर्धचौ), and separating the rest (*i. e.*, the last ones which do not admit such pairing).
- (21) (The teacher) recites the first *praśna* (to the pupil) on the right; then they should go around (परित्युः, the teacher) keeping (him) to the right.
- (22) In this way, they all, having, *praśna* by *praśna*, recited an *adhyāya*, having touched (his feet), and permitted (by him, may do) as they like.
- (23) A *praśna* consists of three stanzas.
- (24) If the metre is *pañkti*, it may consist of two (or three) stanzas.
- (25) In metres having more syllables than *pañkti*, two (stanzas constitute a *praśna*).
- (26) If one (stanza) constitutes a hymn, (it forms a *praśna* by itself).
- (27) Repeated Vedic passages which are omitted in the Pada text (सम्याः), from the shortest to the longest, are, however, not to be counted.
- (28) Two *dvipadās* (are counted) as one stanza.

- (29) If the remaining part of a hymn is less (than a *praśna*) it should go with the preceding (*praśna*).
- (30) If it consists of two stanzas, this is optional.
- (31) These sixty (*praśnas*), or even more if they are over without the hymn being over, constitute an *adhyāya*.
- (32) When, at (the close of) the (last) hemistich, the teacher says 'Sir', the pupil says 'Yes, Sir' as well as the usual stanza (which is to be repeated every day at the close of recitation).
- (33) Now some maintain that this (kind of) instruction in recitation is excellent and conforms to the *Samhitā* text.
-

PATALA XVI

- (1) Gāyatrī, Uṣṇih, Anuṣṭubh, Br̥hatī, Pañkti, Triṣṭubh and Jagatī are the seven metres of Prajāpati beginning with eight syllables.
- (2) Each successive (metre) is longer by four (syllables than its preceding one).
- (3) (The metres) of the Devas also are only seven.
- (4) (Those) of the Asuras also are only seven.
- (5) Those of the Devas begin with one syllable and rise successively by one syllable.
- (6) (Those) of the Asuras (begin) with fifteen syllables and then fall successively by one syllable.
- (7) When these three (metres of Prajāpati, Devas and Asuras) having the same name come together, there arises one Ṛṣi metre of the same name; thus they come to perfection.
- (8) Thus constructed the Ṛṣi metres, they say, have three elements and rise successively by four syllables.
- (9) The Mantra and Śloka generally occur in these (Ṛṣi metres).
- (10) One quarter (of any) of these (Ṛṣi metres) is a metre of the Yajus verses, two

(quarters, that) of the Sāman verses, and three, (that) of the R̥c verses.

- (11) These (metres of the Yajus verses etc.) beginning with the Gāyatrī and ending with the Jagatī are (respectively) increased by one, two and three (syllables). Their total (समाहारः), as in the case of the R̥ṣi metres, (constitutes) the class of the metres of Brahman increasing successively by six syllables.
- (12) (13) The Gāyatrī of the Yajus verses consists of six syllables, that of the R̥c verses, of threetimes six (*i.e.*, of eighteen), that of the Sāman verses, of twelve, and that of Brahman, when (thus) perfected (सम्पदि), of thirty-six.
- (14) There are, however, three classes of the R̥ṣi metres, each consisting of seven (metres); the others are (only) of one kind (or class).
- (15) (Now begin) the R̥ṣi metres.
- (16) The Gāyatrī consists of 24 syllables (and has) three *pādas* of eight syllables each or four of six syllables each.
- (17) (The verse) इन्द्रः शचीपतिर् बलेन वीळितः । दुश्च्यवनो वृषा समत्सु सासहिः ॥ (is an illustration of the latter case).
- (18) If there are five *pādas* of five (syllables each, that is) Padapañkti.

Or the last (*pāda* may consist of) six ; that is Bhurij (Padapañkti).

Or there may be two *pādas*, (*i.e.*,) one of four syllables, the other of six, and three of five each; (that is also Padapañkti).

- (19) The two (groups of) three stanzas (beginning respectively with) अवा हि and इन्द्र, and the stanzas (beginning with) दृत्तम् and अग्ने तम् (are illustrations of the metres mentioned in the preceding Sūtra).
- (20) विद्वांसौ (etc.) is a Bhurij (Gāyatrī, and contains three *pādas*) of eight, ten, and seven syllables.
- (21) युवाकु हि (etc.) is a Virāj Gāyatrī (having) three *pādas* of seven syllables each. The same (thus) containing twenty-one syllables is called Pāda-nicṛt Gāyatrī.
- (22) That twenty-syllabic Gāyatrī which contains a six-syllabic (*pāda* like) सो तृणां विवाचि between two seven-syllabic ones is called Atinīcṛt.
- (23) The *pāda*: स्तुत्यासावातिथिम् (occurring) between two *pādas* of six and seven syllables contains six syllables by nature or even eight by resolution (व्यूह).
- (24) If there are three successive *pādas* (of) six, seven and eight syllables, that is

Vardhamānā Gāyatrī; (*e.g.*) त्वमग्ने यज्ञानाम्
(*etc.*).

- (25) According to some (a Gāyatrī with) two (*pādas*) of eight syllables each and the middle one of six syllables is called (Vardhamānā).
- (26) (The stanza) स नो वाजेषु (*etc.* contains) two *pādas* of twelve syllables (जागतौ) each and is called Dvipadā.
- (27) That Gāyatrī, the first and last *pādas* of which contain seven syllables each and the middle one is of ten syllables, is Yavamadhya and is found (in the stanza) स सुन्वे (*etc.*).
- (28) (If the three successive *pādas* are) of six, seven and eleven syllables, that is Uṣṇigarbhā Gāyatrī; (*e.g.*) ता मे अश्वानाम् (*etc.*).
- (29) The Uṣṇih contains 28 syllables and occurs with three *pādas*: the first two of eight syllables each and the third of twelve syllables.
- (30) That is, however, Pura-uṣṇih, when that (*i. e.*, the twelve-syllabic *pāda*) is in the beginning; and Kakubh, when (the same) is in the middle.
- (31) The Stanzas अग्ने वाजस्य (*etc.*), तच्चक्षुः (*etc.*), सुदेवः समह (*etc.* should be taken) as illustrations; (and also) those which follow

according to (the order in which) they are given.

- (32) One should know that the two stanzas नदम् (etc.) and मंसीमहि (etc.), with four *pādas* of seven syllables each, are Anuṣṭubhs according to the *pādas*, but Uṣṇihś according to the syllables.
- (33) The stanza ददी रेक्षः (etc.) is a Nyaṅkuśiras Nirṭ Kakubh. Its first *pāda* is of eleven syllables and the last of four syllables.
- (34) The Pipilikamadhyā Uṣṇihś (contains) two (*pādas*, i. e., the first and the last) of eleven syllables each and the one in the middle of six syllables, and is found (in) हरी यस्य (etc.).
- (35) If (a *pāda*) of six syllables follows those two (of eleven syllables each), that is called Tanuśiras (Uṣṇihś); (e. g.) प्र या (etc.).
- (36) If the first *pāda* is of five syllables and the following three of eight syllables each, it is called Anuṣṭubgarbhā Uṣṇihś. It (is found) in (the hymns belonging to the seer) Agastya; (e.g.) षिदुं तु (etc.).
- (37) The Anuṣṭubh has 32 syllables (with) four equal (*pādas*) of eight syllables each.
- (38) The Kṛti (Anuṣṭubh has) two (*pādas*) of twelve syllables each and the following one of eight syllables.

- (39) That is, however, Pipilikamadhyamā (Anuṣṭubh) which has one (*pāda*) of eight syllables in the middle.
- (40) The stanza ता विद्वांस (etc.) is called Kāvīrāj. (It consists of) two (*pādas*) of nine syllables each and one of twelve syllables (in the middle; and therefore contains) two syllables less (than the number required for an Anuṣṭubh).
- (41) If the last two (*pādas*) of those (mentioned above) contain one syllable more, it is Naṣṭarūpā (Anuṣṭubh); (e. g.) वि वृच्छामि (etc.).
- (42) If there are three (*pādas*) of ten or eleven syllables each, it is Virāj (Anuṣṭubh).
- (43) The Mahāpadapañkti (consists of) six (*pādas*), the last one of six syllables and the first five of five syllables each.
- (44) The stanzas (beginning with) मा कस्मै, पर्युं दु, शुधि, अग्ने, तव स्वादिष्टा (are respectively examples of the above-mentioned metres, i. e., of the Kṛti, Pipilikamadhyamā, two varieties of Virāj, and Mahāpadapañkti).
- (45) The Bṛhatī mostly (प्रायः) consists of four *pādas* and 36 syllables. There are three *pādas* of eight syllables each and the third has twelve syllables.
- (46) If the first (*pāda*) is of twelve syllables, (the metre) is called Purastādbṛhatī; if the last, Upariṣtādbṛhatī; if the second,

they name it in three ways : Nyāṅkusārīṇī or Skandhogrīvī or Urobr̥hatī.

- (47) That is called Virāj Ūrdhvabr̥hatī which has three (*pādas*) of twelve syllables each.
- (48) The stanzas (beginning with) महो यः, अधीत्, न तम्, मत्सि, ईजानमिन् and अजीजनः (are examples of the metres given above; *i.e.*, the first two are examples of the Purastādbṛhatī, the third of the Upariṣtādbṛhatī, the next two of the Nyāṅkusārīṇī, and the last one of the Virāj Ūrdhvabr̥hatī).
- (49) If two (*pādas*) of ten syllables each (stand) between two (*pādas*) of eight syllables each, it is Viṣṭārabṛhatī ; (*e. g.*) युवम् (etc.).
- (50) The last stanza in the praise of food (पितृस्त्रोमे) in (the hymns belonging to the seer) Agastya (*i. e.*, in R. V. I. 187) has (four) *pādas* of nine syllables each.
- (51) In the two (stanzas beginning with) उपेदम् and आहार्षम्, all (the *pādas* severally) contain nine syllables after resolution.
- (52) If there are two (*pādas*) of thirteen syllables each, and one of eight syllables in the middle, that is Pipīlikamadhyamā (Bṛhatī) ; (*e.g.*) अग्नि वो वीरम् (etc.).
- (53) If the last *pāda* is of eight syllables and (the others) of nine, eight and eleven syllables, it is Viṣamapadā Bṛhatī, (as) सन्नितः सुसन्नितरुम् (etc.).

- (54) The Paṅkti (consists of) five (*pādas*) of eight syllables each.
- (55) If there are four (*pādas*) of ten syllables each, it is Virāj.
- (56) One should take the phrase 'two *pādas* of eight syllables' as understood in the statement with regard to the names (of metres) with prefixes (Āstāra-paṅkti etc. in Sūtras 59-62, below).
- (57) If the two even *pādas* are of eight syllables each and the two odd ones of twelve syllables each, it is called Satobṛhatī.
- (58) If (the position of the *pādas* is) reversed, it is called Viparītā.
- (59) It is called Āstārapaṅkti, (if the two *pādas* of eight syllables each are) in the beginning.
- (60) It is called Prastārapaṅkti, (if they are) at the end.
- (61) It is called Saṁstārapaṅkti, (if they are) in the middle.
- (62) It is called Viṣṭārapaṅkti, (if they are) on the outside (*i.e.*, one at the end and one in the beginning).
- (63) The stanzas (beginning with) मन्वे त्वा, मा ते राधांसि, य ऋष्वः, आग्निम्, महि, पितृभृतो न, अग्ने तव are illustrations here (of the Virāj etc.).

- (64) The Triṣṭubh consists of 44 syllables, with four *pādas* of eleven syllables each.
- (65) But if there are two (*pādas*) of twelve syllables each, it is called Upajagatī in the midst of a majority of the following (metre, *i. e.*, Jagatī), and Triṣṭubh in the midst of a majority of this (metre, *i. e.*, Triṣṭubh).
- (66) If there are (two) *pādas* of ten syllables (वैराज) each and (two) of twelve (जागत) each, it is called Abhisāriṇī ; (*e.g.*) यो वाचा (*etc.*).
- (67) If one or more (*pādas*) are of nine or ten syllables and (one or more) of eleven, it is called Virāṭsthānā.
- (68) If the first two *pādas* consist of ten syllables each and the next three of eight syllables each, it is called Virāṭpūrvā or Paṅktyuttarā Triṣṭubh.
- (69) If three (*pādas*) consist of eleven syllables each and one of eight syllables, it is called Virāḍrūpā Triṣṭubh, (though) not according to the required number of syllables (अक्षर-संपदा).
- (70) If in some cases three (*pādas*) consist of twelve syllables each and one of eight syllables, it is Jyotiṣmatī, *jyotis* being there where the octo-syllabic (*pāda*) occurs.
- (71) If there are four *pādas* of eight syllables each and one of twelve syllables, it is called Mahābrhati.

- (72) It is, however, Yavamadhyā, if (the *pāda* of twelve syllables) is in the middle.
- (73) The stanzas (beginning with) सो चिन्नु, सनेमि, शुधि, एव, क्रीडन्, यदा, अग्निनेन्द्रेण, नमोवाके, and बृहद्धिः are here illustrations.
- (74) The Jagatī consists of forty-eight syllables, (with) four (*pādas*) of twelve syllables each, this being its usual nature (वृत्तम्).
- (75) The Mahāpañkti (consists of) six (*pādas*) of eight syllables each.
- (76) Or (it contains) two (*pādas*) of eight syllables each, one of seven, one of six, one of ten, and one of nine.
- (77) If the halves of these two forms (prescribed in Sūtras 74 and 75, i.e., two *pādas* of twelve syllables each and three of eight syllables each) occur together, it is called Mahāsatobṛhatī.....(?)
- (78) The stanzas (beginning with) अस्मा ऊ षु and इमे यदिन्द्र, the six stanzas (beginning with) सेहान उग्र, and the stanzas आ यः पप्रौ (etc.), विश्वासाम् (etc.) are here illustrations.
- (79) After (the Jagatī), there are two classes of 'long metres' (*aticchandasām*) rising by four syllables (each).
- (80) The first of them is Atijagatī. It consists of 52 syllables.
- (81) The Sakvarī, however, (consists of) 56 (syllables).

- (82) The Atisakvari (consists of) 60 (syllables).
- (83) The next Aṣṭi (consists of) 64 (syllables).
- (84) Then the Atyaṣṭi (consists of) 68 (syllables).
- (85) The Dhṛti which precedes (the Atidhṛti consists of) 72 (syllables).
- (86) The Atidhṛti, however, (consists of) 76 syllables.
- (87) All these (*Atijagati* etc.) are found in (the stanzas) belonging to (the Veda) of ten (*maṇḍalas*, *i. e.*, the Ṛgveda).
- (88) The following (metres), however, are found in (the hymns belonging to the seer) Subheṣaja.
- (89) The Kṛti, Prakṛti, Ākṛti, Vikṛti, Saṅkṛti, the sixth called Abhikṛti, and the seventh called Utkṛti.
- (90) (They consist of) 80, 84, 88, 92, 96, full one hundred (syllables), the last (consisting of) 104 (syllables).
- (91) (The stanzas beginning with) तमिन्द्रम्, ओ हु, सुषुम्, त्रिकटुकेषु, अया रुचा, सखे and स हि शर्धः (are examples of) the middle class (*i. e.*, of the seven long metres *Atijagati* etc.).
- (92) आ सु- (or आ सूर् etc.) is a Kṛti ; that which follows it and begins with ध्रुवम् is a Prakṛti ; यदि ते मात्रा (or माता ? etc.) is an Ākṛti ; मेघी (? , etc.) is called Vikṛti ; न वै (etc.) is, however, a Saṅkṛti ; देवो अग्निः (etc.) is an Abhikṛti ; सर्वस्य (? or सर्वम् etc.) is an Utkṛti. This is said to be the third class (of the metres).

PATALA XVII

- (1) (What follows) is taught about the metres the measures of which have thus been laid down.
- (2) The same (*i.e.*, a stanza) may be short or long by one or two (syllables); if short (by one), it is called *Nicrt*; if long (by one), it is called *Bhurij*.
- (3) (Those stanzas) which, with two syllables (wanting), stand in the sphere of a following (metre) are called *Virājs* (of that metre); and if some stanzas, (with two syllables in excess) in the same way occur (in the sphere) of a preceding (metre, they are called) *Svarājs* (of the same).
- (4) One should regard all *Gāyatrīs*, which have more than two *pādas* and are short by more than two syllables, as (*Virāj*) *Gāyatrīs*.
- (5) *Tārāj* (? or *Rāj*), *Virāj*, *Svarāj*, *Samrāj*, *Sva-vaśinī*, *Parameṣṭhin*, *Pratiṣṭhā*, *Pratna*, *Amarta*, *Vṛṣan*, *Śukra*, *Jiva*, *Payas*, *Trpta*, *Arṇas*, *Aṅśa*, *Ambhas*, *Ambu*, *Vāri*, *Āp*, and the last one *Udaka*—(these are the names of those metres which, with two syllables wanting or in excess, stand in the sphere of other metres).
- (6) Now, after this, the divinity of the metres will be spoken of.

The two stanzas beginning with अग्नेर्गायत्री (R.V. X. 130, 4-5) distributively (सकृत्) speak of the divinity of the seven metres.

- (7) (But) not of the Paṅkti.
- (8) That, however, belongs to the Vasus.
- (9) A stanza in a long metre (*aticchandāḥ*) belongs to Prajāpati.
- (10) A stanza consisting of various metres (*vicchandāḥ*) has Vāyu for its deity.
- (11) The Dvipadā metre belongs to Puruṣa.
- (12) An Ekapaḍā is, however, traditionally held to belong to Brahman.
- (13) In the same order their distribution (भक्ति) according to colour is spoken of.
- (14) (The colours of the Gāyatrī etc. respectively are :) white, dappled (सारङ्ग), then reddish-brown (पिशङ्ग), black (कृष्ण), blue, red, the seventh like gold, bright-red (अरुण), dark (श्याम), whitish (गौर), brown (वज्र), and gray or that of an ichneumon (नकुल).
- (15) The colour of a Viraj is, however, variegated (पृश्नि).
- (16) A Nicrt is dark-brown (श्याव).
- (17) A Bhurij is speckled (पृषत्).
- (18) A metre of Brahman, or Sāman, or Ṛc, or Yajus is held to be yellowish-brown (कपिल) in colour.

- (19) Mā, Pramā, Pratimā, Upamā and Sammā are five metres which (beginning) with four syllables successively rise by four (syllables).
- (20) Harṣikā, Sarṣikā, Marṣikā, Sarva-mātrā, Virāṭ-kāmā, beginning with two syllables, are said to be the Virājs of Mā etc.
- (21) One should understand that the (number of) syllables is always the strongest ground (for determining the metre) in stanzas which have a contradiction with regard to the *pādas*, rhythm (वृत्त) and (the number of) syllables.
- (22) In *pādas* which are incomplete, one should, for the sake of perfection, resolve the coalesced combinations.
- (23) Conjunctions with semi-vowels, however, should one separate by means of corresponding vowels.
- (24) (One should) divide *pādas* without dividing words and after considering all that perfection which one may desire with regard to the *pādas* of a metre.
- (25) Majority or prevalence (प्रायः), sense and rhythm (वृत्त) are the means for ascertaining *pādas*.
- (26) When these peculiarities occur together, the preceding (should be considered) first and the succeeding afterwards (i. e.,

majority should be preferred to sense and to rhythm, and sense to rhythm).

- (27) There is no unaccented word, excepting *u*, which occurs in the beginning of a *pāda*.
- (28) The other unaccented words, however, which (occur) in the beginning of a *pāda*, are mentioned here.
- (29) The only word इयच्छसि occurs in (the hymns belonging to) *Vaśa*.
- (30) In the three stanzas (beginning with) अभिष्टे, all the words preceded by *na* (are unaccented).
- (31) The word ऋतावृधौ in (the hymns belonging to) *Madhucchandas*.
- (32) The word अघायि, when the word स्तोम follows.
- (33) सिधत्, when the word ऋत follows.
- (34) The first word in हुवे तुराणाम्.
- (35) The following word in वृषन्मरुतः.
- (36) In the hymn प्रेदं ब्रह्म (etc.), the whole of the fifth *pāda*, in the (first) six stanzas, is unaccented ; and also the fourteenth from the beginning.
- (37) *Pādas* consisting of eight and ten syllables are respectively called *Gāyatra* and *Vairāja*.

- (38) One should know that the (*pādas*) of eleven and twelve syllables are respectively called Traiṣṭubha and Jāgata.
- (39) In the longest (*i. e.*, Jāgata) and shortest (*i. e.*, Gāyatra) of these (*pādas*) the penultimate syllable is light; in the others (*i. e.*, in the Vairāja and Traiṣṭubha *pādas*, it is) indeed heavy. This, they say, is the rhythm (वृत्त) of metres in stanzas.
- (40) All metres consist of these (*pādas*); a few of other (*pādas*) than these. The others are only modifications of these; but the primary ones are all of the same nature (समाः, *i. e.*, they are not modifications of one another.)
- (41) (A stanza consisting of) one of these (*pādas*) is called Ekapadā; of two *pādas*, Dvipadā. Both these are, however, named after that very (metre) to which they are similar according to the *pādas*.
- (42) According to Yāska, there is no Ekapadā occurring in the (R̥gveda) of ten Maṇḍalas, excepting that belonging to Vimada. That alone (occurring) in the beginning (of its hymn) is a Virāj consisting of ten syllables.
- (43) Others say that the Ekapadās are appendages (to the preceding stanzas) occurring by themselves (एकपातिनः). But some

regard (the lines beginning with) आ वां सुग्ने,
असिक्न्याम्, उरौ देवाः in two instances, and सिषक्तु
नः, though appendages, as Ekapadās.

- (44) The *pādas* of the metres rise from four syllables by one syllable. The *pādas* of the long metres rise by one syllable from that of twelve syllables (exclusive) to that of sixteen, and there is one (*pāda*) of eighteen syllables.
- (45) There are in the R̥gveda-saṃhitā (बृन्दसि) only eleven *pādas* which consist of sixteen syllables. They are all found in the stanzas occurring in the hymn which begins with the word त्रिकटुक. (The only *pāda*) of eighteen syllables belongs to Nakula.
- (46) The stanza अचमैहः (etc.) is, without resolution (विकर्ष), the longest of all the stanzas in the R̥gveda.
- (47) But with resolution, and according to the *pādas* also, the stanza स हि शर्चः (etc.) is held (to be the longest).
- (48) The stanza पुरुषतमम् (etc.) belonging to *Bharadvāja* is the shortest of those having many *pādas*.
- (49) The stanza प्रेष्टु etc. belonging to Sobhari is shorter (than the preceding one) without resolution.

- (50) Some, having made the *pādas* of five syllables, say that all the Dvipadā Virājs have four *pādas*. In that case, they are called Akṣarapañktis.
-

PATALA XVIII

- (1) The Bār̥hata (Pragātha) begins with a Br̥hati, and the Kakubha, with a Kakubh. These two Pragāthas, each ending in a Satobr̥hati, consist of two stanzas.
- (2) The Bār̥hata Pragāthas (begin with) त्वमङ्ग म, म वो यद्गम्, मा चित्, वृद्धु गायिने. (Those beginning with) तं गूर्ध्व, वयम् are called Kākubha.
- (3) One Anuṣṭubh with two Gāyatrīs is called Ānuṣṭubha. This (Pragātha), becoming (equal to) two Virājs, is high with regard to both its *pādas* and syllables; (e.g., सः etc.).
- (4) The forms of the names (of the Pragāthas) are generally (based) on (the metre of) the first (stanzas).
- (5) But (a Pragātha) beginning with a Gāyatri followed by a Br̥hati is generally (called) Gāyatra-bār̥hata.
- (6) When (a Gāyatri precedes and) a Kakubh follows, (the Pragātha) is generally (called) Gāyatra-kākubha.
- (7) The Auṣṇiha (Pragātha) begins with an Uṣṇih (and ends in a Satobr̥hati).
- (8) The Pāṅkta-kākubha (Pragātha) ends in a Pāṅkti (and begins with a Kakubh).

- (9) The stanzas (beginning with) तमिन्द्रस्, सुनीयः, यमादित्यासः, and अदान्मे पौरुक्त्स्यः are here illustrations (for Sūtras 5-8).
- (10) (The Pragātha) which ends in a Mahā-satobrhati and begins with a Mahābrhati is called Mahābārhata.
- (11) The Bārhata (Pragātha) begins with a Brhati (and ends in a Jagatī).
- (12) (It) also ends in an Atijagatī.
- (13) Also in aYavamadhyā.
- (14) The stanzas (beginning with) बृहद्भिः, तं वः, नेमिस् and वामी वामस्य (are here illustrations for Sūtras 10-13).
- (15) (The Pragātha) नहि ते (etc.) ends in a Viparitā (and begins with a Brhati).
- (16) (The Pragātha) सो षु त्वा (etc.) exceeds by a Dvipadā.
- (17) (The Pragātha) विश्वेषामिरज्यन्तस् (etc.) consists of an Anuṣṭubh and a Jagatī.
- (18) (The Pragātha) स नो वाजेषु (etc.) is held to be a Dvipadā and a Brhati.
- (19) (The Pragātha) को वेद (etc.) beginning with a Kakubh is called Kākubha-bārhata.
- (20) One should know that ते म आहुः (etc.) is an Anuṣṭubhausṇiha (Pragātha).
- (21) (The Pragātha) ते नः (etc.) beginning with a Brhati is called Bārhatānuṣṭubha.

- (22) (The Pragātha) अग्निं वः पूज्यम् (etc.) consists of an Anuṣṭubh and a Paṅkti.
- (23) (The Pragātha) यदग्निगावो अग्निम् (etc.) consists of a Kakubh and a Triṣṭubh.
- (24) (The Pragātha) यदद्य वाक् (etc.) is said to be an Anuṣṭubh and a Triṣṭubh.
- (25) (The Pragātha) यत्स्थो दीर्घ- (etc.) consists of a Brhati and a Triṣṭubh.
- (26) (The Pragātha) आ यन्मा वेनाः (etc.) is said to consist of a Triṣṭubh and a Jagatī.
- (27) (The Pragātha) ता वृधन्तो (etc.) consists of an Anuṣṭubh and a Mahāsatomukhā (*i.e.*, a Virātpūrvā Triṣṭubh).
- (28) The Jāgata Pragātha अददा अर्भम् (etc.) ends in a Triṣṭubh.
- (29) Next to that is said to be a Traiṣṭubha (Pragātha) which ends in a Jagatī.
- (30) The two groups of two Pragāthas each त्वमेताञ्जन- (etc.) and स वा राजा (etc.) are also held (to be Jāgata Pragāthas followed by Traiṣṭubha Pragāthas; *i.e.*, the first of each group is a Jāgata Pragātha, and the second, a Traiṣṭubha Pragātha).
- (31) The two Jāgata (Pragāthas) त्वमस्य पारे रजसः (etc.) end in a Triṣṭubh.

- (32) A vowel with a consonant, or with Anusvāra, or even pure (*i.e.*, by itself) is a syllable.
- (33) Consonants belong to the following vowel, but a final (consonant) belongs to the preceding (vowel).
- (34) Visarjaniya and Anusvāra belong to the preceding syllable.
- (35) The first (letter) of a conjunct consonant is optionally thus (*i.e.*, optionally belongs to the preceding syllable).
- (36) When the second letter of a conjunct consonant is doubled, (that which is the result of the duplication) together with that which is duplicated (optionally belong to the preceding syllable).
- (37) A syllable is heavy.
- (38) (But) a short (syllable) is light, if a conjunct consonant does not follow.
- (39) Also if Anusvāra (does not follow).
- (40) One should know that coming together of consonants (is called) conjunction.
- (41) A long (syllable) is heavy.
- (42) It is, however, heavier, if it occurs with a consonant.
- (43) A short (syllable) with a consonant is light.

- (44) It is lighter when without a consonant.
- (45) If the number of stanzas in one metre is equal to the fourth part (of syllables) in another metre, the number of stanzas in the latter metre is equal to the fourth part (of syllables) in the former metre.
- (46) In stanzas having three *pādas*, one should first make a pause after two (*pādas*), and then after (the remaining) *pāda*; sometimes this is reversed.
- (47) In stanzas having four *pādas*, however, the pause is in the middle.
- (48) (Sometimes it is) either after the first three *pādas* taken together or after the last three ones.
- (49) In the Paṅkti (the pause) is after every two *pādas* and then after the following (*i.e.*, the last) one; or (the first pause is after two *pādas* and the next) after the three following ones; or it is otherwise (*i. e.*, the first pause is after three *pādas* and the next after the remaining two).
- (50) In stanzas having six *pādas*, the pause is after every two *pādas* or after every three, or (the first pause is after two *pādas*) and the second after four.
- (51) In stanzas having seven *pādas*, the first pause is after three (*pādas*) and (the next

two) after every two; or (the first pause) is after three or two (*pādas*) and the next after all the remaining (*pādas*, *i.e.*, four or five).

- (52) In stanzas having eight *pādas*, (the pause) in the middle is after two *pādas* (*i.e.*, after the fourth and fifth *pādas* taken together, and the first and the third after three *pādas* each).
- (53) The stanzas (beginning with) अग्निमीळे, इतेरिव, गायन्ति, एतस्म, अधीन्तु, अयं चक्रस्, नकिष्टस्, नकिर्देवा मिनीमसि, विश्वान्देवान्हवामहे, स ह्यपः, निष्कस्, सुषुम, नहि वाम्, प्रो धु, स हि शर्धः are here illustrations (for Sūtras 46-52).
- (54) The stanza तव स्यत् (etc.) has five *pādas* and is an Aṣṭi, or an Atiśakvari without resolution.
(The first pause is) after two *pādas*, then after a *pāda*, and then after two *pādas*. The third (*pāda*) consists of sixteen syllables.
- (55) (The first pause in) अग्ने तमद्य (etc.) is after four (*pādas*) and the next after one.
- (56) (In the stanzas) तव स्वादिष्टा (etc.) and तच्छंयोः (etc., the first pause is) after four *pādas* and the next after two.
- (57) In the stanzas (beginning with) भरद्वाजाय, तच्चक्षुः, अधीत्, वृक्षाः, and इतेरिव, which begin with *pādas* of twelve syllables, some do not make any pause (after their first *pādas*).

- (58) For translation of these two stanzas cp. XV. 23-31.
- (59) All beings, mind, motion, contacts, odours, all the tastes, sounds and colours, all these approach (*i.e.*, belong to) the Triṣṭubh and Jagatī, owing to a (common) attribute (भक्त्या).
- (60) All that is heavy by nature is related to heavy syllables, and a Triṣṭubh, one should know, has heavy syllables.
- (61) All that is light by nature is related to light syllables, and a Jagatī, one should know, has light syllables.
- (62) One who knows this special feature of the metres as well as all the beings and forms belonging to the Triṣṭubh and Jagatī owing to (their common) attributes (भक्तिः) wins heaven as well as immortality.
-

ADDITIONAL NOTES

The Introductory Stanzas and the Varga- dvaya-vrtti.

(The Pages and lines in the following refer to Vol. II
of the Rgveda-Prātisākhya.)

Pages 1-2. For other variants found in the reading of the stanzas : सूत्रभाष्यकृतः etc. cp. Notices of Sanskrit Manuscripts, Second Series, by H. P. Cāstrī, Vol. II, Calcutta 1904, No. 136; A Descriptive Catalogue of Sanskrit Manuscripts in the Library of the Calcutta Sanskrit College, by Hṛishikeśa Śāstrī and S.C. Gui, Calcutta 1895, Vol. I, Vedic Manuscripts, No. 490; Descriptive Catalogue of the Government Collections of Manuscripts Deposited at the Deccan College, Poona, Bombay 1916, Vol. I, Part I, Nos. 55, 56; A Descriptive Catalogue of the Sanskrit Manuscripts in the Government Oriental Manuscripts Library, Madras, Vol. II, Vedic Literature, Madras 1905, No. 883; A Triennial Catalogue of Manuscripts Collected during the Triennium 1913-16 for the Government Oriental Manuscripts Library, Madras, Vol. II, Part I, Sanskrit A, Madras 1917, No. 972.

Page 1, line 3. The variant सूत्रयशसं found in some MSS.¹ for सूत्रयशसस् is rather noteworthy. In this connection cp. also note on XVII. 3-4.

P. 2, ll. 5-6. Cp. Slo. Vār. pp. 6-8.

---

1. Cp. also Appendix I.

P. 3, ll. 16-17. The stanza स्वरो etc. is also quoted by Sadguru-śiṣya in the introduction to his commentary on the Rg. Anu. He, however, reads विनियोगोऽर्थ एव च for दैवं योगार्थमेव च. Cp. also Sāyana on Rg. I. 1, 1. The Śikṣā-pr. (cp. S. Sañ. p. 386), which reads विनियोगार्थमेव च for दैवं योगार्थमेव च, ascribes it to Śaunaka's Br. D., though it is not found in any of the printed texts of the work. Cp. also the Varṇa-r. by Amareśa (Ś. Sañ. p. 117).

P. 4, l. 1. The quotation सर्वाभ्याम् etc. is evidently from a work of Śaunaka, but I have not been able to trace it to its exact source.

P. 4, ll. 1-2. For the reading -साध्येभ्यः adopted by me according to Bⁿ, cp. R. L. Mitra's ed. of the Anuvākānu. as well as foot-notes on the passage in Macdonell's ed. of the same work.

P. 4, ll. 11-12. Instead of तथा च । ज्योतिर्—इति, No. 883 of the Madras Catalogue, referred to above under note on pp. 1-2, reads : तथा अयं ज्योतिरजरं ब्रह्म. The reading for the first *pāda* found in Br. D. VII. 109 is : यज्ज्योतिरमृतं (also अजरं for अमृतं) ब्रह्म. In view of this evidence I have preferred the reading अजरं ब्रह्म to the obviously corrupt readings as found in my MSS. or in Bⁿ

P. 4, ll. 13-14. The stanza स ब्रह्म etc. being more or less corrupt in the MSS. and in Bⁿ I have corrected the same according to Br. D. VIII. 140.

P. 4, l. 15. On the passage¹ करणवदुपांशु etc. cp. Tait. Prāt. XXIII. 4-10 :

सप्त वाचः स्थानानि भवन्ति । उपांशुध्वाननिमदोपबिदमन्मन्द-
मध्यमताराणि । करणवदशब्दममनःप्रयोगमुपांशु । अचरव्यञ्जनानामनुप-
लब्धिध्वानः । उपलब्धिनिर्मदः । सशब्दमुपबिदमत् । उरसि मन्द्रं कण्ठे
मध्यमं शिरसि तारम् ।

P. 6, ll. 16-18. Cp. यत्र नियताक्षराणि नियताश्च पादा
नियतानि चावसानानि सा ऋक् (Vāc. Br. on the word ऋक्) and
तेषामुच्यत्रार्थवशेन पादव्यवस्था (Mim. S. II. 1, 35).

The stanza यः कश्चित् etc. is found, with some
variants, in the R̥g. Pari. (see p. 500).

Pages 7-11. On the introductory stanzas
माण्डूकेयः etc. (2-4) cp. Ait. Ār. III. 1, 1 ; 1, 3 ;
2, 6 ; also Śāñ. Ār. VII. 2 and 10 ; VIII. 11. A
comparison of these passages will show that
the introductory stanzas in question are rather
based on the Ait. Ār. than on the Śāñ. Ār. ; cp.
शूरवीरः (stanza 3) with Ait. Ār. III. 1, 1, as
against Śāñ. Ār. VII. 2 which reads शौरवीरः. It is
for this reason that I have adopted the reading
माण्डव्य (in stanza 2 and in its Comm.) for माण्डूक्य
which is found only in the Śāñ. Ār. Cp. also
Uvāṭa on V. 24 and XVIII. 50.

P. 7, ll. 18-19. For the stanza सर्वस्यैव etc.
cp. Slo. Vār. p. 4.

P. 9, ll. 12-13. The reading found in the
Comm. MSS. (cp. foot-notes on pages 9 and 10)

1. The passage is very much corrupt in the MSS. I have
emended it according to the Tait. Prāt. Cp. also Appendix I.

and Bⁿ, instead of उभयं—तथा, is not supported by the text MSS. That it is a later reading is proved by the fact that it is not found in I²P. It is also contradicted by the Comm.: उभयमन्तरेण—केचित्पठन्ति (p. 10, l. 8).

P. 10, l. 15. The readings पकारो (for पकारे) and एकारः (for एकारे) are supported by Ait. Ār. III. 2, 6 as well as by the Comm.: प्राणस्य पकारः संज्ञा and बलं एकारः .

Pages 12-13. It would be rather interesting to point out here that the passage from वैदिक-कर्मानुष्ठानात् (p. 12, l. 11) to विद्यास्थानानाम् (p. 13, l. 11) of the Comm. is very much similar to the passage वैदिकधर्मानुष्ठानात् to विचारशास्त्रम् of the Śikṣā-pr. (see Ś. Sañ. p. 385, ll. 5-17), a commentary on the P. Śikṣā. It is difficult to say as to which of these two is the original. It might be said that the passage of the Śikṣā-pr. is the original, as the passage of the Var. Vr. occurs in connection with शास्त्रानुपूर्वम् etc., which is a quotation from the P. Śikṣā itself. On the other hand, the fact that Śikṣā-pr. itself quotes (on page 387) अकारकीरावि उ ए ओ ऐ औ from the introductory stanzas of this Prāt. shows that the passage of the Var. Vr. is probably the original.

Pages 14-16. Introductory stanzas 5, 6 and 8 (गुरुत्वं etc.) are also found, with slight variations, in the Tait. Prāt. XXIV. 5 and 6.

P. 15. The remarks विज्ञेयमिति सर्वत्रानुषज्यते पुरस्तादुपरिष्ठाच्च (ll. 3-4) and तच्च विज्ञेयं यस्मात्तस्मात् (l. 13) of the

Comm. show that the author takes the lines छन्दोज्ञानं to प्राप्तिम् in connection with the previous stanza. But in that case it is difficult to account for the accusatives in आकारम् etc. I therefore take these lines in connection with चक्षुषे in the same stanza and all the accusatives from छन्दोज्ञानं to-प्राप्तिम् in apposition with शास्त्रम्.

P. 15, l. 18. On शैशिरीये cp. Anuvākānu. (9 and 36) and its commentary by Ṣaḍguru-śiṣya, and note by Macdonell.

P. 16, ll. 3-4. Cp. Bhāg. XII. 6, 57 :—

शाकल्यस्तत्सुतः स्वां तु पञ्चधा व्यस्य संहिताम् ।

वात्स्यमुद्गलशालीयगोखल्यशिशिरेण्वधात् ॥

Cp. Viṣ. P. III. 4, 20-22 :—

वेदमित्रस्तु सा(शा)कल्यः संहितां तामधीतवान् ॥ २० ॥

चकार संहिताः पञ्च शिष्येभ्यः प्रददौ च ताः ।

तस्य शिष्यास्तु ये पञ्च तेषां नामानि मे शृणु ॥ २१ ॥

मुद्गलो गालवरचैव वात्स्यः शालीय एव च ।

शिशिरः पञ्चमश्चासीन्मैत्रेय! सुमहामुनिः ॥ २२ ॥

Cp. also foot-notes on the translation of this passage in Wilson's English Translation of the Viṣ. P. See A. S. L. p. 69, note 2 and p. 189, note 6; Aṣṭa-vik. Vi. p. 8; and V. V. Tika p. 5.

P. 16, l. 6. The reading शाकल्ये found in MSS. is probably a mistake for शाकले; cp. "तान्पारणे शाकले शैशिरीये" (Anuvākānu. 36).

P. 16, l. 10. On the reading अनुपरिपाद्या, cp. Uvaṭa's Comm. कालक्रमादुपादानं परिपाद्य (on II. 2), and पदपाठक्रमानुपूर्व्येण (on II. 7).

P. 16, l. 16. That the reading उभयमुत्तरं is a mistake for the original reading उभयमन्तरेण (or -अन्तरं) is clear from introductory stanza 4. The same sort of mistake is found in some MSS. for उभयमन्तरेण occurring on p. 10, l. 5.

P. 17, ll. 4-6. On the passage याजना- to प्रमीयते वा, cp. मन्त्राणां ब्राह्मणार्पणच्छन्दोदैवतविद् याजनाध्यापनाभ्यां श्रेयोऽधिगच्छतीति । एताभ्यामेवानेवंविदो यातयामानि च्छन्दांसि भवन्ति । स्थाणुं वच्छति गर्तं वा पात्यते प्रमीयते वा पापीयान् भवतीति विज्ञायते (R. Anu. Paribhāṣā 1), यो ह वा अविदितार्पणच्छन्दोदैवतब्राह्मणेन मन्त्रेण याजयति वाध्यापयति वा स्थाणुं वच्छति गर्तं वा पयति प्र वा मीयते पापीयान् भवति । तस्मादेतानि मन्त्रे मन्त्रे विद्यात् । (Ār. Br. I. 1), and Br. D. VIII. 136.

It would appear from this that the accuracy of the first half (याज- to -याम च) of the passage as adopted by me is very doubtful.

P. 17, ll. 7-8. This stanza is quoted in the first chapter of the R. Kalpadruma and is explained as follows:— वटवो वर्णोच्चारणेऽसमर्थाः । पण्डिताः प्रातिशाख्यविधिमजानन्तो व्याकरणादिषु निष्णाताः । मूर्खा अन्योन्यपाठकाश्च प्रसिद्धाः । वृद्धं प्रातिशाख्यलक्षणाभिज्ञम् । सेवयेत् शुश्रूषां कुर्यादिति ।

Pp. 17 and 19. On the special arrangement of the vowels and the consonants ह श ष स as adopted here, cp. Uvaṭa on I. 3; R. Tan. I. 2 and 4; and the Pratyāhara-sūtras of Pāṇini : एओः ऐऔच्.

P. 20, ll. 2-3. Note that the expression अकाराद्यनुनासिकान्तः is not very accurate, as according to its pronunciation Anusvāra is not अनुनासिक

but only नासिक्य; cp. I. 47-48. Or the above expression may refer to अं, *i. e.*, अ + अनुस्वार, which of course is अनुनासिक; cp., however, Uvaṭa on I. 5, where he says : अं इत्यनुस्वारः.

P. 20, l. 12. The reading प्रातिशाख्यभाष्ये (for प्रातिशाख्ये) as given in the foot-note from P is obviously the original one.¹

---

1. Cp. also Appendix I.

THE RGVEDA-PRĀTISĀKHYA AND
ŪVATA'S COMMENTARY.
PĀTALA I

P. 21, ll. 3-5. It would be interesting to point out here that the मङ्गलाचरण—ओ३म् to नमः—is found in B³ Bⁿ (Bⁿ omits ओ३म्) I² p (p omits भगवते). It is, however, omitted in B².

P. 21, ll. 8-9. I have not been able to refer the stanza शिक्षाच्छन्दोव्याकरणैः etc. to any other work. That this is not a part of the Prātiśākhya has been shown in the Introduction (p. 27). Most probably it is by Uvaṭa himself. The description of this stanza applies only to this Prātiśākhya; there being, as far as we know, no other Prātiśākhya, and for that matter, no other work, which singly treats of Śikṣā, Chandas and Vyākaraṇa all in one. The stanza is not found in the Pārśada-vṛtti. This is evidently based on Ath. Prāt. I. 2, which Uvaṭa himself refers to below on p. 23.

On the above passage cp. Mahā. VI. 3, 14 (also II. 1, 58) : अवश्यं खल्वप्यस्माभिरिदं वक्तव्यं बहुलम् अन्यतरस्याम् उभयथा एकेषामिति । सर्ववेदपारिषदं हीदं शास्त्रम् । तत्र नैकः पन्थाः शक्य आस्थातुम् ।

P. 21, l. 13. तथान्यस्यां शिक्षायाम्— It is not clear which Śikṣā is referred to here. Cp., however, Y. Śikṣā (p. 33) : एको दन्तमूलीयो रेफः .

P. 21, l. 18. वत्स्य- should be corrected to वत्स्य-; for reasons, see note on I. 46.

P. 22, l. 1. सर्वैश्छन्दोविचित्यादिभिः— Notice that Bⁿ alone has the correct reading, those of B^s B^a I^a being obviously corruptions of the same; cp. Uvāṭa on XIV. 69 : शिञ्जाच्छन्दोविचितिः.¹

P. 22, l. 1. On Saitava see A. S. L., p. 76, note 2.

P. 22, l. 2. Cp. Piñ. S. IV. 5-7.

P. 22, ll. 12-13. आख्यातानि-गृह्यन्ते— Cp. Kāś. (VI. 3, 133) :—तद्धिति धादेशस्य डित्त्वपक्षे ग्रहणम् । तेनेह न भवति । शृणोत ग्रावाणः । Cp. also the Tat. Bodh.

P. 22, l. 13. It should be noticed that in his explanation of P. S. VI. 3, 133 Uvāṭa himself has supplied the words व्यञ्जने परे under the influence of this Prat., as व्यञ्जने being an अधिकार (cp. VII. 1) is implied in all the Sūtras prescribing सामवशसंधि. Pāṇini, however, does not mention this condition at all.

P. 23, l. 10. Whitney's text of the Ath. Prat. reads सामान्ये instead of सामान्येन.

P. 24, l. 8. तसिप्रकरणे— Notice that I^a alone has the correct reading. It is, however, possible that Uvāṭa himself might be responsible for this mistake (*i.e.*, for reading तसिल्- for तसि-); especially because he says : नैवायं पञ्चम्यर्थे तसिल् । किं तर्हि । सप्तम्यर्थे. Otherwise he ought to have added तसिः to सप्तम्यर्थे.

---

1. Cp. a o Appendix I.

P. 25, l. 16. ऋकारौ— Notice rather an unusual use of *kāra* with two letters; cp. also ऐऔकाराभ्याम् (Comm. on XIII. 40).

P. 26, l. 10. ईकार इतिना— B³ B² I² Bⁿ read इकार, while Reg. has ईकार. The latter reading is required by the word दीर्घवत् in the Sūtra. It is also found in¹ P.

P. 29, ll. 9-13. It is worth noticing here that the P.Vr., as shown in the Introduction (p. 14), actually divides Sūtras I. 9-10 as चतस्रोऽन्तःस्थास्त उत्तरे and अष्टा ऊष्माणः.

I. 11. It is to be noticed that according to this Sūtra Anusvāra is अघोष, while according to the S. Kaum. (Sañjñā-prakaraṇa) it is घोष; cp. खयां यमाः खयः ऋक-ऋषौ विसर्गः शर एव च । एते श्वासानुप्रदाना अघोषाश्च विवृण्वते ॥ कण्ठमन्ये तु घोषाः स्युः... । Here अन्ये तु is explained by the Tat. Bodh. as : हसो हसां यमा अनुस्वारश्च.

I. 15-16. Cp. Ath. Prāt. I. 8: प्रथमान्तानि तृतीयान्तानीति शौनकस्य प्रतिज्ञानं न वृत्तिः., cp. also II. 10 (Rg. Prāt.).

I. 19. Uvaṭa's attempt to take उभये as meaning short and long vowels on the one hand, and *l* and *i* on the other, is both far-fetched and unnecessary. Both the latter being recognized as *svaras* in XIII. 35 and I. 30 respectively, and a prolated vowel being only a sort of a long vowel (cp. I. 31 and VII. 2-4), it is implied of itself that they are also *akṣaras*. Moreover, it

1. Cp. also Appendix I.

is quite natural that उभये should refer to immediately preceding short and long vowels. Cp. also M. Müller and Regnier. See also p. 25 of the Introduction to M. Müller's edition of the Rg.Prāt.

I. 22. For the stanza स्वर उच्चः etc., cp. also Verṇa-r. 86, N. Śikṣā II. 5, 2 and M. Śikṣā 61 and 62. The Mahā. on VI. 1, 2 says : व्यञ्जनानि पुनर्नटभार्यावद् भवन्ति । तद्यथा नदानां स्त्रियो रङ्गं गता यो यः पृच्छति कस्य यूयं कस्य यूयमिति तं तं तव तवेत्याहुः । एवं व्यञ्जनान्यपि यस्य यस्याचः कार्यमुच्यते तं तं भजन्ते ।

I. 24. The reason why Uvāṭa adds स्वरान्तरे from the preceding Sūtra to this Sūtra is that the question of syllabic division really does not arise if a consonantal sound does not stand between two vowels. It does not mean that Anusvāra or Visarjaniya should immediately be followed by a vowel. They can be considered *svarāntare* even if they are followed by a syllable beginning with a single or conjunct consonant; cp. next Sūtra. Thus M. Müller's criticism of Uvāṭa on this point is not quite appropriate.

P. 34, l. 11. For नृः प्रणेत्रम् see also Apo. Rg. p. 142.

I. 26. The commentary from तथा पाठ्य्या वा to श्रूयते is more or less corrupt in B^s B² I². Bⁿ is free from this corruption¹, and the marks of deletion on क्रमजश्च णकारः in B^s are probably based on the original of Bⁿ.

1. Cp. Appendix I, which shows that G⁴ also mostly agrees with Bⁿ in this respect.

It would appear that some of the variants are undoubtedly based on the supposition that, instead of *ṣ*, *ṇ* is to be doubled. It is very strange that the same kind of corruption is to be found in Uvāṭa's commentary on the Vāj. Prāt.; cp. Weber on Vāj. Prāt. (*Indische Studien*, Vol. IV) I. 105, IV. 99; cp. also, Vāj. Prāt., Benares ed., pp. 35, 263.

There is no doubt, the above supposition can be maintained according to the literal meaning of Sūtra VI. 6 (of the Rg. Prāt.). But a comparison of that Sūtra with Vāj. Prāt. IV. 102 (IV. 105 of Benares edition) shows that a *sparsā* following an *uṣman* can be doubled only if the *uṣman* is preceded by a vowel (or an Anusvāra). So that the *anuvṛtti* of स्वरानुस्वारोपहितः from VI. 1, is necessary in VI. 6. If so, it is clear that the doubling of *ṇ*, instead of *ṣ*, in the above example cannot be supported by VI. 6. Moreover, this supposition is in direct contradiction to the commentary of Uvāṭa on VI, 6, where he says : ऊष्मणः परेषां प्रथमद्वितीयानामेव स्पर्शानां द्विर्वचनमिष्यते । न सर्वेषाम् ।

In this connection cp. also Varna-r. 48 :—

क्रमजाच्चोत्तरं स्पर्शं परे पूर्वोक्तं यथा ।

पाष्ण्या पूर्वस्य रषषाः परस्याङ्गं शयात्मकम् ॥;

Prāt. P. Śikṣā (see Ś. Sañ. pp. 251 and 255) :—
नास्वरपूर्वा ऊष्मान्तस्थाः । अस्वरेति पयुर्दासः । तेन स्वसदृशस्य वर्णस्य ग्रहणम् । ये ऊष्मायोऽन्तस्थाश्च व्यञ्जनपूर्वास्ते द्विर्वचनस्य निमित्तं न भवन्ति । व्वर्षमेन् । पाष्ण्या वा । (p. 251), and तस्माच्चोत्तरं

स्पर्शो । क्रमजादुत्तरं व्यञ्जनं स्पर्शो परे पूर्वाङ्गं भवति । पाष्ण्या वा । रेफो द्वौ षकारौ पूर्वस्य, शकारयकारौ परस्य । (p. 255) ; and G. Śikṣā II. 4 : पाष्ण्या इति रषषययाः । This comparison, besides confirming the readings adopted by me in the Comm. on I. 26, would also help us a great deal in the restoration of the correct reading of the Comm. of Uvaṭa on the above-mentioned Sūtras of the Vāj. Prāt.

Prof. M. Müller, in his note on *pārṣṇyā*, does not take into account any doubling, either of *ṣ* or of *ṇ*. But it is obvious that this rule is concerned only with those cases where a second letter of a conjunct consonant is doubled.

I. 33. For the longer Svarabhakti, cp. VI. 48.

I. 35. I have doubled *ṣ* in both the examples, because a Svarabhakti followed by a breathing is shorter only if the breathing is doubled; cp. VI. 49. The application of VI. 6 is only optional. So that when *ṭ* is not doubled, *ṣ* can be doubled according to VI. 4 even in *आष्टिषेयः*.

P. 39, l. 15. चतुःषष्टि is a name for the R̥gveda-Saṃhitā, as it contains 64 Adhyāyas.

I. 46. It is very strange that practically all the text and Comm. MSS. that I have collated for my edition of this Prāt. uniformly¹ read वत्स्यम् in this Sūtra. The readings of the Comm. on this Sūtra as well as on I. 1 (see p. 21, l. 18),

---

I. Cp., however, Appendix I, according to which G⁶ is the only solitary exception which corrects वत्स्यम् to something like वत्स्यम् (?).

where this Sūtra is quoted, also conform to the same reading of the Sūtra. But there is no doubt that the original reading was as I have suggested in my emendation. It is supported by the Tait. Prāt. II. 18 :—उपसंहृतरे च जिह्वाग्रमृकार-कारस्कारेषु बस्वेषूपसंहरति (the Tribhā. R., its Comm., says :—बस्वेषु इति दन्तपङ्क्त्यपरिष्ठादुच्चप्रदेशेषु इत्यर्थः), and also by the Vāj. S. XXV. 1 :—मृदं बस्वैः . It is very strange that the wrong reading of the Sūtra has also affected this quotation from the Vāj. S. in the Comm.

It is difficult to conceive that the mistake has come down from the time of Uvāṭa himself, who as a commentator of the Vāj. S. must have been aware of the true reading of the quotation from that Saṁhitā and consequently could have easily detected the mistake had it existed before him. Still the consistent evidence of the MSS., referred to above, would suggest that the mistake may have existed even prior to Uvāṭa. At any rate there is no doubt that the mistake is a very very old one.

I. 48. It is not quite clear what is really intended by the word नासिक्य here. The word is never again used in this Prāṭisākhya as the name of a particular sound. It is this uncertainty about its nature which is probably the cause of the various readings in the commentary on this word. Uvāṭa's explanation is evidently based on the Vāj. Prāt. VIII. 28 : हुँ इति नासिक्यः ,

on which Uvaṭa says : अयमृक्शाखायां प्रसिद्धः (cp. Vāj. Prāt., Benares ed., p. 390). Cp. Ath. Prāt. I. 100 and Tait. Prāt. XXI. 14 where a transitional nasal sound between *h* and a following nasal mute is meant by this term. But, strangely enough, the same transitional sound, if I am not mistaken, is described as a fault of pronunciation in Rg. Prāt. XIV. 35; cp. also Vāj. Prāt. IV. 161 :—ऊष्मभ्यः पञ्चमेषु यमापत्तिर्दोषः ..

With regard to the reading ॠ or ॡ in the commentary, I would have preferred the latter, had it been sufficiently supported by the MSS. It occurs only¹ in B³, but the scribe seems himself doubtful as to its accuracy, as he writes ॠ : ॡ इति वा . At any rate, it is certain, that both ॠ and ॡ are used as symbols for the same sound.

P. 42, l. 15. Bⁿ alone reads ढकारो², while B³ I² B² (P also) have either ळकारो or लकारो. There is no doubt that Bⁿ alone is right here, as it is *ḍ*, not *l*, which becomes *ḍh* by the addition of *h*; cp. ढकारः सन्.

I. 54. While the previous Sūtra says that an exception is to be taken with reference to its corresponding particular general rule, this Sūtra lays down that an irregular formation refers not only to one particular general rule but often to several general rules.

1. It occurs also in Ber. 714, for which see Appendix I.
2. G¹ also reads ढकारो; cp. Appendix I.

I. 56. The expression असावसुम् implies that in this Prāt. the letter to be changed is put in the nominative and the resulting letter in the accusative; e.g., इकारोदय एकारमकारः सोदयः (II. 16). The verb आपद्यते is to be taken as understood in all such cases. Cp. Vāj. Prāt. I. 133 : तमिति विकारः; and Tait. Prāt. I. 23 and 28 : अकार आगमविकारिलोपिनाम् and अ विकारस्य. The corresponding expression in Pāṇini's grammar is: अस्य (स्थाने) एतत् (भवति); cp. षष्ठी स्थानेयोगा (P. S. I. 1, 49).

On the pronominal expressions असौ and असुम् in this Sūtra, cp. Mahā. (I. 1, 66-67): सर्वनाम्नायं निर्देशः क्रियते सर्वनाम च सामान्यवाचि । तत्र सर्वनाम्ना निर्दिष्टे विशेषा अप्युदाहरणानि भवन्ति ।.....एते खल्वपि नैर्देशिकानां वार्त्तरका भवन्ति ये सर्वनाम्ना निर्देशाः क्रियन्ते । एतैर्हि बहुतरकं व्याप्यते ।

P. 45, ll. 7 and 10. For the Praiṣas होता यच्चदग्निं etc. and होता यच्चदिन्द्रं etc. cp. Apo. Rg. pages 142 and 145 respectively.

I. 58, 59. For another construction of these two Sūtras as given in the P. Vṛ, cp. M. Müller's edition of the Rg. Prāt., Introduction, pp. 25-27.

I. 60. On पादवृत्तयोः, cp. M. M.; also his Introduction, p. 27.

P. 46, ll. 15-16. On the restriction अन्वचरसंघीनाम् (अपवादभूतान्) added by Uvaṭa, cp. Comm. on V. 17 (p. 173).

P. 47, l. 12. In my translation of Sūtra VIII. 1 I have followed Uvaṭa in taking विग्रहे as referring to the words व्रजस्य etc., and not to the words which are to be lengthened. It being so, विग्रहे here should be referred to VII. 6, and not to VIII. 1.

P. 48, l. 3. उपाध्यायस्तु etc.— On this interesting reference cp. my Introduction p. 14.

P. 49, ll. 1-2. अत्र हि विक्रान्तसन्धिः etc.—The words अञ्जसाः etc., mentioned here, are not separated in the Pada text by an *avagraha*, though Visarjaniya is restored in them; cp. XIII. 30. Uvaṭa means to say that these words not being separated by an *avagraha* in the Pada text can be regarded only as *padas*, and not as *padyas*. So that अन्तःपदं तु (IV. 41) could be applied to them and would not be निरवकाश.

I. 63. It seems to me that this Sūtra refers to a *general practice*¹ of pronouncing, as nasal, the first eight vowels, when they are not Pragrhyas and stand as finals before a pause. This is confirmed by the word आचार्याः in the plural and by XI. 3: आनुनासिक्यभयादतीयते (cp. Uvaṭa). Cp. also Tait. Prāt. XV. 6-8 and P. S. VIII. 4, 57 in this connection. At the same time it appears from the following Sūtra that this practice was not wholly recognized by the

1. Cp. Bruno Liebich, *Zur Einführung in die ind. einh. Sprachw.* II, §10.

followers of Śākalya, who showed this nasalization only in the case of a final prolated vowel. It is supported by the MSS. of the R̥gveda, which show this nasalization only in the case of a prolated vowel. Cases of nasalization in the Saṁhita text, like R̥V. I. 79, 2 (अग्निन्त), should not be confused with the illustrations of this Sūtra. It is for this reason that they are treated separately in this Prātisākhya in Sūtras II. 60-67.

I. 64. In translating this Sūtra Prof. M. Müller supplies the word 'also', his translation being :—The Śākalas show this nasalization *also* in the case of a syllable consisting of three moras, so that the treatise of their teacher may not suffer any loss. He further says that it was necessary to mention this case because a *pluta* vowel does not belong to the first eight vowels referred to in the preceding Sūtra. It seems that he was under the impression that the practice referred to in the last Sūtra was recognized by the Śākalas. I think, on the contrary, that this Sūtra is not an addition, but rather an exception to what has been said in the last Sūtra. Otherwise, there is no reason why the last rule is not observed in the MSS. It being so, it follows naturally that, instead of 'also', 'only' should be supplied in the translation of this Sūtra. It is supported by Uvaṭa, who says : अनेनैकेन प्लुतेनाहुनासिकेन सता. As regards Prof. M. Müller's argument that a prolated vowel does not belong to the first eight vowels

referred to in the last Sūtra, it might be said that a prolated vowel, in this Prātisākhya, does not belong to a separate category of vowels, as it does in Pāṇini and in other works. It is regarded here as a sort of a long vowel, so that we find the same word णुति or णुत used for both lengthening and prolation of a vowel; cp. I. 31, VII. 2-4, I. 4, X. 3.

In my translation, I take आचार्यशास्त्र in the sense of 'the teaching of the *ācāryas* referred to in the preceding Sūtra, and not in the sense of 'the treatise of their teacher (*i. e.*, Śākalya)' as Prof. M. Müller takes it.

P. 52, ll. 2-5. On the passage ननु etc. cp. Mahā. VI. 3, 14 (also II. 1, 58): ते वै खल्वपि विधयः सुपरिगृहीता भवन्ति येषां लक्षणं प्रपञ्चयत् । केवलं लक्षणं केवलः प्रपञ्चो वा न तथा कारकं भवति ।; and on the word संगृहीत cp. Mahā. VII. 2, 101: नोनदीय आह । इष्टमेवैतत् संगृहीतं भवति ।.

I. 76-103. Uvaṭa takes all these Sūtras, not as descriptive of the nature of Visarjanīya, but as रेफि—(or रिफित्—) संज्ञाविधायकानि.

P. 55, l. 3. All the MSS. B³ I² B² and P read परेष्वपि. To me it appears to be a mistake for परेष्विति.¹

I. 86. तदाद इति किम्— This is the reading found in B³ I² B² and P. Obviously it is a mistake for तदादरिति किम्; cp. आदरिति किम्. Strictly speaking in view of the following counter-example

1. See, however, Appendix I which shows that Ber. 714 has got the original reading परेष्विति.

as well as the Comm. तदित्येतत्पूर्वं चेत्, it is quite useless here to add आदः to तत्, तदिति किम्, being quite sufficient for the following counter-example : अष्टा महे etc.

The commentary as adopted by me does not seem to be the original one. आदः not being one word, but rather a combination of words आ + अदः, the reading अदरित्येतत्पूर्वं तदित्येतत्पूर्वं चेत्, as found in I², is most probably the original one. If so, it follows that the reading तदेति किम् (instead of तदाद इति किम् to आदरिति किम्), as found in Bⁿ, must be the original ; cp. M. M.¹

I. 95. In the Comm. Uvāṭa refers only to Sūtras I. 78, 83 and 93, and not to Sūtras I. 79 and 84, probably because the words अच्च् and कर् are not likely to occur as the first parts of a compound.

I. 97. The significance of adding अनर्धर्चान्ते in this Sūtra, when the condition स्वरवोपवत्परम् is already there, is worth considering.

P. 63, l. 3. For the Praiṣa पोतयञ see also Apo. Rg. p. 148.

P. 64, ll. 1-2. For the Praiṣa प्रशास्तर्यञ see also Apo. Rg. p. 148.

---

1. A reference to Appendix I in this connection would corroborate both these suggestions. It is therefore interesting to note that G¹ adds on the margin :—अदरित्येतत्पूर्वं तदित्येतत्पूर्वं चेद्विहितसंज्ञं भवति । दिवस्प० तदादः । तदेति किं । अदो य० ते । एव वा योजनीयम् । एवमपि तच्छब्दस्तु पादपूरणार्थः ।

P. 64, l. 8. All the MSS. (B³ I² B² and P) as well as Bⁿ read प्रयन्तपदम् which, I think, ought to be प्रयन्तःपदम्¹.

प्रयन्तःपदमत्र नावगृह्यते— उपप्रयन्तः। (RV. I. 74, 1) is divided in the Pada text as उपऽप्रयन्तः.

---

1. A reference to Appendix I would however show that G¹ has got the correct reading प्रयन्तःपदम्.

PATALA II

II. 1. आ सीमापटलात्— B³ and¹ W are the only MSS. which give this name to *pātala* XII in its colophon. The fact that Uvaṭa gives different names to different *pāṭalas* according to their subject-matter (cp. also Introduction pp. 30-31) shows that these names, though not found in many MSS., are very old.

It must be noted that, owing to the fact that *pātala* XII is not directly concerned with the Samhitā text, आ सीमापटलात् means, not 'till the end of *pātala* XII', but 'till the end of *pātala* XI'.

II. 2. कालक्रमानुपादानं परिपाद्य— This is the reading found in Reg.² The readings found in B³ I² B² and B¹ seem to be more or less corrupt. Cp. the Comm. on the introductory stanza 8 (p. 16, line 10) : अनुपरिपाद्या संहिता पदसंहिता, and the Comm. on II. 7 : पदपाठक्रमानुपूर्व्येण संध्य उक्ताः.

II. 1-2. Cp. Ni. I. 17 : परः सन्निकर्षः संहिता । पदप्रकृतिः संहिता । पदप्रकृतीनि सर्वचरणानां पाषादनानि ।

II. 4. तत्रायं विवृत्तेर्विभागस्त्रिप्रकारः— It must be noted that this three-fold division of *vivr̥tti* is nowhere recognized in this Pratisākhya. Only two kinds of *svrabhaktis* having been recognized in the Pratisākhya (cp. I. 33, 35; VI. 48, 49), *vivr̥tti* which is here said to have the same

1. Also G²; cp. Appendix I.

2. See also Appendix I.

duration as *svarabhakti* must have the same two-fold division. Moreover, both the second and third kinds of *vivṛttis* which are described by Uvaṭa as containing $\frac{1}{2}$ and $\frac{3}{4}$ mora respectively are called long *vivṛttis* in II. 79. Perhaps Uvaṭa bases his three-fold division on the word वा in this Sūtra (II. 4).

On the four kinds of *vivṛttis* पिपीळिका, पाकवती, वस्सानुसारिणी and वस्सानुसृजिता (or वस्सानुसृता) recognized in the Śikṣā literature, cp. Y. Śikṣā 95-97, S. Bh. Śikṣā 32-35, N. Śikṣā II. 4, 1-3, M. Śikṣā 92-96.

P. 67, ll. 10-11. द्वायोष्णवद् etc.— The meaning of this passage is not quite clear. It might mean that, according to some, just as there is a correspondence between the decrease of द्वाया and the increase of उष्ण (or आत्प), in the same way there is a correspondence between the decrease of the side-vowels and the increase of *vivṛtti*. But Uvaṭa says that it is not true, as प्रत्ययादेरदर्शनम् is recognized as a fault. Otherwise प्रत्ययादेरदर्शनम्, like द्वायाया अदर्शनम् at the extreme point, ought to have been recognized as a fact and not as a fault. But in view of the explicit statement यतो दीर्घस्ततो दीर्घा विवृत्तयः (II. 79), I am very doubtful about the accuracy of this suggested meaning. Or, can it be said that Uvaṭa here is referring to a view which, owing to the word वा in the Sūtra, was suggested or held by some as an alternative to the view expressed by स्वरभक्तिकाला ?

II. 5. With this direct statement of the Prātisākhya cp. P. S. VIII. 2, 1 : पूर्वत्रासिद्धम्. Cp. also Vāj. Prāt. III. 2 and 3 : पदान्तपदाद्योः सन्धिः । न परकाजः पूर्वकाले पुनः.

II. 6. Cp. P.S.I. 1, 21; Vāj. Prāt. I. 152.

II. 7. On the Pāṇinian method of treatment of such cases as इन्द्र + आ + इहि = इन्द्रेहि, cp. Tat. Bodh. on ओमाङ्गोरच (P. S. VI. 1, 95) and Pari. Ś. on असिद्धं बहिरङ्गमन्तरङ्गे.

II. 8, 9. The expressions अनुलोम and प्रतिलोम seem to have been used here with reference to the original division of syllables in the words euphonically combined. In the first case that division stands as before even after combination, while in the second it is disturbed.

11. 12. Notice the masculine gender in पद्याः after तानि; cp. I. 61 and 74, and the Ath. Prāt. I. 3: पदान्त्यः पद्यः.

B^s in a marginal note on this Sūtra says : (sic.) पाठान्तरं । न तु यत्र तानि पद्यात् । न खलु लुप्यन्ते यत्र तानि पदानि पद्यात् परभूतानि भवन्ति । यज्ञायते वा पशुषो न वाजान् । Bⁿ also refers to this in continuation of the Comm. on this Sūtra.

P. 71, 1. 2. On the reading अन्यतमं adopted by me on the basis of M. M.¹ (cp. his foot-note), cp. S. Kaum. on P. S. VII. 1, 25: अन्यतमशब्दस्य तु अन्यतममिषेव. Cp. also Tat. Bodh. But अन्यतमस्मिन् on p. 363, l. 17 shows that probably Uvāṭa's own reading here was अन्यतमत्.

1. अन्यतमं is also found in G¹; cp. Appendix I.

II. 13. The word पद seems to have been used here in the restricted sense of 'a word which is not separated by an *avagraha* in the Pada text'. It is for this reason that cases like गोऽपेक्षा (RV. VI. 53, 9, गोऽपेक्षा in the Pada text) or पुरस्ता (RV. IX. 97, 29, पुरःस्ता in the Pada text) are not included here. The words which are given as examples in the Comm. are shown in the Pada text respectively as follows:—पुरस्ताऽह्व, तितउना, प्रउगम् and नमउक्तिऽभिः.

II. 17. Prof. M. Müller takes the word तथा of this Sūtra with the preceding Sūtra, though he says that according to the sense it is better to take it with this Sūtra. For a similar case where a word occurring in one stanza is taken with a Sūtra belonging to another stanza, cp. IX. 13.

II. 21. स्वाग्रहणमनर्थकं यथांतरमित्येव सिद्धं। न सिध्यति। कथं। इह समानाक्षरं इत्युक्ते चतस्रः समानाक्षरजातयो निर्दिष्टा भवन्ति। अंतस्थाश्चतस्रः तत्र कमकृतं चांतर्यमस्ति स्थानकृतं च तदुभयमपि पर्यायेण प्राप्नोति स्थानकृतमेवांतर्यं यथा स्यादिति स्वामित्युच्यते (*sic*). This passage is given in G¹ after वारिमण्डूक इच्छति in the Comm. on II. 24. But a marginal note there says: समानाक्षरमन्तस्थामिति सूत्रेऽयं ग्रन्थो द्रष्टव्यः।. The fact that the passage is not found in any other MS. shows that it is not a part of the Comm. on II. 21 but should be taken only as a marginal note on II. 21.

P. 74, 1. 5. On the passage beginning with ननु G³ adds the marginal note as follows:—ननु

समानाचरे सस्थाने इत्यनवकाशत्वाद् दीर्घत्वं बाधकं भवति । अवकाशत्वाच्च भवति । कोवकाशः कण्ठ्ये । (sic).

II. 33. The technical term पञ्चाक्षपदवृत्ति is used in the Śān. S. XII. 13, 6.

P. 77, l. 10. Instead of adopting the quotation : अथर्वो अद्रिभिः सुतम् in the Comm., I have relegated it to the foot-notes. It is, first of all, wanting in I². P also follows I² in this respect. Though given both in B² and B³, it is found there not in the same place. In B² it occurs before प्रो अयासीत् etc., while B³ reads it after the same. This very fact shows that it did not originally belong to the Comm. and seems to have been adopted from a marginal note. This probable adoption of a marginal note also explains why Bⁿ reads अथर्वो etc. instead of प्रो अयासीत् etc. It appears that the reading of Bⁿ is due to the fact that अथर्वो etc., most probably given on the margin in its original MS., was regarded as a correction of प्रो अयासीत् etc. and accordingly was substituted for it. अथर्वो etc. is also wanting both in M.M. and Reg., though this negative evidence is not enough to show that it was wanting in their MSS. too¹.

P. 78, l. 1. I have relegated the counter-example : अथर्वो अद्रिभिः सुतम् to the foot-notes, because it is not found in I² B² P, M. M., Reg. It is given with the commentary only in Bⁿ. B³ supplies it on the margin in a different hand.

---

1. See also Appendix I which fully confirms the above remarks.

II. 35. It should be noted that the general heading (or अधिकार) अन्तःपादम् continues upto II. 48.

P. 78, l. 11. I have adopted the example : यस्ते मन्योऽविघट्टन्न in the commentary, though its case is to some extent analogous to that of अध्वर्यो etc., in the Comm. on II. 33, chiefly because it is required here to illustrate the elision of *a* after a primary *o* ; cp. the Comm. : प्राकृतवैकृतैरेकीभवतीत्यर्थः.

P. 80, ll. 6-8. It is curious that the passage पादमध्य इति किम्—जातत्वात् is found with slight variations in different places in different MSS. and in Bⁿ. B² reads पादमध्ये—चीनासः also at the end of the preceding (II. 36) Sūtra's Comm. It appears from Reg. that the Paris MS. follows B² in this respect, but does not read पादमध्ये to जातत्वात् in the Comm. on this Sūtra. It is found here only in B³ B². It is supplied in a marginal note in M. M. (a). I² reads it before युवं स्वेतं etc. (P. 80, l. 2). Bⁿ reads it at the end of the following (II. 38) Sūtra's Comm.

It is obvious that its reading at the end of the preceding or the following Sūtra's Comm. is quite out of place, as the quotation इन्द्र जामय उत येऽजामयोऽर्वाचीनासः does not fulfil the condition आवोऽन्तोपहितात् in the preceding (II. 36) or व इत्येतेन in the following Sūtra (II. 38). Though the reading of it in the Comm. of his Sūtra (II. 37) is better suited to the context, it is not quite appropriate even here, not because of सर्वथा as Prof. M. Müller says (cp. the Comm. सर्वथाग्रहणं गुरुत्ववर्थम्), but because the elision of *a* of अर्वाचीनासः, after

all, takes place (according to II.34) in spite of its not standing in the middle of a *pāda*, as is stated by the Comm. itself; cp. अत्र च प्रकारान्तरेण जातत्वात्. For all these reasons it is very likely that the passage did not originally belong to the commentary but was adopted from a marginal note. It is therefore interesting to note that this passage is not at all given in P.¹

P. 82, l. 10. In cases like यास्वच्छ (यास्वच्छा in the Samhitā text), the lengthening which occurs in the Samhitā text is retained generally by Regnier and sometimes by M. Müller, even when such a word occurs at the end of a quotation; cp. the quotation for इन्द्र सोमन् (IV. 66) in Reg. and M. M. In not showing the lengthening in such cases I have followed my MSS., all of which agree in this respect. To me this lengthening in such cases appears, not only against the practice of the MSS., but also against the sanction of the Prātisākhya. This lengthening is regarded in the Prātisākhya as occasioned by the following word beginning with a consonant (cp. VII. 1) and so cannot be retained in the absence of that following word; cp. X. 5.

P. 82, ll. 11-12. I have relegated the two quotations अरश्मनो येऽस्था अयुक्ताः and अपादो यत्र युज्यालोऽस्थाः to the foot-notes. Though the former is given in B² Bⁿ, it is not given in both of them in the same place. The latter is given in B²; and B² reads it only on the margin in a different hand.

1. Cp. also Appendix I.

On account of this absence of a complete accord between any two MSS. or between a MS. and Bⁿ with regard to these two quotations, they are most probably taken from marginal notes. Both of them are omitted in I² P, M.M. and Reg.¹

P. 83, ll. 3,7. For the Praiṣas कव्यो etc. and उस्तादतो etc., refer to Apo. Rg. pp. 142 and 143 respectively.

P. 84, l. 4. For the Praiṣa त्वया etc. cp. Apo. Rg. pp. 148 and 153.

P. 89, l. 2. For the Praiṣa शुक्राः² etc. cp. Apo. Rg. p. 154.

II. 49. Note that the idea of यथासंख्यम् (cp. P. S. I. 3, 10: यथासंख्यमनुदेशः समानाम्) is implied in this Sūtra.

P. 90, l. 14. For the word उभये B² adds on the margin, as another example, इममञ्जस्पासुभये अकृण्वत् (RV. X. 92, 2).

P. 91, ll. 15-16. All the MSS. (I² B² B³ P)³ and Bⁿ read : ओकार आमन्त्रितजः प्रगृह्य इत्यादिना य उक्तः १. It is clear from the counter-example : प्रो अयासीत् etc. that प्रथमः in this Sūtra refers only to I. 68. If so, इत्यादिना in the passage is not justifiable. It is therefore very likely that the passage originally ran like: ओकार आमन्त्रितज इत्यादिना य उक्तः.

---

1. See also Appendix I.

2. In connection with this quotation a marginal note in G¹ reads : सौत्रामण्यां प्रैषः.

3. See also Appendix I.

II. 55. My translation of this Sūtra is rather different from that of Prof. M. Müller. त्र्यक्षरान्ताः does not refer to ताः सहिताः, as is supposed by him, but to प्रगृह्याः, as is rightly taken by Uvaṭa. Moreover, there is no word occurring before इव which ends in a *pragṛhya* vowel and has more than three syllables. I do not, therefore, see any objection to taking त्र्यक्षरान्ताः in its natural meaning : 'occurring at the end of three-syllabic words'. Cp. Uvaṭa and M. Müller.

II. 56. Though Uvaṭa is not clear on this point, it seems that the general heading आष्यमेव should be taken as understood in all the Sūtras II. 57-67 ; cp. Comm. on II. 59 and 60.

P. 96, l. 17. It is to be noticed that the counter-example यः प्राणतो—महित्वैकः is not quite appropriate here, because, though आ in महित्वा is not अपृक्त, it is not preceded by any of the words mentioned in this Sūtra (II. 61). Thus, unless we are able to give another counter-example, अपृक्तम् should be taken here only as स्पष्टार्थम्.

II. 62. The hymns belonging to Luṣa begin from RV. X. 35.

P. 96, l. 20. Notice that instead of अकाराकारयोः B^s B² I² Bⁿ read अकारआकारयोः. Non-observance of the rules of Sandhi in such cases is very common in the MSS. Only a few instances of this kind are shown in my foot-notes.

II. 60, 62-67. It would be interesting to point out here the fanciful way in which Sāyṇa

tries to explain the nasalization in the cases dealt with under Sūtras II. 60, 62-67 (Sūtra II. 61 is excepted here, because its examples can be clearly explained by P. S. VI. 1, 126 : आङोऽनुनासिकश्छन्दसि). Of all the examples cited by Uvāṭa in the Comm. on these Sūtras only five (RV. I. 51, 11 ; I. 35, 6 ; I. 79, 2 ; II. 28, 4 ; and IV. 1, 12) have been dealt with by Sāyaṇa. As regards the nasalization in RV. I. 79, 2 and II. 28, 4, he says respectively : अस्मिन्त...ईषा अन्नादिस्वात्प्रकृतिभावः । अयोऽप्रगृह्यस्य (पा० मा० १७) इति वैकल्पिकमवसाने विधीयमानमनुनासिकत्वं व्यत्ययेनात्र संहितायामपि द्रष्टव्यम् । and अयोऽप्रगृह्यस्यानुनासिक इत्याकारः सानुनासिकः ; cp. also Sāyaṇa on I. 110, 5 This obviously shows his utter ignorance (or at least disregard) of the teachings of this Prāt. The nasalization in passages like the above is clearly the case of Sūtra II. 67 and not that of I. 63 or its Pāṇinian parallel अयोऽप्रगृह्यस्यानुनासिकः, both of which have the condition of अवसाने.

As regards RV. I. 51, 11 and I. 35, 6 he says respectively : सच्चा । पच समवाये । संपदादिलक्ष्यो भावे क्तिप् । आङ्याजयारौ चोपसंख्यानम् (पा० वा० ७।१।३४) इति विभक्तेराङादेशः । संहितायाम्—आङोऽनुनासिकश्छन्दसि (पा० ६।१।१२६) इति तस्य सानुनासिकत्वम् । and उपस्था...सप्तम्या आङादेशः । आङोऽनुनासिकश्छन्दसीति प्रकृतिभावः. The Sūtra आङोऽनुना- etc., according to all authorities, being applicable only to the particle आङ्, Sāyaṇa's above explanation is obviously a forced one.

As regards RV. IV. 1, 12, he says :—विपन्यं ऋतस्येत्यत्र संहितायाम्—इकोऽसवर्णं शाकल्यस्य ह्रस्वश्च (पा० ६।१।१२७) इत्यनिकोऽपि ह्रस्वोऽनुनासिकश्च. On the face of it this

explanation is not convincing. It is also noteworthy here that Sāyana's supposition that the final vowel in विपन्या is short is against the explicit teaching of the Prāt. (cp. II. 64).

P. 102, l. 2. अग्निनिहिताभावो विपात्यते—Cp. II. 38.

P. 105, l. 4. For the Praiṣa अग्निष्वात्तानां etc. cp. Apo. Rg. p. 143.

P. 105, l. 14. अद्वादिपाठात्—Cp. II. 59.

II. 74. The word गोम्रेपशा occurs only once (VI. 53, 9) in the R̥gveda. It is, therefore, not necessary to take प्रवाद with this word also.

P. 106, l. 12. सचादिविवृत्तेः प्रतिषेधः—Cp. II. 61.

P. 106, l. 13. प्रगृह्यलक्षणतः—Cp. II. 55.

P. 108, l. 1. For the Praiṣa सतश्च etc. cp. Apo. Rg. p. 106.

II. 78. The Pada text for the three passages under reference respectively reads as follows :—शुनःऽशेषम् । चित् । निदितम् । नराशंसम् । वा । पूषणम् । नराशंसम् । च । दैव्यम् ।

II. 81-82. Sūtra 81 teaches rather the strange doctrine that the hiatuses in the Prācyā and Pañcālā Pada-vṛttis have their following vowel (*i.e.*, the unabsorbed *a*) resembling their preceding vowels, *i.e.*, the pronunciation of the following *a* is affected by the preceding *e* or *o*'. I think probably the same

1. It would be interesting to point out here the fact that G¹ writes the letters ओ, ए, ओ above अ of the words अमर्त्यः, अस्मिन् and अह respectively in the examples given in the Comm. on II 81. No other MS. has tried to show this required pronunciation of *a* in writing.

doctrine is referred to in the Tait. Prāt. XI. 19 : स पूर्वस्यार्धसदृशमेकेषामर्धसदृशमेकेषाम्. Whitney evidently did not understand that rule ; see his note as well as the Mysore edition (1906) of that Prāt. Thus according to this doctrine the pronunciation of *a* preceded by *o* will be something like the usual Bengali pronunciation of *a*.

It being so, the next (82) Sūtra simply points out that the settled practice (स्थिति) as regards the pronunciation of *a* in the above cases is otherwise, *i.e.*, its pronunciation remains unaffected by the preceding vowels.

Very likely Sthavira Śākalya is identical with the father of Śākalya (शाकल्यपिता) referred to in IV. 4 and so is different from Śākalya. A comparison of Sūtras IV. 4 and 13 would also lead to the same conclusion. Thus there is no inconsistency in taking शाकल्यस्य स्थविरस्य with Sūtra 81 instead of with Sūtra 82 (cp. its Comm. : इतरास्माकं शाकलानां स्थितिः), as is supposed by M. Müller.

PATAI III

III. 1. I have followed¹ B³ Bⁿ in the division of the first two Sūtras. I² counts them separately, but writes अक्षराश्रयाः also with the first Sūtra. B³ does not number the first five Sūtras, though afterwards it agrees generally with B³ in its counting. In spite of this fact, it includes अक्षराश्रयाः in the first Sūtra. P, Reg. and M. M. take अक्षराश्रयाः as a part of the first Sūtra. It is possible that Uvāta might have included it in the first Sūtra, though the natural division is to take उदात्तः to स्वराः as the first Sūtra, and आयाम- to-श्रयाः as the second, or आयाम- to उच्यन्ते as the second, and अक्षराश्रयाः as the third. It is interesting to note that P¹ takes उदात्तः—स्वराः as the first Sūtra and आयाम—श्रयाः as the second.

III. 1. On the meaning of the words आयाम etc., cp. Tait. Prāt. XXII. 9-10 : आयामो दाहण्यमयुता खस्येत्युच्चैः कराणि शब्दस्य । अन्ववसर्गो मर्दवमुक्ता खस्येति नीचैः- कराणि ; and Mahā. on I. 2, 29-30.

III. 3-4. Cp. Svarāṇ. 15.

III. 4. The first line of the commentary seems to be somewhat corrupt. P reads, instead of it, तस्य स्वरितः त स्वरस्य द्विस्वरस्य व्युत्पाद्य कथनं क्रियते. The reading of Bⁿ is most satisfactory, though it is not supported by any MS.²

1. Cp. also Appendix I.

2. But cp. Appendix I.

III. 5. यथा ऋषुताम्रयोः etc.—For the same idea cp. Uvaṭa on the Vaj. Prāt. I. 126. This comparison would show that this passage should be taken as connected, not with this Sūtra alone, but with Sūtras 3, 4 and 5 taken together as a whole. Thus, in the light of the above comparison, the words एवमिहापि दृष्टव्या should be explained as :—एवमिहापि उदात्तानुदात्तसंयोगो स्वरिनोत्पत्तिर्दृष्टव्या.

P. 114, l. 5. On *kampa* cp. Whitney on Ath. Prāt. III. 65 and Tait. Prāt. XIX, 3 ; Svarāṇ. 7, 19 and 20 ; N. Śikṣā II. 1, 11 ; V. V. Ṭika pp. 15-16.

III. 6 (p. 114, ll. 5-6): M. M. takes न यो—तिष्यो यथा and दिवोऽस्मे as two separate examples of this Sūtra. But it would seem that according to Uvaṭa (cp. p. 124, l. 15) एकाक्षरसमावेशे is understood in Sūtras III. 4-6. If so, both the examples of M. M. should be taken as parts of one example ; and not तिष्यो यथा, but दिवोऽस्मे is to be regarded as the example of this Sūtra.

III. 7. The construction of this Sūtra according to Uvaṭa is (एकस्मिन्) पदे उदात्तपूर्वं स्वरितमक्षरमनुदात्तं (प्रत्येतव्यम्) ; while that according to M. Müller is : (एकस्मिन्) पदे उदात्तपूर्वमनुदात्तमक्षरं स्वरितं (भवति). In my translation of the Sūtra I have followed Uvaṭa ; cp. also Uvaṭa on VII. 1. (p. 216, ll. 8-9) and IX. 18 (p. 289, ll. 18-19).

P. 115, l. 8. एकादश स्वराः पदेषु—Cp. N. Śikṣā II. 7, 4-5 ; P. Śikṣā 45-47.

P. 115, l. 14. किमन्यत्त्वम् etc.—Cp. Y. Śikṣā 77 ; Varṇa-r. 58 ; N. Śikṣā II. 1, 1.

III. 8. यत्तुक्तं—कम्पः—A comparison of the variants given in the foot-notes¹ shows that probably the original reading of the passage was simply : तत्र त्वनुदात्तपरस्यैव तस्योदात्तपरस्य स्वरितपरस्य च कम्पः.

III. 9. This Sūtra also, like Sūtra 7, should rather be translated as follows : one should regard one or more than one acute (*i.e.*, heard like an acute) syllables which follow (in the same word) those two kinds of circumflex as grave (in their nature).

The reason for this is that Sūtras 7-10 being concerned only with individual words, the accent of which is already shown in the Pada text, it is not necessary for the Prāt. to lay down any rules for them. The Sūtras therefore aim only at pointing out the real nature of the accents concerned.

III. 15. The chief reason why I have adopted the reading -आविनां, instead of -आविनो, in the Sūtra is that it is supported by the commentary. The latter reading seems to have arisen through the influence of -आविनः in the next Sūtra.

III. 17. There being no change of a grave to a circumflex owing to the influence of an acute in a different word, the example इन्द्रेण स हि दत्तसे is not quite appropriate here, unless it be supposed that the change of a grave to a circumflex in the words इन्द्रेण and दत्तसे is regarded as an example of this Sūtra. But it seems that this Sūtra is

---

1. See also Appendix I.

concerned, not with the change in single words (especially as the accent of single words has already been dealt with in III. 7-10), but with the change in a sentence ; cp. Uvāṭa on III. 11. It is also clear from the other examples given by Uvāṭa of this Sūtra. The example is not given in B². It is also wanting in M. M. and Reg.¹ It is likely, therefore, that it did not originally belong to the commentary.

III. 18. There is no doubt that the reading स्वारान् (instead of स्वरान्) in this Sūtra is the original one. According to all the MSS. a जाल्य circumflex is referred to in III. 8 as स्वार. The reading, therefore, in III. 34 which, among other kinds of circumflex, also refers to the जाल्य circumflex must be स्वारः. It follows from this that the चैत्र, अग्निनिहित and प्रच्छिष्ट circumflexes which are referred to in III. 34 as स्वारः must, in this Sūtra also, be referred to by the same word, i.e., by स्वार. The word स्वार is regularly used for a circumflex accent in Tait. Prāt. XVII. 6, XX. 8, XXIII. 20 ; cp. also Whitney's Introductory note to Ath. Prāt. III. 55.

III. 21. Cp. Ath. Prāt. III. 74; Vāj. Prāt. IV. 140 (IV. 141 of Benares ed. which correctly reads the Sūtra as नोदात्त etc.) ; Tait. Prāt. XXI. 11 ; P. S. I. 2, 40.

III. 23. On परिग्रह see X. 7-10.

III. 24. In his translation of this Sūtra, Prof. M. Müller supplies 'or' between संवीयमानानाम्

---

1. Cp. also Appendix I.

and अनेकीभवताम्, whereas, in fact, both should be taken together as meaning 'that are combined without being coalesced'; cp. Uvāṭa.

III. 25-26. The examples and counter-examples in the commentary of these two Sūtras ought to have been given from the Pada text. In giving them from the Saṁhitā text, however, I have followed Bⁿ and my MSS. B^s B³ I².¹ The same applies to many other cases where the examples in the commentary, instead of having been given from the Pada or Krama text, as required by the context, are given from the Saṁhitā text.

III. 25. Strictly speaking the examples and counter-examples of this Sūtra should be given in the Pada-form as follows: अनु॒सृ॒त॒वै, अ॒व॒सृ॒त॒वै and उ॒व॒रा॒स॒प॒ते.

III. 26. It would seem that, as far as the accent is concerned, this Sūtra allows three optional forms of the words तनू॒नपा॒त् and श॒ची॒प॒ति॒म् in the Pada text as follows:—

(1) जात्यवद्वा [cp. Comm. on III. 8:—तस्य (जात्यस्य) उदात्तपरस्य स्वरितपरस्य च कम्पः]—तनू॒२॒नपा॒त् । श॒ची॒२॒प॒ति॒म् ।

(2) असंहितवत् (i. e., not combined according to III. 25)—तनू॒२॒नपा॒त् । श॒ची॒२॒प॒ति॒म् ।

1. Similar is the case with G¹ G³ G⁴. G¹, however, has also given Pada-forms of the words तनू॒नपा॒त् and श॒ची॒प॒ति॒म् on the margin as follows:—(sic) तनू॒२॒नपा॒त् । श॒ची॒२॒प॒ति॒म् ॥ तनू॒२॒नपा॒त् । श॒ची॒२॒प॒ति॒म् ॥ तनू॒२॒नपा॒त् । श॒ची॒२॒प॒ति॒म्.

(3) संहितवत् (i.e., combined according to III 24)—तन्नुऽनपात् । शचीऽपतिम् ।

Prof. M. Müller thinks that तथा वान्तो in this Sūtra only means 'or in the same way as stated above in S. 25'. This would give only two optional forms instead of three as shown above. But a reference to the Comm. shows clearly that according to Uvaṭa three optional forms are allowed by this Sūtra.

P. 124, ll. 5-6. On the passage यथा पुष्पाहारस्य etc. cp. Comm. on I. 41.

III. 31-33. Cp. Y. Śikṣā 21 :

स्वस्थः प्रशान्तो निर्भोतो वर्णानुच्चारयेद् बुधः ।

नाभ्याहन्यान्न निर्हन्यान्न गायेन्न च कम्पयेत् ॥

III. 34. On the reading स्वाराः in this Sūtra cp. note on III. 18.¹ This stanza is quoted, with a slight variation, and is ascribed to a Śikṣā in the Tribhāṣ. and Vaidikā. commentaries² of the Tait. Prāt. (XIX. 3); cp. also V.V. 23. On the spuriousness of this stanza cp. Introduction, page 28.

---

1. Cp. also Appendix I.

2. Both the commentaries, however, read स्वाराः.

PATALA IV

IV. 2. Cp. Ā. Ś. I. 5, 13 : प्रथमः स्वं तृतीयम् ।

IV. 5. With reference to the passage न तु ङकारे—अन्तःपातैः B³ has a marginal note which reads: चिन्त्येयं फक्किका हकारस्य घोषवत्त्वेन दध्यङ् ह मे इत्यादावन्तःपातप्राप्त्य-
भावात् ।

IV. 6-7. Cp. Ā. Ś. I. 2, 16-17: स्पर्शेषु श्वदग्न्यमुत्तमम् ।
अन्तस्थासु तान्तामनुनासिकाम् ।

P. 130, ll. 8-9. B³ is the only MS. which separates न from विपरिणामे by means of a short stroke above the line. B²I² write simply विपरिणामेन । There is no doubt that B³ alone is correct here. Cp. on this line II. 5 as well as तकारस्य च चकारव्यापत्या in the next line. I would explain the line तकारस्य च विपरिणामे न as follows : तकारस्य विपरिणामे चकाररूपेण व्यापत्तौ पदान्तस्यादृष्ट-
त्वात् 'सर्वैः (४१४)' इत्यादिना शकारस्य छृत्वं न सिद्धमिति भावः । न च तस्मिन्सूत्रे सर्वग्रहणादेवैतन्न युक्तमिति शङ्क्यम् । तत्र सर्वग्रहणस्य 'अन्तः-
पातप्राप्त्यर्थम्' इत्युक्तेरन्तःपातस्थले चारितार्थात् ।

IV. 14. The commentary shows that Uvāṭa must have adopted the reading ता in this Sūtra, though all the text MSS., except 1¹, read तानि instead of ता. It also shows that the text MSS. of the Prātiśākhya have not always preserved the oldest text.

IV. 15. Cp. Ā. Ś. I. 2, 18 : रेफोष्मस्वनुस्वारम् ।

IV. 20. It is only for the sake of the metre that this Sūtra, instead of occurring before IV. 24, occurs here. There being no question of a

final breathing in the following three Sūtras, this general heading has nothing to do with them. So that the remark *कुन्दोभङ्गभयात्* made by Uvāṭa on the commentary on IV. 15 is equally appropriate here also.

IV. 27-28. Cp. Ā. Ś. 1. 5, 10-12: *विसर्जनीयोऽनत्य-
क्षरोपधो रिफ्यते । इतरश्च रेफी । लुप्यते रेफी ।*

IV. 29. It is to be noticed that Visarjaniya is here described as short owing to the short vowel preceding it.

P. 136, l. 3. शतक्रतुः स्सरद्—M.M. in his edition of the text of the ṚV. Samhitā reads शतक्रतुस्सरद् which is obviously against the Prāt.

IV. 34. विकल्पतो विसर्जनीयः स्यात्—This is only भावार्थ. Strictly speaking the wording of the line should be : *विसर्जनीयो वा ऊष्माणामापद्यते..*

IV. 36. Though this rule is obligatory according to the Prāt., M. M. does not seem to have observed it in his edition of the ṚV. Samhitā, except in the case of compound words, e. g. निष्ठितः (ṚV. I. 182, 7).

IV. 36. (Pp. 137-138). किमर्थमिदमुच्यते—ऊष्माणो वा इति—The implication of the query किमर्थमिदमुच्यते is as follows. The example समुद्र स्थः can optionally take two forms : (1) समुद्र स्थः (according to VI. 6, 2 and 11), or (2) समुद्र स्थः (according to VI. 1). Even in the absence of S. IV. 36, the Visarjaniya of समुद्रः would be assimilated to s of स्थः and would give the same form as समुद्रस्थः. Thus apparently

there seems to be no use of the dropping of Visarjaniya and consequently of this Sūtra (IV. 36).

The author first tries to meet this objection by saying : त्रयः सकारा मा भूवन्निति. It means that in the absence of this Sūtra, the first *s* (in place of Visarjaniya) would be doubled (according to VI. 1) and an unrecognized form like समुद्रस्स्थः, with three *sakāras*, would follow.

The objector says : नैतदस्ति प्रयोजनम् । प्रतिषिध्यते द्विवचनम्—न तूष्मा स्वरोष्मपर इति ।. Thus the original objection किमर्थमिदमुच्यते stands as before.

The final reply is : एवं तर्हि^१ etc. It means that the doubling of *th* (पर) cannot take place unless *s* (ऊष्मा) of स्थः is a संयोगादि as well as स्वरोपहित ; and it cannot be regarded as संयोगादि and स्वरोपहित, unless the Visarjaniya of समुद्रः, instead of being assimilated to *s*, is dropped.

IV. 38. On the use of the word वृत्ति in the same sense cp. Ath. Prāt. I. 8 : प्रथमान्तानि तृतीयान्तानीति शौनकस्य प्रतिज्ञानं न वृत्तिः.

P. 138, l. 11. तथापाठवृत्त्युप—Prof. M. Müller takes the word तथा as uncompounded with the words पाठवृत्त्यु- and therefore as referring to यथा in यथाशास्त्रम्. The construction shows that तथा is compounded with the words पाठवृत्त्यु- and refers to the absence of any change of Visarjaniya before *k* etc. prescribed in this Sūtra.

IV. 40. On the words अच्चाः and अहः cp. I. 79 and I. 103 respectively.

IV. 41. उपाचरित literally means 'approached', or 'approach', but according to the sense I have translated it throughout by 'sibilation' or 'sibilized'.

It is to be noticed that the portion अन्नःपदं तु सर्वत्रैव has the force of an independent rule and is not a part of the अधिकारसूत्र ; cp. the following note on IV. 55, and Uvāṭa on IV. 50.

P. 140, l. 13. शश्वत्स्कः—Cp. IV. 43.

P. 140, l. 14. यरुपतिः—Cp. IV. 42.

IV. 42. Unless otherwise specified the word अन्तःपादम् should be taken as understood throughout this section (IV. 42-64).

P. 141, l. 1. I have preferred the reading अधिकारवचनम् to अधिकारसूत्रम्, though it is found only in Bⁿ, because the word अन्तःपादम् in this Sūtra is given, in all the MSS. as well as in Bⁿ,¹ as a part of this Sūtra, and therefore does not form a Sūtra by itself. P also reads अधिकारसूत्रम् । Cp. also Comm. on II. 35 : अन्तःपादं.... अधिकारवचनम्.

IV. 51. In connection with this exception refer to general rules IV. 42, 43 and 47.

IV. 55. The example रायस्कामो वज्रहस्तं सुदक्षिणम् is given in all the MSS. (B²I²P)² except B³. Reg.

1. See also Appendix I.

2. A marginal note in G³ on the example रायस्कामो वज्रहस्तं सुदक्षिणम् etc. reads : अन्तःपादं तु सर्वत्रैवेत्यनेनैव सिद्धत्वान्नेदमुदाहरणम् । किंतु रायस्कामो जरितारं त आगन्निति.

and Bⁿ also agree with B² etc. As already pointed out by M. Müller and Reg., it is not appropriate here, as, रायस्कामो being a compound word here, the sibilant must take place according to the general rule : अन्तःपदं तु सर्वत्रैव (IV. 41). The reading in B³ seems to be a correction from the P. Vr., as P¹ agrees with B³ in reading रायस्कामो जरितारं त आगन् ।

P. 152, l. 2 (and foot-note). The passage सुन्वन्ति सोमान् etc. is omitted in Reg. and P.¹ In I² it is supplied on the margin in a different hand. B² reads मृग्यम् instead of it. It is given only in Bⁿ and B³, but with the marks (= =) of deletion in the latter. All this shows that neither the passage in question nor मृग्यम् originally belonged to the commentary. Moreover, सोमान् in this passage is not a पादान्त, nor is it followed by a vowel.

IV. 68. It follows from this Sūtra that the reading पीवो अन्नान् रयि- (RV. VII. 91, 3) in M. Müller's edition of the text of the R̥gveda-Samhita should be corrected to पीवो अन्नां रयि-

IV. 69. It should be noted that सखीं यं इन्द्र (RV. IV. 35, 7) in M. Müller's edition of the text of the R̥gveda-Samhita should be corrected to सखीं यं इन्द्र.

IV. 70. Note that the word अन्तःपादम् is continued in this Sūtra also.

---

1. See also Appendix I

IV. 72. On the reading परिपादयन्ति in the Comm., which is not supported by any MS.¹ or by Bⁿ, cp. note on XIV. 37. P reads परिवादयनीभिः for परिपादयन्ति इत्यादिभिः.

P. 155, l. 3 (and foot-note). P, like B³, adds प्रैषोनुमेयः after सहसे पिब (line 4). The words प्रैषोनुमेयः which evidently refer to the quotation तानश्विना etc. seem to have been taken from a marginal note. They are omitted in I²; B³ gives them only on the margin; while the other MSS. [B² P and a (M. M.)] and Bⁿ do not read them in the same place.² I have, therefore, relegated them to the foot-notes.

For the Praiṣa तानश्विना etc. cp. Apo. Rg. pp. 154-155.

P. 155, l. 9. P omits घेहीति—हरणम् ।

P. 155, l. 12. Instead of the quotation रिशादसः etc. (found also in P¹) P reads: मृग्यं प्रत्युदाहरणं (cp. Bⁿ)².

IV. 75. P reads अस्मांश्चमसान् (for अस्माञ्चमसान्) in the Sūtra.²

IV. 81. The passage पदेऽपि—द्योतनार्थः means that as the nasalization appears in the Pada text it will of itself occur in the Saṃhitā text and consequently no prescription is required for the latter case. Cp. Regnier who takes the passage in the same sense. P reads: पदेऽपीत्यपिशब्दप्रयोगात्संहितायामेतद्विधानद्योतनार्थः ।

---

1. See also Appendix I.

2. Cp. also Appendix I.

P. 160, l. 2. It is to be noted that the reading समी विव्याच in M. Müller' edition of the text of the Rgveda-Samhitā should be corrected to समी विव्याच.

IV. 84. The expression पूर्वपदेषु in the commentary does not mean 'when they are the first members of a compound,' but simply 'when they precede'.

IV. 89. The real significance of the term शौद्धाक्षर is not quite clear. It may refer to an addition or insertion of an 'unconnected' (or 'pure') sound which is not phonetically connected with the preceding as well as following sounds, as contrasted with the insertion of *k* etc. prescribed by IV. 16-19. For another use of the term शुद्ध in the Prāt. cp. XVIII. 32. Cp. also Ait. Ār. III. 1, 3: अथ यच्छुद्धे अक्षरे अभिव्याहरति तत्प्रतुण्यस्य.

IV. 94. Strictly speaking the counter-example स चिद्विवेद etc. is not quite appropriate, as the word चित् is here not followed by नु, as is required by the Sūtra.

PATALA V

V. 1 (p. 166, line 9). As would appear from the foot-notes on दुष्पवन्त्यम् the assimilation of Visarjaniya to the following cerebralized sibilant is generally not shown in the MSS. They either retain it or drop it. But the word अनते in IV. 34 shows that according to the Prātiśākhya the assimilation in such cases is not optional but compulsory. I have followed the latter practice throughout, without always referring to the various readings of the MSS. in this respect in the foot-notes. For the cerebralization in दुष्पवन्त्यम् cp. V. 21.

V. 14. The quotation नि समना भूमिः does not occur in the R̥gveda, nor could I find it in Bloomfield's Vedic Concordance. It occurs in the R̥gveda as नि समना भूमिः (R̥V. II. 11, 7) which does not suit here. It appears, therefore, that unless it is taken from some other source, Uvāṭa must have wrongly read नि for वि. This counter-example, however, is not given by M. M. and Reg.¹

V. 17. इतो षिञ्चत—Note that besides the cerebralization Visarjaniya also is treated irregularly in this example ; cp. Uvāṭa : ओत्वं षत्वं च निपात्यते (p. 173, l. 6).

अधस्तात् (p. 173, l. 11), i.e., in the Comm. on I. 60.

---

1. Cp. also Appendix I.

निर्धारणार्थम् (p. 173, l. 17) here means निवारणार्थम्, *i.e.*, for the sake of excluding.

के छ (p. 174, l. 3). Though the word स्थ is already mentioned in V. 12, the cerebralization according to that Sūtra cannot take place here on account of the general exception अन्यैरेकारात् in V. 1.

V. 19. In connection with these exceptions refer to the corresponding general rules V. 5, 6, 7 and 12.

V. 20 (p. 176, ll. 2-3). दन्तमूलीयाः सकारस्तवर्गश्च—The Comm. does not here include *r* and *l* among the *dantamūliyas* because of the express mention of the *antaḥsthās* in this Sūtra.

V. 26. Both the counter-examples अमिस्वरा निषदा गाः and यच्च गोषु दुष्स्वप्न्यम् are not quite appropriate here. In the former case *sa* is not followed by a nasal sound, while in the latter, there is no *sa*. This is the reason why B^s corrects them by supplying other quotations on the margin ; cp. foot-notes.

P. 179, l. 3. For the reading आसाविषत् cp. Rg. Pari. (p. 45, l. 11). The reading given in the Apo. Rg. (p. 147) is असाविषत्

P. 181, ll. 17-18. गोष्ठादिवेलादिपञ्चस्वप्राप्ते षत्वे वचनम्—In गोष्ठादिव and गोषतमाः the *nāmin* vowel is not preceded by युग्मान्तःस्थादन्तमूलीय; in उपद्रुत्, नार्षदाय and पर्यषस्वजत् *s* is not preceded by a *nāmin* vowel. It being so,

Sūtras V. 20 and 21 cannot be applied to these cases.

P. 181, l. 15. समित्यत्तरनिषेधस्य—Cp. V. 24.

P. 181, l. 16. पद्यादेः सकारस्य etc.—Cp. V. 21.

V. 44. I have adopted the reading शकारसकार- in this Sūtra against the balance of the MS. evidence, because it is supported by the order of their respective examples in the Comm., by the Comm. according to B³I², and by their alphabetic order.

V. 55. It appears rather inconsistent in the Comm. that while the other two words before their respective examples are given in their stem form, दूयाशम् is not so given. Similar inconsistencies occur very often in the Comm. Probably they are due to the scribes. P reads दूव्यः for दूव्य and दूयाश for दूयाशम्.

V. 57. It should be noticed that, instead of पूर्वौ in this Sūtra, PP¹ read पूर्वै. Both, however, read पूर्वौ in the Comm. The reading पूर्व इति (also in PP¹) in the Comm. (p. 191, l. 9) does not support the reading पूर्वै in the Sūtra, as is supposed by Regnier (cp. his foot-note). पूर्वै can only be taken as a nominative dual and in that case the Sandhi-form पूर्व इति is impossible. पूर्व इति therefore, should be taken as पूर्वः इति or simply पूर्वैति.

PATALA VI

VI. 1. In the examples of this and the following Sūtras the duplication is not regularly shown in writing by the MSS. I have shown the same in writing wherever it is required by the rule in question or by the context in the commentary. The duplication of *ch* in this connection is shown by च्छ (generally छ्छ in MSS.) to distinguish the case of duplication from those where it does not take place.

It is to be noted that, unless otherwise specified, the conditions स्वरानुस्वारोपहितः, संयोगादिः and अविक्रमे सन् continue throughout this section (VI. 1-14), and qualify either the letter to be doubled (*e.g.* in VI. 2) or the letter which causes the doubling of its following consonant (*e.g.* in VI. 4—6); cp. the second note on IV 36.

P. 96, l. 9. On अविक्रम इति कस्मात् a marginal note in B³ (also given in Bⁿ in a foot-note in a slightly different form)¹ reads :—अविक्रम इति विषयसप्तम्यभिप्रायात्—प्रथमोत्तमवर्गीये स्पर्शे वा (४।३३) इति तत्स्थानमूष्माणमापन्नोऽप्यनापन्नेऽपि जिह्वामूलीयोपध्मानीययोर्विसर्जनीयस्य च द्विर्भावो न भवतीति वृत्तिः

VI. 5. Strictly speaking the counter-example अललाभवन्तीः is not quite appropriate here, because, though *l* is not संयोगादि, there is no स्पर्श following it immediately. It can be justified only in the sense that, in the absence of the Anuvṛtti of

1. Also given in G¹ rather in an incorrect form.

स्वरोपहितात्संयोगादेः, *bh* though not immediately following *l* might be doubled. It is significant, therefore, that the passage स्वरोपहितात् to शतवल्गः is omitted in P P¹. I² supplies it on the margin in a different hand. Cp. also Reg., M.M. and B²B³.

VI. 6 (p. 197, l. 12). The reading त्रिः स्म (or त्रिस्म for स्म), which is found in B²Bⁿ and Reg. and which is also given by M. Müller in his explanation, does not seem to be appropriate here, because there is no *doubling* here of a breathing, as is implied by the words ऊष्मण एव द्विर्वचनम् in the commentary, but only an *assimilation* of Visarjaniya to the following *s*. The reading स्म which I have chosen according to B³ I² (also P)¹ is better, because the doubling of *s* can take place here according to VI. 9. The only objection against this example can be raised if it is supposed that the Anuvṛtti of स्वरोपहितात्संयोगादेः is necessary in this (VI. 6) Sūtra. In that case the question of the doubling of *m* in स्म does not arise unless it is preceded by a vowel (or Anusvara). Uvāṭa is silent on the point of this Anuvṛtti. A comparison with Vaj. Prāt. IV. 102 (नास्वरपूर्वा ऊष्मान्तस्थाः), however, shows that the Anuvṛtti of स्वरोपहितात् is necessary here ; cp. also the second note on IV. 36. It is interesting, therefore, to note that P¹ reads पृश्निः । अस्मे instead of स्म.

VI. 8. The passage अप्राप्तप्राप्त्यर्थम् is given in P, but omitted in P¹. It probably means : अप्राप्तस्य द्विर्वचनप्रतिषेधस्य प्राप्त्यर्थम्.

1. Cp. also Appendix I.

P. 198, l. 18. सुहरा ह्हादुनी—*H* is here doubled without option according to VI. 1.

P. 199, l. 18. पदादिग्रहणमुत्तरार्थम्—Because the application of this rule to cases like मध्विचच्छ्रयात् can be avoided by the word द्वे in the Sūtra. In other cases of सह etc. *ch* must of course be initial.

VI. 17. The exact meaning of the term अभिनिधान in this connection is rather doubtful. For the different views held by different scholars about its meaning cp. Regnier and M. Müller on this Sūtra (also M. Müller's Introduction to his edition of the Rg. Prāt., p. 15), Weber on Vāj. Prāt. I. 90, and Whitney on Ath. Prāt. I. 43. Between the two alternative views suggested by Whitney as regards the explanation of this term [*i.e.*, (1) indistinct or imperfect pronunciation, and (2) a brief interval or suspended utterance caused by "a holding apart of the consonants"] I do not see any real contradiction. The definition of the term as given in the Rg. Prāt. (VI. 17) as well as the Ath. Prāt. (I. 43) contains elements of both these explanations. संवारणम् and व्यञ्जनविधारणम् of the two texts point towards the second explanation, while संवरणं श्रुतेश्च of the Rg. Prāt. and पीडितः सन्नतरो हीनश्वासनादः of the Ath. Prāt. favour the first explanation.

That *abhinidhāna* evidently has a reference to "a holding apart of the consonants" is clear from the fact that the term विच्छेद is also used, in Rg. Prāt. VI. 47, in the sense of अभिनिधान. The

terms आस्थापित (Ath. Prāt. I. 48) and अभिनिपात¹ (cp. Comm. on Ath. Prāt. I. 43), used for अभिनिधान, also support the same view. Thus अभिनिधानम् evidently means अभिमुख्येन स्थापनम्.

The fact that *abhinidhāna* also takes place in *avasāna* (Rg. Prāt. VI. 18) shows that an amount of pause is a necessary or at least a favourable condition for *abhinidhāna*. Sūtra VI. 39 which holds that Nāda or voice follows *abhinidhāna* and Sūtra VI. 47 which prescribes Svāra-bhakti after a sonant *abhinidhāna* also support the above view regarding it.²

On the meaning of संधारणम् cp. कालधारणम् XI. 32), धारयन्तः (XIV. 55) and धारणम् (XIV. 18).

In the examples of this and the following Sūtras the MSS. do not show the *abhinidhāna* in writing in any way. In view of what has been stated above, have represented the same by writing the consonant preceding the *abhinidhāna* separately from its following consonant.

1. For the real meaning of the word अभिनिपात, contrast it with the word संनिपात in passages like संयोगस्तु व्यञ्जनसंनिपातः (Rg. Prāt. I. 37).

2. It would be interesting to point out here that the Rg. Kalpadruma, in its first chapter, where it quotes some of the Sūtras on *abhinidhāna* from the Rg. Prāt., not only explains अभिनिधानम् by असंयुतो (?=को) धारणम्, but also writes the examples in the same way as I have shown them in the commentary, i.e., by separating the consonant which precedes *abhinidhāna* from its following consonant. The explanation of Rg. Prāt. VI.17 as given in this work may profitably be quoted here. It runs as follows: स्पर्शानां रेफरहितान्तस्थानां च स्पर्शे परे अभिनिधानं नाम असंयुतो (?=को) धारणम् कर्तव्यम् । उदाहरणम्—अर्वाङ् देवाः । अन्वद्वा चित् । उल्क्कामव । दधिकक्काव्याः । रेफरहितमित्युक्तः ( ) अर्चन्त्यर्कम् इत्यत्र नाभिनिधानम् ।

P. 202, ll. 3-4. कृतसंहिता...तृतीयश्रवणार्थम्—कृतसंहितानाम्
in the Sūtra means that the question of *abhinidhāna* arises only after the euphonic combination of sounds has taken place. In the absence of this qualification the *abhinidhāna*, in the case of the so-called असंयुक्त अभिनिधान (cp. VI. 24), would cause a break, so to say, of a consonant-group and stand in the way of the application of such Sūtras as IV. 2. Consequently the *t* of यत् in यद्यद् यामि would not be changed to *d*. The reason why the commentator especially selects the case of असंयुक्त अभिनिधान to show the utility of the qualification कृतसंहितानाम् is that in an ordinary *abhinidhāna* the instant of silence is not so prominent as to cause a break of a conjunct consonant.

VI. 19. Cp. Tait. Prāt. XXI. 7.

VI. 21. Instead of this Sūtra and its Comm. the P. Vr. reads : शकारे चैवमुदये ककारः कशातेर्धातोः ॥ शकारे, चैवोदये ककारः कशातेर्धातोः शाकलेन विधानेनाभिनिधीयते । ...॥. Thus the reading of Sūtra, according to the P. Vr., is : शकारे चैवमुदये ककारः कशातेर्धातोः, which accords well, not only with the reading of Sūtra VI. 55 as adopted by myself, but also with the context of the preceding and the following Sūtras, both of which deal with those cases where an *usman* follows *abhinidhāna* ; cp. also foot-notes on VI. 55.

VI. 23. It is worth considering whether there is any connection between this view of Śākalya

and that of non-change of *ś* into *ch* (cp. IV. 13) or of non-insertion of *k* etc. (cp. IV. 16-18) and similar other views (e.g., cp. Comm. on VI. 14).

VI. 24. For the reason why this Śākala *abhinidhāna* is especially described as असंयुक्त see note on P. 202, ll. 3-4, above.

VI. 29. It is to be noticed that while the Ath. and Tait. Prātisākhyas distinctly treat the Yamas as insertions between a non-nasal and a following nasal mute (cp. Ath. Prāt. I. 99 ; Tait. Prāt. XXI. 12)¹, the wording² of this Sūtra shows that they are treated here as substitutes for non-nasal mutes. This is also supported by the word यमापत्ति in the next Sūtra. Cp. also VI. 34 and its Comm. The Vāj. Prāt. (IV. 160) is not quite clear on this point ; but cp. यमापत्ति: (IV. 161). It is for this reason that I have not represented the Yamas in the following examples by doubling the non-nasal mutes, though some of the MSS. do so more or less regularly. At any rate, the Yamas can never be regarded as prefixed to the non-nasal mutes, as has been wrongly supposed by both M. Müller and Regnier ; cp. Whitney on Ath. Prāt. I. 99.

VI. 29. The counter-example समन्या यन्ति (also in P) is appropriate here only if *n* in *nyā* is doubled ; but in no other example Yama is based on such doubling of a consonant. सम्मा तपन्ति

1. Cp. also S. Kaum. (संज्ञाप्रकरण).

2. Cp. I. 56.

given by Reg. and M. M. is preferable, but is not supported by any of my MSS. P¹ reads, instead of it, सुज्ञायवः.

VI. 32. The word अग्नस्वतीः (also in P) does not occur in the R̥gveda. P¹ reads अग्नस्वतीम् which is found in the R̥gveda.

VI. 33. It is rather strange that all the MSS. (also P and Bⁿ) of Uvāṭa's Comm. read अनुनासिकस्थानाः, while according to I. 47—48 one would expect नासिकास्थानाः. Prof. M. Müller, in his Berichtigungen corrects the former to the latter by conjecture. It is interesting, however, to note that P¹ reads नासिकास्थानश् (sic).

VI. 34. I have adopted the reading प्रत्ययार्थे in this Sūtra, because it is supported by the commentary and because it suits the sense better. My translation of this Sūtra is based on the construction: प्रत्ययार्थे तु (कार्ये क्रियमाणे यमः) प्रकृतेरनन्यो (वेदितव्यः).

VI. 39. In spite of the unsatisfactory reading of the stanzas ध्रुवकालम्—भवेत् their general purport is quite clear. The passage gives a general description of the nature of *dhruva*. I would explain them in Sanskrit as follows :—

(१) कवयोऽल्पत्वाद्देतोर्ध्रुवकालमनिर्देश्यं विदुः। कालभेदेऽपि ध्रुवसंबन्धिकालस्य भेदेऽर्थाद्विवेके कृतेऽपि अणुमात्राया यद्धि यावद्धि प्राक्। प्रारम्भभाग इत्यर्थः। तत्समं तेन समं ध्रुवकालं विदुरित्यनुवर्तनीयम्।

(२) हि यतो नादः पीड्यमानेन अभिनिधानेन सहैव नश्यति तस्माद्धे-
तोस्तस्य नादस्य यावद् यावान् भागो वर्णात्मनः परं भवति तावन्नोच्चार्यते ।
तथा चोक्तं सूत्र एव 'तत्तत्कालस्थानम्' इत्यनेन ।

(३) केचित्कवयः पुनर्ध्रुवस्य एकान्तेन लोपं वर्णयन्ति । तथा चोक्तम्
“व्यालैः सर्वत्राभिनिधानलोपः” (६।४३) इत्यनेन । अथवा “अश्रुति
त्वघोषात्” (६।४०) इत्यस्यैवार्थस्यात्र सामान्येन निर्देशः कृतो मन्तव्यः ।
रक्तस्यानुनासिकस्य अनुनासिकादभिनिधानात्परभूतस्य ध्रुवस्येत्यर्थः नासि-
सास्थानं वर्णयन्तोत्यनेनैव संबन्धः । तथा तेन उपर्युक्तप्रकारेण रूपेण ध्रुवं
चिर्दिशेत् ।

(४) ध्रुवस्य काचित्कालकला स्वीकर्तव्यैवेत्याह—सप्तमीकालेत्यादिना ।
“तस्मिन्निति निर्दिष्टे पूर्वस्य”, “तस्मादित्युत्तरस्य” (१।१।६६-६७) इति पाणि-
निसूत्रानुसारं यथा सप्तम्या निर्दिष्टे (सप्तमीकालेत्यत्र कालशब्दप्रयो-
गस्तु विचारणीय एव) पूर्वस्य विधिरिष्यते तथैव पञ्चम्या निर्दिष्टे तदुत्तरस्य ।
तस्मात् “नादः परोऽभिनिधानाद् ध्रुवम्” इति सूत्रे पञ्चम्या निर्देशात् अभि-
निधानात्परभूतस्य ध्रुवस्य कालः कृच्छस्त्वणुर्भवेत् । कियानपि अल्पीयानपि
कालः कथंचिस्स्वीकार्य एवेति भावः ।

It seems that the स्फोटन of the Ath. Prāt. (cp. II. 38-39 and I. 103) is more or less related to the ध्रुव of this Prāt.; especially cp., in this connection, Rg. Prāt. VI. 45 and Ath. Prāt. II. 38 and I. 103.

VI. 44. The reading परक्रमे in the Sūtra is not supported by Uvāṭa; also see p. 211, l. 2 : परक्रम- (in Comm.). In the example महत्तदुत्त्वम् M. Müller thinks that *abhinidhāna* takes place after *l*. I think it is wrong, because in that case it would be a case of स्वरोपध. The example given of रेफोपध in the Comm. does not seem to be quite appropriate; because, the doubling of *g* after *r* being

obligatory according to VI. 4, it can be an instance of परक्रम. The example given in P P¹ is परावक्^१ which is better, as the doubling of *k* cannot take place here according to VI. 7.

VI. 46. On the five kinds of *svarabhaktis*—करिणी (or करेणु), कुर्विणी, हरिणी, हरिता (or हारिता) and हंसपदा—recognized in the Śikṣā literature, cp. Y. Śikṣā 98-101, S. Bh. Śikṣā 33-41, M. Śikṣā 102-105, L. Śikṣā II. 2-4.

VI. 49. Like the previous Sūtra, Uvaṭa takes this Sūtra also as applicable only to the case of the breathings. In that case it would follow that the author does not say anything with regard to the duration of *svarabhakti* in such cases as अर्चन्ति. I therefore very much doubt the accuracy of the above view of Uvaṭa ; cp. Ath. Prāt. I. 101, 102 ; Vaj. Prāt. IV. 16 ; Tait. Prāt. XXI. 15-16.

VI. 52. Prof. M. Müller takes this Sūtra as prescribing the absence of *svarabhakti*. But it is not at all supported by the commentary. First of all, it is quite natural to take VI. 51 and 52 as exceptions to VI. 50. Moreover, the *svarabhakti* in the examples of this Sūtra being longer according to VI. 48, it is more natural to accept its existence in such cases than in those where a doubling takes place and where *svarabhakti* is shorter according to VI. 49 ; cp. Ath. Prāt. I. 101-102 ; Vaj. Prāt. IV. 16 ; Tait. Prāt. XXI. 15-16.

VI. 54. The aspiration of the first mutes in the examples of this Sūtra is not regularly shown in the MSS. On the doctrine of this Sūtra cp. M. Śikṣā 134.

VI. 55. On the question of the relation between ख्या and कशा, cp. Mahā., Kāś., Pada-m., Śabda-k. and S. Kaum. on P. S. II. 4, 54 : चक्षिङः ख्याञ्, as well as M. Dhātu. on the root चक्षिङ् व्यक्तायां वाचि. Cp. also P. Man. on P. S. VIII. 3, 6 : पुमः खय्यम्परे. See also Varṇa-r. 165 :

ख्याधातोः खययोः ख्यातां कशौ गार्थं मते यथा ।

विकश्याऽऽकशातमित्येतन्माध्यन्दिनविरोधकृत् ॥.

The reading कशातौ, instead of ख्यातौ, in this Sūtra is supported, not only by the Comm., but also by the context ; cp. ऊष्मोदयं प्रथमं स्पर्शम् in the previous Sūtra. In this connection, cp. also M. Müller's Rg. Prāt., Introduction, pp. 13 and 30.

PATALA VII

P. 217, l. 4. It may be pointed out here that the words पितृवसुः and मातृवसुः do not occur in the R̥gveda.

VII. 10. The first counter-example उत्ते ने etc. is misunderstood by M. Müller. There is no question here of हि or नहि. What is intended is that the word जुपेत is not finally lengthened. In the next counter-example it is necessary to add ऋज्यन्तम् in order to show the change of *i* to *y*.

P. 221, ll. 21-24. With regard to the passage यत्तु भाव्यग्रहणात् etc., given as a marginal note in B³ and adopted in the Comm. in B², it should be noted that युक्तेनाभि व्यरुणोः occurs in P¹ as a counter-example of VII. 10.

VII. 33. पादादौ is an अधिकार and as such should be taken as understood in all the following Sūtras of this Paṭala.

All the MSS. of Uvaṭa's Comm. include the last line न्वेववर्जं etc. in this Sūtra, though Uvaṭa explains the Sūtra in three parts: (1) सङ्घ etc., (2) न्वेववर्जं etc., and (3) शेषे etc. But for the evidence of the MSS. it would, therefore, have been more natural to divide this Sūtra into three Sūtras. It is interesting to note that P¹P² explain the same as three distinct Sūtras.

On the irregularity in the quotation of the word अत्रय in this Sūtra cp. Introduction, p. 19.

It is to be noted that, while both p^1 and p^2 read अवय in the Sūtra as well as in the commentary, P and B^n read आवय before its example in the Comm.

P. 236, l. 9. मृग्यमुदाहरणम्— There is no doubt that this is the original reading here. The example अच्छा वदा तना गिरा (see foot-note), as already pointed out by Prof. M. Müller, does not suit here, because it does not fulfil the condition पादादौ prescribed in this Sūtra.

P. 237, l. 3. Note that the Vedic Concordance wrongly reads अद्या त्वा for अद्य त्वा.

VII. 34. The repetition of the words अद्य यत् in this Sūtra seems to be quite superfluous. The reading of B^n and C^3 shows that an attempt was made to get rid of it¹. But that it is an original reading is shown by the metre.

P. 247, l. 12.-परे इति—All my MSS. (also P^1P^2 B^n), excepting P, read -पर इति. P alone² has -परे । इति (*sic*). I have adopted -परे इति, as -परे is obviously a nominative dual and as such there is no possibility of any Sandhi.

---

1. Cp. also Appendix I.

2. See however Appendix I.

PATALA VIII

VIII. 1. अन्तःपादम् is a new अधिकार in opposition to पादादौ of VII. 33. It should be taken as understood in Sūtras VIII. 1—47.

As would appear from the Comm., Uvāṭa takes विग्रहे in this Sūtra as connected with the words that are to follow the word or words to be lengthened and regards it as an अधिकार, *i. e.*, generally speaking as understood throughout this chapter.

P. 252, l. 2. महुया— Cp. VIII. 13.

VIII. 12. नःकारे—The use of -कार in such cases (cp. VIII. 37) is rather noteworthy; cp. वर्णकारः (P. V. on III. 3, 108), वर्णकारौ निर्देशकौ (Tait. Prāt. XXII. 4).

VIII. 18. Both Regnier and M. Müller have adopted the reading स व- instead of स च in this Sūtra. I have preferred the latter reading in the Sūtra as well as in the Comm., because the addition of व- to the words नः सः is quite unnecessary, because though व- is a part of the next word in the passage of the R̥gveda where it occurs Uvāṭa does not take notice of this fact here as he does in IV. 97., and because च is better suited to the context as it connects the group of words नः सः to द्वे. P reads च (for व-) in the Sūtra as well as in the Comm. The reading व- must have arisen through the similarity of writing व and च in the older MSS. (cp. 1²C⁵). C² and W are the

only Text MSS. which have distinctly preserved the original reading.

VIII. 40. Cp. XVII. 22—23 and Rg. Anu., Paribhāṣā III. 6: पादपुरणार्थं तु चैप्रसंयोगैकाक्षरीभावान् व्यूहेत्.

VIII. 41. On the Comm. प्रतिषेधाधिकारे etc. cp. M. M.¹ It is very doubtful whether the Comm. as given by me is the original one. The readings found in B² etc. are perhaps based on the supposition that the passage अनुष्टुभस्ताः etc. is a quotation; cp. इत्युक्तत्वात्. But I could not find this passage or anything similar to it either in the Rk-sarvānukramaṇi or in the Chandonukramaṇi.

To me it seems that अनुष्टुभस्ताः etc. is not an exact quotation. In that case the passage may be explained as follows:—यत् एवंविधस्थलेषु यत्र व्यूहेन द्वादशाक्षरं लिङ्गं भवितुमर्हति तत्रापि सर्वत्रानुक्रमण्याम् “द्वाभ्यां विराट्स्वराजो”² (Rg. Anu., Paribhāṣā III. 5) इति सूत्रानुसारं व्यूहमनाश्रित्य अनुष्टुभः (स्वराजः), बृहत्यो (विराजः) वा इत्येवमेव उच्यते।³ तस्मादुभयोरपि (पञ्चयोरथवा अनुष्टुब्बृहत्योः) दशाक्षर एवायं पादो भवति । न तु व्यूहेन द्वादशाक्षरः ।

P¹P² read the passage as follows:—(sic) प्रतिषेधाधिकारे वातस्य ग्रहणमनर्थकं । द्वादशाक्षरत्वात्पदस्य । व्यूहेन द्वादशाक्षर एवायं पादो भवति । अत एवेदं वातस्येति ग्रहणं स्येदि दशमं (ग्रहणं स्येति दसमं p²) भवति । न सर्वानुक्रमण्यासुक्तं । अनुष्टुभस्ताः (अनुभस्ताः p¹) स्वराजो बृहत्यो वा विराजो व्यूह इत्यनूहः । तस्मादपि दशाक्षर एवायं पादो भवत्यत एवेदं वातस्येति ग्रहणमनर्थकं भवति । मत्तं स्येति तत्र स्थाने पठन्ति । It may also be pointed out here that both

1. Cp. also Appendix I.

2. Cp. Śaṅguru-śiṣya on this Sūtra.

3. Cp. Rg. Anu. and Ch. Anu. on R.V. X 17, 13.

p¹ and p² read मर्तस्य (for वातस्य) in the Sūtra.
p reads सर्वत्रानु- for सर्वानु- in the Comm.¹

P. 273, l. 13. वृत्तात्प्रायवल्लीयस्त्वात्—Cp. XVII. 25-26.

P. 277, l. 21. लघावित्यधिकारनिवृत्त्यर्थम्—For this अधिकार
see VIII. 36.

---

1. The reading सर्वत्रानु- or छन्दोऽनु- (according to the
marginal note in B³) would probably suit the context better;
but none of these readings is supported by any other MS.

PATALA IX

IX. 1 (P. 279, l. 3.). Instead of इत्येतयोः—सतोः
P reads : (sic) सर्वपदानामन्ताः प्लवंते वसु मघ इत्येतयोः परयोः
सतोः ।¹

P. 279, l. 7. पादान्ताधिकार-—See VIII. 48.

P. 279, l. 17. अन्तःपादाधिकार-—See VIII. 1.

P. 280, l. 1. For दधिम etc. see VIII. 15.

P. 280, l. 5. नकारस्य लोपः—Refer to IV. 65.

P. 280, l. 10. पादादिस्थस्य न स्यात्—Because अन्तःपादम्
(IV. 42) is understood in IV. 46 also.

P. 280, l. 15. एतज्ज्ञापकम् refers to “न पादादिस्थस्यान्तः-
पादकार्याणि भवन्ति” (see lines 3-4 of the same page).

IX. 18. In connection with the exceptions
enumerated in this Sūtra refer to IX. 1, 4, 6, 11
and 14.

IX. 21. In connection with this exception
refer to IX. 1, 14 and 17.

Both M. Müller and Regnier have already
pointed to the repetition of the word सुमन्यन्ता
in IX. 18 and 21.

Obviously there is no justification for this
repetition.

IX. 26 (P. 294, l. 13). आवयादिषु—Cp. IX. 32.

P. 294, l. 15. P reads ध्वकारान्त- for दकारान्त-.¹

IX. 31. M. Müller is wrong in translating the
word त्रिवर्णाः as ‘consisting of three consonants’.

1. Cp. also Appendix I.

वर्ण means simply 'a letter' or rather 'an articulate sound'; cp. XIV. 1, XIII. 21. Besides, the उदय of the lengthened vowel in आद्य, for instance, can consist of three Varṇas only if *v*, *a*, and *y* are all counted. Thus Uvāṭa is quite right in saying : अकार उच्चारणार्थो द्रष्टव्यः ; cp. मामहे as an illustration of मामह in the next Sūtra's Comm. Moreover, the construction of this Sūtra as adopted by M. Müller is not quite correct. The Sūtra consists of two sentences and they should be translated as such ; cp. Uvāṭa, also IX. 34 where the word प्रत्यय is synonymous with the word उदय here.

IX. 43. With regard to this exception, cp. IX. 30, 32 and 34.

IX. 45. With regard to the exceptions, cp. IX. 32 and 34.

P. 310, ll. 11-13. अथ—भवति. It means that in the absence of the addition of आ to कियति, the latter would, after combination with ई, appear as कियती, and in that case it would be difficult to distinguish कियति from कियती.

P. 311, l. 5. It seems that प्रेषिकम् does not really belong to the Comm. and has been taken from a marginal note.¹

P. 311, ll. 7-8. उभयत्र refers to IX. 43 and 52. पूर्ववत् refers to the note of Uvāṭa on ससाहे in the Comm. on IX. 50.

---

1. Cp. also Appendix I.

PATALA X

X. 3. पदेन च व्यवेतं—व्यवायि च. Cp. II. 78.

इं लुप्तान्तस्. Cp. IV. 83.

प्लुतादीनि. Cp. II. 75-77.

स्कम्भनेनेति लुप्तवत्. Cp. IV. 21.

इतो षिञ्चत. Cp. V. 17.

आवर्तमः. Cp. IV. 40.

स्वसारमस्कृत. Cp. IV. 88.

वीरास एतन. Cp. II. 72.

P. 315. The readings स्वसारमस्कृत (for स्वसारमकृत) in line 5, and वीरास एतन (for वीरास इतन) in line 7, though based only on Bⁿ 1, are obviously the original ones, as they are consistent with the readings इतो षिञ्चत and आवर्तमः given in the Samhitā form in line 1.

X. 4. In my translation of this Sūtra I have followed the first interpretation of Uvāṭa. The Sūtra is necessary because, as Uvāṭa points out, पदेन च व्यवेतं यत् etc. in the preceding Sūtra is applicable only when an अनानुपूर्व्यसंहिता is preceded by a word; cp. XI. 13 and 15 where both the kinds (सपूर्वं and अपूर्वं) of such Samhitās are treated separately. The second interpretation, which is contradictory to what has been prescribed by the preceding Sūtra and is based on the fanciful explanation of च by वा, is an attempt to reconcile

1. Cp. also Appendix I.

this Pātala to the views propounded in the next Pātala¹; cp. XI. 11 and 33.

X. 7. अक्षिभुक्तिप्रवादौ. Cp. IV. 98.

P. 318, ll. 11-12, 14. नराशंसमिति नराशंसम् । M. Müller writes the second नराशंसम् with an *avagraha*. His foot-notes on pp. CCXV and CCXVI show that he did not notice that the word समास in X. 16 does not mean a compound but only a word which is divided by an *avagraha* in the Pada text; cp. Uvāta: समासांस्त्ववगृह्याणि पदानि. That is why he shows *avagraha* in नराशंसम्, though it is not supported by the MSS. (as he himself says) nor by the Pada text. Cp. Ath. Prāt. IV. 49, 50: देवताद्वन्द्वे च (नावग्रहः) । यस्य चोत्तरपदे दीर्घो व्यञ्जनादौ । .

X. 16. It is to be noticed that PP¹P² all read समासान्तं (for समासांस्तु) in this Sūtra and explain it so in the Comm.

P. 320, l. 9. The reading समासांस् is probably a mistake for समासास्, otherwise तानि in the same line is quite superfluous.

X. 17. Both P¹ and P² (not P) read इति-पूर्वैर्वसंधानं in this Sūtra and also explain it so in the Comm.; cp. C⁴ W, also M. Müller's edition of the Rg. Prāt., Introduction, p. 30.

P. 321, ll. 1-2. Thus the proper accentuation of स्वरिति स्वं would be स्व॑रिति स्वं: (or स्व॑रितिःस्वं:) and not स्व॑रिति स्वं:.

1. Cp. my Introduction (Oxford, 1922), p. 33.

X. 19. Another technical term for the *samayas* is गलितपदानि. It is to be noted that each and every repeated passage is not a समय. The name is given only to certain repeated Vedic passages which are defined in works dealing with the गलितपदानि.

X. 20. नकारस्योष्मवद्वृत्तम्. Cp. IV. 65-80.

प्रगृह्यस्य प्रश्लेषः. Cp. II. 55.

It is to be noticed that नकारस्य ऊष्मवद्वृत्तम् here refers to all the three cases of लोपरेफोष्मभाव of the final *n* dealt with in IV. 65-80.

It further shows that the underlying principle in all the three cases is the same, *i. e.*, treatment of *n* as an ऊष्मन्.

X. 22 (P. 323, l. 8). Cp. IV. 39, V. 55 and IV. 40.

P. 324, ll. 2-3. The परिग्रह in जुबुत्तः takes place according to अन्तःपदं च येषां स्याद्विकारोऽनन्यकारितः (X. 7).

PATALA XI

XI. 3. The use of the word द्वियेनि in the sense of a diphthong is to be noticed. Instead of शमीध्वम्—स्यात् PP¹P² read (*sic*) समीगाव (-गव P¹P²) इति अवसानं स्यात्।; cp. B²Bⁿ. On अघ्रिगाश्च cp. P. S. VIII. 2, 107.

XI. 5. The reading पूर्व (for पूर्वो) in this Sūtra, though against the balance of the manuscript evidence, is supported by the Comm. and also by the fact that उत्तर in this and नतं in the preceding Sūtra are used in the neuter. Cp. also पदम् in XI. 7.

XI. 8. Cp. IV. 40, 94 and 98.

XI. 10. It is to be noticed that the word रक्त is here used in the sense of 'nasal quality' and not in its usual sense of 'a nasal sound'. गुण is used in the Pāṇinian sense; cp. P. S. I. 1, 2. आगम means 'appearance' and not 'an insertion' as usual. Cp also Mahā. I. 3, 22 : आगमौ गुणवृद्धी आतिष्ठते ।.

It appears that the shorter text of the Comm. in B²Bⁿ and originally also in I² is not the original one. Probably it originated from the practice of abbreviating passages in MSS. by using some such mark of abbreviation as 'o'. Afterwards this mark also seems to have been omitted. P agrees, for the most part, with B² in reading the longer text of the same.

XI. 13. The reading पदं व्यवायि in this Sūtra, though against the balance of the manuscript evidence, seems to be the original one, because it is supported by such independent MSS. as W and 1¹, and because it is more natural¹. The wrong reading seems to have arisen through the influence of the word पदव्यवेतं. PP¹, however, read पदव्यवायि.

XI. 14. With reference to लक्षणात् in the Comm. B³ adds on the margin : लक्षणे शास्त्राश्रयः कारणम् ।

P. 332, l. 3. It is to be noticed that P is the only MS.¹ of Uvaṭa's Comm. which reads शकारश्च after इति.

P. 332, l. 6. I have relegated शुनश्चिच्छेपं निदितं to the foot-notes, as it is not wanted here. It is struck out in I² and it appears that it was wanting in the MSS. used by Reg. and M. M.

XI. 15 (P. 332, l. 15). Instead of तदा p reads ततः which is evidently a better reading.

XI. 17. A comparison of the variants with respect to the Comm. of this Sūtra will show the composite origin of B² which has mixed up the readings of B³ etc. with those of Reg. etc.

XI. 25. The words सहेतिकाराणि etc. being in the nominative case (cp. सोऽमवान्), the gender in समासश्च is obviously irregular; cp. समास इति p. 339, l. 2.

---

1. Cp. also Appendix I.

On the curious expression सोष्मवान्^1 in the Sūtra cp. Introduction, p. 23. The reading सोष्मवान् is certainly better, but is not supported by any MS. (or by B^n) of Uvāṭa's Comm. except P, which, together with P^1P^2 , reads चोष्मवान् (or च उष्मवान्) in the Sūtra as well as in the Comm. But taking into consideration the corrupt state of the Comm. of this Sūtra (see below) in $B^3B^2I^2B^n$ (not in P) it is likely that the original reading was सोष्मवान् . On the other hand, it is also possible that P here, as in some other places, has been influenced by the MSS. of the P. Vr.

The reading- योगं (also in PP^1P^2) seems to be the original one, because a long syllable is required by the metre which is throughout regular in this Paṭala with only one exception: दूयाश -for दूयाश -in XI. 40.- योगं seems to have been corrected to- योग -because the latter gives a better construction.

P. 338, ll. 11-12. The passage तेषु to आपद्यते is according to P excepting गकारादिम् (for घकारादिम्) which I have adopted from P^1 . It will be noticed that the passage is more or less corrupt in $B^2B^3I^2$ and B^n .²

P. 338, ll. 16-17. On the Comm. स्त इति स्तः । etc. cp. M. Müller. It is not correct to say that स्तः does not occur in the Pada text with इति ; cp. RV. (Pada text) I. 61, 8. P (also P^1) reads (instead of $\text{स्त इति स्तः । स्त्विति सु ।}$) वसु इति वसु ।

1. Or, can we not take it as सः + उष्मवान् ? Cp. सैष दाशरथी रामः .

2. Cp. Appendix I.

It seems to me that, in view of the difficulty that स्विति सु is not really a case of सहेतिकाराणि but comes under the heading बहुक्रमे मध्यगतानि यानि च, the original reading here should be taken as स्विति सु । स्त इति स्तः । (cp. B² and Reg.). In that case स्विति सु, even though not a case of सहेतिकाराणि, will supply a reply to किं कारणम्, and स्त इति स्तः will illustrate सहेतिकाराणि. It is also possible that स्त इति स्तः originally did not occur at this place¹. In that case it must be assumed that either the same or another example of सहेतिकाराणि together with its explanatory passage occurring before समास इति (p. 339, l. 2) is omitted in the MSS.

P. 339, ll. 1-2,5. In spite of the condition अन्तःपदस्थैः mentioned in V. 20, it is not at all clear why Uvāṭa here refers to this Sūtra for cerebralization in स्त इति स्तः, स्विति सु, and स इति सः. For the first two cases he should have referred to V. 12 and V. 5 respectively; but cp. Reg. and XI. 32.

P. 339, l. 16. अस्यैवापरा योजना—The difference between the two interpretations as given by Uvāṭa may be brought out in the following words: प्रथमयोजनायां 'पदे या प्रकृतिर्दृष्टा तां प्रदर्शयेत्' इत्यस्य प्रतिपाद्यत्वम् । परिग्रहेणेति त्वर्थादापद्यते । द्वितीययोजनायां 'परिग्रहेण तेषां पदानां पदतां प्रदर्शयेत्' इत्यस्य अथवा केवलं परिग्रहस्यैव प्रतिपाद्यत्वम् । I prefer the latter interpretation, mainly because it agrees with X. 7-9. As regards X. 20-22, they correspond to XI. 36-43; cp. also M. M. and Reg.

XI. 33. In this Sūtra as well as in its Comm. I have adopted चान्यतरेण (for चान्यतरेण) against the balance of the manuscript evidence, because it is required by the context. The wrong reading seems to have arisen through the similarity of writing च and न in the older MSS.; cp. note on VIII. 18. In the Comm. Bⁿ reads consistently च, while the reading in I² is doubtful. It might be taken as वा- or चा-.

P. 343, l. 15. Instead of the word निमित्तहेतोः (found in B³I²B²Bⁿ and Reg.) P and P¹ read कस्य हेतोः.

P. 346, l. 1. The passage आ त्वेता नि is given in the Pada text as आ । तु । आ । इत । नि ।.

P. 349, ll. 5-7. The passage महाप्रदेशमिति to उक्तः is given in P as follows :—(sic) महाप्रदेशमिति । महान्यं प्रदेशः । यत्प्रतिकठयं चास्य ग्रहणं सर्वाणि हि शास्त्राणि प्रतिकं पठ्यन्ते । सर्वशास्त्रार्थं प्रतिकंउग्रहणं । P¹P² read it : (sic) महाप्रदेशमिति प्रतिकंउग्रहणं । सर्वाणि हि शास्त्राणि प्रतिकंउपदिश्यते (-श्यन्ते P²) ॥ सर्वशास्त्रार्थं प्रतिकंउक्तमिति प्रतिकं वास्य विधिरुक्तः ।.

XI. 44 (p. 250, ll. 5-6). P agrees with I² in reading : न पूर्वकारितं विकारम् ।.

P. 250, ll. 8-9. The reading -द्यगतस्य (found also in P) or -द्यस्य is obviously wrong and seems to be a mistake either for -द्यस्य or for -दिगतस्य (or -दिगस्य); cp. अन्तगताद्ययोः in the Sūtra.

XI. 45. On the adoption of वा- (for चा-) in the Sūtra as well as in the Comm. cp. note on चान्यतरेण in XI. 33. According to M. M. वा- was the

reading also in his MS. a, both in the text as well as in the Comm. Reg. reads च- in the text and it appears that the same reading was found in the Comm. in the Paris MS. In I² it is doubtful whether it is च- or चा-. P, however, reads च- in both the cases.

P. 350, l. 16. The passive form क्रियते in the midst of such active forms as विवचन् and अकुर्वन् is rather strange.

The misprint संदधत् should be corrected to असंदधत्.

XI. 46 (p. 351, ll. 7-8). With reference to नते रेफस्य च निवृत्तौ a marginal note in B² reads : नतिमिति सूत्रेण नतेः, परेष्वघोषेष्विति सूत्रेण रेफस्य च निवृत्तौ कृतायामित्यर्थः.

P. 351, l. 13. The reading दिवः पृथिव्याः (for दिवःपृथिव्योः) as adopted by Reg. is wrong, as it, not being a compound, will not require any परिग्रह.

XI. 53. The accentuation of the passage हंसि न्युत्रिणम् (RV. VIII. 12, 1) in the Pada and Krama is respectively as follows :—हंसि । नि । अत्रिणम् । and हंसि नि । न्युत्रिणम् । Cp. III. 13.

XI. 54. The accentuation of the two Vedic passages (RV. V. 35, 3 and IX. 86, 24), given in the Comm., in the Samhita, Pada, and Krama texts, may be respectively shown as follows :—

(1) आ तंस्वः ।; आ । ते । अर्वः ।; आ ते । तेस्वः ।

(2) त्वां सोम पवमानं स्वाध्योऽनु ।; त्वाम् । सोम । पवमानम् । सुऽआध्यः । अनु ।; त्वां सोम । सोम पवमानम् । पवमानं स्वाध्यः । स्वाध्योऽनु ।

XI. 55. The accentuation of the two Vedic passages (R̥V. I. 8, 1 and X. 15, 5), quoted in the Comm., in the Saṁhitā, Pada, and Krama texts, may be respectively shown as follows :—

(1) ए॒न्द्र' सान॒सिम् । ; आ । इ॒न्द्र । सान॒सिम् । ; ए॒न्द्र । इ॒न्द्र सान॒सिम् ।

(2) ब्रु॒वन्तु ते॑ऽवन्तु । ; ब्रु॒वन्तु । ते । अ॒वन्तु । ; ब्रु॒वन्तु ते । ते॑ऽवन्तु ।

The second element in the combination ते॑ऽवन्तु being unaccented, it is clear that the phrase cannot be taken as an illustration of the second part of this Sūtra, as Prof. M. Müller has wrongly tried to do. The reading अव॑न्तिवत्यु॒दात्तो॑ (for अव॑न्तिवत्यु॒दात्तो॑) in the extract from the Comm. given by M. M. is not supported by any MS. and is probably his own invention. The phrase, therefore, should be taken as an illustration of the शाकल॑विधान¹ referred to in the Comm. of the same Sūtra. As for the second part of the Sūtra, which is identical with the preceding Sūtra (54), Uvāṭa simply says : अनि॑यतो यदावर॑ इत्येतस्य पूर्व॑सूत्रे निदि॑ष्टमेवोदाहरणम्.

P. 355, ll. 9—12. The passage यद्येवं पूर्व॑स्यायं शेषः —व्यापनार्थम् may be explained as follows. It means that the second part (अनि॑यतो यदावरः) being not new and meaning practically the same as the preceding Sūtra (54), the first part of this Sūtra becomes only a part or continuation (शेषः) of the

1. Cp. foot-note (शाकल॑विधानस्योदाहरणम्) from Bⁿ and B³ in my edition, which finally confirms the view set forth here.

previous Sūtra. If so, why should it be separated from the previous Sūtra ? The answer is that it implies that even in case of उदात्तपूर्वे नियतस्वरोदये there are instances (as शाकले विधाने) where there is, not only परो विलोपः, but also पूर्वो विलोपः. Thus, according to the Comm., this Sūtra is to be construed in some such way : (1) उदात्तपूर्वे नियतस्वरोदये परो विलोपः (तथा) अवरः (अपि विलोपः) and (2) अनियतो यदा (तदा) अवरः ।.

XI. 56. Samhitā form:—सो॒तारं॑ ओ॒ण्यो॑३ र॒सम् (RV. XI. 16, 1)

Pada form:—सो॒तारः॑ । ओ॒ण्योः॑ । र॒सम् ।

Krama text:—सो॒तारं॑ ओ॒ण्योः॑ । ओ॒ण्यो॑३ र॒सम् ।.

IX. 57. The accentuation of the Vedic passages quoted by the Comm. may be shown, in the Samhitā, Pada and Krama texts respectively, as follows :—

(1) उ॒त दे॒वा अव॑हितम् (RV. X. 137, 1) ; उ॒त । दे॒वाः ।
अव॑हितम् । ; उ॒त दे॒वाः । दे॒वा अव॑हितम् ।.

(2) पु॒रु पु॒रु॒भुजा॑ यत् (RV. V. 73, 1) ; पु॒रु । पु॒रु॒भुजा॑ ।
यत् । ; पु॒रु पु॒रु॒भुजा॑ । पु॒रु॒भुजा॑ यत् ।.

(3) वाचं॑ वद॒ता वद॑द्भ्यः (RV. X. 94, 1) ; वाच॑म् ।
वद॑त् । वद॑द्भ्यः । ; वाचं॑ वद॒त । वद॑त्ता वद॑द्भ्यः ।.

XI. 58.

Samhitā text—प्र॒ ण इ॒न्दो म॒हे (RV. IX. 44, 1) .

Pada text—प्र । नः । इन्द्रो इति । महे ।

Krama text—प्र णः । न इन्द्रो । इन्द्रो महे ।

XI. 59. The accentuation of the Vedic passage इमं मे etc. (R.V. X. 75, 5) is shown below :—

Samhita text—इमं मे गङ्गे यमुने सरस्वति शुतुद्रि स्तोमम् ।

Pada text—इमम् । मे । गङ्गे । यमुने । सरस्वति । शुतुद्रि ।
स्तोमम् ।

According to this Sūtra the Krama would include all these words into one group.

P. 358, l. 18. Correct सरस्वती to सरस्वति.

XI. 60. It is to be noticed that of all the text and Comm. MSS. including PP¹ only C¹C³B³ have the correct reading न रूपं (for -नुरूपं) in the Sūtra. The wrong reading has also partly influenced the Comm. in all the MSS. except B³; cp. p. 359, l. 6. But that Uvāta must have adopted न रूपं is proved by the words रूपं न लभते (found in all the Comm. MSS.) occurring twice in the last two lines of the Comm. of this Sūtra.

P. 359, l. 9. The accentuation of तेऽवदन् in the Samhita text etc. is as follows :—

तेऽवदन् । ; ते । अवदन् । ; तेऽवदन् । त इति ते ।

P. 359, l. 10. Correct नु इत्या to न् इत्या.

XI. 61. For an almost similar use of अचि with the ablative, cp. also XIV. 64, XVI. 5, XVII. 6.

P. 360, l. 6. The accentuation of आरैक्पन्थाम् in the Samhitā text etc. is as follows : आरैक्पन्थाम् । ;
 अरैक् । पन्थाम् । ; आरैक्पन्थाम् । अरैगित्यरैक् ।

P. 360, l. 12. In view of the reading अतोऽधि in the Sūtra, the reading अतोऽपि in this line seems to be a corruption of अतोऽधि¹.

XI. 66. पुराप्रसिद्धयाश्रय- would be a better reading if supported by the manuscript evidence²; cp. पुराप्रसिद्धेः (XI. 69).

P. 363, l. 17. The reading अन्यतमस्मिन् which is found practically in all the MSS. is against grammar, as the word अन्यतम is not a सर्वनामन्. Probably Uvaṭa himself is responsible for the mistake. Cp. अन्यतमत् as a variant for अन्यतमं in the Comm. on II. 12. In view of this mistake the original reading there too is probably अन्यतमत्.

P. 364, ll. 4-5. In view of the very conflicting manuscript evidence I am very doubtful as to the correct reading of this stanza.

XI. 67. Instead of असिध्यतः and प्रसिध्यतो in the Sūtra P¹ reads असिद्धतः and प्रसिद्धतो respectively; cp. B³.

XI. 70 (p. 366, l. 16). Though B²B³I² and Bⁿ all read पञ्चाक्षेन, I have corrected it to पाञ्चाक्षेन; cp. p. 362, l. 12.¹

1. Cp. also Appendix I.

2. But cp. Appendix I.

P. 367, ll. 1-2. The stanza प्रगाथे etc. in a different form (प्रागाथेन पुरादानं दृष्ट्वा क्रुद्धो महामुनिः for the first line) is quoted in C. V. Bh., p. 23.

XI. 71, Cp. Ath. Prāt, IV. 108-109 : क्रमाध्ययनं
संहितापदद्वयार्थम् । स्वरोपजनश्चादष्टः पदेषु संहितायां च ।

PĀTALA XII

XII. 1. The MSS. are not consistent in showing the *avagraha* in the single *avagrhya* words given as examples of XII. 1-15. That the Sūtras refer to words occurring in the Pada text—not in the Saṁhitā text—is clear from XII. 16. I have shown the *avagraha* only in those cases where it is necessary for showing the application of a Sūtra.

P: 368, ll. 7-10. Cp. N. Śikṣā II. 5, 1.

XII. 16 (p. 373, l. 15). उदाहरणं भवति (also found in P¹, but omitted in P) which is found only in B² is undoubtedly the proper reading, as it is required by the context. That this is the original reading is shown by the fact that most of the MSS. add the same in the beginning of the next Sūtra's Comm., where it is quite out of place and must have arisen from the reading given on the margin.

XII. 17, Cp. Ni. I. 1: तद्यान्येतानि चत्वारि पदजातानि नामाख्याते चोपसर्गनिपाताश्च तानीमानि भवन्ति।; Vāj. Prat. VIII, 52; Ath. Prāt. I. 1; Ar. Ś. II. 10, 28.

P. 374, l. 1. P reads उदाहरणं भवति before नाम; but it is omitted in P¹.

XII. 18. Cp. Ni. I. 1: सत्त्वप्रधानानि नामानि।; Br. D. I. 42; Ar. Ś. II. 10, 28: तत्र नाम सत्त्वानिधायि.

XII. 19. Cp. Ni. I. 1: भावप्रधानमाख्यातम्।; Br. D. I. 44, 45; Ar. Ś. II. 10, 28: अविशिष्टलिङ्गमाख्यातं क्रियावाचि-

In view of the importance of the various readings of सधातु in this Sūtra, I give below the Sūtra and its Comm. from P and P¹ :—

P: (*sic*) तदाख्यातं येन भावं स्वधानुः । तदाख्यातमित्युच्यते । येन शब्देन वं अभिदधाति वक्ता । भावं क्रियामित्यर्थः । स एव धातुरित्युच्यते । हतं नुदेथां etc.

P¹: (*sic*) तदाख्यातं येन भावं सधातुं । तदाख्यातमित्युच्यते । येन शब्देन सहधातु नाम अभिदधाति वक्ता भावं क्रियामित्यर्थः । न्योषतं हतं नुदेतां etc.

It is clear from these extracts as well as from the foot-notes on the Comm. of this Sūtra that the reading सधातु is supported by all the Comm. MSS. except P. The addition of स एव च धातुरित्युच्यते in B² is obviously a later accretion, as the word सधातु is already explained in it by सधातुना. The reading सधातु is also supported by the general usage of the word धातु in the sense of 'a root' in this Pratisākhya (cp., for instance, VI. 21, XIV. 44) as well as in other works. Cp., however, Bruno Liebich, *Zur Einführung in die indische einheimische Sprachwissenschaft* II. §§ 25, 36.

XII. 20-21. Cp. Ar. Ś. II. 10, 28. क्रियाविशेषिताः (or-विशेषकाः) प्रादय उपसर्गाः । अव्ययाश्चादयो निपाताः ।

XII. 21. The Comm. of this Sūtra as found in P and P¹ P² is given below :—

P. (*sic*) इतरे कतरे नामाख्यातोपसर्गेभ्योऽन्ये निपाता वेदितव्याः । अस्मां च तान्त्र ।

P¹ and P² (*sic*) इतरे कतरे नामाख्यातोपसर्गेभ्यः
 इतरे अन्ये (-न्वे P¹) निपाता (-पातादिता P¹) वेदिततव्याः ।
 अस्मान् । एतां । उभा । वा । घा । सास्व । वां । आवां । वा । अपां ।
 दूतं । नूनं । अस्वद्वे । कुवित् । शकृत् (। P¹) अथातः । अथ । अथो
 अरिष्टतातये । विष्णोर्नु (नु P²) कं । अन्यश्चेन्नाभिगच्छति । सहोजा
 तां स्वित् (। P²) गर्भं इत्येवमादयः । मा (वा- P²) दयस्व इत्येव-
 (-व- P²) मादयः ।

The Comm. in B³ etc. being more or less corrupt I have adopted the same according to I² etc.¹ At the same time it appears that the Comm. as found in B³ etc. is perhaps the original one. Otherwise, it is not clear why this corrupt passage should have been adopted in B³ etc. from MSS. like P¹ P² of the Pārśadavṛtti. Probably it was the corrupt state of the original Comm. which led a later redactor to change it to the simpler reading as found in I² etc.

XII. 25. This stanza, exactly in the same form, is found in Vāj. Prāt. VIII. 54-55.

XII. 26. On this stanza cp. Br. D. II. 90 and 93 :—

ऊनानां पूरणार्था वा पादानामपरे क्वचित् ।
 मिताक्षरेषु ग्रन्थेषु पूरणार्थास्त्वनर्थकाः ॥
 इयन्त इति संख्यानं निपातानां न विद्यते ।
 वशात्प्रकरणस्यैते निपात्यन्ते पदे पदे ॥

1. Cp. also Appendix I. This comparison will also show that the best reading for the Comm. according to B³ etc. is that which is given on the margin in Ber. 394.

PĀṬALA XIII

XIII. 1. Cp. Ā. Śikṣā I. 1 ; R. T. I. 1 ; P. Śikṣā 6-7, 9; Tait. Prāt. II. 2, 4-5.

XIII. 3. Cp. Tait. Prāt. II. 7.

XIII. 5. कतराणाम्, found practically in all the MSS., is obviously a mistake for कतरेषाम्.

XIII. 9-11. Cp. Mahā. I. 1, 10: स्मृष्टं स्पर्शानां करणम् । ईषत्स्मृष्टमन्तःस्थानाम् । विवृतमूष्मणाम् । ईषदित्येवानुवर्तते । स्वराणां विवृतम् । ईषदिति निवृत्तम् ।

XIII. 13. Cp. P. Śikṣā 6, 9.

P. 382, l. 1. Cp. P. Śikṣā 9-10 :—

सोदीर्णो मूर्धन्यमिहतो वक्त्रमोपघमारुतः ।
वर्णाञ्जनयते तेषां विभागः पञ्चधा स्मृतः ॥
स्वरतः कालतः स्थानात्प्रयत्नानुप्रदानतः ।
इति वर्णविदः ग्राहुर्निपुणं तन्निबोधत ॥

P. 382, l. 19. It is to be noticed that the printed editions of the Tait. Prāt. read करणविन्ययात् for करणविभ्रमात्.

XIII. 15-20. On these Sūtras cp. the following passage which is quoted in the Comm. on the Ath. Prāt. I. 10 (see pp. 346 and 591 of Whitney's edition) :—

सस्थानैरूष्मभिः पृक्तास्तृतीयाः प्रथमाश्च ये ।
चतुर्थ्याश्च द्वितीयाश्च संपद्यन्त इति स्थितिः ॥
अपर आह । चतुर्थो हकारेणेति ।
परञ्चैव प्रथमान् स्पर्शानाहुरेके मनीषिणः ।
तेषां गणोपसंखयादान्यभाष्यं प्रवर्तते ॥

जिह्वामूलीयशषसा उपध्मानीयपञ्चमाः ।
 एतैर्गुणैः समन्विता द्वितीया इति तान् विदुः ॥
 त एव सह घोषेण तृतीया इति तान् विदुः ।
 ऊष्मणा च द्वितीयेन चतुर्था इति तान् विदुः ॥
 प्रथमाः सह घोषेण यदा स्थिरनुनासिकाः ।
 तानाहुः पञ्चमान् स्पर्शास्तथा वर्णगुणाः स्मृताः ॥

XIII. 19. Cp. Tait. Prāt. II. 11: भूयान् प्रथमेभ्योऽन्येषु.

On the quotation प्रथमद्वितीयाः etc., ascribed to the Padakāra here by Uvāṭa, cp. Ā. Śikṣā IV. 2-5, Mah. on I. 1, 9.

XIII. 27 (P. 389, l. 2). All the Comm. MSS. (also P) read प्रयोजनं मृग्यमुदाहरणम्. This addition of उदाहरणम् to मृग्यम् being obviously a mistake, I have relegated the same to the foot-notes; cp. also M. M. and Reg.

XIII. 29. The Comm. असंदिग्धान्—व्याख्यातव्यः (also in P) suggests that Uvāṭa may have read the stanza असंदिग्धान् etc. (III. Stanza 18) also here in the text. But no trace of it is to be found in any of the text MSS. It is however noteworthy that the above passage is wanting in p¹.

XIII. 30. On the word समापाद्य cp. Ath. Prāt. IV. 117, 124-125, as well as XIII. 31, below.

My translation of this Sutra is rather different from that of Prof. M. Müller. In the first place, he seems to translate समापाद्यानि as predicatively, while I translate it as an attribute. A reference to अन्तःपदं तु सर्वत्रैव in IV. 41 will

confirm my standpoint. Secondly, he takes पूर्वपद्यौ as referring, not to the words अक्षःपाः and दुःप्र themselves, but only to their first parts. The Comm. पूर्वपद्याविति किम् etc., however, shows clearly that he is wrong in this respect. Cp. also the Comm. on I. 62.

XIII. 31. Cp. M. Śikṣā 108:

पत्वणत्वमुपाचारो दीर्घाभावस्तथैव च ।

यस्मिन्पदे निपद्यन्ते तत्समासा(?-पा)द्यलक्षणम् ॥

XIII. 32-33. Cp. Whitney on Tait. Prāt. I. 34, where his statement with regard to the Rg. Prāt. is obviously wrong in view of these two Sūtras.

XIII. 34-35. Cp. S. Kaum. on अकः सवर्णं दीर्घः (P. S. VI. 1, 101), and its commentary (L. Śekhara) by Nāgeśa. Cp. also Mahā.: यत्तद्रेफात्परं भक्तेः (on the Pratyāhāra-sūtras : एओङ् । ऐऔच्) and योऽसौ लृकारे लकारस्तदाश्रयः प्रतिषेधो भविष्यति.....योऽसौ ऋकारे रेफस्तदाश्रयं शत्वं भविष्यति (on P. S. I. 1. 9). See also Mahā. and Pada-m. on P. S. VIII. 4, 1.

XIII. 36. A marginal note in B³ reads : अन्ते पदान्ते तिष्ठतीत्यन्तस्थः । तदितरोऽनन्तस्थः । पदमध्ये वर्तमान इत्यर्थः ।

XIII. 38 (P. 393, l. 15). सञ्चितन्यानि, though supported by MSS. and B², is obviously a wrong reading¹.

---

1. Cp. also appendix I. It is to be noticed that G² reads सञ्चिभन्यानि for सञ्चितन्यानि.

P. 394, ll. 1-2. Instead of कण्ठयोद्धयोः P reads कण्ठयोद्धयोः. दृ being obviously a mistake for -प्य- in all the MSS. and Bⁿ, I have corrected the former to the latter.

XIII. 39-40. Cp. Mahā. I, 1, 9: एवमप्यवर्णस्य एङोश्च सवर्णसंज्ञा प्राप्नोति । प्रश्लिष्टावर्णावेतौ । अवर्णस्य तद्धो चोश्च सवर्णसंज्ञा प्राप्नोति । विवृततरावर्णावेतौ ।; and I. 1, 48: इमावैचौ समाहारवर्णौ । मात्रावर्णस्य मात्रेवर्णोवर्णयोः ।.....ऐचोश्चोत्तरभूयस्त्वात् ।...भूयसी मात्रेवर्णोवर्णयोरत्पीयस्यवर्णस्य । Cp. also Mahā. on VIII. 2, 106.

P. 394, ll. 8-9. On the reading अ ई ऐ । अ ऊ औ, adopted by me in preference to those given in the foot-notes, cp. the Comm. on XIII, 41 : इवर्णोवर्णयोर्भूयसी मात्रा । अत्पीयस्यवर्णस्य ।

XIII. 40. In my translation of this Sūtra I have followed the second interpretation of Uvāṭa. It is to be preferred to the first interpretation which, though quite natural, is based on the irregular Sandhi in अवरेऽपृथक्श्रुती.

XIII. 41. Cp. Tait. Prāt. II. 26-29 : अकारार्धमैकारौ-कारयोरादिः । संवृतकरणतरमेकेषाम् । इकारोऽध्यर्धः पूर्वस्य शेषः । उकार-स्तुत्तरस्य ।

XIII. 42. Cp. Tait. Prāt. XXII. 11-12 : मन्द्रमध्यम-ताराणि स्थानानि भवन्ति । तत्रैकविंशतिर्यमाः ।, also XXIII. 10-11 : उरसि मन्द्रं कण्ठे मध्यमं शिरसि तारम् । मन्द्रादिषु त्रिषु स्थानेषु सप्त सप्त यमाः ।; and P. Śikṣā 7-8; N. Śikṣā I, 1, 7.

P. 396, ll. 1-2. Cp. Mahā. I, 2, 29-30 : समाने प्रक्रम इति वक्तव्यम् । कः पुनः प्रक्रमः । उरः कण्ठः शिर इति ।

P. 396, l. 3. Cp. Śaṅ. Ś. VIII. 14, 1 : मन्दया वाचा
प्रातःसवनम् ।

XIII. 44. Cp. N. Śikṣā I. 1, 12 and I. 2, 5.

P. 396, l. 12. Whitney adopts कृष्ट (for कुष्ट) in
Tait. Prāt. XXIII. 12. But the reading कुष्ट is
supported, not only by the N. Śikṣā, but also by
the other editions of the Tait. Prāt.

XIII. 48. Cp. Mahā. I. 1, 70 : ये हि दुतायां वृत्तौ वर्णा-
स्त्रिभागाधिकास्ते मध्यमायाम् । ये मध्यमायां वर्णास्त्रिभागाधिकास्ते
विलम्बितायाम् ।

XIII. 49. This stanza occurs in the same
form also in Y. Śikṣā 54 and N. Śikṣā 1. 6, 21; cp.
also M. Śikṣā 3-6.

XIII. 50. This stanza occurs in the same
form also in L. Śikṣā VIII. 9. For other read-
ings of the same cp. Y. Śikṣā 15-16, P. Śikṣā 49,
and M. Śikṣā 138.

The reading द्विमात्रां which I have adopted ac-
cording to the Comm. MSS. is not supported by
any text MS.

PĀTALA XIV

XIV. 1. On faults in pronunciation cp. Mahā. (Āhnika I, p. 13) : आकृत्युपदेशात्सिद्धमिति चेत्संवृतादीनां प्रतिषेधो वक्तव्यः । के पुनः संवृतादयः । संवृतः कलो ध्मात् एणीकृतोऽम्बुकृतोऽर्धको ग्रस्तो निरस्तः प्रगीत उपगीतः क्षिबणो रोमश इति । अपर आह ।

ग्रस्तं निरस्तमविलम्बितं निर्हृत-

मम्बुकृतं ध्मातमथो विकम्पितम् ।

संदष्टमेणीकृतमर्धकं द्रुतं

विकीर्णमेताः स्वरदोषभावनाः ॥ इति

अतोऽन्ये व्यञ्जनदोषाः ।

Cp. also Ch. Up. II. 22, 5 :—सर्वे स्वरा घोषवन्तो बलवन्तो वक्तव्या इन्द्रे बलं ददानीति, सर्व ऊष्माणोऽग्रस्ता अनिरस्ता विवृता वक्तव्याः प्रजापतेरात्मानं परिददानीति, सर्वे स्पर्शा लेशेनानभिनिहिता वक्तव्या मृत्पोरात्मानं परिहराणीति ।

Cp. also P. Śikṣā 31—35.

P. 399, l. 17. The reading स्थानकरणेऽपकृष्टे given by Reg. is based on wrong Sandhi which is probably due to himself.

P. 399, l. 21. The reading व्यासोऽविवेकः is supported by B² and M.M. B² reads व्यासो अविवेकः. BⁿI², like Reg., have व्यासो विवेकः. As व्यास is generally opposed to समास, the proper reading, I think, would be व्यासो विवेकः.

P. 400, l. 5. विलम्बितेन though supported by a majority of MSS. does not seem to be the original reading here. The reading विलायितेन given by Reg.¹ is preferable and is an appropriate translation of सुधरेण.

1. Cp. also Appendix I.

P. 404, l. 7. इत्येकोऽर्थः probably means इत्यनर्थान्तरम्.

XIV. 30 (p. 405, l. 16). As would appear from the foot-notes, the MSS. of Uvāṭa's Comm. and Bⁿ read कण्ठ- for कण्ठ-. I have corrected the same according to P¹ which reads कण्ठ- (also found in the Tait. Prāt.).

P. 405, l. 16 and P. 406, ll. 1-2. The quotation: उदय-विसर्जनीयः being more or less corrupt in all the MSS. (also in Bⁿ and P¹) I have corrected the same from the Tait. Prāt. II. 47-48 where it occurs and which is evidently referred to here as शास्त्रान्तर by Uvāṭa. The omission of the words : हकार—सस्थाने is evidently a case of *omissio ex homoeoteleuto* and must be due to the occurrence of the same word सस्थाने twice in the passage.

P. 406, ll. 5-6. It is not clear as to who are referred to here as एकेषाम् by Uvāṭa. None of the other Prātiśākhya's, as far as I can say, prescribes an insertion of a Yama in cases like अस्मे or विष्णुः. The only breathing after which a nasal sound (variously called as *nāsikya* or Yama) is allowed by the Ath. Prāt. (cp. I. 100 : हकारान्नासिक्येन) or the Tait. Prāt. (cp. XXI. 14 : हकारान्नपराङ्मासिक्यम्) is *h*. That insertion also is a fault according to the Rg. Prāt. ; cp. XIV. 35 : ऊष्माणं वा घोषिणस्तत्प्रयत्नम्. Cp. also Vaj. Prāt. IV. 161.

XIV. 36. I have adopted the reading अविक्रमा (for अविक्रमान्) in this Sūtra against the

balance of the manuscript evidence, because it is supported by the Comm. as well as by the context ; cp. XIV. 33. On the interpretation of this Sūtra cp. M. M.

XIV. 37. Following M. Müller and Regnier I also have, both in the text as well as in the Comm., corrected परिपातयन्ति to परिपादयन्ति. It is very strange that the mistake is common to all the text MSS. (including W) as well as to the MSS. of Uvāṭa's Comm. (including P). It is interesting, however, to note that P² reads परिपादयन्ति in the text as well as in the commentary. P¹ omits the word in the text but agrees with p² in the commentary. Cp. also the note on IV. 72. Cp. also IV. 15, 23 ; V. 25 and XV. 12 where the word परिपन्न derived from the same root is used in the sense of Anusvāra in place of *m*.

P. 409, l. 11. It is to be noticed that both P¹ and P², like Bⁿ, give असर्जि रथ्यो यथा as the example for the word रथ्यः.

XIV. 47. I preferred the reading अत्के to अख्यद्, because I thought that the latter reading was out of place here on account of the condition अयकारः in the Sūtra. But if that is so, it would be difficult to explain how that reading, found in some of the oldest MSS., has arisen at all. I am now inclined to think that अख्यद्, not अत्के, is really the original reading. In view of Sūtra VI. 55 : क्शातौ खकारयकाराउ एके, if we take अख्यत् as derived from the root क्शा, it obviously comes within the

scope of this Sūtra and can serve as one of its examples. It would appear that this idea did not strike either M. Regnier or M. Müller. The original emendation of अख्यद् to अत्के seems also due to the non-realization of the above fact.

P. 414, ll. 6-7. अयं—दृष्टव्यः—This remark refers to सम्भारन् which consists of the three words सम् । उ । आरन्. Instead of this passage Bⁿ reads: अर्थवशेनायं पादः । वृत्तवशेन नु (= तु) रेक्यः (= रेक्यः) समित्यादिः पादः । अयं वृत्तवशेन पादैकदेशो दृष्टव्यः ।

XIV. 54. To illustrate, respectively, the three alternative explanations of this Sūtra, given in the Comm., B^s reads on the margin : (sic) तद्धं नन्ति । तद्धं न । तं नन्ति.

XIV. 55. It must be noticed that both P and P¹ read परक्रमं in the Sūtra as well as in the commentary¹. The reading परिक्रमं does not seem to be the original one, because, had it been so, it being used here for the first time must have been explained by Uvāṭa.

XIV. 58. It seems that Uvāṭa must have taken the word विक्रमणं in the Sūtra as विक्रमणं¹ and not as अविक्रमणं, because even those MSS. which read अविक्रमणं in the Comm. do not do so consistently, showing thereby that the latter reading in the Comm. is a later alteration. Moreover, विक्रमणं is by itself sufficient to give the meaning of द्विवचनाभावः.

1. Cp. also Appendix I.

XIV. 62 (p. 423, ll. 8-9). With the Comm. पादमात्रा—इत्यर्थः cp. Uvaṭa on II. 4. The reading found in B² and M. M. (a) seems to contradict the view given in the Comm. on II. 4; cp. उभयेतोदीर्घा पादोनमात्राकाला. Cp. also the view referred to the वृत्ति in the foot-notes there.

P. 423, ll. 16-17. For the stanza cp., besides M. Śikṣā 97, also Y. Śikṣā 93 and N. Śikṣā I.6, 11.

XIV. 63. On this Sūtra cp. Mahā. I. 1, 39: नहि दोषाणां लक्षणमस्ति.

XIV. 64. The readings धर्मः, युक्तेन, प्रतिपत्रा, and -दर्शी which I have adopted against the balance of the manuscript evidence are obviously required by the context and as such seem to be the original.¹

XIV. 65. The literal translation as I have given of this Sūtra is as vague as the Sūtra itself. Moreover, the translation of करणावस्थया as 'in the same position' also seems to be doubtful. Probably the Sūtra means that while pronouncing the vowels one should begin from the position of *a*.

XIV. 65, 66. The Comm. of these two Sūtras as it stands does not seem to be quite satisfactory. The Comm. given for S. 65 is probably an interpolation. If that is so, S. 66 can be taken as a part of S. 65, in which case the Comm. given

---

1. Cp. also Appendix I.

for S. 66 will refer to both the Sūtras and will appear to be quite satisfactory.¹

XIV. 69. There is no doubt that the reading सैतेन शास्त्रैर्न in the Sūtra which is supported by some of the older MSS. as well as by P¹ is the original one. The Comm. is obviously in favour of it; cp. शास्त्रैर्न विशिष्यते. The reading सैतेन शास्त्रेण which is found in P and in some other MSS. is obviously wrong, as it is wanting in a negative word which is necessary here. The impossibility of this reading must have given rise to the comparatively modern reading नैतेन शास्त्रेण, which is, first of all, not supported by the Comm. Secondly, शास्त्रेण in that case will refer to the objection raised in the the preceding Sūtra—a sense which is contrary to all the usage of the word.

---

1. Cp. also Appendix I.

PATALA XV

XV. 1—4. Cp. G. Dh. I. 52—53 and 58—60 :
पाणिना सव्यमुपसंगृह्णानङ्गुष्ठमधीहि भो इत्यामन्त्रयेत गुरुम् । तत्र चक्षुर्मनाः ।
गुरोः पादोपसंग्रहणं प्रातः । ब्रह्मानुवचने चाद्यन्तयोः । अनुज्ञात उप-
विशेत्प्राङ्मुखो दक्षिणतः शिष्य उदङ्मुखो वा ।

Cp. Ā. Dh. I. 2, 6, 24—25 : एकाध्यायी दक्षिणं बाहुं
प्रत्युपसीदेत् । यथावकाशं बहवः । and I. 3, 10, 15 and 17—18:
गुरुसन्निधौ चाधीहि भो इत्युक्त्वाधीयीत । उभयत उपसंग्रहणमधिजिगां-
समानस्य चाधीत्य च । अधीयानेषु वा यत्रान्यो व्यवयेदेतमेव शब्दमुत्सृज्या-
धीयीत ।

XV. 5. Cp. Vaj. Prat. II. 51 : प्रणवश्च (= सर्वोदात्त-
स्त्रिमात्रश्च भवतीत्यर्थः) ; Tait. Prat. XVIII. 1—7 :
ओकारं तु प्रणव एकेऽर्धतृतीयमात्रं ब्रुवते । उदात्तानुदात्तस्वरितानां
कस्मिंश्चिदिति शैल्यायनः । धृतप्रचयः कौण्डिन्यस्य । मध्यमेस स
वाक्प्रयोगः । स्वरितः प्लाचिप्लाचायणयोः । उदात्तो वाल्मीकेः । यथाप्रयोगं
वा सर्वेषां यथाप्रयोगं वा सर्वेषाम् । ; Ā. Ś. I. 2, 14 : चतुर्मात्रोऽवसाने.

For a detailed description of ओम् see also
G. Br. I. 1, 16—27 [cp. especially : स ओमित्येतदक्षरम-
पश्यद् द्विवर्णं चतुर्मात्रम् (16) ; न माम् (= ओंकारम्) अनिरयित्वा
ब्राह्मणा ब्रह्म वदेयुः (23) ; स्वरितोदात्त एकाक्षर ओंकार ऋग्वेदे ।
त्रैस्वर्योदात्त एकाक्षर ओंकारो यजुर्वेदे । दीर्घप्लुतोदात्त एकाक्षर ओंकारः
सामवेदे । ह्रस्वोदात्त एकाक्षर ओंकारोऽथर्ववेदे । उदात्तोदात्तद्विपद अ उ
इत्यर्धचतस्रो मात्रा मकारे व्यञ्जनम् (25)].

On स्थाने cp. Śāh. Ś. I. 1, 30 : संस्वारन्यायता च शब्दानाम्
(Comm. : समित्येकीभावमाचष्टे । स्वारः स्थानम् । एकं स्थानं मन्द्रादि
कार्यम् । शब्दानां ध्वनीनामित्यर्थः ।) .

The reading -र्धपूर्वानुदात्तः in the Sūtra though
against the balance of the MS. evidence is

supported by the Comm. It is also found in P¹. With reference to चतुर्मात्रो—नुदात्तः I² adds in a marginal note :—अस्य प्रणवस्य चतुर्मात्रस्य पूर्वमर्धमनुदात्तं भवति । उत्तरार्धमनुदात्तं भवति ।

The Comm. किमिदं स्थानम् to उक्तानि भवन्ति, even as constituted by me, is not at all satisfactory. It is due to the corrupt state of this portion in all the MSS. I would emend it as follows : किमिदं स्थानमिति । उपांशुध्वाननिमदोपबिद्धमन्मन्द्रमध्यमताराणि (cp. Tait. Prāt. XXIII. 5) स्थानानि । निषादे पञ्चमे मन्द्रमध्यमतारेषु स्थानेषु (एकस्मिन्) स्थाने प्रयोज्यः स्यात् । तेनैव प्रकारेण प्रणवं कुर्यात् । तान्येतान्युक्तानि भवन्ति । The corruption might be due to the loss of the sign of abbreviation like 'o' after उपांशु, which might have stood for the reading ध्वान to-ताराणि. For similar corruptions of passages involving quotations from other works, cp. p. 4, l. 15, p. 5, l. 1 and the foot-notes for the Comm. on XIII. 44. Cp. in this connection N. Śikṣā I. 2, 16; I. 4, 6. But it is still to be seen whether this statement of Uvāta is supported by any other authority. Cp. in this connection Ā. Ś. II. 17.

P. 429, ll. 8-9. अस्माभिस्त्वत्तमः पठ्यते (for अस्माभिस् to पठ्यते) is the reading in P¹ P².

XV. 6. Cp. G. Dh. I. 61-62 : सावित्री चानुवचनमादितो ब्रह्मण आदाने । ओङ्कारोऽन्यत्रापि ।; Ā. Dh. I. 4, 13, 6 : ओङ्कारः स्वर्गद्वारं तस्माद् ब्रह्माध्येत्यमाणा एतदादि प्रतिपद्येत ।; Vāj. Prāt. I. 16, 18 : ओङ्कारः स्वाध्यायादौ । ओङ्कारं वेदेषु ।.

XV. 7. On the Comm. यज्ञकर्मणि तु etc. cp. Śaṅ. Ś. I. 1, 23 : तेनार्धर्चमुत्तरस्याः संधायावस्यति पादं वा तत्संसृतमिह्याचक्षते; cp. also Ā. Ś. I. 2, 10.

XV. 9. The reading अक्षैप्रयुक्तं in the Sūtra (as against अक्षिप्रयुक्तं) is supported by a majority of the older MSS. as well as by P¹ which reads अक्षैःप्रयुक्तं. P reads आक्षैप्रयुक्तं. That अक्षैप्रयुक्तं must have been the original reading is also supported by the fact that B²Bⁿ, which read अक्षिप्रयुक्तं, in the Sūtra, also read अक्षैप्रयुक्तं once in the Comm. Moreover, the word क्षिप्र in the sense of क्षैप्र is nowhere else used in this Prātisākhya. Thus the reading अक्षिप्र- must have arisen from अक्षैप्र- on account of the old method of writing वृद्धमात्र as in अक्षैप्र.

It is clear from the Comm. that in his first interpretation of this Sūtra Uvāta takes अक्षैप्रयुक्तं as qualifying अपृक्तम् or both अपृक्तम् and उपस्थितम्, and not independently. Both Regnier and M. Müller are obviously wrong in taking it in the latter way, because रोदसी इति which is taken by them as an example of अक्षैप्रयुक्त is clearly an example of उपस्थित.

I, in my translation, take the word अक्षैप्रयुक्तम् as qualifying only अपृक्तम् ; because उ in उद्वेति (= उत् + उ + एति) besides being an उपस्थित is also an अपृक्त. This is supported also by the second and third alternative interpretations of the Comm.

The text of the Comm. अपरे— स्यात् is not quite satisfactory due to the corrupt state of the same in the MSS. Its chief difficulty lies in the fact that the nature of the पाठान्तर (if that is the original reading) which is suggested by the

Comm. is not quite clear. Perhaps some clue to it might be found in the additional reading अपृक्तं सन्न चैप्रयुक्तमिति found in B²Bⁿ. If so, the meaning of the above passage may be brought out clearly if we constitute it somewhat in the following way:

अपरे—उकाराकारयोरपि सर्वोदात्तमित्येव सिद्धत्वादपृक्तमचैप्रयुक्तमित्यनर्थकं भवति—तस्यात्पाठान्तरेण वर्णयन्ति । अपृक्तं सन्न चैप्रयुक्तमिति । उद्वेति यथा । ननु अत्रापि उपस्थितमित्येव सिद्धम् । सत्यम्, नियमार्थमिदम् (अर्थात् 'अपृक्तं न चैप्रयुक्तम्' इति) उच्यते । इह सा भूत् । क । उद्वेति । उदु व्य देवः—इत्येवमादौ (अचैप्रयुक्ते) तु (उक्त-) नियमात् स्यात् ।

XV. 10. It is worth considering that the statement द्वैपदेवाधिके वा in this Sūtra seems to be rather contradictory to Sūtra 14, below.

XV. 11. The reading निर्वाच्येति (for निर्वाच्ये तु) found in some MSS. is not supported by Uvāṭa nor by P¹P².

On निर्वाच्ये and निरुक्ते cp. निराह in XI. 16, 27, 60 and निर्वाच्ये in XI. 62. It shows that निर्+वच् is to be taken here in the sense of 'to explain.' In that case, the reading गुरोः¹ is to be preferred to गुरौ in the Comm. Moreover, आवर्तयितुम्¹ (cp. footnote) seems to be a better reading than आवर्तयन्.

XV. 12. The remarks of Uvāṭa—कस्य निदर्शनानीत्येतदागमयितव्यम्—show that he was not quite clear as to the real purpose of this Sūtra. But no difficulty remains if we take it in connection with the preceding Sūtra.

1. Cp. Appendix I.

प्राकृतमूढमसंधिम् is explained in P¹ as follows :—
(sic) प्राकृतमूढमसंधिः । शशः क्षुरं प्रत्यंचं जगार । अग्निः शुचिप्रततमः ।
यस्ते हन्ति पतयन्तं । यः शंवरं पर्वतेषु ।

The Comm. seems to take असंयुक्तम् in the unusual sense of Pragrhya. I take it with ऋपरम्. In that case, it should be exemplified, not by यन्नुमिर्नृन्, but by प्रश्नमुभयः (see foot-notes).¹

It is noteworthy that a great deal of difference is found in the Comm. on this Sūtra in the different MSS.

P. 434, l. 1. अर्धचौदकेषु is omitted in PP¹P².¹

XV. 16 (p. 435, l. 2). The words विशिष्टं—कुर्यादित्यर्थः in the Comm. seem to be based on the word मृद्वग्रहेण in the Sūtra. It is for this reason that I have, following P and I², added the word मृद्वग्रहणेन before प्रविग्रहेण.¹

XV. 19. The Sūtra really consists of two Sūtras and ought to have been explained by Uvāṭa as such. It is noteworthy that P¹P² explain them as two Sūtras.

XV. 20. The reading द्विपदाद्यर्धचौ which is supported by the Comm. is only found in C³MBⁿ, and M.M. The Comm. आदिग्रहणम्—उच्यते (found also in P) is omitted in P¹P². Cp. Reg., M.M.

XV. 21. Cp. Ā. Dh. I. 2, 7, 2 : नापपर्यावर्त्तत गुरोः प्रदक्षिणीकृत्यापेयात् ।

1. Cp. also Appendix I.

XV. 27. There seems to be no doubt that the reading अगण्याः in the Sūtra is the original one. It is found in P¹ and P². Even those text MSS. which read गण्याः here read अगण्याः in XVIII. 58. P reads गण्याः in this Sūtra, but अगण्याः in XVIII. 58.

XV. 32. For the परिधानीया ऋक् cp. Āś. G. III. 3, 4 : स यावन्मन्येत तावदधीत्यैतया परिदधाति । नमो ब्रह्मणे नमोऽस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम ओषधीभ्यः । नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे महते करोमीति ।

PĀTALA XVI

XVI. 7. Cp. Nid. S. I. 6 : देवासुराणां छन्दोभिरात्मनश्च प्रजापतिः । सप्तवर्गं चकारैकमृषीणां यज्ञबोद्धवे ॥

P. 442, l. 11. It is to be noticed that the reading ऋषिच्छन्दोभिः, adopted by me on the basis of Bⁿ, is also supported by P and P¹.

XVI. 1—9. On the nature of the metres of Prajāpati, Devas, Asuras and Ṛsis, cp. Piñ. S. Adhyāya II, Nid. S. I. 6, Upanid. S. III. The following chart would make their mutual relation quite clear :

	गायत्री	उषिणक्	अनुष्टुप्	बृहती	पङ्क्तिः	त्रिष्टुप्	जगती
प्राजापत्या ...	५	१२	१६	२०	२४	२५	३२
दैवी ...	१	२	३	४	५	६	७
आसुरी ...	१५	१४	१३	१२	११	१०	९
आर्षी ...	२४	२८	३२	३६	४०	४४	४५

P. 443, l. 9. The Comm. एवं etc., is found in PP¹P² as follows :—एवं समाहारे ब्रह्मणो गायत्री षट्त्रिंशदक्षरा वेदितव्या ।

XVI. 13. At the end of the Comm. of this Sūtra PP¹P² (cp. B³) add : तत्र श्लोकः । एकोत्तरो यजुर्वर्गः

साम्नो वर्गस्तु द्वयुत्तरः । अर्चां तु त्र्युत्तरो वर्गो ब्राह्मो वर्गः षळुत्तरः ॥
The words तत्र श्लोकः show that the stanza though included in some text MSS. is not really a part of the text.

XVI. 10-13. On these Sūtras cp. Piñ. S. Adhyāya II, Upanid. S. III. The following chart would help to make the relation of the metres of Yajus, Rc, Sāman and Brahman quite clear :

		गायत्री	वसिष्क	अनुष्टुप्	बृहती	पङ्क्तिः	त्रिष्टुप्	जगती
याजुषी	...	६	७	८	९	१०	११	१२
साम्नी	...	१२	१४	१६	१८	२०	२२	२४
आर्ची	...	१८	२१	२४	२७	३०	३३	३६
ब्राह्मी	...	३६	४२	४८	५४	६०	६६	७२

XVI. 14. The Comm. on this Sūtra given in P is almost the same as that supplied on the margin in I². P reads सप्तधा एकधेतरे in the Sūtra. It should be noticed that सप्तधा in the Sūtra is not supported by the Comm. given in P (cp. I²). The Comm. is, however, omitted in P¹P² which read सप्तधा द्वेधेतरे in the Sūtra.

XVI. 16. On चत्वारो वा षळचराः cp. Piñ. S. III. 8 :
आद्यं चतुष्पाद्वृत्तिः १, Upanid. S. I : चतुष्पाद्वेद्गायत्री षडचरैः १,
Nid. S. I. 2.

XVI. 18. The reading षड्वान्तः, which is supported by a majority of the Comm. MSS. and apparently also by the Comm., is probably the original one. For the form षट् in the sense of षट्कः cp. XVI. 24. Cp. also Śaḍguru-śiṣya on Rg. Anu., Paribhāṣā IV. 3.

On the Comm. of this Sūtra cp. M.M.

The word पद in पदपङ्क्ति obviously means 'a pāda'; cp. Mahā. IV. 1, 1: पदशब्दः पादशब्दसमानार्थोऽकारान्तश्छन्दसि दृश्यते। तस्याः सप्ताक्षरमेकं पदम्। एकः पाद इत्यर्थः।

XVI. 19. The passage इन्द्र जुषस्व etc. also occurs in Ā. Ś. VI. 3,1 with the variant हरी इह for हरीह. I have referred it to the Śāñ. Ś., because it is probably earlier in date than the Ā. Ś. The printed text of the Śāñ. Ś., however, reads हरिह for हरीह. P reads हरी इह, while P¹P² have हरिह.

XVI. 23. On the omission of the word यथा, found in some MSS. at the end of the first half of this stanza, cp. M.M.

XVI. 33 and 35. A reference to my translation of these two Sūtras would show that the words न्यकुशिरा and तनुशिरा occurring therein should really be taken as न्यकुशिराः and तनुशिराः. I do not know any rule of grammar by which the forms न्यकुशिरा and तनुशिरा can be accounted for. Still, strangely enough, both the words ending in ā occur very often; cp. for example, Rg. Anu., Paribhāṣā V. 4 and 5, and its commentary by

Sāḍguru-śiṣya. Both M. Müller and Regnier also take these words in the same way. I think this is only due to a mistake which must have originally started from not realizing the fact that in cases like न्यकुशिरा निचृत् (XVI. 33) and तनुशिरा नाम (XVI. 35) the Visarjaniya is really dropped on account of Sandhi. For another example of the same sort of mistake cp. अतिच्छन्दा for अतिच्छन्दाः in XVII. 9.

XVI. 38. The remarks like उदाहरणं वक्ष्यति in the Comm. on this as well as on other Sūtras seem to be superfluous. They are generally omitted in the older MS. I². In giving them, however, I have followed the majority of the Comm. MSS. The same remarks apply to those cases where the Comm. as adopted by me seems a mere repetition of what is already stated; e. g., cp. the Comm. on XVI. 63.

P. 450, l. 13. The reading आद्यन्तौ found in all the MSS. as well as in Bⁿ is clearly a mistake for आद्यान्त्यौ; cp. आद्यान्त्यौ in XIV. 27.

XVI. 50. On the word पद in the sense of a *pāda*, cp. note on XVI. 18.

XVI. 53. Instead of the first line of this Sūtra P reads:

नवाष्ट दश सहैकः परमोष्ट यदि पादाः ।

P² reads:

नवाष्टा दश सहैकः परमोष्टी च यदि पादाः ॥

XVI. 65. On the Comm. of this Sūtra. cp. Reg. and M. M.

XVI. 66. The reading वैराज्जागतैः पादैर् in the Sūtra is also supported by PP¹P².

XVI. 76. It is noteworthy that at the end of the Comm. on this Sūtra, which is slightly different in it, P adds : (*sic*) अथवा कचित् । श्लोकाद्धे न पठन्ति । पादविधानेन उक्तत्वात् । अपरे छंदोविचित्र्यसिद्धानामेव पादानां पादविधानत्वात् । पादानंशयिकद्गु (?) शब्दा इति ।

XVI. 77. With reference to the second line of this Sūtra B³ writes, on the margin, चेपकं. After this is added : (*sic*) पूर्वोक्तयोः चोद्यानि अक्षराणि १४ तेषामर्थे ४८ इयं एवं संपादनीयेति भावः ।

The line संपाते to - विंशके, with the variant पादान्ते for पादान्ते, is also given in P¹P². It is, however, omitted in P. The fact that the line is not at all taken into consideration by the Comm., coupled with the evidence of those MSS. (W and P) in which it is omitted, would suggest its spuriousness, as is clearly stated in the marginal note in B³, referred to above. At any rate, the sense of एति to सप्तविंशके is not at all clear. It may be a reference to a passage where an example of this metre is found. But so far I have not been able to trace it.

If the line is regarded as originally forming a part of the text, the stanza, with the exception of the words एति to -विंशके, may be construed and explained as follows :

(कस्या अपि ऋचः) अर्थे (पूर्वार्धे उत्तरार्धे चेत्यर्थः) एतयोर्व्यूहयोः
(७४ तमे ७५ तमे च सूत्रे विहितयोर्व्यूहयोः) सह (एकत्र) संपाते (सन्निपाते)

सति) महासतोबृहती (भवति) । अयं भावः । यद्येकस्यामृचि पूर्वार्धे उत्तरार्धे च द्वादशाक्षरपादस्य अष्टाक्षरपादस्य अष्टाक्षरपादयोर्वा सह संनिपातो भवति संमेल्य च अष्टचत्वारिंशदक्षराणि भवन्ति तदा महासतोबृहती वेदितव्या ।

On this stanza, cp. Śaḍguru-śiṣya (on Rg. Anu., Paribhāṣā X. 2.) :

यस्यास्त्वष्टाक्षराः पादास्त्रयो द्वौ द्वादशाक्षरौ ।

महासतोबृहत्युक्ता सा नात्रोक्तक्रमादरः ॥

XVI. 86. This Sūtra with its Comm. precedes XVI. 85 in PP¹ P². That this is the original order is proved by all the text MSS. (except B¹) and by the words पूर्वा and तु occurring respectively in the two Sūtras. I have therefore retained this original order in my text of the Pratisākhya. The other Comm. MSS. and Bⁿ which I have followed for the order of the Sūtras in the Comm. seem to have changed the same according to the context which requires that a metre of 72 syllables should precede that of 76 syllables.

XVI. 92. On this Sūtra cp. the *Khila-Anukramanī* and the *Khilānī* according to the *Kāśmīr MS.* (Apo. Rg. pp. 110, 123-126). According to the *Khila-Anukramanī* (Apo. Rg. p. 110) : आ सूस् सप्तथर्वणस् सुभेषज आग्नेयः प्रकृतीः(?)तिः) कृतिराकृतिविंकृतिस् संकृतिरभिकृतिरुक्कृतिः, the first line of this Sūtra should read as : आ सूः प्रकृतिस्तु कृतिर्ब्रुवंपूर्वा ततस्तु या । It means that आ सूः (not आ सु as adopted in the Sūtra), instead of being taken as an example of Kṛti, should be taken as an example of Prakṛti and ब्रुवम् as an example of

Kṛti. On आ सू: cp. also Macdonell on Br. D. VIII. 59.

According to the *Khilāni* (Apo. Rg. pp. 124-125) महिषी should be the reading for मेघी and सर्वम् for सर्वस्य. The reading सर्वम् is also supported by a majority of my Text MSS.

As already pointed out in the foot-notes on this Sūtra, I have constituted the text of this Sūtra mainly according to the Comm. MSS. But the remarks of the Comm.: संकृतिस्तु न वै तत्र । तस्मिन् सुभेषजेऽपि न विद्यते । एवं प्रायेण वर्णयन्ति । केचिद्वर्णयन्ति । संकृते:—न वै—इत्येतदुदाहरणमिति clearly show that at least Uvāṭa was not acquainted with the original source of the quotations. This is enough to show that the Comm. is not a sure guide for constituting the text of the Sūtra. If so, the evidence of the *Khilāni*, just referred to, is worth considering. At the same time, it is also possible that the text of that original source itself might not have been quite identical with the text preserved in the *Khilāni*. The Manuscript evidence would also suggest the same.

PATALA XVII

XVII. 2. In view of the next Sūtra which means that stanzas which are short or long by two syllables are respectively called Virājs and Svarājs, the terms Nicṛt and Bhurij in this Sūtra should be taken as restricted only to stanzas which are respectively short or long by one syllable ; cp. Rg. Anu., Paribhaṣā III. 4 and 5 : ऊनाधिकेनैकेन निचृद्भुरिजौ । द्वाभ्यां विराट्स्वराजौ । Pin. S. III. 59 and 60 ; Upanid. S. II : अथैकाक्षरहीना निचृत् । एकाधिका भुरिक् । द्वयूना विराट् । द्वयधिका स्वराट् ; Nid. S. I. 6 : अथ निचृद्भुरिजः । या एकेनाक्षरेणोनास्ता निचृतः । अथ या एकेन ज्यायस्यस्ता भुरिजः . I have translated the Sūtra accordingly. The Comm. as given in Bⁿ is also in favour of this interpretation. It is also supported by P² which reads : (sic) एकोना ऊना निचृद्भवति । यः शुक्र इव इति निचृत् । एकाधिका भुरिग्भवति । परि धामानि यानि ते इति भुरिक् । P¹ also agrees with P². The Comm. is omitted in P.

It follows from the above that the text of the Comm. on this Sūtra as adopted by me according to ¹ B³B²I² is not quite satisfactory and is probably a later alteration.

For a similar case where, in view of the following exception, a general statement is explained in a restricted sense, cp. the Comm. on XVIII. 37, where the word दीर्घ is supplied in view of the following Sūtra. Thus, if this Sūtra is

---

1. Cp. also Appendix I.

taken in this way, there is no need of reading एक-
द्वयूनाधिका as एकादूनाधिका, as suggested by Prof. M.
Müller.

XVII. 3-4. It is rather strange that the
Comm. गायत्र्यो to तदुक्तम्, which according to Bⁿ I
have given after XVII. 4, is given in the MSS.
(also in P) before this Sūtra and in continua-
tion of the Comm. on XVII. 3. Moreover, the
words भगवता to उक्तम् are not quite clear. Instead
of गायत्र्यो—तदुक्तम् P reads: (*sic*) गायत्र्यो द्वाभ्यां त्रिभिश्च-
तुर्भिर्वा न्यूनाः सत्यो गायत्र्य एव विराजो भवति । स्वराजः पूर्वस्य छंदसः ।
भगवता सत्रयशसाप्येतदुक्तं । It is followed by the stanza:
याः काश्चिद् बहुपादास्तु etc. In view of this interesting
reading as well as owing to the fact that the
Comm., referred to above, is generally given be-
fore XVII. 4, one is tempted to take that stanza
as a quotation from some other work. But it is
found in all the text MSS. At any rate the Comm.
here does not seem to be quite satisfactory.

XVII. 5. The wording of the Comm. clearly
shows that Uvāṭa must have taken ताराड् as one
word. This is confirmed also by the expression
ताराडादीनां beginning the Comm. of the next
Sūtra. But the reason why he has done so is
not at all clear. ताराड् can easily be taken as ताः
राड्; and a comparison with Nid. S. II. 5 (राड्, सन्नराड्,
विराड्, स्वराड् etc.) would show that it should actually
be taken as such.

XVII. 6. On the word भक्ति, cp. Br. D. I. 72,
73; Ni. VII. 8. Cp. also the word विभक्ति as well
as such expressions as सूक्तभाजः, हविर्भाजः etc. (e. g. in

Ni. VII. 13). The word भक्त्वा in this Sūtra can also be translated as 'attributively', but I have translated it as 'distributively' which I think is better suited to the context.

XVII. 6-12. For the deities of the metres cp. Br. D. VIII. 105-109, Piñ. S. III. 63, Yaj. Anu. IV (pages 310-312).

XVII. 9. अतिच्छन्दा in the Sūtra should be corrected to अतिच्छन्दाः, though B³ B² I² all read अतिच्छन्दा. Bⁿ however has अतिच्छन्दाः.

XVII. 13-18. Cp. Piñ. S. III. 65.

XVII. 19. Cp. Tait. Ār. IV. 5 : मा असि । प्रमा असि । प्रतिमा असि ।, and संमा असि । विमा असि । उन्मा असि ।. Cp. also Mahā. VI. 1, 74 : प्रमा छन्दः ; Mādh. Yajur. XIV. 18 : मा छन्दः । प्रमा छन्दः । प्रतिमा छन्दः ।.

XVII. 20. Cp. Nid. S. I. 5.

XVII. 21. Cp. Nid. S. I. 6 ; Upanid. S. II.

XVII. 22-23. Cp. Rg. Anu., Paribhāṣā III. 6 : पादपूरणार्थं तु चैप्रसंयोगैकाक्षरीभावाद् व्यूहेत्.

P. 475, ll. 8-14. Cp. Deva-yajñika's commentary on Yaj. Anu. V (page 326) : अयं समानस्थानैः स्वरैर्ब्यवायः स्वाभाविकेष्वेव यकारवकारसंयोगेषु भवति । यथा... । यणादेशेन कृतेषु यकारवकारसंयोगेषु तु...पदप्रकृत्या व्यूहः कर्तव्यः ।

XVII. 24. Cp. Nid. S. I. 7 : तत्र मध्य एव पदस्य नावस्येत्.

XVII. 37-38. Cp. Rg. Anu., Paribhāṣā III. 10: तत्र दशैकादशद्वादशाक्षराणां वैराजैः षट्संज्ञागता इति संज्ञाः ; Piñ. S. III. 3-6

XVII. 39. Cp. Nid. S. I. 1 : यत्र ह्रस्वमक्षरमुपोत्तमं
पादस्य सा जागती वृत्तिः । यत्र दीर्घं सा त्रैष्टुभी ।...अष्टाक्षरद्वादशाक्षरौ
खद्युवृत्तौ । दशाक्षरैकादशाक्षरौ गुरुवृत्तौ इति ।

XVII. 40. Cp. Nid. S. I. 1: एतैः खलु षष्ठ्यन्दांसि वर्तन्ते ।

XVII. 42. For the Ekapadā belonging to
Vimada cp. RV. X. 20, I : अदं नो अपि वातय मनः.

The passage अस्माकं—अन्तानित्यर्थः in the Comm. is without any corresponding text in this Sūtra. Probably it corresponds to the words : आहुस्त्वेकपदा अन्ये अभ्यासान् (with or without एकपातिनः) which though attached to the next Sūtra are not explained there by the commentator. If so, it is rather strange that the Comm. MSS. B^a B^a I^a and B^a read the words आहुस् etc. with the following Sūtra. In this connection it is, however, interesting to point out that P supplies on the margin, in the same hand, the line : आहुस्त्वेकपदा अन्ये अभ्यासानेकपातिनः after मन्यते (see p. 482, l. 8), at the same time omitting it in the next Sūtra (see also the following note).

XVII. 43. It is clear that the Comm. of this Sūtra is not at all satisfactory. The first difficulty is that the Comm. does not take any account of the words : आहुस्त्वेकपदा अन्ये अभ्यासान्; and secondly it is not clear what is the exact nature of the पाठान्तर referred to there. As in the preceding note, P seems to indicate the way in which a solution to this difficulty can be found. It is therefore worth while to quote here, in full,

the Comm. on this Sūtra as given in¹ P. It is as follows :—(sic)

(Sūtra) अध्यासानपि केचित्त्वाहुरेकपदा इमाः ।

(Comm.) ता तरेम तवावसा तरेमेत्येवमादीनध्यासानपि केचित्त्वा
आचार्याः ऋग्यः पृथग्भूताः एकपदास्त्वाहुः सर्वा इमाः ॥

(Sūtra) आवां सुम्नेऽसिक्न्यां द्वे उरौ देवाः सिषक्तु नः ।

(Comm.) अस्माकं तु इमा एकपदा व्यवस्थिताः । आ वां सुम्ने
वरिमन् सूरिमिष् ष्याम् । असिक्न्यां यजमानो न होता । उरौ देवा अनिबाधे
स्यामेति द्वे । द्विर्हि इयमाग्नायते । सिषक्तु न ऊर्जव्यस्य पुष्टेः ।
केचिदेतत्सूत्रद्वयं एकसूत्रं कृत्वा पाठान्तरेण वर्णयति ।

(Sūtra) आहुस्त्वेकपदा अन्ये अध्यासानेकपातिनः ।

आ वां सुम्नेऽसिक्न्यां द्वे उरौ देवाः सिषक्तु नः ॥

(Comm.) इत्येतावति एकपातिनः अध्यासान् अन्ये आचार्याः एकपदा
आहुः । अस्मिन्पाठान्तरे ता तरेम ता तरेम तवावसा तरेमेत्येवमादीनां पदाना-
मनेकपातिना एकपदाशङ्के न भवति ।

P¹ P² (which add the first two lines of this
Sūtra to the last Sūtra) read in continuation
of the Comm., after अस्त्येव (p. 482, l. 11) :—(sic)
अध्यासानपि केचित्त्वाहुः । रेकपदा इमाः । ता तरेम तवावसा तरेमेत्येवमादी-
नध्यासानपि केचित्त्वा (केत्वा P²) चार्यो ऋग्यः पृथग्भूतानैकपदा आहुः ।
ळ ॥ आ वां सुम्नेसिक्न्यां द्वे उरौ देवाः सिषक्तु नः । पादा (पदा P²) एका-
धिकाः सन्ति छंदसां चतुरचरात् । आ वां (वा P²) सुम्ने वरिवन्सूरिमिः ष्यां ।
असिक्न्यां यजमानो न होता । उरौ देवा अनिबाधे स्याम् । सिषक्तु न ऊर्जव्य-
स्य पुष्टेः । इत्यध्यासानेकपातिन अनसां अन्ये आचार्या एकपदा आहुः ।
अस्मिन् पाठांतरे । ता तरेम तवावसा तरेमेत्येवमादीनां पुनःपादानां ।
अनेकपदाध्यासनां एकनादशकथं न भवति ।

1. H² also agrees with P in having the Comm. practically
in the same form. Cp. also Appendix I.

In view of all this it would seem that the Comm. of this Sūtra as given by me is probably not the original one. In the first place the first line of this Sūtra, according to the Comm. itself, should go with the last Sūtra. Then the next two lines (as in P¹ P²) should be explained as two separate Sūtras. After that the same two lines should again be taken as one Sūtra followed by the Comm. as adopted by me for Sūtra 43.

If the Comm. of Sūtras 42 and 43 is constituted in such a way, the difficulties pointed out above would disappear altogether. But it is also possible that Uvaṭa simply ignored the interpretation of older commentators and, instead of splitting this Sūtra into two, explained it only as one Sūtra and in the passage अस्मिन् पाठान्तरे etc. he is keeping in mind that older interpretation. Even then there is no reason why the first line of this Sūtra, which he does not take into account in the Comm. of this Sūtra, should not go with the last Sūtra.

XVII. 42-43. My translation of these Sūtras is rather different from that of the Comm. While the Comm. explains them in two parts, I translate them in three parts, according to the natural wording of the same. According to my interpretation the Sūtras express three views in the following way :

(1) Yāska holds that there is only one Ekapaḍa in the Rgveda ;

(2) Some (अन्ये) hold that the so-called Ekapadās are really एकपातिनोऽध्यासाः; or, some (who agree with Yāska in holding that there is only one Ekapadā) say that other Ekapadās should be regarded as only एकपातिनोऽध्यासाः.

(3) Others (केचित्) make the addition of five more verses to that mentioned by Yāska and call them also Ekapadās, even though they may be अध्यासाः.

The three separate words यास्कः, अन्ये, and केचित् also show that the Sūtras should be taken as expressing three views.

XVII. 44. It will be noticed that the line सन्त्यतिच्छन्दसां etc. is not explained by Uvaṭa in the first part of his Comm. The variant of which he speaks in the Comm. probably refers to this line. If so, it means that the line was in his time found only in some MSS.—a conclusion not proved by the MSS. used by myself.

But the evidence of PP¹ P², as elsewhere, throws some light on this point also. P first takes the Sūtra as : सन्त्यतिच्छन्दसां पादा एकोऽर्कषेण जागतात् । षोडशाक्षरपर्यन्ता एकश्चाष्टादशाक्षरः । After explaining and illustrating it, it adds : केचित्पाठान्तरेण वर्णयन्ति । पादा एकाधिकाः सन्ति छन्दसां चतुरक्षरात् । षोडशाक्षरपर्यन्ता एकश्चाष्टादशाक्षरः । After this, the explanation of this पाठान्तर is given. P¹ P² mostly agree with P with the difference that the order of the two readings of the Sūtra,

together with their explanations, is reversed, probably due to an error on the part of the scribes.

XVII. 45. For the hymn of Nakula, cp. Apo. Ṛg. pp. 106-107, and Br. D. VIII. 14.

PĀṬALA XVIII

XVIII. 1. On the word प्रगाथ, cp. Saḍguru-śiṣya on Rg. Anu., Paribhāṣā XI. 1 : प्रगाथ्यते संमेल्यते छन्दसा छन्द इति प्रगाथः ।

XVIII. 3. On the Comm. of this Sūtra cp. M. M. and Reg. The Comm. shows (cp. पद्या चाक्षर्या च) that the word पद्याक्षरे should be taken as an adjective of विराजौ, and not as a locative singular. As such the second line of the Sūtra, strictly speaking, should be translated as : (This Pragātha), becoming (equal to) two Virājs with regard to both its *pādas* and syllables, is high ; (e.g.) सः (etc.).

According to XVI. 55 a Virāj consists of 40 syllables and 4 *pādas*, but as it represents a Paṅkti, which consists of 5 *pādas* (cp. XVI. 54), it also may be said to consist of 5 *pādas*.

P. 487, l. 18. The reference '१-२' should be corrected to '१-३'.

XVIII. 4. On this Sūtra cp. P. S. IV. 2, 55 : सोऽस्यादिरिति छन्दसः प्रगाथेषु.

XVIII. 7. उष्णिहापूर्वः— उष्णिगेव उष्णिहा । अजादित्वाष्टाप् । सा पूर्वा यस्य स उष्णिहापूर्वः ।

XVIII. 10. On the form महाबाहंतः cp. Saḍguru-śiṣya on Rg. Anu., Paribhāṣā XI. 4.

XVIII. 12. The reading अथो अति-(for जगत्यति-) is supported by all the MSS. of Uvāta's Comm. as

well as by the Comm. itself. All the text MSS., however, with the exception of M, read जगत्यति-.

P. 492, l. 8. Cp. XVI. 68.

XVIII. 32. For the use of the word शुद्ध as contrasted with साधुनासिक, cp. Mahā. VI. 1, 67 and VII. 2, 84.

XVIII. 39. After सुतः P adds : यद्येवं विसर्गोत्तरस्य गुरुसंज्ञा न स्यात् । नैष दोषः । नःकारे च गुरावपीति ज्ञापकाद् भविष्यति ।

XVIII. 45. Cp. Nid. S. I. 6 :

यस्य कस्य च च्छन्दसः संपदं कश्चिदिच्छति ।

चतुर्थं तस्य संख्याय तावतीराहरेद्वचः ॥

XVIII. 46—57. Cp. Nid. S. I. 7.

P. 499, l. 16. ऋ० is to be corrected to ऋ० लि०.

XVIII. 58. PP¹ divide this Sūtra into separate Sūtras and also explain them accordingly, as in Pātala XV.

Both P and P¹ read समवास्तवगण्याः and explain it as such.

XVII. 62. The Comm. of this Sūtra is not only very corrupt but a large portion of it also seems to me quite out of place here.¹ The words यो द्वादशाध्यायानां etc. and आचार्याणां नमस्कारं etc. have no relation whatsoever to this Prātisākhya. It is very likely that the Comm. on the last or the first Sūtra of some other work like the Āśvalāyana-gr̥hyasūtra has been by mistake attached to

1. Cp. also Appendix I.

the MSS. of Uvāṭa's Comm. The Comm. is equally corrupt in P also.

The above note was written in 1921. Last year, *i.e.*, in March 1935, fortunately as a mere chance, I came across only a few folios of a MS. named on its margin as गृह्यसि० भा०. On further examination it turned out to be a MS. of a commentary on the Āś. G. itself. But my joy knew no bounds when I discovered that my conjecture advanced in 1921 really turned out to be a fact, as the beginning of this commentary to a large extent coincided with the apparently spurious portion of the Comm. on XVIII. 62. The MS., I think, is that of the Siddhānti-bhāṣya on the Āś. G. It is worth while to quote the beginning of the MS. here, which is as follows :—(*sic*)

हरिः ओम् ॥ उक्तानि० क्षयामः । उक्तानि व्याख्यानि कथितानि । कानि वैतानि । क उक्तानि । अग्न्याधेयप्रभृतीत्याह वै वैतानिकानीत्येवमारभ्येति सत्राणीत्येवमंतानि । उक्तस्यानुकीर्तने किं प्रयोजनं । प्रवृत्तिरेषाचार्यस्य । उत्तरार्ध-विवक्षया उक्तस्यानुकीर्तनं करोति । तद्यथान्यत्रापि उक्ता देवताः । प्रदानाना-मुक्ताः प्रैषा इति । तद्येवं तत्रोक्तशब्दस्य प्रयोजनवत्त्वादिहापि प्रयोजनेन भवि-तव्यं । इह तर्ह्येतत्प्रयोजनं । उक्तान्येव वैतानिकानि । वक्ष्यमाणानां वैतानिक-संज्ञां निवर्तयति । गृह्यणीति संज्ञान्तरोपदेशान्त भविष्यति । सम्यक्समावेश-दर्शनादुभयसंज्ञाप्रवृत्तिः स्यात् । को दोषः । एतस्य समाम्नायस्येति यो योयं यं नियमः प्रारब्धः स एतेषामपि प्रसज्येत । वैतानिकसंज्ञाभावात् । सति नियमे समागने वर्च इति यथैकनवको वैश्वदेवः प्रयुज्यते एवमिहापि प्रसज्येत । समागने वर्च इति प्रत्येकं समिध इति । इह दशर्चमिष्यते । अग्न्याधेयोत्तरकालं च प्रसंगः स्यात् । तत्प्रभृतिस्त्वात्कर्मणां । तस्माद्वैतानिकसंज्ञा निवर्तयितव्या ।

यद्येवमप्राप्तत्वात्संज्ञायाः नैव निवर्तयितव्या । कथमप्राप्ता । शास्त्रभेदात् । पूर्वं द्वादशाध्यायाः शौनकस्य कृतिः । अमी चत्वारः आश्वलायनस्य कृतिः ।

एवमप्राप्तां संज्ञां किमिति निवर्तयति । कथं पुनर्नानाशास्त्रभेदः । आगमा-
 दाचार्य्यप्रवृत्तिदर्शनाच्च । किमिति । यत् द्वादशाध्यायांते त्रयाणां वाक्यानां
 अभ्यासं करोति । आचार्याणां नमस्कारदर्शनात् । तस्मान्नानात्वं । शास्त्रां-
 तरत्वे आचार्याणां नमस्कार उपपद्यते । तस्मान्नानाशास्त्रमेव । नानाशास्त्रत्वे
 सिद्धेऽप्राप्तत्वात्संज्ञां निवर्तयति । एकशास्त्रभावदर्शनार्थं संबंधः । संबंधे प्रयो-
 जनं । पूर्ववन्निष्ठा नियमा यथा स्युः । कः पुनरनित्यत्वे प्रसंगः । पूर्वाणि
 श्रौतानि । इमानि स्मार्तानि । पूर्वैः सह तुल्यत्वादस्य नित्यत्वं तस्मात्संबन्धः ।
 एतदपि सिद्धं समन्वारंभसामर्थ्यात् । इदं तर्हि तत्प्रयोजनं संबन्धे । नाना-
 शास्त्रयोरेककार्यं यथा स्यात् । किं तत् पुरस्तात्संज्ञाः परिभाषाश्च या उक्तास्ता
 इहापि कथं स्युः । etc.

APPENDIX I

The following notes are based on my partial collation of some text as well as commentary-MSS. of the Rg. Prat., belonging to the different libraries of Paris, Berlin, Munich, Poona and Benares, and contain evidence which could not be utilized or incorporated in Vol. II; see Preface to that Vol., p. ii. For explanation of the symbols used for the MSS. as well as their detailed description see the Introduction in Vol. I.

Page Line

1	3	तान् (तं corrected to तान्) सन्नयशसस् G ³ , Paris 215; तं सून्नयशसस् G ⁴ ; तं सन्नयशसस् H ² , Ber. 714.
1	5	विस्तारार्थं G ³ G ⁴ , Paris 215; विस्तारार्थं H ² , Ber. 714.
1	6	ज्ञानार्थं पठनार्थं च योज्यते सा G ³ , Paris 215, Ber. 714 (Ber. MS. supplies -ना- of ज्ञाना- on the margin, and corrects पा- to प-); बहूदाहरपठनार्थं योज्यते सा corrected to ज्ञानार्थं पठनार्थं च योज्यते सा in G ⁴ ; बहूदाहरणार्थायै नीडयन्ते च H ² .
1	8	तेभ्यः प्रमेयं G ³ G ⁴ , Ber. 714, Paris 215.
1	12	स चैष (G ⁴ corrects चै to चैष) पार्षद्- (-दे G ⁴) श्रेष्ठः G ³ G ⁴ , स च पारसवै श्रेष्ठः Ber. 714.
2	1	तु विष्णुमित्रः G ⁴ , तु विष्णुपुत्रः G ³ , सुजिष्णु-पुत्रः H ² .

- 6 18 -वसाने च G^4 , P ; -वसानेषु corrected to
-वसाने च in G^3 , Paris 215.
- 7 4 पुण्यस्य कर्मणाम् $G^3 G^4$, Paris 215.
- 7 15—16 $G^3 G^4$ and Paris 215 have only मांडूकेयः
संहिताम् in Pratika-form. $G^3 G^4$ how-
ever supply the two lines (also the
rest of introductory stanzas 2 and
3) with the reading माचव्य.
- 8 3—4 तथाकाशं चास्य माचव्य एव omitted in $G^3 G^4$.
- 8 5 माचव्यो $G^3 G^4 H^2$.
- 8 9 -पुत्रो विपरिहारं तदेव दत्तवान् तदेव नान्यदिति G^3 ,
Paris 215 ; -पुत्रो विपरिहारं दत्तवां (-वान् H^2)
तदेव नान्य इति $G^4 H^2$.
- 8 10 अविपरिहारं $G^3 G^4$ (both correct अ- to
अवि-), H^2 , Paris 215.
- 8 11 आकाशत्वे सति $G^3 G^4$, Paris 215 ; आकाश-
श्चेति H^2 .
- 8 12 शूरवीरः सुतश्च $G^3 G^4$ (in the passage
supplied on the margin).
- 8 15 सुतश्च.....कुर्वति G^3 and Paris 215 ; सुतश्च
.....कुर्वतः (corrected to कुर्वति on the
margin) G^4 ; सुतश्च.....कुरुतः H^2 .
- 9 6 दृष्टिर्दृष्टेः $G^3 G^4$, Paris 215 ; corrected
to दृष्टिर्दृष्टेः in P.
- 9 10-13 संघेर्—ह्याः omitted in $G^3 G^4$ and
Paris 215.

- 10 5 उभयमन्तरेण G³ and Paris 215 ; उभयमुत्तरेण G⁴. With regard to उभयमन्तरेण G³ supplies on the margin : उभयमन्तरेणोभयं व्याप्तमग्रे परे कामा अन्नकामोभयाख्याः, while Paris 215 supplies : उभयं व्याप्तमुभयमन्तरेण तथा कामा अन्ननाकोभयाख्याः ।.
- 10 7 अग्र उ G³ G⁴.
- 10 15 षकारे...णकारे PG³ G⁴, Paris 215 (corrects रो- to - रे).
- 13 17 पुष्या (for बुद्धया) G³, Paris 215, पु. G⁴.
- 13 17 नियोगत (-ग- corrected to -ज्य- on margin) G³ and Paris 215 ; नियोत G⁴ (after-यो- it supplies -ज- on margin), Ber. 714; नियोगात् H².
- 16 2 शैशिरदृष्टत्वात् G³ G⁴, Paris 215.
- 16 3 मुद्रला गोस्तुलो चेत्स्यः शारीरः शिशिरस्तथा G⁴; मुद्रलो गोस्कुलो वात्स्यः शारीरः शिशिरस्तथा G³ and Paris 215 (the Paris MS. reads गोस्तुलो for गोस्कुलो and corrects शारीरः to शैशिरः on the margin).
- 16 6 पारयाभ्नाये शाकल्ये G⁴ पारायणाभ्नाये शाकल्ये G³.
- 16 10-11 अनुपरिपाद्या (-व्या given as another reading in the Paris MS.) संहिता पदसंहिता वर्णसंहिता च । G³ G⁴, Paris 215, P H².
- 16 16 उभयमन्तरं G⁴, उभयमुत्तरं G³.
- 17 3 -संपदम् G³ and Paris 215 ; -संसदम् G⁴.

- 17 4-5 यजनाध्यापनाभ्यां सरङ्छंदसां यातयाम च ॥ स्थाणुं
वर्द्धति गर्ते वा पात्यते प्रमीयते वा G^3 , Paris 215.
याजनाध्यापनाभ्यां सः छंदसा यातयाम च । स्थाणुं
वर्द्धति गर्ते वा पत्यान प्रमीयते वा G^4 .
- 20 2-3 अकाराद्यनुनासिक्यांतः G^3 , अकाराद्यनुनासिक्यांतः G^4 .
- 20 12 प्रातिशाख्ये G^3G^4 , Paris 215; प्रातिशाख्यभाष्ये H^2 .
- 20 12-13 In G^3G^4 and Paris 215 also this colo-
phon is given after एवं वर्णसमाग्नय-
मुक्त्वा—आह ।.

- 21 3-5 ओम् to श्रीवेदगुरुषाय नमः given in G^4 ;
omitted in paris 215, H^2 , Berlin
714, $G^1 G^3$.
- 21 18 $G^1 G^3 G^4$ read वत्स्यम् (as in my edition).
- 21 18 $G^1 G^3 G^4$ read वत्स्यो (as in my edition).
- 21 19 अवधारितम् $G^1 G^4 P$, अवसारितम् G^3 .
- 22 1 छन्दोविचित्रादिभिः G^4 , छंदश्चित्रादिभिः $G^1 G^3 P$.
- 24 8 तसिलम्प्रकरणे $G^3 G^4 P$, Ber. 714; तस्मिन्प्रकरणे G^1 .
- 26 2 पठ्यते G^1 , पठ्येत G^4 , पठ्येत corrected to
पठ्यते in G^3 .
- 26 10 ईकार $G^3 P$, इकार $G^1 G^4$.
- 26 20 -कथन- for -कथनेन $G^1 G^3 G^4 P$.
- 35 15-16 रेफः षकारौ द्वौ णकारो यकारश्च G^4 ; रेफषकारः णकारौ
यकारश्च corrected to रेफः षकारौ णकारो यकारश्च
 G^3 ; रेफः षकारः (-र corrected to -रः) णकारौ
यकारश्च G^1 ; रेफषकारो णकारौ यकारश्च Paris 215;
रेफषकारौ द्वौ णकारौ यकारश्च Ber. 714, P.
- 35 17 षकारः क्रमजश्च णकारः corrected to षकारौ G^3 ;
षकारः क्रमजश्च णकारः (for षकारौ) $G^1 P$, Ber.
714; षकारः क्रमज Peris 215; षकारः क्रमश्च G^4 .
- 38 4 वष्यान् P, वष्मन् G^1 , वष्मान् $G^3 G^4$.
- 40 7 वत्स्यम् $G^1 G^3 G^4 G^5$; G^6 corrects वत्स्यम्
to something like वत्स्यम् (?).
- 40 8 वत्स्यम् $G^1 G^3 G^4$.
- 40 8 वत्सं $G^1 G^3 G^4$.
- 40 9 वत्स्यः $G^1 G^3 G^4$.

- 40 9 वत्स^३-G^३G^४, वत्स्य^४-G^१.
- 40 9 वत्से^३ G^१, वत्से^४ G^३, वत्से^४ G^४.
- 41 2 ऊं (for ^३) G^१, G^३ (after correction);
 ३ G^४; हुं Ber. 714 (on the margin is
 also given :—ऊज्जनमा अनुनासिक्याः,
 probably as a variant for हुं इति नासिक्यः;
 the same MS. also writes ऊं in this
 connection above the line); ऊं इति
 नासिक्यः P H^२.
- 41 2 कं खं गं घं G^१, कं खं गं घं ऊं G^३ G^४, कं खं गं घं
 corrected to ऊं खं गुं घं Ber. 714,
 क् ख् ग् घ् । इत्यादयो यमाः PH^२.
- 42 2 स्वरूपैश् to -स्यामः omitted in G^१G^३G^४.
- 42 15 डकारो (above ड is also written ङ) G^१;
 ङकारो G^३G^४.
- 44 22 तं च G^१, तच्च G^३, तच्च G^४.
- 45 16 वेदितुं G^१G^३, वदितुं G^४.
- 46 10 इन्द्राग्नी इतिअपादियं G^१G^३G^४.
- 46 19 संध्यक्षरा (marginal correction संपत्करा) G^१,
 संध्यक्षरा corrected to संपत्करा G^३, समाक्षरा G^४.
- 46 20 एवमाह G^४, एवाह G^१G^३.
- 47 2 पादवृत्तस्य G^१G^४, पादवृत्तस्य corrected to
 पादवृत्तयोः G^३.
- 48 5 भिन्नपदत्वान् G^१G^४, भिन्नपदत्वान् G^३.
- 48 7 तत्र G^१, तच्च G^४, तच्च corrected to तत्र G^३.
- 49 12 अग्रगृह्यानवसाने omitted in G^३G^४, supplied
 on margin in G^१.

- 51 6 भवति G^1G^3 , वदति G^4 .
- 51 12 कार्यकालां G^1G^3 , कार्यकालं G^4 .
- 52 4 संगृहीता G^3G^4 , Ber. 714; संगृहीता corrected to संग्रहीतव्या G^1 .
- 54 19 यद्येवमर्थ—क्रियते omitted in $G^1G^3G^4$.
- 55 3 परेष्वपि $G^1G^3G^4$, Paris 215 ; परेष्विति Ber. 714.
- 56 11 अच्चार G^3G^4 , अच्चार corrected to अच्चा G^1 .
- 58 2 आदर् G^1 ; अदर् corrected to आदर् G^3 ; अदर् G^4PH^2 ; आदर् corrected to अदर् Ber. 714.
- 58 2 तदि- $G^1G^4PH^2$; तदे- corrected to तदि- G^3 . Ber. 714 reads रिफितसंज्ञं भवति तदापूर्वं चेत् (for तदि- to भवति).
- 58 3 तदादरिति Ber. 714; तदाद इति $G^1G^3G^4PH^2$.
- 58 5 आदरिति $G^1G^3G^4H^2P$; आद ति corrected to आद इति Ber. 714.
- 60 1 $G^1G^3G^4$ read this line exactly like I^2 and B^n .
- 61 18 असमासाङ्गयोग G^1G^3 , असमासांग G^4 .
- 62 9 वि वो मदे शीरम् $G^1G^3G^4$.
- 64 8 प्रयंतः पदम् G^1 ; प्रयंतपदम् $G^3G^4H^2$, Ber. 714, Paris 215.

- 66 11 कालक्रमानुपादानं परिपाद्य । G^3 and Paris 215 ;
कालक्रमानुपादानपरिपाद्या (or-द्या ?) G^1 ; काल-
क्रमाऽनुपादानं । परिपाद्याः । G^4 ; कालक्रमानुपादानं
परिपाद्या P.
- 67 2 अधिककाला वा is found in $G^1 G^3 G^4$.
- 67 3 स्वरभक्तिकालः G^1 , स्वरभक्तिः कालंस्तु G^4 , स्वरभक्तिः
कालः corrected to स्वरभक्तिकालः G^3 .
- 67 10-11 अतश्छायोग्णवद्विशृत्तिरिति (-मिति G^4) सन्ध्याख्यानां
न भवति $G^1 G^3 G^4$.
- 67 15 पदान्तादिषु पदेषु (for पदेषु) G^3 , पदान्तादिषु पदे
 G^1 , omitted in G^4 .
- 70 2 प्रतिलोमोपपदा $G^1 G^3 G^4$.
- 71 2 अन्यतमं G^1 , अन्यतमंत् G^3 , अन्यतमत G^4 .
- 72 8 समानस्थाने च $G^1 G^4 G^3$ (G^3 appears to have
struck out च).
- 73 3 नेत्याह $G^1 G^4$, नेत्यत आह G^3 .
- 74 16 सहोपधः $G^1 G^3 G^4$.
- 75 1-2 स्वरोदय—र्थम् $G^1 G^3$, omitted in G^4 .
- 75 8-9 स्वव्यवहारार्थाः (for स्व—फलम्) G^4 , तद्व्यवहारार्थाः
इतरासां ज्ञानं धर्मार्थं $G^1 G^3$.
- 76 5 पदवृत्तयो G^4 , उद्ग्राह (supplied on the
margin) पदवृत्तयो $G^1 G^3$.
- 76 13 मुग्नं $G^1 G^3 G^4$.
- 77 10 प्रो अयालीदिंदुरिंदस्थ $G^1 G^3 G^4$ (like I²).

- 78 1 आरे अस्मे च शृण्वते । चिकित्वांसो अचेतसं नयंति ।
G¹G³ (as in B³). G⁴, however, omits
the whole passage from पादादिरिति किम्
to -भिनिहितेषु च (as in I²).
- 78 11 यस्ते मन्योऽविधद्वन्न omitted in G¹G³G⁴.
A different hand, however, in G¹
on the margin (after the quotation
तेऽवदन्०) adds :—यस्ते मन्योविधत् । अतःपाद-
ग्रहणं पादाद्यधिकारनिवृत्त्यर्थं । संहिताधिकारे पुनः
संहिताग्रहणं किमर्थं । माशिवासेऽअव क्रमुः इत्येवमा-
दिषु संहितायां गुरुत्वाद्वकारादेः पदे लघावपि
प्रकृतिभावार्थः .
- 79 4 यथा शार्याते अपिबः omitted in G³G⁴ ;
supplied on the margin in G¹.
- 79 14 After अस्थुः G³ and Paris 215 (not G¹
G⁴) add : पादमध्ये इति किं । इंद्र जामय उत
ये जामयोर्वाचीनासः . A later hand in G³
gives marks of deletion (= =) above
the passage and adds on the margin:
अत्र च प्रकारांतरेण जातत्वात् .
- 80 1—2 अपि कत्तमवत्तयो यज्यन् (for ता—सन्नुः) G⁴.
- „ 2 } G¹ originally reads पादमध्य इति किं । इंद्र
6—7 } जामय उत ये जामयोर्वाचीनासः । इति प्रत्युदाहरणं
द्रष्टव्यम् । (and on the margin:) अत्र च
प्रकारांतरेण जातत्वात् । after -रुणयः (line 2,
न सन्नुः is omitted); but later on the
whole passage is indicated to be read
after वृणीमहे (line 6).

- 80 6—8 पादमध्य—जातत्वात् omitted in $G^3 G^4$, Paris 215. For G^1 see the preceding note.
- 81 3 The addition of B^n (पादमध्य etc.) is not found in $G^1 G^3 G^4$.
- 82 12 After -रथा: G^1 supplies on the margin अरश्मानो येऽरथाः । अपादो यत्र युज्यालोऽरथाः । The reading of $G^3 G^4$ and Paris 215 is like that of I^2 .
- 83 3 -कोष- $G^1 G^4$; -प- of -कोष- corrected to -श- in G^3 .
- 88 8—9 नेति—अध्येति omitted in G^4 , supplied on the margin in $G^1 G^3$.
- 89 6—7 $G^1 G^4$ agree with $B^3 I^2$. G^3 agrees with B^2 with the only difference that the passage is supplied on the margin (probably in a different hand).
- „ 9 अक्षखली- $G^1 G^3$, अखिल- G^4 .
- 90 10—11 अन्धस इति to ददे omitted in G^4 ; supplied on the margin in $G^1 G^3$.
- „ 16 अधीति—धुक्त omitted in G^4 ; supplied on the margin in $G^1 G^3$.
- 91 15 ओकार आमन्त्रितजः प्रगृह्य इत्यादिना $G^1 G^3 G^4 H^2$, Paris 215, Ber. 714.
- 91 18 } यददो to-सुरन्नः omitted in $G^1 G^3 G^4$.
- 92 1 }

- 92 14—15 व्यचरान्ता to वदत् omitted in G^4 ; supplied (without यातमर्वाक्) on the margin in $G^1 G^3$.
- 94 20 आप्याम् to -राज्ञी omitted in $G^1 G^4$; supplied on the margin in G^3 .
- 95 6—10 केचित् to साध्यते omitted in $G^1 G^4$. This passage with the addition of तस्मान् यज्ञमयोगो इन्द्र इन्द्र्योः सचेंद्र इन्द्र्योः सचेति is supplied on the margin, in a later hand, in G^3 .
- 96 17 पादादौ स्वर इति । इन्द्रो दीर्घाय चक्षस आ सूर्ध supplied on the margin in G^1 (after -त्वैकः).
- 98 9 एवम् अग्निमजुर्थसुः omitted in $G^1 G^3 G^4$.
- „ 11—12 प्लुतोपध- G^1 , प्लुतोपधा- $G^3 G^4$.
- „ 16 प्लुतोपधांताः । ता $G^1 G^3 G^4$. After प्लुतोपधांताः G^1 supplies विवृत्तयः on the margin.
- 99 17 The addition of B^n is not found in $G^1 G^3 G^4$.
- 100 10 The additional reading found in B^2 is not found in $G^1 G^3 G^4$.
- 101 15 The additional reading found in B^2 is not found in $G^1 G^3 G^4$.
- 102 1 वृषा पवित्रे अधि सानो अव्ये (for दश स्वसारो to अव्ये) $G^1 G^3 G^4$.

- 103 19 द्वैपदानि $G^1 G^4$, पदानि G^3 .
- 105 3 प्रश्लेषो (for प्रश्लेषश्च) $G^1 G^3 G^4$.
- 106 1 उभयोः (for इत्युभयोः) $G^1 G^3 G^4$.
- „ 13 -लक्षणातः G^1 , -लक्षणः $G^3 G^4$.
- 107 12—13 रूप इति किम् omitted in $G^1 G^3 G^4$.
- 107 14 G^1 supplies अनायुधास इति किम् on the margin and adds मृग्य after it.
- 108 7 With reference to क इति किम् G^1 adds on the margin: असतः सद्जायतेति वृत्तिः.
- 109 19 स्वरांतरं तु G^3 . तु omitted in $G^1 G^4$.
- 110 5—6 तास्तु उभयतःस्वरस्वरा वेदितव्याः । मध्यगतस्य (-मतस्य G^1 , Paris 215) स्वरस्य उभयतः स्वरौ यासां विवृत्तीनां (वृत्तीनां G^4) ता उभयतःस्वरस्वराः $G^1 G^3 G^4$, Paris 215.
- „ 15 विवृत्तीनाम् $G^1 G^4$, वृत्तीनाम् G^3 .
- 112 2 त उच्यते ॥ G^4 ; त उच्यतेऽक्षराश्रयाः ॥ $G^1 G^3$, Ber. 714.
- „ 4—6 उदात्तादिभेदेन संक्षेपतस्तावत्स्वरास्त्रयो वेदितव्याः । तानुपलक्षयति । आयामेति (आयामेति omitted in G^1) $G^1 G^3$; G^4 however gives it on the margin as another reading for उदात्तरचानुदात्तरच to उच्यन्ते (as adopted by myself).
- „ 11 'अक्षराश्रयाः' is given as a separate Sūtra in G^4 , but as a part of the commentary of the preceding Sūtra in $G^1 G^3$.

- 112 15 उदात्तानु-to इत्याह omitted in $G^1 G^3$. It is given in G^4 , where उदात्तानुदात्तो to तयोः is corrected to एकाक्षरसमावेशे सति पूर्वयोः उदात्तानुदात्तयोः on the margin.
- 113 6—7 तस्य स्वरितस्य (स्वरस्य added in G^1) द्विस्वरसंभूतस्य (पृथक्कृत्य द्विस्वरसंभूतस्य G^4) पृथक् (कृत्य added in G^1 and पृथक् omitted in G^4) व्युत्पाद्य कथनं क्रियते । $G^1 G^3 G^4$, Paris 215.
- „ 7 आदौ omitted in G^1 .
- „ 7—8 त्र्यम्बकम् omitted in $G^1 G^3 G^4$.
- „ 9 तेऽवर्धत omitted in G^1 ; given in $G^3 G^4$ (on the margin).
- „ 11 यद्यर्धमात्रो $G^3 G^4$, corrected to यद्यध्यर्धमात्रो in G^1 .
- 114 5 कंप G^1 , कंप्य $G^3 G^4$.
- 115 13 स्वराद् $G^3 G^4$, स्वाराद् G^1 .
- „ 14 अन्यत्पदम् (for अन्यत्वम्) $G^1 G^3 G^4$.
- „ 16 जात्या $G^1 G^3$, जात्य- G^4 .
- 115 17 } तत्र त्वनुदात्तपरस्यैव (-स्यैव G^1) तस्योदात्तपरस्य (for
116 1—2 } यत्तूक्तं to तस्योदात्तपरस्य) $G^1 G^3 G^4$.
- 116 8 उदात्तमक्षरम् omitted in $G^1 G^3$. given in G^4 .
- „ „ -श्रुतिः $G^1 G^3 G^4$.
- 118 11 समाप्तयर्थो वेतिशब्दः $G^1 G^3$, corrected from समाप्तयर्थो वेतिकरणः in G^4 .

- 119 1 इन्द्रेण to इक्ष्से G^4 , omitted in $G^1 G^3$.
- 119 6 स्वरान् $G^1 G^3 G^4$.
- „ 10 स्वरान् $G^1 G^3 G^4$.
- 120 18 प्रचयस्वरयुक्तम् $G^1 G^3$, corrected from प्रचयस्वरधर्मसंयुक्तं in G^4 .
- 121 12—13 उत्तरपदादिः (for स चोत्तरपदादिरु) $G^1 G^3$; after स च G^4 supplies on the margin उत्तरपदादिः.
- „ 14—15 अनुदात्तत्वमाचारं G^1 ; corrected to अनुदात्तत्वभावं G^4 ; अनुदात्तत्वभावं G^3 .
- 122 13 इति च $G^1 G^3$, इत्यादिना च G^4 .
- „ „ तथा to जानीयात् $G^1 G^3$, अक्षराणामवग्रहे क्रियमाणे तथा जानीयात् G^4 .
- „ 15 -कालव्यवधानान् न $G^1 G^3$, -कालत्वात् न corrected to -कालव्यवधानान् न G^4 .
- 123 3—4 अह्नाऽअह्ना $G^1 G^4$, अह्नाह्ना G^3 .
- 124 1 पृथग्वाशब्दकरणं G^1 , पृथग्वा सदकरणं $G^3 G^4$.
- 125 6 तमुपलक्ष्य स वज्र्यः $G^1 G^3$, तमुपलक्ष्य स वज्र्यत इत्यर्थः (वज्र्यः corrected to वज्र्यत इत्यर्थः) G^4 .
- 125 13 स्वराः $G^3 G^4$, corrected to स्वाराः in G^1 .
- 126 14 आस्थापितानां G^1 , आस्थापिता * $G^2 G^3 G^4$.
- 128 14 वशंगम- omitted $G^1 G^2 G^3 G^4$.
- „ „ वशंगमो $G^1 G^3$, वशंगमी G^4 , विसर्गमी G^2 .

---

* G^2 begins only from IV. 1.

- 130 1 तालव्ये to किम् omitted in G² G⁴, supplied on the margin in G¹. यद्यद्यामि (p. 129, l. 20) to किम् omitted in G².
- „ 8—9 विपरिणामेन (as one word) G¹ G² G³ G⁴ P, Paris 215.
- 130 15 ता G¹ G² G³, तानि G⁴.
- „ 16 ता। निशब्द- G³ ; ता निशब्द- G⁴; तानिशब्द- corrected to तानि निशब्द- on the margin in G¹ ; ता तानिशब्द- G².
- 131 8 योगो युक्तरूपः G¹ G³, योगो युक्तः रूप- G⁴, यागे युक्तः। रूप- G².
- 133 15—16 एकपदार्थं च। शब्दग्रहणादिह G² G⁴. After एकपदार्थं च G¹ G³ supply शब्दग्रहणात् on the margin.
- 135 12—13 विसर्जनीय to -स्थानम् G² G⁴, विसर्जनीयः परभूता-घोषसमानस्थानमूष्माणमापद्यते (as in B²) G¹ G³.
- 136 11—12 G¹ G³ agree with B²; G² G⁴ agree with B³ etc.
- 137 10—11 G¹ G³ agree with B²; G² G⁴ agree with B³ etc.
- 138 11 तथापाठवृत्त्युप- G¹, तु तथापाठवृत्त्युप- G⁴ P, तथा पाठवृत्त्युप- G³, चरणपाठवृत्त्युप- G².
- 141 1 अन्तःपादमित्यधिकारवचनं G²; omitted in G¹ G³. -सूत्रं for-वचनम् in G⁴ P.
- „ 10 चोक्तोत्तरम् G¹ G³, चोत्तरम् G⁴, चोत्तरार्थं G².

- 142 6 यः अस इत्यंतः G^2 ; अस इत्यंतः G^4 ; अस् इत्यस्य यंतः $G^1 G^3$, Paris 215.
- „ 12 असंत इति किं $G^2 G^4$; असोऽन्त इति G^1 ; अस् इति किं G^3 , Paris 215.
- 143 15 उपाचारं $G^1 G^3 P$, उपचारं G^4 , उपचारं corrected to उपाचारं G^2 .
- 146 20 रायस्कामो वज्रहस्तं सुदक्षिणम् $G^1 G^2 G^3 G^4 P$. But G^3 on the margin in a different hand adds:—अन्तःपदं तु सर्वत्रैवेत्यनेनैव सिद्धत्वाच्चेदमुदाहरणं । किंतु रायस्कामो जरितारं त आगच्छति ।
- 147 10 $G^1 G^3$ agree with B^2 ; $G^4 P$ agree with I^2 . -दिष्वेव । सति इहांतग्रहणेऽक्रियमाणे G^2 .
- 151 4 मकारलोपात् । $G^2 G^4$, मकारलोपात् आ । G^1 , मकारलोपात् । आ । G^3 .
- 152 2 इन्द्रेति किम् । तृषाणान् $G^2 G^3 G^4$. G^1 supplies मृग्यं after किम् in a later hand.
- 154 5 परिपातय- $G^1 G^3 G^4$, Paris 215, Ber. 714; परिवादाय- $H^2 G^2$.
- 155 3—4 तानश्विना । तानश्विना सरस्वतीमिन्द्रं (न्द्र G^2) सुत्रामाणं (सोमानां added in G^3) । अश्विनेति किं । तां इन्द्र सहसे पिव । प्रौषोऽनुमेयः (ऽनुयः G^4) $G^1 G^2 G^3 G^4$.
- 155 9 धेहीति किम् । मृग्यं प्रत्युदाहरणम् $G^1 G^2 G^3 G^4$.
- 155 11 महः सरस्व G^1 , महस्वसरस्व G^3 , महः सस्वरस्व G^4 , महसरस्वसरस्व G^2 .

- 155 12 मृग्यं प्रत्युदाहरणं G² G⁴ G¹ (G¹ also supplies on the margin रिशादसः सत्पतीरदब्धान्), रिशादसः सत्पतीरदब्धान् । मृग्यं प्रत्युदाहरणं G³.
- 156 11 चरसि रोचनेन । मर्ह्याश्चरस्योजसा G¹ ; चरसि रोचनेन G² G³ G⁴ P.
- 156 17 अस्माञ् G¹ G³, Paris 215; अस्मां G⁴, अस्मांश् G².
- 157 19 नृशंसं G¹, नृशस्त्रं G³ P, नृशस्तं G⁴, omitted in G².
- 158 21 संहितायामेतद्विधानमिति G¹ G³, संहितायामेवैतद्विधानमिति G⁴, संहितोन्तरविधान- Ber. 714, संहितायामेतद्विधान- G².
- 171 20 नि समना भूमिः G¹ G² P⁴ P; instead of it G³ adds :—मृग्यं प्रत्युदाहरणम्.
- 173 19 नान्यत्रेति G¹ G² G³ G⁴.
- 177 15 शाङ्खायनब्राह्मणमेतत् G² G³ G⁴, शाङ्खायनशाखाया ब्राह्मणे (ब्राह्मणे on margin) एतत् G¹.
- 177 16 अत्र लक्षणं G², उदाहरणं श्रुतं G¹ G³ G⁴.
- 177 18 एतदपि G², एवमेतदपि G¹ G³ G⁴.
- 178 11—12 G¹ G² G³ G⁴ all have the same reading as adopted by myself.
- 179 3 सुसावित्रमासाधिषत् G¹ G², सुसावित्रमासाविषत् G³ G⁴.
- 186 12 तथा सकारशकार- G¹ G³ G⁴, तथा शकारसकार- G² G⁵ G⁶.

- 186 14 तथा शकारसकार- $G^1 G^2$, तथा सकारशकार- $G^3 G^4$.
- 188 14 उभयविशेषणानि G^1 , उभयविशेषणविशिष्टानि G^2 , उभयविशेषणविशेषणानि $G^3 G^4$.
- 190 21 पूर्वे corrected to पूर्वौ G^1 , पूर्वौ $G^3 G^4 G^5 G^6$, पूर्वे G^2 .
- 191 9 पूर्व इति $G^1 G^2 G^3 G^4$.
- 194 6 After जिद्रि: $G^1 G^2 G^3 G^4$ add गोरिति किम् ,
- 195 1 नति: (for नतिं) $G^1 G^3$, नतिं G^2 , नति G^4 .
- 197 3—5 स्वरोपहितात् to शतवल्श: omitted in $G^1 G^2 G^3 G^4$, Paris 215, and Berlin 394.
- 197 12 स्म $G^2 G^4$ and Ber. 394 ; त्रि: स्म G^3 (त्रि: on margin) and Paris 215; त्रिस्म G^1 (त्रि on margin).
- 197 12 दशानाम् $G^1 G^2 G^4$, ईदशानाम् G^3 .
- 197 14 इत्यनेन $G^2 G^3$, इत्यत्र लघुना G^4 , इत्यनेन corrected to इत्यत्र लघुना G^1 .
- 197 14 सिद्धे स्पर्शोदय इति $G^1 G^2$, सिद्धे अघोषस्पर्शोदय इति G^3 (अघोष on the margin) G^4 .
- 197 14—15 त्रिस्म G^1 , त्रि: स्म G^3 , त्रिस्म $G^2 G^4$.
- 197 16 यद् omitted $G^1 G^2 G^3 G^4$.
- 198 3 विभाषा $G^1 G^2 G^4$, विभाषया G^3 .
- 198 13 अप्राप्तप्राप्त्यर्थम् $G^1 G^2 G^3$, omitted in G^4 .

- 198 17 ऊष्मा संयुक्त इति किम् । सोमः । omitted in $G^1 G^2 G^4$; given in G^3 .
- 205 4—5 अनेकाक्षराधिकारनिवृत्त्यै $G^1 G^3$, अनेकाक्षरात् G^4 , अनेकाक्षरा- G^2 .
- 205 13 चक्षन्धुः G^3 , चक्षन्धुः (on margin) G^1 , omitted in $G^2 G^4$.
- 206 4 समन्यायं G^1 , समन्याय इति G^2 , समन्यायंति G^3 , समन्यायंति इति G^4 .
- 207 5 अग्नस्वतीः $G^1 G^2 G^3 G^4$, Paris 215, and Ber. 394.
- 207 11 अनुनासिकस्थानाः $G^1 G^3 H^2$, Paris 215 and Ber. 394 ; अनुनासिकास्थानाः $G^2 G^4$.
- 207 13 अनन्यास् Ber. 394, $G^2 G^6$, अनन्यस् $G^1 G^3 G^4 G^5$ (G^4 and G^5 correct अनन्यास् to अनन्यस्).
- 207 13 प्रत्ययार्थः $G^1 G^3$, Paris 215 ; प्रत्ययार्थे $G^2 G^4 G^5 G^6 H^1$, Ber. 394.
- 207 14 अनन्यस्तु प्रकृतेः प्रत्ययार्थे वेदितव्यः $G^1 G^3$, Paris 215 ; अनन्यास्तु (सलु added on margin in Ber. 394) प्रकृतेः प्रत्ययार्थे यमा (यमा omitted in G^4 , यमाः added on margin in Ber. 394) वेदितव्याः प्रकृत्यर्थे । (G^4 reads प्रकृत्यर्थे वेदितव्याः । प्रकृत्यर्थे for प्रकृत्यर्थे) $G^2 G^4$ and Ber. 394.
- 208 21 अनिर्देश्यम् $G^1 G^2 G^3$, Paris 215 ; अनिर्दिश्य G^4 , Ber. 394.

- 209 1 पश्यति (for नश्यति) G^1 , corrected to नश्यति G^3 .
- 209 2 तस्मादुच्चार्यते तस्य $G^1 G^4$; तस्मादुच्चार्यते यस्य $G^2 G^3$, Ber. 394, Paris 215, P.
- 209 3 एकांतसलोपं तु $G^2 G^4$, Paris 215, Ber. 394 ; एकाक्षरसलोपं तु corrected to एकांतलोपं कवयो on the margin G^1 ; एकांतसलोपं तु corrected to एकांतलोपं कवयो G^3 ; एकान्तलोपं तु P.
- 209 3 यो वर्णः संधिध्रुवाणि च G^2 , Paris 215, Ber. 394 (-धिर् for -धि-) ; वर्णसंधिध्रुवाणि च P ; वर्णःसंधिध्रुव G^4 ; यो वर्णः संधिध्रुवाणि च corrected to वर्णयंति ध्रुवाणि च G^3 ; यो वर्णः संधिस्तु वापि च corrected to वर्णयंति ध्रुवाणि च G^1 .
- 209 4 नासिकास्थानं च (च deleted in G^1) $G^1 G^2 G^3 G^4$, Paris 215, Ber. 394, P.
- 209 4 रक्तस्य यथारूपेण निर्दिशेत् $G^1 G^3 G^4$, Paris 215, Ber. 394 (रक्तस्याद् for रक्तस्य), P G^2 (both P G^2 have रक्तस्याद् for रक्तस्य).
- 210 9 परक्रमस्वररेफोपधेन $G^1 G^2 P G^5 G^6$; परक्रमे स्वररेफोपधे न $G^3 G^4$, Paris 215, Ber. 394, P¹.
- 210 14—15 परावक्^८ आरभ्यत् $G^1 G^3 G^4$, परावर्तं (sic) G^2 .
- 210 18 विधाने $G^2 G^3 G^4$, corrected to ध्रुवविधाने G^1
- 210 19 -सहितस्य विधानस्य $G^1 G^2 G^3 G^4$.
- 211 2 परक्रम- $G^1 G^2 G^4$, परक्रमे G^3 .

- 212 1—2 या ऊष्मपरा सा तु ह्रस्वा (for योष्म-to ह्रस्वा) $G^2 G^4$.
After तु G^3 supplies on the margin
द्राघीयसी तस्या अपेक्षया इतरा या ऊष्मपरा सा ह्रस्वा G^1 .
- 212 5 नानापदे च $G^1 G^3$, नानापदं $G^2 G^4$.
- 212 11 अक्रान्तो- $G^1 G^3 G^5 G^6$, आक्रान्तो- $G^2 G^4$.
- 212 12 अक्रान्त $G^1 G^2 G^3 G^4$.
- 212 15 अक्रान्त $G^1 G^3$, आक्रान्त $G^2 G^4$.
- 212 17 -सरूपतां $G^1 G^3 G^5$ (स्व- corrected to स-
in G^5) P^1 ; -स्वरूपतां $G^2 G^4 G^6 P$.
- 213 1 -सरूपतां $P^1 G^3$, -रूपां G^1 , -स्वरूपतां $G^2 G^4 P$.
- 213 14 कशातौ G^1 ; कसातौ $G^4 P^1$; ख्यातौ $G^2 G^3 G^5$
 $G^6 P$, Ber. 394, Paris 215.
- 213 15 कशातेर् G^1 (कसातौ P^1); ख्यातेर् $G^2 G^3 G^4$.
- 213 15 ककारशकार- G^1 , ककारसकार- $G^2 G^4 P^1$, ककार-
यकार- G^3 .
- 216 12—13 उत्सर्गान् बाधित्वा तदुत्तरेऽपवादा भवन्ति $G^1 G^2$
(G^2 तदुत्तरेषु), उत्सर्गाद् बाधितत्वात्तदुत्तरेऽपवादा
भवन्ति G^3 , Paris 215, उत्सर्गान् बाधित्वात्तदुत्तरे-
व्यपवादा भवन्ति G^4 .
- 15 प्रतिपदविहितम् $G^1 G^3 P$, प्रतिपदविधानम् G^2
 G^4 .
- बाधित्वा अपवादत्वात् G^1 (अपवादत्वा on mar-
gin), संधित्वा G^2 , बाधित्वा अपवादां G^4 ,
बाधित्वा G^3 .

- 216 17 अपवादाद् corrected to अपवादत्वात् G¹,
अपवादत्वात् (G² G³, अपवादाद् G⁴).
- 221 16 The passage यत्तु भाव्य- etc., given in
B², is wanting in G¹ G² G³ G⁴.
- 230 15 सिद्धे G¹. सिद्धं G² G³ G⁴.
- 231 4 अथय G¹ G² G³ G⁴ G⁵ G⁶.
- „ 9 -क्खली- G¹ G³ G⁴ G⁵ G⁶, -खली- G².
- 232 1 प्लुतैः सह (सह on margin) G¹, प्लुतैः G²
G³ G⁴.
- 234 11 अस्माकमिन्मरुतो यच्च दुष्टं दिधृता यच्च G¹ G³ G⁴
G² (G² has दिघृत for दिधृता यच्च).
- 235 1—2 उपागयेति संहितायां न दृश्यते । वृत्ताविदमुदाहरणं दृष्टम् ।
उपागत्या सोम्या सोम्यास (सोम्या सोम्या G¹) इति ।
तस्माद्विहितम् (तस्मात् लिखितम् omitted in
G¹) G¹ G³ G⁴, Paris 215. This
passage along with a large part of
the Comm. is omitted in G².
- 236 9 वद । अङ्गा वदा तना गिरा G³ (on the margin,
however, instead of अङ्गा to गिरा G³
writes मृग्यं प्रत्युदाहरणम्) ; वद G⁴ ;
omitted in G¹ ; G² omits a large
portion of the Comm. here.
- 238 3—4 धारयाधै यदध ते (sic) G¹, धारयाध यदध ते G³
G⁴ G⁵ G⁶, धारयाध बाधते G².
- „ 12 अथ यत् । अथ ते विश्वं G¹, अथ यत् । अथ ते विश्वं
G³ G⁴ G, अथ बाधते विश्वं G².

- 239 6—7 अथ यत् । अथ यद्राजाना । अथ ते विश्वं G^3 , अथ यत् ।
अथ यदग्निः श्वशुरेषु । अथ ते विश्वं G^4 , अथ बाधते
विश्वं G^2 , omitted in G^1 . अथ यत् । अथ
यद्राजाना supplied on the margin in the
same hand in P. अथ यत् । अथ यदिमे पवमान
रोदसी $P^1 P^2$.
- 240 9—10 अथ यत् । अथ यदेवां नियुतः । $G^1 G^2 G^3 G^4$.
अथ येत् । अथ यदिमे पवमान रोदसी $P^1 P^2$.
- 247 12 पर इति $G^1 G^3 G^4 P^1 P^2$, परे । इति $G^2 P$.
- 249 6 मृग्यम् omitted in $G^2 G^4$, supplied on
the margin in $G^1 G^3$.
- 259 18 स च $G^1 G^2 G^4 G^5 G^6$, स व G^3 .
- „ 19 नः स च $G^1 G^2 G^4$, नः स व G^3 .
- 260 4 नः स च $G^1 G^2 G^4$, नः स व G^3 .
- „ 5 स च इति कस्मात् G^1 , स इति कस्मात् $G^2 G^4$,
स व इति कस्मात् G^3 .
- 270 1 व्यूहवर्णाद् G^2 , corrected to वर्णव्यूहाद् G^1 ,
वर्णव्यूहः व्यूहवर्णे च G^3 , स्पष्टवर्णे च G^4 ,
वर्णव्यूहाद् P.
- „ 6 $G^3 G^5$ have मर्तस्य (for वातस्य) on the
margin as another reading.
- „ 14 द्वादशाक्षरं $G^1 G^2 G^3$, Paris 215, Ber.
394 ; द्वादशाक्षर- G^4 .
- „ 15 कस्मात् $G^1 G^4$, Ber. 394 ; omitted in G^2
 G^3 , Paris 215.

- 270 15—16 सर्वा (सर्वत्रा- P)नुक्रमण्यामनुष्ठुभस्ताः (स्त्वा: $G^2 G^4$, Ber. 394) स्वराज इत्युक्तत्वात् । व्यूहेन सता (सतो G^2 , Ber. 394) विराजो बृहत्तः $G^1 G^1 G^3 G^4$ P, Paris 215, Ber. 394 (for सर्वांनुक्र- to अनुहः).
- 271 1 ग्रहणमनर्थकं $G^1 G^3$; ग्रहणं नानर्थकं $G^2 G^4$, Ber. 394.
- 273 9—10 इत्येतेषां च षष्ठमष्टमं दशमं अष्टाक्षरे एकादशिद्वादशिनोर्न प्लवन्ते $G^3 G^4 G^1$ (G^1 also gives on the margin as a correction or a variant for it :—इत्येतानि चैकादशिद्वादशिनो-रष्टाक्षरे च न प्लवन्ते), omitted in G^2 .
- 277 21—22 पादांत इति कस्मात् । शूने भूम कदाचन G^3 , omitted in G^2 , पादांताविति किं । शूने भूम कदाचन supplied on the margin in G^1 .
- 279 3 पूर्वपदांताः सर्वत्र प्लवन्ते वसुमघ supplied on the margin (and to be read before इत्येतयोः) in G^1 .
- 280 1 कस्मात् । यदयं $G^1 G^2 G^3$.
- 280 11 इत्यंतःपादस्थस्यैव(—स्यैव G^1) स्यात् $G^1 G^3$, इत्येत-त्पादांतस्थस्यैव स्यात् G^2 .
- 282 2 सहति (: deleted in G^1) $G^1 G^2$, सहति: G^3 .
- 289 16 -निपातेन $G^1 G^3 G^4$, -निपतनेन G^2 .
- 290 11 मघस्य G^2 , मघ $G^1 G^3 G^4$.

[Note—The portion from IX. 24 to XIII. 7 is wanting in G^4 .]

- 294 13 बावृधेति पाठात् $G^1 G^3$, पठितत्वात् द्रावयद्दृहवावृधेति पाठात् G^2 .
- 294 15 दकारांत- (ध्व- corrected to द- in $G^1 G^3$) $G^1 G^2 G^3$, Ber. 394, Paris 215, ध्वकारांत- P.
- 295 20 इत्येते (for इत्येते च) P $G^2 G^3$, इत्येतानि G^1 .
- 311 5 प्रैषिकम् omitted G^2 . G^1 gives प्रैषिकम् on the margin with reference to the quotation वृषायस्वायूया बाहुभ्याम्.
- 311 6 G^3 reads प्रैषिकम् after बाहुभ्याम्.
- 312 2 मन्दसानः G^2 , मन्दसानः । साकं सूर्यमुषसं गातुमग्निम् । $G^1 G^3$.
- 313 16 आ इ (for आ ऊँ इति) $G^1 G^3$ P, आ ऊँ इति G^2 .
- 314 2 एकाक्षरं पदमन्यत्तास्ति added (like B²) in $G^1 G^3$, omitted in G^2 .
- 315 5 स्वसारं । अकृत । $G^1 G^2 G^3$, स्वसारमस्कृत । P.
- 315 6 -स्यन्ति । स्वसारम् । G^2 , -स्यन्ति $G^1 G^3$ P.
- 315 7 वीरास एतन । G^1 , वीरासः । इतन । $G^2 G^3$.
- 316 8 केषुचित् $G^1 G^2$; केषु केषुचित् G^3 , Paris 215; चित् P.
- 320 7 कस्मादिति G^2 , यदीष्टं (on margin) कस्मादिति G^3 , यदीष्टं (marginal) कस्मादेवं (-दिति corrected to -देवं) G^1 .
- 320 12 इतिपूर्वेषु संधानं p $G^1 G^2 G^3 G^5 G^6$, Paris 215, Ber. 394.

- 320 14 इतिपूर्वः G^2 ; ये (marginal) इतिपूर्वाः G^1
(G^1 also writes an the margin :—
इतिःपूर्वो येषां ते इतिपूर्वाः as an explanation);
इतिः पूर्वो येभ्यस्ते इतिपूर्वाः Paris 215, G^8
(इतिः पूर्वो येभ्यस्ते marginal in G^3);
य इतिपूर्वाः P.
- 321 10 क्रमे । $G^1 G^8$, क्रमे पदेन च G^2 .
- 322 3 नकारस्य (-रे G^1) यदूष्मवद्भूतं $G^1 G^2 G^8$.
- 322 3—4 प्रगृह्यस्य यः प्रश्लेषः G^1 , प्रश्लेषश्च । प्रगृह्यस्य यः
प्रश्लेषः । $G^2 G^8$.
- 326 2 सनी गात्र इति तु वृत्तौ is added (like B^2) in
 $G^1 G^8$, not added in G^2 .
- 326 15 पूर्वो $G^1 G^2 G^8$, Paris 215, $G^5 G^6$.
- 326 18 पूर्वः $G^1 G^2 G^8$.
- 328 1 सत्यम् omitted in $G^1 G^2 G^8$ (but
यद्यपि तुल्यानि तथापि supplied on the mar-
gin in $G^1 G^8$).
- 328 2 -येऽननु- G^2 , corrected to -बु न in $G^1 G^8$
(G^1 also gives -येऽननु-).
- 329 11 किं कारणम् $G^1 G^8$, किं कारणं यतः G^2 .
- 329 11—12 न ज्ञायते to एकारः in G^8 , and निमित्तसंशयात् ।
न ज्ञायते to एकारः = वृत्तौ in G^1 is supplied
on the margin ; omitted in G^2 .
- 330 2—3 किं कारणगतनिमित्तेन $G^1 G^8 G^8$.
- 330 7 अत्र—संशयितः omitted in G^2 , given in
 $G^1 G^8$.

- 331 13 पदं corrected to पद-G¹, पद-G³ P, पदं G².
- 332 3 शकारः G¹ G³, Paris 215, Ber. 394 (marginal); omitted in G² H².
- 332 6 शुनश्चिच्छेपन्निदितं (like B³ etc.) is given in G¹ G² G³.
- 332 9 -पूव्ये^c संहिते G¹ G² G³.
- 332 15 तदा G¹ G² G³, ततः P.
- 334 3—4 The reading of this Comm. in G¹ (on the margin G¹ corrects निमित्तिनाम् to नैमित्तिकानाम्) G³ is exactly as adopted by myself. G² is rather corrupt here.
- 334 7 G¹ corrects निमित्तिनां to नैमित्तिकानां on the margin.
- 335 10 -निमित्ति- G², -निमित्तिक- G³, -नैमित्तिक- G¹.
- 337 } 22—23 } क्रमेषु to पादलक्षणवशात् omitted in G¹ G²
338 } 1—2 } G³.
- 338 5—6 सोष्मवान् G¹ G³ G⁵ G⁶, सौष्मवान् G²,
चोष्मवान् P P¹ P² H².
- 338 6 -योगं G¹ G³ G⁵ G⁶ P P¹ P², -योयं G².
- 338 11—12 अत्र सोष्मा घ(घ G³, Paris 215)कारादिश्चतुर्थः
सन् (G¹ has also स्व above the line)
वर्गवृतीयं गकारम् (दकारादिम् G³, Paris 215)
आपद्यते । G¹ G³, Paris 215 ;
तेषु (हि added in Ber. 394) सोष्मा धकारश्चतुर्थः
सन् वर्गवृतीयं दकारमापद्यते G², Ber. 394 ;
तेषु च सोष्मा घकारादिश्चतुर्थः स्ववर्गवृतीयं गकारादिम्
(घकारादिम् P H²) आपद्यते । P P¹ H².

- 338 16—17 स्विस्ति सु । स्त इति स्तः । $G^1 G^3$, Paris 215 ;
स्विस्ति सु । G^2 , Ber. 394.
- 340 14—15 कारणं (for तु वचनं) $G^1 G^2$, तु वचनं कारणं G^2 .
- 343 11 चा- $G^3 G^6$, वा- $G^1 G^2 G^5$.
- 344 1 वा अन्य- G^2 , वान्य- G^1 , चान्य- G^3 .
- 344 7 वान्य- $G^1 G^2$, चान्य- G^3 .
- 345 1 वान्य- $G^1 G^2 G^3$.
- 349 5—7 महाप्रदेशमिति । महानयं प्रदेशः यत्प्रतिकंठमस्य ग्रहणं ।
सर्वाणि हि शास्त्राणि प्रतिकंठं पठ्यन्ते (उपदिश्यन्ते G^2) ।
सर्वशास्त्रार्थं प्रतिकंठस्य विधिरुक्तः (corrected to
प्रतिकंठमुक्तमिति प्रतिकंठस्य विधिरुक्तः in G^1 , प्रतिकंठं
कस्य विधिरुक्त् in G^2) $G^1 G^2 G^3$.
- 350 6 पूर्वकारितं विकारं न स्वरित(स्व G^3)कारितं । यथा
न इन्दो अन्यदिति $G^1 G^3$. The whole
Comm. of this (44) Sūtra is omitted
in G^2 .
- 350 8—9 आद्यगतस्य $G^1 G^3 H^2$.
- 350 11 वाचरेत् $G^1 G^2 G^3$, चाचरेत् $G^5 G^6 P$.
- 350 14 आचरेत् G^2 , वाचरेत् $G^1 G^3$, चाचरेत् P.
- 350 16 क्रियते corrected to ब्रूयात् in G^1 and to
kramate in Paris 215 on the margin;
क्रियते $G^2 G^3$, Ber. 394.
- 351 1—2 संघौ तत् (स G^2) कारणमन्वेति । परिग्रहस्य पूर्वं
वचने यस्मिंस्ते नकारलोपादयो विहिताः (for संघिषु
to पूर्ववचने) $G^1 G^2 G^3$.
- 352 9 विकारावित्यर्थः G^3 , कार्यावित्यर्थः $G^1 G^2$.

- 353 15 तथो- $G^2 G^3$, अथो- (also तथो- above the line) G^1 .
- 353 16 तथा- $G^2 G^3$, अथा- (also तथा- above the line) G^1 .
- 356 6 तूदात्तस्वरितपरं $G^1 G^3$, तूदात्तपरं G^2 .
- 356 7 वक्ता $G^1 P$; -क्ता G^3 , Paris 215 (*vak* supplied before -क्ता); वक्ताः G^2 , Ber. 394; तत्कारः P .
- 359 3 तदानुरूपं $G^1 G^2 G^3$, Paris 215, Ber. 394.
- 359 6 तदानुरूपं $G^1 G^3$ (a long passage is here omitted in G^2).
- 359 7—8 चोभये त्वत्र युज्यते । (for चोभयं to युज्यते) G^2 , यत्तत्र जायते (corrected on the margin to उभयस्त्वं न युज्यते ।) G^3 , चोभयं त्वत्र युज्यते । (marginal correction च यत्तत्र जायते) G^1 , यत्तत्र जायते । Paris 215, चोभयं त्वत्र युज्यते P , चोभये त्वत्र युज्यते । Ber. 394, च यस्त्वत्र जायते P^1 .
- 360 12 अतोधि G^1 (corrected from अतोपि) P^1 , अतोपि $G^2 G^3 P$.
- 361 7 पार्षदीयं $G^1 G^3$, पार्षदा G^2 .
- 361 9—10 स्मृतिः शास्त्रदर्शनादि $G^1 G^3$ स्मृतिः शास्त्रदर्शन G^2 .
- 361 12—13 किमुक्तं to इत्यर्थः omitted in $G^1 G^2 G^3$.
- 361 14 विक्रमः $G^1 G^2 G^3$.
- 361 19 -सिद्धयाश्रय- $G^2 G^1$ (G^1 also -द्वा- on margin) $G^5 G^6$, -सिद्धाश्रय- G^3 .

- 363 5—6 किं च to तृतीया omitted in $G^1 G^2 G^3$.
- 363 6 पुराप्रसिद्धः G^1 (G^1 corrects द्व to द्वि on margin) $G^2 G^3$.
- 363 7 पदसंहिता- G^2 , पदसंहितात् $G^1 G^3$.
- 363 17 अन्यतमस्मिन् $G^1 G^3$, अन्यतमस्मिन् G^2 .
- 363 } 17 } यथा ऋषिदैवतकुंदोयज्ञस्वाध्यायकर्मसु $G^1 G^2 G^3$
 364 } 1 }
- 364 4—5 यदि विषयगतो (-विधौ for -गतो G^3) नान्यज्जनयति ग्रहणं कृत्स्नं । (ग्रहणम् । कृत्स्नं G^2)
 खलु समभिकालंतं (ससभिकालं G^3 , सभिकालं G^1)
 पर्षदि न वेदेदिति (न वेदिति G^2) । $G^1 G^2 G^3$.
- 364 8 -संहितात् $G^1 G^3$, -संहिता- G^2 .
- 365 4 सांख्ययोगशास्त्राणाम् G^2 , संयोगशास्त्राणि $G^1 G^3$.
- 366 6 श्रुतौ चायं दृष्टः $G^1 G^3$, श्रुतेश्चायं दृष्ट- G^2 .
- 366 9 सिद्धोऽयं $G^1 G^3$, सिद्धो G^2 .
 विशेषैर् $G^1 G^3$, विषयैर् G^2 .
- 366 10 संधिं नयति (for संधिं नयति च) $G^1 G^2$ (संनियति G^2) G^3 and Paris 215.
- 366 16 -सिद्धयर्थं (-सिद्धयर्थं । G^3) भगवता पांचालेन (पांचालेन G^3) $G^1 G^2 G^3$.
- 367 1 व्रतार्थे (for प्रगाथे) G^2 .
- 367 2 चास्य (for याश्च) G^3 and Paris 215,
 याश्च G^1 .
- 367 12 संशयः तमस् $G^1 G^3$, and Paris 215,
 सशयस्तमः G^2 .

- 373 15 $G^1 G^2 G^3$ and Ber. 394 omit उदाहरणं भवति here but read it in the beginning of the next Sūtra's commentary.
- 374 6 स धातुः $G^1 G^3 G^5 G^6$, सधातु G^2 and Ber. 394.
- 374 7—8 येन शब्देन भावं अभिदधाति वक्ता । भावं क्रियामित्यर्थः । स एव च धातुरित्युच्यते । (for तद् to अर्थः) $G^1 G^3$, Paris 215 ; येन शब्देन साधातुना अभिदधाति वक्ता । भावं क्रियामित्यर्थः । G^2 .
- 376 11—12 इतरे कतरे । नामाख्यातोपसर्गभ्योऽन्ये निपाता वेदितव्याः । अस्माञ्च तांश्च । $G^1 G^2 G^3$, Ber. 394. But Ber. 394 also adds on the margin :—उत वा घा स्यात्तात् । एवैवापाक् । नूनं सा ते । शरवद्धि वः सुदानवः । कुविच्छकत् । अथा ते श्रतमानां अघा नो विश्वसौभग । अथो अरिष्टतातये । विष्णोर्नु कं । अन्यश्चेन्नाभिगच्छति । नू चित्सहोजाः । किंस्विद्भूमित्येवमादयः ।
- 377 9 Ber. 394 adds तत्र श्लोकौ on the margin, which is intended to be read before क्रियावाचकम् etc.
- 377 15 ऋज्वर्थावेतौ omitted in $G^1 G^2 G^3$, Ber. 394, Paris 215.
- 377 17 सीमापटलम् द्वादशम् G^2 , द्वादशं पटलं G^1 , द्वादशमपटलं G^3 .
- 379 5 श्वासनादौ उभयम् G^1 , श्वासादौ उभयम् G^3 , श्वसनादौभय G^2 .
- 379 12—13 श्वासं नादमापद्यते $G^1 G^3$. श्वासनादमापद्यते G^2 .
- 380 6 कतराणाम् $G^1 G^2 G^3$.

- 380 14 ध्वासनादोभयानां $G^1 G^2 G^3$.
- 383 9 अनुस्वारं नासिक्यं $G^1 G^3$, अनुस्वारं G^4 . G^2 omits a long passage here.
- 386 2 अविक्रमान् $G^1 G^2 G^3 G^4$.
- 389 2 मृग्यं उदाहरणं $G^1 G^2 G^3 G^4$, Ber. 394, H².
- 389 10—11 असंदिग्धान् स्वरानिति । उक्तः (-क्त $G^1 G^4$) श्लोकार्थः स्वरपटले । अत्र तथैव व्याख्यातव्यः (व्यं G^3 . तः । व्यः G^4) $G^1 G^2 G^3 G^4$, Ber. 394, P.
- 391 12—13 दीर्घपूर्वं to अधिकं च G^4 , omitted G^2 . अनुस्वारं दीर्घपूर्वं to आहुः (as in B²) $G^1 G^3$. After आहुः । $G^1 G^3$ also add :— यावता कालेनोपधा (-ध- G^3) याऽनुपधाया वा (अनुपधाया is painted yellow in G^1) वृद्धिर्भवति तावानिहेति न विज्ञायते । तस्माच्छाखांतरे आगमः कर्तव्यः ।.
- 392 1 ऋकारे च $G^2 G^4$, ऋकारस्य $G^1 G^3 G^5 G^6$.
- 392 1 चार्धे $G^2 G^4 G^6$, वार्धे $G^1 G^3 G^5$.
- 392 13 पकारस्य to -धत्वात् omitted in $G^2 G^4$ P, पकारस्य च भवति । $G^1 G^3$.
- 393 15 संधितव्यानि $G^1 G^3 G^4$, संधिभव्यानि G^2 .
- 394 1—2 कंठतालव्ययोः कंठोष्ठयोश्च $G^1 G^2$. कंठतालव्ययोः कंठोष्ठयोश्च $G^3 G^4$, Paris 215, Ber. 394, H².
- 394 6 सत्सु । अकार G^2 , सत्सु कारः G^4 , सर्वेषु अकारः $G^1 G^3$.

- 394 8—9 अ इ ए। अ उ ओ। आ ई (इ G^3) ऐ। आ ऊ
औ $G^1 G^2 G^3 P$; अ इ ए। अ उ ओ। अ इ ऐ।
अ ऊ औ। G^4 .
- 395 6 एते $G^1 G^2 G^3$, एतौ G^4 .
- 395 7—8 तद्वद्व्यतिषंगो वेदितव्यः G^4 , तद्वद्व्यतिषक्ते वेदितव्ये G^1
 G^3 , तद्वद्व्यतिषंगे वेदितव्ये G^2 .
- 395 9 तावती न्यूना $G^1 G^3$, वता न्यूना G^4 , न्युना G^3 .
- 395 15 वाचः त्रीणि G^4 , त्रीणि $G^1 G^2 G^3$.
- 396 3 प्रातःसवने शंसेत् $G^1 G^3$, प्रातरेवा उस्वसेत् G^2 ,
प्रातरेच उक्थासन् G^4 , प्रातरेव उङ्क्वसेत् P , प्रातःसवनं
शंसेत् P^1 .
- 396 11 -निषादाः (-द corrected to -दा G^1) स्वरा इति
 $G^1 G^3$, -निषादस्वरा इति $G^2 G^4$.
- 396 12—13 -मन्द्रातिस्वार्याः स्वरेष्विति G^1 , -मंद्रा इति स्वरेष्विति
 G^3 , -मंद्रा इति स्वर्या इति G^4 , -मंद्रा इति स्वरेति
 G^2 .
- 398 1 द्विमात्रं G^1 (-त्रा corrected to -त्रं), द्विमात्रं
 $G^3 G^4$, द्वे मात्रे P . G^2 omits this whole
stanza.
- 398 2 शिखी to -परिग्रहः G^4 , त्रिमात्रं तु शिखी ब्रूते नकु-
लस्त्वर्धमात्रिकां $G^1 G^3$, Ber. 394, P (-मात्रकं).
- 399 19—20 विस्तारः and अन्यथाकरणं संकोचनं वा omitted
in $G^1 G^2 G^3 G^4$.
- 399 21 व्यासोचिवेकः $G^1 G^2 G^3 G^4$.
- 400 5 विलायितेन G^1 , विलायितेन G^3 , विलंबित- $G^2 P$,
विलंबितेन G^4 .

- 400 20 यथा मात्रां यथामात्रं $G^1 G^3$, आयामात्रा यथामात्रं G^2 , यथामात्रं यथामात्रं G^4 .
- 401 1 रक्तेषु $G^1 G^2 G^4$, रक्तेषु च G^3 (G^1 deletes च).
- 402 2 असद्व्यञ्जनम् $G^1 G^3$, असद्व्यञ्जनमिति $G^2 G^4$.
- 402 6 षकारादिकारोकारौ G^3 , सकारात् इकारउकारौ G^4 , षकारात्पर इकारउकारौ G^1 , यकारादिकारः G^2 .
- 403 2 पदादिस्थानां । अनादोऽशब्दः । $G^1 G^3$, पदादिस्थानात् । अनादो अशब्दः । G^4 , आदिस्थानात् । अनादरशब्दः । G^2 .
- 404 7 ह्रस्वकोऽर्थः $G^1 G^2 G^3 G^4$.
- 404 12 अन्ताभ्याम् $G^1 G^3$, अन्ताग्राभ्याम् G^4 , अन्तराभ्याम् G^2 .
- 405 16 कंठ्य- $G^1 G^2 G^3 G^4 H^2$, कंठ- $P^1 P^2$.
- 405 } 16 } उभयस्वर (स्वरादि corrected to स्वर- G^1)
406 } 1—2 } सस्थानो (-न H^2) विसर्जनीय $G^1 G^3 H^2$, उभय-
स्वरादिसंस्थानौ हकारस्यैकेषां पूर्वस्थानो विसर्जनीयः
 G^2 , उभयस्वरादिसंस्थानौ हकारश्च वा (?) पूर्वस्थानो
विसर्जनीयौ G^4 .
- 406 4 -प्रवृत्तिर् G^4 , -प्रवृत्तिर्हि G^2 , -विप्रतिपत्तिर् (marginal correction for -प्रवृत्तिर् G^1) $G^1 G^3$.
- 406 10 देवाः । सोमाः । $G^1 G^3$, omitted in $G^2 G^4$.
- 407 18 बाहुर्ममम् $G^2 G^3 G^4$, वा आहुः G^1 .
- 407 20 अविक्रमान् $P^1 G^1 G^2 G^4 G^5 G^6$, Ber. 394 ; अविक्रमा (-माद् corrected to -मा) G^3 , Paris 215 ; अविक्रमात् $H^2 P$.

- 408 14, 17 परिपातयन्ति $G^1 G^2 G^3 G^4$, G^6 (text MS.), Paris 215, Ber. 394, H^2 ; G^5 (text MS.) corrects -त- to -द- on the margin.
- 409 11 अस्मिन् वक्त्रा रथ्ये यथाजौ $G^1 G^2 G^3$, omitted in G^4 .
- 412 17 पतरेव to -यिक् omitted in $G^1 G^3$; given in G^4 ; not clear in G^2 .
- 413 13 अख्यद् (for अत्के) G^2 , Ber. 394, Paris 215, P; अख्यद् (on the margin also अत्के) $G^1 G^3$; अत्के $G^4 G^5$ (on the margin अख्यद् G^5); अद् G^6 ; अर्के $P^1 P^2$.
- 413 18 अख्यत् (on the margin also अत्के) $G^1 G^3$; अख्यत् G^2 , Paris 215, Ber. 395; अत्के $G^4 P$, अर्के $P^1 P^2$.
- 414 1 अख्यद्देवो रोचमाना महोभिः (on the margin also आ जामिरत्के अव्यत in $G^1 G^3$) $G^1 G^2 G^3$, अजामिरत्के अव्यत G^4 , आजामि P, omitted $P^1 P^2$.
- 414 6 पदैकदेशो $G^1 G^2 G^3$, पादैकदेशो G^4 .
- 416 17 अश्वः to ह्रस्वः omitted in $G^1 G^2 G^3 G^4$.
- 418 2 सञ्ज्ञानं यत्परायणम् $G^1 G^2 G^3$ (सञ्ज्ञा- $G^2 G^3$) G^4 (सञ्ज्ञा- G^4).
- 418 6 परिवर्त्तयितव्यः (पठितव्यः marginal) G^1 , परिहर्त्तव्यः $G^2 G^3$, परिवर्त्तितव्यः G^4 .
- 418 7 स्वरोपधं $G^1 G^3 P$, स्वरोपधात् $G^2 G^4$.

- 418 10 परक्रमं (परि- corrected to पर- G^1) G^1 P P^1 G^4 G^5 ; परिक्रमं G^2 G^3 G^6 (पर- corrected to परि- G^6), Paris 215, Ber. 394.
- 418 13 परिक्रमं G^1 G^2 G^3 , Ber 394 ; पित्रम (*sic*) G^4 ; परक्रमं P P^1 .
- 419 1 अस्मिन् to एनः G^1 G^4 , अस्मिन्सुते सवने अस्तोक्यम् G^3 , omitted G^2 .
- 420 4 विक्रमणम् । विक्र- G^1 G^3 P P^1 , विक्रमणं क्रम- G^2 , अविक्रमणं अविक्र- G^4 .
- 420 4—5 संयोगस्य to -र्थः is read after व्यवायः क्रियते in G^1 G^3 . G^2 G^4 however read it after -वचनाभावः ।
- 420 9 विक्रमणं G^1 G^3 P, विक्रमणे G^2 , अविक्रमणं G^4 , क्रियमाणं P^1 .
- 420 11 अविक्रमणम् G^1 G^3 G^4 P, अक्रमणम् G^2 , इति क्रमणम् P^1 .
- 422 6—7 को विपर्ययः । पूर्वेण परः क्रियते । परश्च पूर्वः क्रियते G^4 , कस्य विपर्ययो (-य- G^2) वर्णयोः । पूर्वं वर्णः परः क्रियते । G^1 G^2 G^3 .
- 422 18 तदमान्न G^1 G^3 P P^1 , तस्मात् G^2 G^4 .
- 422 18 कथं तर्हि G^1 G^3 , कथं G^2 G^4 .
- 423 8 After भवति । G^1 G^3 P P^1 (not G^3 G^4) add अर्धमात्रा (-त्र- P) विवृत्ते (-त्ति- P^1) रपि ।
- 424 2 संख्यया नेतरेषाम् P G^1 G^3 G^5 G^6 , Ber. 394 ; संख्ययाथेतरेषाम् G^4 P^1 ; संख्ययाधनेतरेषाम् G^2 .

- 424 10 धर्मः $G^1 G^3$, Paris 215 ; वर्णधर्म G^2 ; वर्णधर्मः G^4 , Ber. 394.
- 424 10—11 साधुयुक्तेन साधुधर्मयुक्तेन प्रतिपत्रा $G^1 G^3$, साधु-
युक्तस्साधयते । कृत्स्नेन साधुधर्मो युक्तेन G^2 , साधु-
युक्तः साधयता कृत्स्नेन G^4 .
- 424 12 शास्त्रागम- $G^2 G^4$, शास्त्रानुगम- $G^1 G^3$.
- 424 15 अ to ब्रूयात् omitted and Sūtras 65 and 66 both given as one Sūtra in $G^1 G^3$
 $P^1 P^2$; अ ऋ इ (उ इ G^4) उ एव (य for एव G^2) माद्यान् स्वरान् ब्रूयात् $G^2 G^4$.
- 425 1 इ ई उ ऊ G^2 , ई इ उ उ G^4 , ऋ ऋ इ ई उ ऊ $G^1 G^3$.
- 426 5 सैतेन शास्त्रैर्न (शास्त्रैर्न H^1) $G^1 G^3 P^1 H^1$.
नैतेन शास्त्रेण $G^2 G^4 G^6$,
सैतेन शास्त्रेण $P G^5$,
नतेन शास्त्रेण Ber. 394.
- 428 21 -पूर्वोनुदात्तः $G^1 G^2 G^3 G^4 G^5 G^6$, Paris 215, $P P^2$; -पूर्वानुदात्तः P^1 .
- 429 3 उपांशुस्थानमिति । G^4 ; omitted in $G^1 G^2 G^3$, Paris 215.
- 429 3 उपांशुस्थानं (for उपां-नि) G^4 ; उपांशुस्थाना $G^1 G^2 G^3$, Paris 215.
- 429 3—4 निषादे पंचमे (-मे corrected to -म G^1)
मन्द्रमध्यमतारेषु स्थानानि स्थाने प्रयोज्यः स्यात् G^1
 G^3 , निषादे पंचमध्यमतारेषु स्थानानि स्थाने प्रयोज्यं
स्यात् G^2 . निषादपंचमध्यमतारेषु स्थाने प्रयोज्यं स्यात्
 G^4 .

- 429 6 अर्धपूर्वः अनुदात्तस्य (corrected to अनुदात्तो यस्य स G^1) अर्धपूर्वानुदात्तः। $G^1 G^2 G^3$, अर्धपूर्वः अनुदात्तो यस्य स अर्धपूर्वानुदात्तः। G^4 , अर्धपूर्वानुदात्तः। अर्धपूर्वानुदात्तो यस्य स ङ्र्पूर्वानुदात्तः। P^2 .
- 430 3 भवेत् । तत् । ब्रह्मा G^4 , भावात् तद्ब्रह्म G^2 , भवेद्ब्रह्म $G^1 G^3$.
- 430 13 अक्षैप्रयुक्तं $G^1 G^3$, Paris 215, $G^6 G^5$ (also अक्षि- marginal in G^5); अक्षिप्रयुक्तं $G^2 G^4$, Ber. 394.
- 430 15 अक्षैप्रयुक्तं वा अष्टुक्तं वा उपस्थितं वा $G^1 G^3$, अभिप्रयुक्तं अप्रयुक्तं वा उपस्थितं वा G^4 , अक्षिप्रयुक्तं द्विरुपस्थितं वा G^2 .
- 431 3 उकाराकारयोः $G^1 G^3 P$; अकाराकारयोः (marginal उकाराकारयोः) Ber. 394 ; उकारयोः Paris 215; प्रशब्दाकारयोः G^4 ; अकारे अकाराकारयोः G^2 ; अकार उकाराकारयोः $P^1 P^2$.
- 431 3—4 सिद्धत्वादक्षै (-क्षि- Ber. 394, G^2) प्रयुक्तम् $G^1 G^2 G^3$, Ber. 394, Paris 215. सिद्धत्वात् । अपक्वमक्षिप्रयुक्तम् G^4 .
- 431 4 तस्मात्पाठांतरेण वर्णयंति G^1 ; तस्मात् एवमंतरेण वर्णयंति G^4 ; कस्मात्तस्मात्पाठांतरेण वर्तयंति G^3 , Paris 215; कस्मान्नस्मात्पाठांतरेण वर्णयंति G^2 ; कस्मात्तस्मात्त्वामंतरेण वर्णयंति Ber. 394.
- 431 5 उद्वेति यथा । ननु $G^1 G^2 G^3 G^4$.
- 431 5 सत्यम् omitted in $G^1 G^2 G^3 G^4$, Ber. 394, Paris 215.

- 431 6 उद्वेति G^4 ; omitted in $G^1 G^2 G^3$, Ber. 394, Paris 215.
- 431 7 इत्येवं वा (इत्येव मा G^4) नियमः स्यात् $G^1 G^3 G^4$, Paris 215 ; इत्येवंगताः (इत्येवताः Ber. 394) नियम स्यात् G^3 , Ber. 394.
- 432 3 पठन्ति $G^3 G^4$, न पठन्ति $G^1 G^2$.
- 432 3 -ज्ञापनात्स्वाभि- (-पनात्व- corrected to -पनात्स्वा- G^1) $G^1 G^3$, -ज्ञापनात्स्वाभि- G^4 , -ज्ञापनात्स्वाभि- G^2 .
- 432 7 गुरोः $G^3 P^1$, गुरो $G^4 P$, गुरौ $G^3 G^1$.
- 432 7 तेन निरुक्ते $G^1 G^2 G^3$, तैर्निरुक्ते G^4 .
- 432 8 ओं भो बाढं पूर्णं गृहीतमावर्तयन्न (न on the margin G^1) अभ्यनुज्ञा $G^1 G^3$, ओं भो चार्थं पुनर्गृहीतमावर्तयत् । अभ्यनुज्ञा G^2 , ओं भो ३। इति चार्थं पुनर्गृहीतमवर्तयितुमभ्यनु G^4 .
- 432 14 प्राकृताक्षरमूष्मसंधिं $G^1 G^3$, प्रा (प्र- G^2) कृत-मक्षरं ऊष्मसंधौ $G^2 G^4$.
- 433 5—8 असंयुक्तः (-क्तस्य ऋपरं corrected to -क्तः in G^3 and -क्तपरं to -क्त- in G^1) उ आवतुः । ऋपरं (र G^1) । प्रसङ्गमुभयः । रेफसंधिं (रेफसंधिं omitted G^1) । स्वर्णरे (उ to -रे on margin in $G^1 G^3$) विवृत्तिपरं इत्यत्र निदर्शनानि । परिपञ्चमसंयुक्तं ऋकारपरं रेफसंधिजं । आयंतु नः । स ईं पाहि । (for असंयुक्तम् to पाहि) $G^1 G^3$, Paris 215 ; असंयुक्तस्य ऋपरं विवृत्तिपरं इत्यत्र निदर्शनानि परिपन्नमसंयुक्तमृकारपरं रेफसंधित (तं for त Ber. 394) आयंतु नः स ईं पाहि । G^1 , Ber. 394 ; संयुक्तं । तव वायव्यतस्तपते to पाहि (as adopted in the printed text) G^4 .

- 433 10 एतं न श्लोकं पठन्ति G^1 ; एतं श्लोकं पठन्ति Ber. 394; एवं श्लोकं पठन्ति G^3 , Paris 215; एतं श्लोकं न पठन्ति G^2 G^4 .
- 434 1 -समयेषु G^2 G^4 , -समाप्तिषु G^1 G^3 .
- 434 1 अर्धचोदकैषु omitted in G^1 G^3 , अध्यायान्तेष्वर्धचोदकैषु G^2 G^4 .
- 434 } 16 { मृद्वग्रहणेन (-इणे G^2) प्रश्लिष्टविग्रहेण (प्रश्लि-
- 435 } 1 { द्वावग्रहेण added in Paris 215) यस्मिन्सं-
(सं. G^2) भवति परिग्रहः । (for मृद्व- to -ग्रहः)
Ber. 394, G^1 , Paris 215 ;
मृद्वग्रहणे (-इणेन G^3) प्रविग्रहेण प्रश्लिष्टविग्रहेण ।
यस्मिन्संभवति परिग्रहः । G^1 G^3 ; प्रश्लिष्टः यस्मिन्संभ-
वति स प्रविग्रहः । G^4 .
- 435 1 G^4 omits उद्वेति to -दिषु.
- 435 1—2 ग्रग्रहेषु श्लिष्टं विश्लिष्टं न कुर्यात् । कालाधिक्यं न G^1 G^3 , Paris 215 ;
ग्रग्रहेषु (प्रविग्रहेषु G^4) प्रश्लिष्टं विश्लिष्टं कुर्यात् ।
कालाधिक्येन G^2 G^4 , Ber. 394.
- 436 7—8 तेषामुपसर्गाणां to सेतिकरणं कुर्यात् (कुयुः G^4)
(for तेषाम् to परेति) G^1 G^3 G^4 (G^4
omits चेति to घ) ; omitted (also चेति
च । घेति घ) G^2 .
- 436 9 द्विपदार्धचौ (-चौ G^2 G^4 , Ber. 394) G^1 G^2
 G^4 , Ber. 394, P P^1 P^2 ; द्विपदाश्चर्चयेयुर्
 G^6 ; the reading of G^6 corrected to
that of G^1 etc. in G^5 ; द्विपदादर्थचौ G^3 .

- 436 14—15 आदि- to उच्यते P G¹ G² G³ G⁴ (-ग्रहणात् for -ग्रहणम् G⁴), Ber. 394 (Ber. 394 and G² : -पदास्यै- for -पदस्यै-); omitted in P¹ P².
- 438 1 त्वगण्याः G⁶ P¹ P² ; तु गण्याः G¹ G³ G⁴ P ; च गण्या G², Ber. 394 ; त्वगण्याः corrected to तु गण्याः G⁵.
- 438 2 न omitted G¹ G² G³ G⁴ P, Ber. 394 ; given P¹ P².
- 442 2 सह भूत्वा G² G⁴, सह भूत्वा तेषां G¹ G³.
- 442 11 तैस्त्रिभिश्च G¹ G³, तै त्रिभि G⁴, तै ऋग्भिः G².
- 443 1—5 तानि to सर्वत्र omitted in G¹ G² G³ ; given in G⁴ ; omitted in the body of the MS. in Ber. 394 which however supplies on the margin : एषामपि याजुषादीनां गायत्र्यादिजगत्स्यंतानि भवन्ति । यजुषामेकाधिकानि सामान्यां द्व्यधिकानि ऋचा व्यधिकानि भवन्ति । (*sic*).
- 443 14 एकधेतरे G¹ G², Ber. 394 (also इव ने above the line); एव नेतरे G³ G⁴ G⁵ G⁶.
- 443 } 15—2 { The Comm. ऋषोणां to इत्यर्थः omitted in
444 } G¹ G² G³ G⁴, Ber. 394.
- 444 14 षड्वान्त्यः G⁴ G⁶, षट्कोत्यः G¹ G² G³ G⁵.
- 445 1 सा पदपंक्तिर् G¹ G² G³ P P¹, सा अुरिक् पदपंक्तिर् G⁴.

- 445 4 सापि G^4 , सापि omitted in $G^1 G^2 P P^1$
($G^3 PP^1$ omit अथवा to सापि, lines 3-4)
 G^3 .
- 446 6 -त्तिथिं यथा $G^1 G^3 G^5$ (marginal in
 G^5) G^6 (चथा G^6).
- 450 13 आद्यन्तौ $G^1 G^2 G^3 G^4$.
- 455 6 नवकाष्ट $G^1 G^3 G^4 G^5 G^6$, नवकाष्टा G^2 .
- 459 4 वैराजजागतैः पादैर् G^1 , Ber. 394, $G^5 G^6$;
वैराजा जागतैः पादै G^4 ; वैराजौ जागतौ पादैर् G^2 ;
वैराजजागतौ पादौ G^3 .
- 461 9—10 मध्ये द्वादशाक्षरे सति (for आद्याव् to त्रिष्टुब्) G^1
 $G^2 G^3$;
आद्याव् to त्रिष्टुब् (but तृतीये द्वादशाक्षरे for
तृतीये द्वादशाक्षरश्) G^4 .
- 462 8—10 The Comm. द्वौ to विषस् is omitted in
 $G^1 G^2 G^3 G^4$ and Sūtra 76 is read
continuously with the following one
(महासतो- etc.)
- 462 12—13 महा- to -विंशके $G^1 G^3 G^4 G^5 G^6 G^2$
(-र्ध for -र्ध, एनयोः for एतयोः, नति पादांतो
for त्वेति पादान्ते G^2), Paris 215, Ber.
394 (एनयोः for एतयोः, पादान्तो for पादान्ते).
- 463 1—2 एतयोर् to वेदितव्या $G^1 G^3$, Paris 215, G^2
(एनयोर् for एतयोर्, एव for सतोर्), Ber.
394 (अनयोर् for एतयोर्, एव for सतोर्);
एतोः रुचोः महापंचथोरद्धेष्टाक्षरेषु कलक्षणं पादत्रये

सति द्वादशाक्षरयोश्च सह व्यूहयोरिव सतोः महासतो-
 बृहति नाम जगती वेदितव्या (sic) G⁴ ;
 एतयोः ऋचोरष्टाक्षरद्वादशाक्षरसंपादयोः सहव्यूहयोः ।
 अद्धे^१ द्वौ द्वादशाक्षरौ त्रयश्चाष्टाक्षराः अनियमेन सा
 जगती महाबृहती नाम वेदितव्या । P ;
 एतयोः पादयोः स अष्टाक्षरास्त्रयः पादा द्वादशाक्षरयोः सह
 व्यूहः । अथ महासतोबृहती नाम वेदितव्या । P¹ P².

- 463 9 The 16th पटल ends after the Comm.
 on अस्मा ऊ etc. in Ber. 394, G² (not
 in G¹ G³ G⁴).
- 466 2—5 आ to उच्यते G¹ G³ G⁴ G⁵ G⁶ (माता for
 मात्रा and सर्वम् for सर्वस्य G⁵ G⁶ ; G⁵ also
 gives मात्रा and सर्वस्य as variants) G²
 (पूर्व for पूर्वा, मात्रा and माता both G²),
 P (ध्रुवमग्निर्न इत्यपि, माता मेघा), P¹ P² (ध्रुवं
 पूर्वा ततः परा, मात्वा नैषा P¹ P², सर्वम् for
 सर्वस्य P²).
- 466 6 आयुरैतु परावते (marginal : आसुरै० त इति पाठः)
 G¹, आसुरैतु परावेति G³, आसु (or शु ?) रेतु ।
 परावतेति । G², आसुरैरु परावत इति । G⁴,
 आसुरेव परावत इति P, आसुरेत परावत इति । P¹
 P².
- 466 7 ध्रुवं पूर्वेति G¹ G³, ध्रुवं पूर्वे G⁴, ध्रुवं पूर्वेति
 G², ध्रुवमग्निर्न इति प्रकृतिः P, ध्रुवेति पूर्वेति P¹
 P².
- 466 8 यदि ते मात्रे G¹, यदि ते मात्रेति G³ G⁴, यदि ते
 मातेति G², यदि ते माता घृता (?) जिह्वा रोदसी
 P, यदि ते मा त्वेति P¹ P².
- 466 9 मेघीति G¹ G³ G⁴ (मेघी G⁴), मैषीति G²,
 मेघा वा अग्निः P, नैषा P¹ P².

- 466 10 न वै देवाः (for न वै तत्र) P.
- 466 11 न वै तत्रेत्येतद् G¹ G³, न व इत्येतद् G⁴, न वै तद् G².
- 466 13 सर्वस्येति G¹ G² G³ G⁴ P¹ P², सर्वस्य उ दुष्कृतिरिति P.
- 468 6—9 This Comm. almost in the same form is also found in G¹ G² G³ G⁴, Paris 215, Berlin 394.
- 468 18 गता ऋचः । एता एव भवन्ति । (for ऋचो भवन्ति) P, गता ऋचः । ता एवमेव भवति । (for ऋचो भवन्ति) P².
- 469 1—2 The Text याः to उपधारयेत् is given after गायत्र्यो to उक्तम् (i. e, lines 3-5) in G¹ G² G³ G⁴, Paris 215.
- 469 4—5 भगवता उभयछंदसोर्मध्ये एतदुक्तं G¹ ;
भगवता उभयसंभवे ह्येतदुक्तं G³, Paris 215 ;
भगवता सा तु (? or उ) छंदसामप्येतदुक्तम् G² ;
भगवता उभयतां छन्दसां तन्मध्ये तदुक्तं G⁴ ;
भगवता इह समाप्येतदुक्तं P².
- 469 9 विषये to । ताराट् । G² G⁴ (ताविराट् for ताराट् G⁴) G¹ G³ (या विषये for विषये G¹ G³), ता या विषये स्थिताभ्यां ता इमाः । ताः राट् P, या द्वाभ्यां विषये स्थिता इमाः । ता राट् P¹ P².
- 469 13 एवं स्वराजः omitted G² G⁴ P, Paris 215;
या काश्चै वंगता ऋचः (for एवं स्वराजः) G¹ G³ ;
काश्चैवं स्थिता ऋचः P¹ P².
- 470 1 ताराळादीनां G¹ G² G³ G⁴, Paris 215 ;
ताराळादीन् Ber. 394.

- 473 21—23 The passage ननु to संत्विति (षट् for षट्कः) is given in $G^1 G^3$ (marginal in G^3) P ; omitted in $G^2 G^4$, Ber. 394, P¹.
- 474 6 संपदे $G^1 G^4$, corrected to संपदि G^3 , संपदै G^2 .
- 474 7 संपदि कर्तव्यायाम् $G^1 G^3 G^4$, कर्तव्या G^2 .
- 474 11 संपद $G^1 G^2 G^4$, संपदि G^3 .
- 474 12 एकीभावात् (for त्रय एकीभावात्तत्र) $G^1 G^3 G^4$, एकीभावात्तत्र P¹, एवएवात् G^2 .
- 475 8 व्यूहेत् । ए- G^4 , व्यवेयात् ए- G^2 , व्यूहेदे- $G^1 G^3$ P.
- 475 9 एवं $G^2 G^4$ P, एव $G^1 G^3$.
- 475 10—11 व्यूहः कर्तव्यः । तत्सदृशः (-शो G^4) स्वरैर्व्यवायः । G^2 (व्यवायः । न G^2) G^4 , व्यूहो न (न omitted P) कर्तव्यः । न वा तत्- (वा तत् omitted P) सदृशैः स्वरैर्व्यवायः । P $G^1 G^3$.
- 475 11 After व्यवायः $G^1 G^3$ add नास्य ते महिमान-
मिति यथा ; not added in $G^2 G^4$, P reads
for it न संपत्.
- 482 5—6 P¹ P² add the two lines आहुस् to इमाः
of the following Sūtra to this
Sūtra without any material diffe-
rence in the Comm. as given by me.
- 482 8 After मन्यते । H² reads the line:
आहुस्त्वेकपदा अन्ये अध्यासानेकपातिनः in the
Comm.

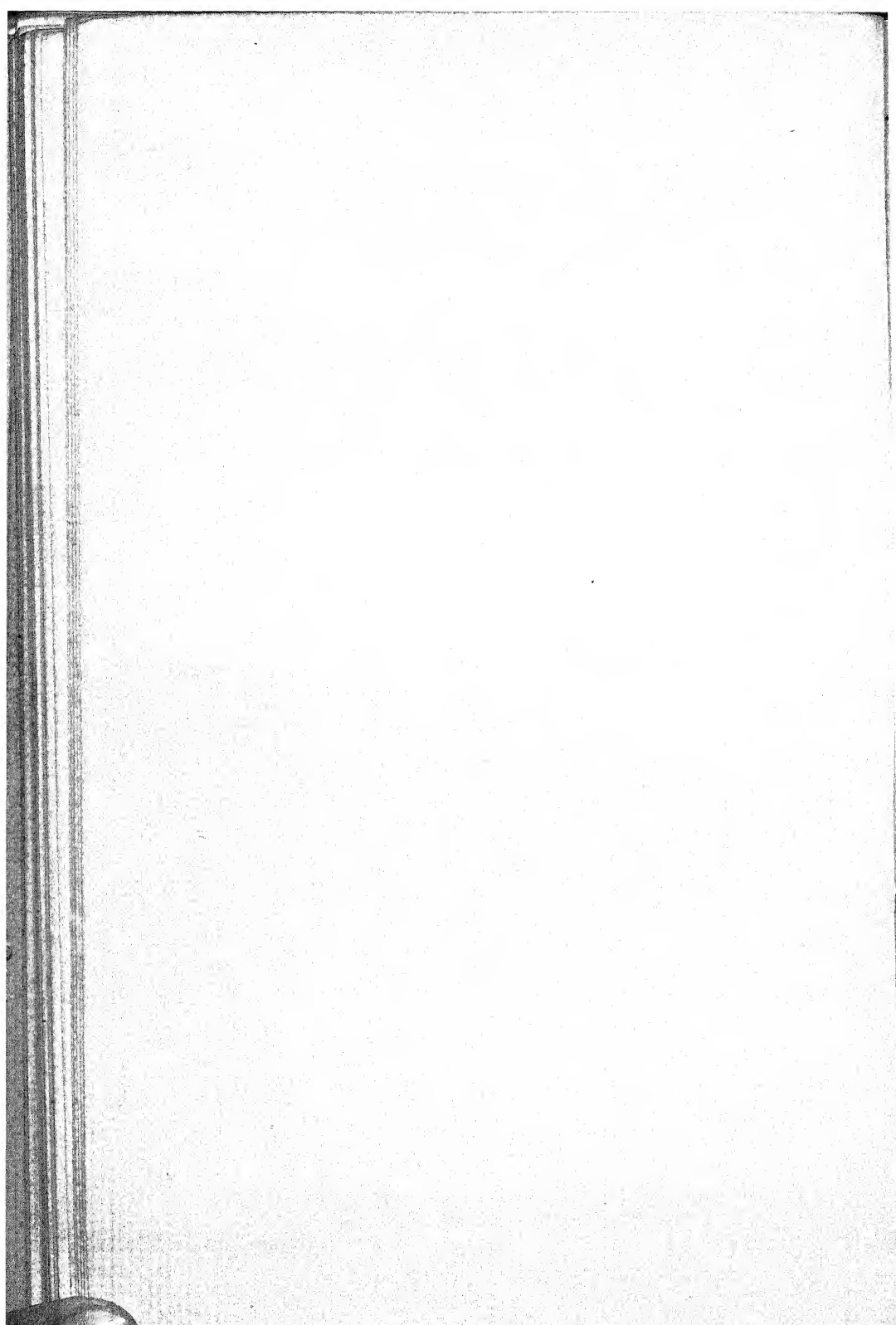

- 482 8 स- (also पू- above स- G^1 G^4 ; सर्वाः साम् G^3 , Paris 215 ; पूर्वसाम् G^2 , Ber. 394.
- 482 9 मन्यन्ते अन्तानित्यर्थः । P, G^3 (अन्तानित्यर्थः on the margin) ; मन्यन्ते । सा । G^2 G^4 ; मन्यते । सा Ber. 394 ; मन्यते सः G^1 .
- 482 10 वैमदस्य G^1 G^3 (marginal in G^3), Paris 215 ; omitted G^2 G^4 , Ber. 394.
- 482 11 After अस्त्येव Ber. 394 adds : ता तरेम तवावसा तरेमेति एकपदा इमाः (इमाः marginal) ; but G^2 adds : ता तरेम तवावसा तरेमेति एवमादीन् । ; not given in G^1 G^3 G^4 , Paris 215. G^1 however on the margin, in the same hand, adds : आहुस्वे० नः । अध्या० माः ॥ ता तरेमेत्येवमादीनां अध्यासानपि केचित्वाचार्या ऋग्भ्यः पृथग्भूता एकपदा आहुः सर्वा इमाः । आ वां० नः । केचित्तु आ वां सुम्न इत्यादीनेकपदा आहुः । इति सूत्रद्वयपाठः ।
Ber. 394 also supplies on the margin अध्यासानपि केचिदाहुरेकपदा इमाः । उरौ देवा अनिवाधे स्यामेति । एवमादीनध्यासानपि केचिदाहुराचार्याः । अद्भ्यः (?) पृथग्भवा एकपदा आहुः ।
- 483 3—4 With reference to अस्मिन्पाठान्तरे G^1 adds on the margin : एकसूत्रपाठे.
- 483 5 अनेकपातिनामध्यासानामेकपदाशङ्कैव न भवति G^1 ; अनेकपादाध्यवसानां (ना G^3) एकपादाशङ्कैव न भवति G^3 , Paris 215 ;
अनेकपादः । अध्यासानां एकपा (प G^2) दादिशङ्कैवं भवति G^2 , Berlin 394 ;

अनेकपादा अध्यासानां एकपादादिशंकेव न भवति ।
तस्मादुदाहरणान्युक्तानि । G¹.

- 483 } 6-15 } The text of Sūtra 44 as well as of
484 } 1-9 } its Comm. in G¹ G² G³ G⁴, Paris
215, Berlin 394 is practically the
same as that adopted by myself.
- 487 14 विराजम् (for विराजाव्) P.
- 487 14 उल्लिखित corrected to उल्लिखित on the margin
in G².
- 487 17 लैका G² G⁴, पद्या G¹ G³.
- 487 17 त्वत्तयां G³, अत्तयां G¹, omitted G² G⁴.
- 489 12 G¹ reads on the margin :—जगत्यति०
पाठः । उक्तो बार्हतो बृहतीमुखः जगत्यन्तोऽतिजगत्यन्तरच
भवति । जगत्यन्ते उक्तमुदाहरणम् । अतिजगत्यन्ते तु ।
नेमिं नमन्ति चक्षसेति ।
- 492 1 त्वेष (corrected from त्वेषा) G³ P¹ G⁵;
त्वेषा G² P, Ber. 394; त्वेषो G¹ G⁴ G⁶.
- 496 3—5 तथा चोक्तं to भवन्ति omitted in G² G⁴,
Ber. 394 ; given in G¹ G³.
- 498 1 अस्माकं to विद्यते G¹ G² G³ G⁴ (in G⁴
only partly) P, omitted in P¹.
- 502 3 यो वेद सर्वाणि च (for सर्वाणि रूपाणि च) G².
- 502 3 भक्तो यः (on the margin also -तः सः)
G¹, corrected to भक्तितः सः G³, भक्तितः
सः G² G⁴.

- 502 7 किमिति G¹ G² G³, Paris 215 ; omitted in G⁴ P.
- 502 8 वा अभ्यासं G¹ G²; वाभ्यासं G³, Paris 215 ; चाभ्यासं G⁴ ; वाक्यानां अभ्यासं P.
- 502 8—11 त्रैष्टुभज्जागतानि to द्वास्त्रत्वं (आचार्य'-for आचार्याणां) is given in G¹, but is marked to be deleted by lines like = = = written above त्रैष्टुभ- and द्वास्त्रत्वं.
- 502 } 11—16 } मुखे to धीमते omitted in G¹; given
503 } 1—7 } (more or less in the same form) in G² G³ G⁴, Paris 215, Berlin 394. P also gives this passage rather in a different and corrupt form.
- 503 14 कीर्त्तिमृग्यं G¹ G² G³ G⁴, Paris 215 ; कीर्त्त्यमृग्यं P.
- ” ” ज्ञानं सर्वमिष्टदायि चेति (for यशस्यं to उच्यते) P.
- 504 1—2 छंदोज्ञानं नान्यं (नान्यस् G² G³, Paris 215) तस्मात्प्रयत्नं कुरु (कुरु G²) महाज्ञानान् (महा ।—नन् G²; महा—नात् G³, Paris 215; महानं G⁴) ना (ता G³, Paris 215) न्यदस्तीति तत्त्वं किं (अस्तीति तत्त्वकम् G², अस्तीत्वकं G⁴) G¹ G² G³ G⁴, Paris 215. omitted in P.

APPENDIX II

ANALYSIS OF THE CONTENTS OF THE RGVEDA-PRĀTISĀKHYA¹

It has been shown in the Introduction that the Prātisākhya as a whole cannot be the work of one and the same author, and consequently parts of the same are later accretions. In giving the following analysis of the contents of the Prātisākhya, however, the whole work, together with the ten introductory stanzas, is treated as a unit, without taking into consideration the conclusion referred to above.

The contents of the Prātisākhya may be systematized, under seven main heads, as follows :—

I. Introductory and Explanatory.

1. *Introductory matter contained in the ten introductory stanzas :—*

Obeisance to the deity and the nature of the intended work, stanza 1 ; a mystic description of the three kinds of Vedic texts, *i.e.*, Saṁhitā, Pada and Krama, stanzas 2—4 ; requirements of a Vedic scholar and the scope of the treatise, stanzas 5—8 ; enumeration of alphabetic sounds, stanzas 9—10.

---

1. Reprinted from "The Princess of Wales Sarasvati Bhavana Studies", Benares, Vol. IV, pp. 71—88.

2. *Definition of terms :—*

समानाक्षर, I. 1 ; सन्ध्यक्षर, I. 2 ; स्वर, I. 3 ; व्यञ्जन, I. 6 ;
 स्पर्श, I. 7 ; वर्ग, I. 8 ; अन्तःस्था, I. 9 ; ऊष्मन्, I. 10 ; अघोष,
 I. 11, 12 ; सोष्मन्, I. 13 ; अनुनासिक, I. 14 ; ह्रस्व,
 I. 17 ; दीर्घ, I. 18 ; अक्षर, I. 19 ; XVIII. 32 ; गुरु,
 I. 20, 21 ; XVIII. 37, 41 ; गरीयस्, XVIII. 42 ; लघु,
 XVIII. 38, 39, 43 ; लघीयस्, XVIII. 44 ; रक्त (a nasal
 sound), I. 36 ; संयोग, I. 37 ; XVIII. 40 ; नासिक्य
 (a nose-sound), I. 48 ; स्थान, I. 49 ; नामिन्, I. 65 ; प्रगृह्य,
 I. 68—75 ; रेफिन् (rhotacised), I. 76—103 ; संहिता,
 II. 2 ; विवृत्ति (hiatus), II. 3 ; द्विपन्धि, II. 80 ; ध्रुव, VI.
 39-42 ; प्लुति, VII. 2—4 ; क्रम, X. 1, 2 ; XI. 1 ; उपस्थित,
 X. 12 ; XI. 29 ; स्थित or स्थिति, X. 13 ; XI. 28 ; स्थितोपस्थित,
 X. 14 ; XI. 30 ; स्वास, नाद, XIII. 1 ; करण, XIII. 8 ;
 समापाद्य, XIII. 31 ; दोष, XIV. 1 ; प्रश्न, XV. 23—30 ;
 XVIII. 58 ; अध्याय, XV. 31 ; XVIII. 58.

3. *Interpretation and application of rules :—*

Exceptions to be understood as connected with the general rules, I. 53 ; irregular formations to be taken with reference to the whole treatise, I. 54 ; the Sāma-vaśa Sandhis to be regarded as exceptions, I. 60 ; the sound to be changed put in the nominative and the resulting sound in the accusative, the conversion being according to proximity, I. 56 ; in a statement as to the places of articulation and the contraction of vowels a short vowel implies both short and long vowels, I. 55 ; a Praiṣa treated like a Pāda, I. 57 ; finals of words joined to इति to be taken as they appear without that इति, and of words not joined

to इति to be taken just as they are, I. 58, 59 ; euphonic modification affects only those initials and finals of words which are seen in the Pada text, II, 5 ; but, unless otherwise stated, a rule in Paṭala VI affects even those sounds which are the result of euphonic combination or which occur in the interior of words, VI. 16 ; a word consisting of only one letter, even if contracted, treated as final and as initial, II. 6 ; an unrhottacized Visarjanīya with its penultimate treated as one letter in certain cases, I, 67 ; unless otherwise stated, parts of compounds treated as words with the exception of cerebralization etc., I. 61, 62 ; euphonic combination takes place according to succession of words, II. 7 ; but cerebralization of a following initial precedes the change into a breathing of a final Visarjanīya, V. 2 ; in cerebralization the cause of cerebralization precedes and the object of the same follows, I. 66 ; a Pluta vowel, followed by *i*, treated like a long vowel, I. 4.

II. Phonetic.

1. *Classification of alphabetic sounds :—*

Eight monophthongs (*a, ā, ṛ, ṝ, i, ī, u, ū*), I. 1 ; the vowel *ḷ*, XIII. 35 ; four diphthongs (*e, o, ai, au*), I. 2 ; twelve vowels (both monophthongs and diphthongs together), I. 3 ; short and long vowels, I. 17, 18 ; Anusvāra is either a consonant or a vowel, I. 5 ; the remaining consonants, I. 6,—Mutes or contact consonants, I. 7 ;

in five classes of five each, I. 8 ; four semi-vowels, I. 9 ; eight breathings (*h*, *ś*, *ṣ*, *s*, *h*, *h* or *Jihvāmūliya*, *ḥ* or *Upadhmāniya*, and *m* or *Anusvāra*), I. 10.—Surd consonants I. 11, 12.—Aspirates, I. 13.—Nasal consonants, I. 14.

2. *Mode of formation of alphabetic sounds :—*

Psychical and physical factors in the production of articulate sounds, XIII. 13 ; eternity of alphabetic sounds according to some, XIII. 14 ; general mode of production of articulate sounds, XIII. 1-3 ; distinction of surd, sonant, and surd-sonant sounds, or description of the *Bāhya Prayatnas*, XIII. 4—7 ; nature of voice and aspiration in sonant and aspirate sounds, XIII. 15-19.—Different degrees of approximation of the organs in the utterance of different sounds, or description of the *Ābhyantara Prayatnas*, XIII. 8-12.—Classification of sounds according to their place and organ of production, I. 38-51.—Production of a nasalized sound, XIII. 20 ; nature of *Anusvāra* according to *Vyāli*, XIII. 37.—Mode of right pronunciation of vowels in general, XIV. 65-66.—Nature of *r*, *r̄*, and *l* vowels, XIII. 34, 35 ; nature of diphthongs, XIII. 38-41.—Right pronunciation of consonants in general, XIV. 67.—Nature of *l* and *lh* sounds, I. 52.

3. *Quantity :—*

Quantity of short, long and prolated vowels, I. 27, 29, 30 ; XIII. 50 ; of consonants, I. 34 ; of *Anusvāra* preceded by a long or short vowel,

XIII. 32, 33 ; of syllables (heavy, heavier, light, and lighter), I. 20, 21 ; XVIII. 37—44 ; of Avagraha, I. 28 ; of Svvara-bhakti, I. 33, 35 ; of hiatus, II. 4 ; of Om, XV. 5.—Duration of voice called *dhruva* which follows a sonant *abhini-dhāna*, VI. 39 ; of breath and voice, XIII. 7.

4. *Accent* :—

General character of acute, grave and circumflex accents, III. I, 2.—Circumflex arising from combination of acute and grave syllables into one syllable, III. 3 ; details respecting the utterance of circumflex, III. 4—6 ; enclitic and natural (or independent : ज्ञाय) circumflex, III. 7, 8.—Accentual characteristics of vowels resulting from coalescence of two vowels or syllables : acute as the result of coalescence of two vowels, III. 11, 16 ; circumflex as the result of coalescence, III. 12-14.—Circumflex instead of a grave following an acute III. 17.—Names¹ of different kinds of circumflex resulting from euphonic combination of syllables, III. 18.—कम्पन or depression in four kinds of circumflex, III. 34.—प्रचय accent : in Pada text, III. 9, 10 ; in Samhita text or Parigraha, III. 19—23, 27, 28.—Treatment of Avagraha in accentuation, III. 24—26.—Defects in the utterance of accents, III. 29—33.

Accent of the Upasargas, XII. 22—24.—Accent in recitation in general, XV. 16 ; accent of

---

1. वैवृत्त, तैरोव्यञ्जन, क्षैप्र, अभिनिहित and प्रश्लिष्ट ।

Om, XV. 5.—Enumeration of unaccented words in the beginning of a Pāda in the R̥gveda, XVII. 27—35 ; unaccented Pādas in the R̥gveda, XVII. 36.

5. Syllabication :—

Division of syllables, I. 22—26, 32; XVIII. 32—36.

6. Qualities, tones and modes of utterance :—

The three *sthānas*¹ or qualities of voice, XIII. 42; the seven tones or notes, XIII. 43—45; three modes² of speech, XIII. 46—49.

7. Faults in pronunciation³ :—

General nature of faults in pronunciation, 1.—Faults in the pronunciation of sounds in general, 2—9 ; of vowels in general, 10, 11, 54, 56 ; suppression or addition of a short vowel, 40 ; separation of a conjunct consonant by a vowel, or *anaptyxis* (see also conjunct consonants), 49 ; fault in the pronunciation of *a*, *ā*, 12 ; of *i*, 45 ; of *r* and *ṛ*, 38 ; of *r* or *l*, 46.—*aiy* pronounced as *ayy* or vice versa, 41, 42 ; *ai* as *ayi* or vice versa, 43, 44.

Faults in the pronunciation of consonants in general, 15—17, 55 ; of initial sonant consonants, 18 ; of initial aspirates, 19 ; of the

---

1. मन्द्र, मध्यम, and उत्तम ।

2. विलम्बिता, मध्यमा, and द्रुता ।

3. References under this head are to Sūtras of Paṭala XIV unless otherwise specified.

first four *vargas*, 21 ; of the first *varga*, 22 ; of the second and third *vargas*, 24 ; of the fourth *varga*, 23, 25 ; of voiceless dentals, 39 ; of a semivowel, 50 ; of a group of sounds containing a semivowel, 14 ; of *r*, 24, 26 ; of *l*, 27 ; suppression of *y* or *v*, 48 ; addition of *y*, 47 ; insertion of a breathing, 52 ; faults in the pronunciation of initial breathings, 19 ; of voiceless breathings, 20, 29 ; of *h*, 28, 35, 36, 57 ; of Visarjaniya, 30—33, 36.

Faults in the pronunciation of nasalized sounds, 13 ; of Yamas, 34—36, 53 ; Anusvāra instead of nasalizing a vowel, 37 ; addition of Anusvāra, 54 ; lengthening of a short nasal vowel, 51.

Faults in the pronunciation of conjunct consonants, 49, 58 ; of hiatuses, 59—62.—Defects in the utterance of accents (see also under *Accent*), III. 29—33.

Utility of the treatise in view of the impossibility of enumerating all the faults, 63, 64.

8. *General* :—

Certain objections against the teaching of phonetics and their refutation, XIV. 68, 69.

III. Sandhi or Euphonic Combination.

Introductory :—

Relation of Pada and Saṁhitā texts, II. 1, 2 ; nature of hiatus, its duration and varieties, II.

3, 4, 13, 14, 79, 80 ; different views on the nature of the following *a* vowel in certain hiatuses, II. 81, 82.

1. *Final vowels* :—

Combination of final simple vowels with similar initials, II. 15 ; exceptions, II. 57—59, 61, 65, 66, 72, 74 ; irregular combination of final *a* with initial *a* into *a*, II. 71, 72.—Combination of final *a*, *ā* with initial vowels (*i*, *ī*, *u*, *ū*, *e*, *ai*, *o*, *au*), II. 16—19 ; exceptions, II. 59—63, 71, 73, 74 ; irregular combination of final *a*, *ā* with initial *i* into *ai*, with initial *o* into *o*, or with initial *e* into *e*, II. 71—73.—Combination of final *a*, *ā* with initial *ṛ*, II. 32 ; exceptions, II. 64.—Conversion of a final non-guttural simple vowel into a semivowel before a dissimilar vowel, II. 21—23 ; exceptions, II. 56, 59, 70—72, 74 ;—Combination of final diphthongs, II. 25, 28, 31 ; exceptions, II. 70, 73, 74 ; combination of final *e* and *o* with initial *a* (see also *Initial vowels*), II. 33 ; exception, II. 73.

Final vowels not liable to combination : Pragr̥hya vowels, II. 51—54, 56, 74 ; exceptions, II. 70, 72 ; special cases of uncombinable finals, II. 32, 57—59, 74 (cp. here also the exception to the combination of final *e* and *o* with initial *a* noted above) ; exceptions, II. 70, 73, 74 ; nasalization of final vowels before vowels, II. 60—65, 67 ; exceptions, II. 72—74 ; special cases of lengthening and nasalization of a final vowel, I. 75 ; II. 66.—Nasalization of final vowels in pause,

I. 63, 64.—Special cases of lengthening of a final vowel, II. 70—74; shortening of final $\bar{a}$, IV. 90—93.—Cases of hiatus in the interior of a word, II. 13.—Cases of irregular vowel combination after a secondary hiatus: after the loss of Visarjaniya, II. 68, 69, 71, 73; IV. 40; after the change of ai into $\bar{a}$, II. 70, 72.

2. *Initial vowels :—*

Lengthening of initial a , II. 75—77.—Loss of initial a after final e or o , I. 34—48; exceptions, II. 49, 50, 70, 73.—Irregular change of initial i into e , II. 72.—

3. *Sāmavaśa Sandhis or prosodial lengthening of vowels :—*

General principle, VII. 1.—Lengthening of a final a , VII. 6—16, 18—22, 24, 25, 27, 29—34, 36—42, 45—56; VIII. 6, 7, 9—11, 13—15, 17, 19—35, 48, 50; of a occurring at the end of the first part of an *avagr̥hya* word, IX. 1, 3, 4, 6, 8—19, 21—24; of an interior a , IX. 26—39, 41—52.—Lengthening of a final i , VII. 10, 13, 33—35, 39, 43, 44, 52—54; VIII. 8, 15, 35, 49; of i occurring at the end of the first part of an *avagr̥hya* word, IX. 1—3, 6—14, 16—18, 20, 22—24; of an interior i , IX. 46, 47, 49—52.—Lengthening of a final u , VII. 5, 17, 23, 26, 28, 33, 34, 53; VIII. 1—5, 12, 16, 18, 31; of u occurring at the end of the first part of an *avagr̥hya* word, VII. 5; IX. 1, 3, 7, 8, 10, 12—14, 16—18, 22, 23; of an interior u , IX. 40, 44, 46—51.—Lengthening of

the 8th and 10th syllables in Pādas of 11 or 12 syllables, and of the 6th syllable in a Pāda of 8 syllables, VIII. 36—47.

4. *Final consonants* :—

First mutes to third mutes before soft consonants, IV. 2 ; before vowels, II. 10 ; to nasals before a nasal mute, IV. 3 ; exception, IV. 22.—*ñ* before a hard breathing, IV. 16 ; doubled before a vowel, VI. 15.—*n̄* (i. e., original *n*) before *ś*, IV. 18.—*ṭ* before *s*, IV. 17.—*t* before *j* and *l*, IV. 10 ; to *c* before a hard palatal (i. e., *c*, *ch*, *ś*), IV. 11.

Final *n* before *l*, IV. 8 ; before *ś* and palatal mutes (see also final *n̄*), IV. 9 ; before *s*, IV. 17 ; doubled before a vowel, VI. 15 ; final *ān* before vowels, semivowels and *p*, IV. 65—68, 78, 80 ; exceptions, IV. 73 ; final *ān* or *an* before *t*, IV. 76, 80 ; final *īn*, *ūn* and *ṛn* before *p*, *y*, *v*, *h* and vowels, IV. 69—72, 78—80 ; exception, IV. 73 ; final *n* preceded by a long vowel before *c*, IV. 74, 80 ; exception, IV. 75.—Final *m* before a mute, IV. 6 ; before *y*, *l* and *v*, IV. 7 ; to Anusvāra before breathings and *r*, IV. 15 ; exception, IV. 23 ; special case of loss, IV. 83.—Final *s* (in place of Visarjaniya) before *t* to *ś* in words independent or compound (see also final Visarjaniya), V. 31—39.

Final *āḥ* to *ā* before a vowel, II. 24 ; before a soft consonant, IV. 24 ; final *aḥ* to *a* before a vowel other than *a*, II. 27 ; to *o* before *a* and *a*

soft consonant, II. 33; IV. 25; irregular cases of *āh* to *ā* and *ah* to *a* or *o*, IV. 40; II. 73.—Cases of rhotacised Visarjaniya, I. 76—103; final Visarjaniya rhotacized before a vowel or a soft consonant, IV. 27; cases of rhotacism before hard consonants, IV. 39; irregular cases of rhotacism, IV. 40.—Visarjaniya before a hard mute or breathing, IV. 31—35, 38; exceptions, IV. 40; Visarjaniya (through *s*) to *ś* before *t* in words independent or compound, V. 31—39; to *s* or *ś* before *k* and *p* in compound words, IV. 41, 62; exceptions, IV. 50; to *s* or *ś* before *k*, *kh*, and *p* in independent words, IV. 42—49, 52—64; exceptions, IV. 50, 51; loss of Visarjaniya before a breathing followed by a hard consonant, IV. 36, 37; loss of rhotacized Visarjaniya before *r* (and lengthening of the short penultimate vowel), IV. 28, 29; irregular cases of loss of Visarjaniya (accompanied by vowel combination or lengthening of the penultimate vowel), IV. 40; irregular lengthening of vowel preceding a rhotacized Visarjaniya, IV. 40.—Loss of Visarjaniya in सः, एषः, एतः before any consonant, II. 8, 11, 12; exceptions, IV. 58, 96, 97; other special cases of irregular treatment of Visarjaniya in सः, IV. 95, 96.

5. *Initial consonants* :—

Initial *ś* to *ch*, IV. 4, 12, 13.—Initial *h* to a fourth mute after a third (instead of a first) mute, IV. 5.—Abnormal elision of initial *s*, IV. 21.—Abnormal cases of initial *d* to *dh*, IV. 98.—

Initial *s* to *ś* in words independent or compound, V. 1—10, 12—19, 21—30.—Initial *t*-class preceded by *ś* to *ṭ*-class, V. 11; initial *n* to *ṇ*, V. 56—60; cases of initial *d* to *ḷ* and *dh* to *ḍh* in compound words, V. 55.

6. *Interior consonants* :—

T-class preceded by *ś* to *ṭ*-class, V. 11.—*s* to *ś*, V. 20, 23, 29, 30.—*n* to *ṇ*, in same word with its cause, V. 40—55, in other word, V. 56, 57, 60.—*dh* to *d* and *gh* to *g*, IV. 98.

7. *Abnormal insertions and duplication of consonants, etc.*—

Insertion of *ś*, IV. 84; of *ś*, IV. 85, 87; of *s*, IV. 88; of *r*, IV. 86.

Duplication of one of the members of a group of consonants, VI. 1, 2, 4—11, 14; of *ch*, 3, 12, 13; of final *ṇ* and *n* before a vowel, VI. 15.

Abhinidhāna and its nature, VI. 17—28, 31, 39—45.

Yamas and their nature, VI. 29, 30, 32—34.

Insertion of *svarabhakti*, VI. 35—38, 46—53.

First mutes (if not final) changed to second mutes before breathings, VI. 54; *✓kśā* changed to *✓khyā*, VI. 55, 56.

Combination not according to the succession of words in the Pada text, II. 78.

IV. The Krama.

General rule regarding the formation of a Krama-group, X. 1, 2; XI. 1; cases where a Krama-group consists of more than two words, X. 3, 4; reasons for the same, XI. 2—5, 7, 9, 10, 13, 15; different views regarding the number of words contained in a Krama-group, in general or in particular, XI. 6, 8, 11, 12, 14, 17—22, 33, 35.—Cases where the Krama text cannot be quite faithful to the Saṁhitā text without resorting to Krama-groups of more than two words, XI. 47—57.—Different views regarding the nature of the loss of the Saṁhitā text in the Krama, XI. 58, 59.—Treatment of *samayas* (or the repeated Vedic passages which are omitted in the Pada text) in the Krama text, X. 19; XI. 24.—Relation of the Krama to the Saṁhitā text with regard to euphonic combination, X. 5, 6, 18; XI. 23, 44.

Cases where Parigraha (or repetition of a word with *iti* interposed) takes place in the Krama, X. 7—9, 15; XI. 16, 25—27, 62; exception, X. 10, 11; XI. 34.—Rule as to when Avagraha should be shown in the Parigraha of a *samāsa*, X. 16; XI. 31.—Euphonic combination of *iti* with the following word in Parigraha, X. 17; XI. 32; cases of restoration of euphonic combination in Parigraha, X. 20—22; XI. 36—43, 45, 46.—Utility of Parigraha, XI. 60, 61.

Exhortation to follow only the traditional Krama text, X. 63—65.—Objections against the Krama and their refutation, XI. 66—71.

V. Metre.

The seven metres of Prajāpati and the number of syllables in each of them, XVI. 1, 2; the seven metres of the Devas and the number of syllables in each of them, XVI. 3, 5; those of the Asuras and the number of their syllables, syllables, XVI. 4, 6.—The metres of the Yajus, Sāman, Ṛc and Brahman and the number of their syllables, XVI. 10—13.

The Ṛṣi metres :

Construction of the Ṛṣi metres, XVI. 7—9; three classes of the same, XVI. 14.—Gāyatri and its varieties (पदपङ्क्ति, भुरिक्पदपङ्क्ति, भुरिज्, विराज् or पादनिचृत्, अतिनिचृत्, वर्धमाना, द्विपदा, यवमध्या, उष्णिग्गर्भा), XVI. 16—28; Uṣṇih and its varieties (पुरउष्णिह्, ककुभ्, ककुब्ज्यङ्कुशिरा निचृत्, पिपीलिकमध्या, तनुशिरस्, अनुष्टुब्गर्भा), XVI. 29—36; Anuṣṭubh and its varieties (कृति, पिपीलिकमध्यमा, काविराज्, नष्टरूपा, विराज्, महापदपङ्क्ति), XVI. 37—44; Br̥hati and its varieties (पुरस्ताद्बृहती, उपरिष्टाद्बृहती, न्यङ्कुसारिणी or स्कन्धोग्रीवी or उरोबृहती, विराज्ज्वर्णबृहती, विष्टारबृहती, पिपीलिकमध्यमा, विषमपदा), XVI. 45—53; Paṅkti and its varieties (विराज्, सतोबृहती, विपरीता, आस्तारपङ्क्ति, प्रस्तारपङ्क्ति, संस्तारपङ्क्ति, विष्टारपङ्क्ति), XVI. 54—63; Triṣṭubh and its varieties (उपजगती, अभिसारिणी, विराट्स्थाना, विराट्पूर्वा or पङ्क्त्युत्तरा, विराटरूपा, ज्योतिष्मती, महाबृहती, यवमध्या), XVI. 64—73; Jagatī and its varieties (महापङ्क्ति, महासतोबृहती), XVI. 74—78.—Two classes of the Aticchandases or long metres, XVI. 79; the first class (अतिजगती, शक्करी, अतिशक्करी, अष्टि, अत्यष्टि, छति, अतिछति), XVI. 80—87, 91; the second class (कृति, प्रकृति, आकृति, विकृति, संकृति, अभिकृति, उक्कृति), XVI. 88—90, 92.

Designation of stanzas having one or more syllables in excess or otherwise (निचृत्, भुरिज्, राज्, विराज्, स्वराज्, सन्नाज्, स्ववशिनी, परमेष्ठिन्, प्रतिष्ठा, प्रत्न, अमृत, वृषज्, शुक्र, जीव, पयस्, तृप्त, अर्णस्, अंश, अम्भस्, अम्बु, वारि, अप्, उदक), XVII. 1—5 ; divinities of metres, XVII. 6—12 ; distribution of metres according to colour, XVII. 13—18 ; five additional metres (मा, प्रमा, प्रतिमा, उपमा, संमा) and their Virājs (हर्षीका, सर्षीका, मर्षीका, सर्वमात्रा, विराट्कामा), XVII. 19, 20.—Principle of determining the metre of complicated stanzas, XVII. 21.—Restoration of the requisite number of syllables in incomplete Pādas, XVII. 22, 23 ; VIII. 40 ; method of ascertaining the length of Pādas, XVII. 24—40, 44, 45 ; Ekapadā and Dvipadā stanzas, XVII. 41—43, 50.—The longest and shortest (of those having many Pādas) stanzas in the R̥gveda, XVII. 46—49.

Pragāthas or strophic metres, XVIII. 1—31.—Definition of a syllable, XVIII. 32 ; division of syllables, XVIII. 32—36 ; light and heavy syllables, XVIII. 37—44.—Mutual relation of different metres as regards the number of their syllables, XVIII. 45.—Pauses in the recitation of different kinds of stanzas, XVIII. 46—57.—Glorification of Trīṣṭubh, Jagatī and of the knowledge of metres in general, XVIII. 59—62.

VI. Method of Teaching the Recitation of Veda.

Position of the teacher, XV. 1 ; do. of the pupils, XV. 2, 3 ; mode of addressing the teacher by the pupils, XV. 4 ; glorification and the mode

of utterance of Om, XV. 5—7 ; method to be followed in teaching the recitation, XV. 5, 8—22, 32, 33 ; requisite number of stanzas in a Praśna XV. 23—30 ; XVIII. 58 ; do. of Praśnas in an Adhyāya, XV. 31 ; XVIII. 58.

VII. Miscellaneous Matter.

The vowel *ḷ* does not occur either as final or as initial, introductory stanza 9 ; different views on the nature of a final mute other than a nasal, I. 15, 16 ; three instances of prolated vowels occurring in the R̥gveda, I. 31 ; list of instances of hiatus within a word, II. 13 ; a few cases of nasalized vowels in the Pada text, IV. 81, 82 ; cases where a long or short vowel precedes an Anusvāra in the interior of words, XIII. 22—29 ; cases of restoration of Visarjaniya in compound words without an Avagraha in the Pada text, XIII. 30, 31 ; sounds which cannot occur as finals, XII. 1 ; do. do. as initials, XII. 2 ; consonants which are not compatible in the interior of words, XII. 3—16 ; definition and description of the parts of speech (नाम, आख्यात, उपसर्ग and निपात), XII. 17—26.

GENERAL REMARKS.

It will appear from the list of technical terms, given above, that this Prātiśākhyā is singularly free from the use of such artificial or algebraic terms (like चु, च, लिच्) as are found in works like the Aṣṭādhyāyī or the Vājasaneyi-Prātiśākhyā ; nor does it take trouble to explain

the meaning of such common suffixes as कार in अकार etc. or इरु in रेफ, or of words like अपृक्त, उपधा whose meaning is clear of itself. At the same time there are several technical terms used in the Prātiśākhya whose meaning is not clear without the aid of the commentary. Instances of such terms are : पद्य (I. 61), विग्रह (IV. 42), विक्रम (VI. 1), विच्छेद (VI. 47), परिग्रह (III. 23), समय (X. 19).

There is another fact also which must be noted in this connection. Ordinarily speaking only those technical terms are defined in a work which are again used in the body of that work. But strangely enough there are many technical terms which, though defined, are never again used in the Prātiśākhya. Instances of such terms will be found among the names assigned to different kinds of Sandhis noted below.

There is a great historical value of the section on the faults of pronunciation. Many of the faults can be taken as indicative of particular tendencies of the speakers contemporary with the author—tendencies which must have really brought about the corresponding phonetic changes in the contemporary Prakrits.

There are several phenomena of euphonic combination, such as यम, क्रम, अमिनिधान, स्वरभक्ति, which should rather have been given under the head 'Phonetic'. They are not particularly confined to the Sāmhitā text. But I have preferred to

follow the author in giving them under the heading 'Euphonic Combination.'

The classification of Sandhis adopted by me is different from that followed by the author of the Prātisākhya. Broadly speaking the order followed in the Prātisākhya is as follows :—

- (1) euphonic combination of a vowel and a following consonant (Paṭala II) ;
- (2) euphonic combination of a consonant and a following vowel (Paṭala II) ;
- (3) euphonic combination of a vowel followed by a vowel (Paṭala II) ;
- (4) euphonic combination of a consonant followed by a consonant (Paṭala IV)¹ ;
- (5) cerebralization or नत्ति (Paṭala V) ;
- (6) treatment of conjunct consonants or क्रम, अभिनिधान, यम and स्वरभक्ति (Paṭala VI) ;
- (7) prosodial lengthening or सामवश सन्धि (Paṭala VII—IX).

As I have stated elsewhere, one special feature of the Prātisākhya is that almost every phenomenon of euphonic combination is called by a technical name, though several of these names are never again used in the Prātisākhya. The following technical names are given to the euphonic combinations noted against them :—

अनुलोम अन्वत्तरसन्धि (II. 8 ; IV. 83) = a vowel, or सः, or स्यः, or एषः, or ई (for ईम्) + a consonant ;

---

1. Cp. Uvāṭa on IV. 1.

प्रतिलोम अन्वचरसंधि (II. 9) = a consonant + a vowel ;

विवृत्ति (II, 3) = hiatus in general ;

दीर्घ विवृत्ति (II. 79) = a hiatus which has at least a long vowel ;

द्विषंधि विवृत्ति (II. 80) = a hiatus which has a vowel on both sides of an intermediate vowel ;

अन्तःपद विवृत्ति (II. 13) = hiatus in the interior of words ;

पदवृत्ति (II. 26) = $\bar{a}h$ + a vowel $> \bar{a}$ + a vowel,

ai or au + a vowel $> \bar{a}$ + a vowel ;

उद्ग्राह (II. 29) = ah + a vowel $> a$ + a vowel ,

e or o + a vowel $> a$ + a vowel ;

उद्ग्राह पदवृत्ति (II. 30) = an उद्ग्राह संधि with a long following vowel ;

उद्ग्राहवत् (II. 32) = a or $\bar{a} + r > a + r$;

पञ्चालपदवृत्ति (II. 33) = ah or $o + a > o + a$;

प्राच्यपदवृत्ति (II. 33) = $e + a > e + a$;

प्रगृहीतपदा (विवृत्ति or संहिता, II. 54) = a Pragrhya vowel + a vowel ;

प्लुतोपधा (विवृत्ति or संहिता , II. 66) = a hiatus in which the preceding vowel is lengthened ;

अनुनासिकोपधा विवृत्ति (II. 67) = a hiatus in which the preceding vowel is nasalized ;

प्रश्लिष्ट (II. 20) = contraction of two homogeneous simple vowels into one long vowel,

or,

a or $\bar{a} + i$ or $\bar{i} > e$,

a or $\bar{a} + u$ or $\bar{u} > o$,

a or $\bar{a} + o$ or $au > au$,

a or $\bar{a} + e$ or $ai > ai$;

क्षैप्र (II. 23) = semivowel instead of a vowel before a vowel ;

- सुन्न (II. 31) = *av* instead of *o* and *āv* instead of *au*
 before a non-labial vowel ;
 अभिनिहित (II. 34) = $e + a > e$,
 $= o + a > o$;
 अनानुपूर्य्यसंहिता (II. 78) = combination not according
 to the sequence of words in the Pada text ;
 अवशंगम आस्थापित (IV. 1) = mere combination of
 mutes + consonants without any change ;
 वशंगम (अस्थापित, IV. 14) = combination of a mute + a
 consonant ;
 परिपन्न (IV. 15) = Anusvāra for *m* before *r* and
 breathings ;
 अन्तःपात (IV. 19) = insertion of *k* or *t* or *c* between
 two consonants ;
 नियत (IV. 26, 30) = *ā* for *āḥ* before a sonant conso-
 nant, or,
 lengthening of a short vowel after the loss of
 a rhotacized Visarjaniya before *r* ;
 प्रश्नित (IV. 26) = *o* for *aḥ* before a sonant conso-
 nant ;
 अकाम (IV. 30) = loss of a rhotacized Visarjaniya
 before *r* ;
 रेफसंधि (IV. 27) = *r* instead of Visarjaniya before
 a vowel or a sonant consonant ;
 व्यापन्न ऊष्मसंधि (IV. 35) = assimilation of Visarjaniya
 to the following voiceless mute or breathing ;
 विक्रान्त ऊष्मसंधि (IV. 35 ; IV. 78) = non-assimilation of
 Visarjaniya before a voiceless mute or
 breathing ;
 अन्वचरवक्तृसंधि (IV. 37) = loss of Visarjaniya before
 a breathing followed by a voiceless
 consonant ;

उपाचरित (IV. 41) = *s* or *ṣ* for Visarjaniya before *k* or *p* ;

आन्पदा पदवृत्ति (IV. 67) = $\bar{a}n + a \text{ vowel} > \bar{a} + a \text{ vowel}$;

विवृत्यभिप्राय (IV. 68) = $\bar{a}$ for $\bar{a}n$ before a semivowel ;

स्पर्शरेफसंधि (IV. 72) = $\bar{i}r$, $\bar{u}r$, and $\bar{r}r$ for $\bar{i}n$, $\bar{u}n$ and $\bar{r}n$ respectively before a few words and vowels ;

स्पर्शोष्मसंधि (IV. 77) = nasalization of the preceding long vowel and addition of *ś*, instead of a long vowel + *n*, before *c*,

$\bar{a}s$ for $\bar{a}n$ and $\bar{a}s$ for an before *t*,

$\bar{r}h$ for $\bar{r}n$ and $\bar{a}h$ for $\bar{a}n$ before *p* ;

शौद्धाक्षर (IV. 89) = additions of *ś*, *ṣ*, *s* and *r* in certain words ;

नति (V. 61) = cerebralization of a dental ;

क्रम (VI. 1) = doubling of a consonant ;

अभिनिधान (VI. 17) = holding apart of a consonant and suppression of its sound ;

यम (VI. 29) = 'twins' of non-nasal mutes before nasal mutes ;

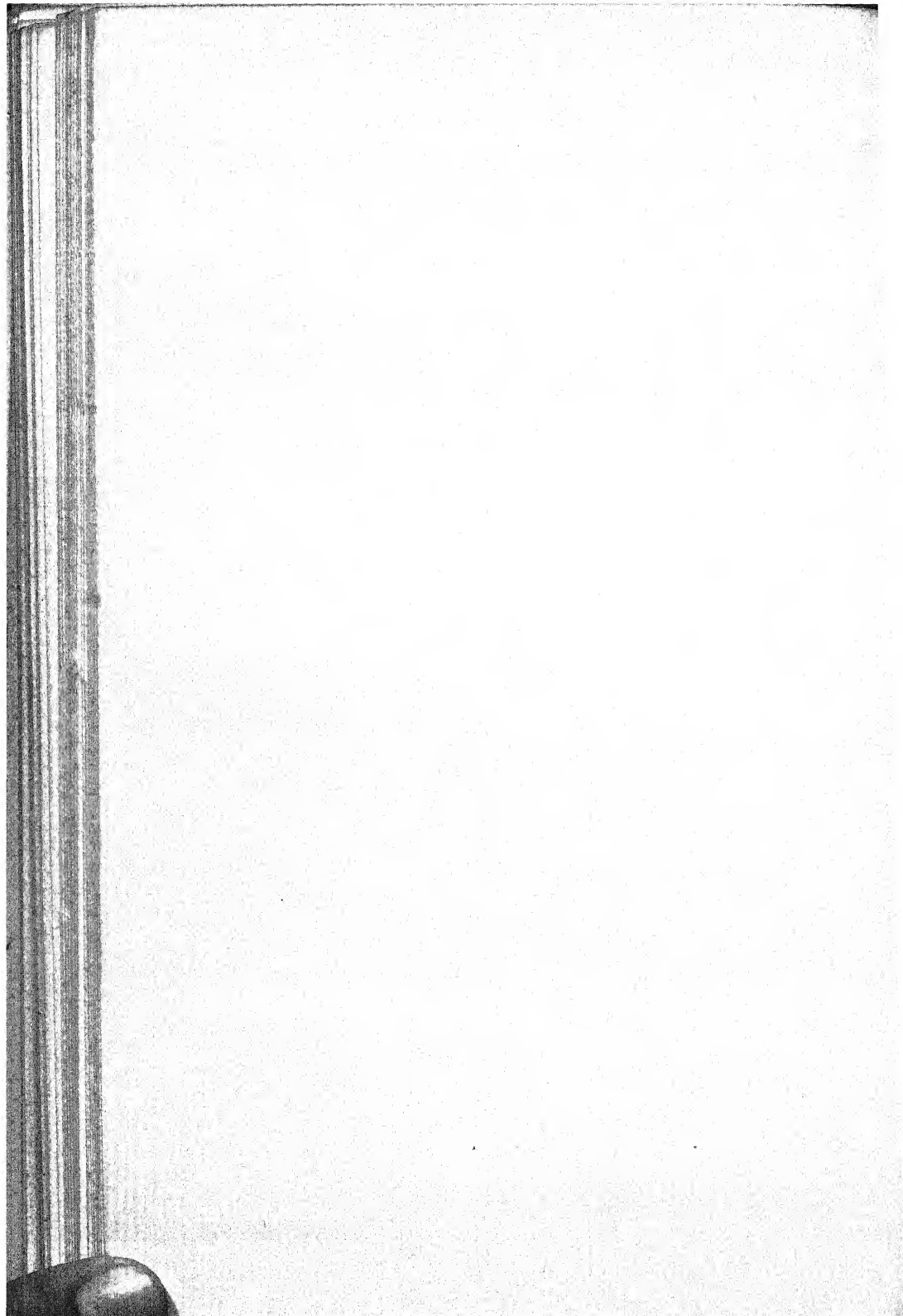
स्वरभक्ति (VI. 46) = a vowel-part ;

सामवश (VII. 1) = prosodial lengthening of vowels ;

प्लुति (VII. 2) = prolation or lengthening of a short vowel.

APPENDIX III

A COMPARISON OF THE ṚGVEDA-PRĀTISĀKHYA WITH THE PĀNINIAN GRAMMAR.

Abbreviations :

ऋ० प्रा० = ऋग्वेदप्रतिशाख्यम् ; पा० = पाणिनीयाष्टाध्यायी ;
वा० = वार्त्तिकपाठः on पा० ; प० = परिभाषापाठः ; म० = महाभाष्य ;
सि० = सिद्धान्तकौमुदी ; पद० = पदमञ्जरी.

R̥gveda-Prātisākhya

Pāṇinian Grammar.

ऋ० प्रा० १।१ (समानाक्षराणि)	अक् प्रत्याहारः
" १।२ (सन्ध्यक्षराणि)	एच् ,,
" १।३ (स्वराः)	अच् ,,
" १।४	अखुतवदुपस्थिते । ई३ चाक्र- वर्मणस्य । (पा० ६।१।१२६-१३०)
" १।६ (व्यञ्जनानि)	हल् प्रत्याहारः
" १।७ (स्पर्शाः)	जय् ,,
" १।८	Cp. अणुदित्सवर्णस्य चाप्रत्ययः (पा० १।१।६६)
" १।९ (अन्तःस्थाः)	यण् प्रत्याहारः
" १।१० (ऊष्माणः)	शल् ,, Cp. also शषु जश्भावषत्वे (वा० on हयवट्) भलां जशोऽन्ते (पा० ८।२।३६) । वावसाने (पा० ८।४।५६)
" १।१५-१६	ऊकालोऽज् ह्रस्वदीर्घप्लुतः (पा० १।२।२७)
" १।१७-१८	संयोगे गुरु । दीर्घं च । (पा० १।४।११-१२)
" १।२०-२१	

ऋ० प्रा० १।२७, २६-३०

ऊकालोऽज् ह्रस्वदीर्घप्लुतः

(पा० १।२।२७)

” १।३१

Cp. विचार्यमाणानाम् । उपरि स्विदा-
सीदिति च । (पा० ८।२।६७, १०२)

” १।३७

ह्रलोऽनन्तराः संयोगः पा० १।१।७

” १।५३

Cp. पूर्व ह्यपवादा अभिनिविशन्ते
पश्चादुत्सर्गाः । प्रकल्प्य चापवाद-
विषयं तत उत्सर्गोऽभिनिविशते ।

(प० ६२-६३)

” १।५४

Cp. बाधकान्येव निपातनानि (प० १।१।८)

” १।५५

अणुदित् सवर्णस्य चाप्रत्ययः

(पा० १।१।६६)

” १।५६

स्थानेऽन्तरतमः (पा० १।१।५०)

” १।६०

Cp. संहितायाम् (पा० ६।३।११४)

” १।६१

Cp. प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणम्

(पा० १।१।६२)

” १।६३-६४

सुप्तिङन्तं पदम् (पा० १।४।१४)

अणोऽप्रगृह्यस्यानुनासिकः

(पा० ८।४।५७)

” १।६५-६६

Cp. इयकोः (पा० ८।३।५७)

” १।६८

संबुद्धौ शाकल्यस्येतावनापे

(पा० १।१।१६)

” १।६९

निपात एकाजनाङ् (पा० १।१।१४)

” १।७०

Cp. ओत् (पा० १।१।१५)

” १।७१

ईदूदेद् द्विवचनं प्रगृह्यम्

(पा० १।१।११)

” १।७२

ईदूतौ च सप्तम्यर्थे (पा० १।१।१६)

” १।७३-७४

शे । अदसो मात् ।

(पा० १।१।१३, १२)

” १।७५

उजः । ऊँ । (पा० १।१।१७-१८)

ऋ० प्रा० २।२

परः संनिकर्षः संहिता

(पा० १।४।१०६)

" २।५

Cp. पूर्वत्रासिद्धम् (पा० ८।२।१)

" २।६

Cp. आद्यन्तवदेकस्मिन् (पा० १।१।२१)

" २।८, ११, १२

एतत्तदोः सुलोपोऽकारनञ्समासे
हलि । स्थश्छन्दसि बहुलम् ।

(पा० ६।१।१३२-१३३)

" २।१०

भूलां जशोऽन्ते (पा० ८।२।३६)

" २।१५

एकः पूर्वपरयोः । अक्रः सवर्णे
दीर्घः । (पा० ६।१।८४, १०१)

" २।१६-१७

आद् गुणः (पा० ६।१।८७)

" २।१८-१९

वृद्धिरेचि (पा० ६।१।८८)

" २।२१

इको यणचि (पा० ६।१।७७)

" २।२४, २७

ससजुषो रुः (पा० ८।२।६६),
भोभगोअघोअपूर्वस्य योऽशि ।
लोपः शाकल्यस्य ।

(पा० ८।३।१७, १९)

" २।२५, २८, ३१

एचोऽयवायावः (पा० ६।१।७८) ।

लोपः शाकल्यस्य (पा० ८।३।१९)

" २।३२

Cp. ऋत्यकः (पा० ६।१।२८)

" २।३३

Cp. प्रकृत्यान्तःपादमव्यपरे

(पा० ६।१।११५) ।

{ ससजुषो रुः (पा० ८।२।६६) ।
अतो रोरल्लुतादल्लुते
(पा० ६।१।११३) ।
आद् गुणः (पा० ६।१।८७)

" २।३४

एङः पदान्तादति (पा० ६।१।१०६)

" २।३५

Cp. अव्यपरे in प्रकृत्यान्तःपादमव्य-
परे । and अव्यादवद्यादव-
क्रमुरत्रतायमवन्त्ववस्युषु च ।

(पा० ६।१।११५-११६)

ऋ० प्रा० २।४०

On अवन्तु cp. अव्यादवद्याद-
वक्रमुरत्रतायमवन्त्ववस्युषु च
(पा० ६।१।११६) । Cp.
also सि० on this
Sūtra.

” २।५१-५२

प्लुतप्रगृह्या अचि नित्यम्
(पा० ६।१।१२५)

” २।५३

Cp. संबुद्धौ शाकल्यस्येतावनार्षे (पा०
१।१।१६) and प्लुतप्रगृह्या
अचि नित्यम् (पा० ६।१।१२५)

” २।५६

Cp. निपात एकाजनाङ्
(पा० १।१।१४) ।

प्लुतप्रगृह्या अचि नित्यम्

(पा० ६।१।१२५) ।

” २।५७-५८, ७४

मय उजो वो वा (पा० ८।३।३३)
ईषाअच्चादिषु च्छन्दसि प्रकृति-
भावमात्रम् (वा० ६।१।१२७)

” २।६१, ६७

आङोऽनुनासिकश्छन्दसि
(पा० ६।१।१२६)

” २।६८-६९

सोऽचि लोपे चेत्पादपूरणम्
(पा० ६।१।१३४)

” २।७०-७३

Cp. ऋचि तुनुषमल्लुतङ्कुत्रोरुष्या-
णाम् । द्वयचोऽतस्तिङः । निपा-
तस्य च । अन्येषामपि दृश्यते ।
(पा० ६।३।१३३, १३५-१३७);
शक्रन्धादिषु पररूपं वाच्यम् । एवे
चानिधोगे । एमन्नादिषु च्छन्दसि
पररूपं वक्तव्यम् । (वा० ६।१।६४);
cp. also प्रादूहोढोढ्येषैष्येषु
वृद्धिर्वक्तव्या (वा० ६।१।८६)

” २।७५-७७

Cp. छन्दस्यपि दृश्यते
(पा० ६।४।७३)

ऋ० प्रा० ३।१-२

उच्चैरुदात्तः । नीचैरनुदात्तः ।
समाहारः स्वरितः ।

(पा० १।२।२६-३१)

” ३।३

Cp. समाहारः स्वरितः

(पा० १।२।३१)

” ३।४-६

तस्यादित उदात्तमर्धह्रस्वम्

(पा० १।२।३२)

cp. also सि० on this
Sūtra.

” ३।७

उदात्तादनुदात्तस्य स्वरितः

(पा० ८।४।६६)

” ३।६-१०

स्वरितात्संहितायामनुदात्तानाम् ।

उदात्तस्वरितपरस्य सन्नतरः ।

(पा० १।२।३६-४०)

” ३।११, १६

एकादेश उदात्तेनोदात्तः

(पा० ८।२।५)

” ३।१२

Cp. पद० (on पा० ८।२।६) :—

कन्यान्प इति कन्याशब्दः कन्या-

राजन्यमनुष्याणामन्त इत्यन्तस्व-

रितः । ततः स्वरितानुदात्तयोरेका-

देश आन्तर्यतः स्वरितः ।

” ३।१३-१४

उदात्तस्वरितयोर्गणः स्वरितोऽनु-

दात्तस्य । स्वरितो वानुदात्ते

पदादौ । (पा० ८।२।४, ६) ;

cp. also सि० on the

latter Sūtra.

” ३।१७

उदात्तादनुदात्तस्य स्वरितः ।

नोदात्तस्वरितोदयमगार्ग्यकाश्यप-

गालवानाम् । (पा० ८।४।६६-६७) ;

स्वरविधौ व्यञ्जनमविद्यमानवत्

(प० ७६)

ऋ० प्रा० ३।१६-२३

स्वरितात्संहितायामनुदात्तानाम् ।

उदात्तस्वरितपरस्य सन्नतरः ।

(पा० १।२।३६-४०)

"	४।२	Cp. भलां जश् भुशि (पा० ८।४।५३)
"	४।३	यरोऽनुनासिकेऽनुनासिको वा (पा० ८।४।४५)
"	४।४, १२-१३	शश्छोऽटि (पा० ८।४।६३) । छत्वममीति वक्तव्यम् (वा० ८।४।६३)
"	४।५	भयो होऽन्यतरस्याम् (पा० ८।४।६२)
"	४।६-७	मोऽनुस्वारः (पा० ८।३।२३) । वा पदान्तस्य (पा० ८।४।५६)
"	४।८, १०	तोर्लि (पा० ८।४।६०)
"	४।९-११	स्तोः श्चुना श्चुः (पा० ८।४।४०)
"	४।१५	मोऽनुस्वारः (पा० ८।३।२३)
"	४।१६	ङ्णोः कुक्कुक् शरि (पा० ८।३।२८)
"	४।१७	ङः सि धुट् । नश्च । (पा० ८।३।२६-३०), खरि च (पा० ८।४।५५)
"	४।१८	शि तुक् (पा० ८।३।३१) । स्तोः श्चुना श्चुः (पा० ८।४।४०)
"	४।२२	Cp. सि० (on वा० ८।४।४५) :— कथं तर्हि मदोदग्राः कङ्कुद्मन्त इति । यवादिगणौ (cp. पा० ८।२।६) दकारनिपातनात् ।
"	४।२३	मो राजि समः क्वौ (पा० ८।३।२५)
"	४।२४	ससजुषो रुः (पा० ८।२।६६), भोभगोअप्रवोअपूर्वस्य योऽशि । हलि सर्वेषाम् । (पा० ८।३।१७, २२)

ऋ० प्रा० ४।२५

ससजुषो रुः (पा० ८।२।६६),
हशि च । आद् गुणः ।

(पा० ६।१।११४, ८७)

" ४।२७

For cases like अग्निरस्मि
cp. ससजुषो रुः पा० ८।२।६६).
In cases like प्रातरिन्द्रम्,
Pāṇini takes प्रातः as
प्रातर् ; cp. खरवसानयोर्विसर्ज-
नीयः (पा० ८।३।१५)

" ४।२८-२९

रो रि (पा० ८।३।१४) ।

दूलोपे पूर्वस्य दीर्घोऽणः

(पा० ६।३।१११)

" ४।३१

विसर्जनीयस्य सः (पा० ८।३।३४)

स्तोः श्चुना श्चुः । ष्टुना ष्टुः ।

(पा० ८।४।४०-४१)

" ४।३२, ३४

वा शरि (पा० ८।३।३६),

स्तोः श्चुना श्चुः । ष्टुना ष्टुः ।

(पा० ८।४।४०-४१)

" ४।३३-३८

कुप्वोः (क पौ च

(पा० ८।३।३७)

" ४।३६

खर्परै शरि वा लोपो वक्तव्यः

(वा० ८।३।३६)

" ४।३९

अहरादीनां पत्यादिषूपसंख्यानं

कर्तव्यम् (वा० ८।२।७०)

" ४।४०

On अहोमिः cp. अहन्

(पा० ८।२।६८); on अहोरात्रम्

cp. अह्नो रविधौ रूपरात्रिरथ-

न्तरेषूपसंख्यानं कर्तव्यम् (वा०-

२।८।६८), हशि च । आद् गुणः

(पा० ६।१।११४, ८७); and

on प्रचेता राजन् cp. छन्दसि

भाषायां च विभाषा प्रचेतसो राज-

ऋ० प्रा० ४।४१

" ४।४२, ४५, ४६, ४६, ५५,

५६, ६१

" ४।४३, ४५, ६२

" ४।४४

" ४।४५, ५६, ६४

" ४।४७, ४८

" ४।४९, ५६

न्युपसंख्यानं कर्तव्यम् (वा०
दा२।७०) रो रि (पा० दा३।१४)
द्रूलोपे पूर्वस्य दीर्घोऽणः (पा०
दा३।१११)

Cp. सोऽपदादौ । इणः षः ।

(पा० दा३।३८-३९);

cp. also नित्यं समासेऽनुत्तर-
पदस्थस्य । अतः कृकमिकंस-
कुम्भपात्रकुशाकर्णोष्णव्ययस्य ।
अधःशिरसी पदे । कस्कादिषु च ।
(पा० दा३।४५-४८)

Cp. षड्याः पतिपुत्रवृष्टपारपद-
पयस्पोषेषु^१ (पा० दा३।५३)
कःकरत्करतिकृधिकृतेष्वनदितेः
(पा० दा३।५०)

Cp. छन्दसि वाप्राम्नेडितयोः
(पा० दा३।४६) । पञ्चम्याः
परावध्यर्थे (पा० दा३।५१)

Cp. पञ्चम्याः परावध्यर्थे^१
(पा० दा३।५१)

इदुदुपधस्य चाप्रत्ययस्य । इसुसोः
सामर्थ्ये । (पा० दा३।४१, ४४)
इडाया वा । छन्दसि वाप्राम्नेडि-
तयोः^१ । (पा० दा३।५४, ४६)

1. The commentators (cp. सि० and काशिका) generally explain these and other Sūtras (i.e., पा० दा३।४६-५३), in this section, as prescribing only *s*. But a reference to Sūtras like IV. 46.49 (cp. वास्तोष्पतिम् and मातृष्पदे) of the R. Prāt. as well as to the exception अनदितेः (in पा० दा३।५०) shows that they should be explained as prescribing both *s* and *ṣ*; cp. Laghu-śabdendu-śekhara (on पा० दा३।५०) :—सः स्यादिति । षत्वस्याप्युप-लक्षणम् । अत एवादितिप्रतिषेधः ।

ऋ० प्रा० ४।५०, ५१

Cp. छन्दसि वाप्राप्तेऽदितयोः

(पा० ८।३।४६) ।

इसुसुसोः सामर्थ्ये (पा० ८।३।४४)

" ४।५२-५५, ५७, ५८,

Cp. छन्दसि वाप्राप्तेऽदितयोः

(पा० ८।३।४६)

६१-६४

" ४।५६, ६१, ६२

पातौ च बहुलम् (पा० ८।३।५२)

" ४।६०

छन्दसि वाप्राप्तेऽदितयोः । इदु-
दुपधस्य चाप्रत्ययस्य ।

(पा० ८।३।४६, ४१)

" ४।६३

On त्रिषूत्वी cp. द्वित्रिश्चतु-
रिति कृत्वोऽर्थे (पा० ८।३।४३)

" ४।६५, ६८, ७३

दीर्घादटि समानपादे

(पा० ८।३।६),

भोभगोअवोअपूर्वस्य योऽशि ।

लोपः शाकल्यस्य ।

(पा० ८।३।१७, १६)

" ४।६६-७०, ७३

दीर्घादटि समानपादे (पा० ८।३।६)

" ४।७४-७६

नश्छव्यप्रशान् । उभयथञ्जु ।

(पा० ८।३।७-८),

खरवसानयोर्विसर्जनीयः । विसर्ज-
नीयस्य सः । (पा० ८।३।१५, ३४),

स्तोः श्चुना श्चुः (पा० ८।४।४०)

नृन्पे । स्वतवान्पायौ ।

(पा० ८।३।१०-११),

खरवसानयोर्विसर्जनीयः ।

(पा० ८।३।१५)

" ४।८०

अत्रानुनासिकः पूर्वस्य तु वा ।

आतोऽटि नित्यम् । (पा० ८।३।२-३)

" ४।८४

ह्रस्वाच्चन्द्रोत्तरपदे मन्त्रे

(पा० ६।१।१५१) ।

स्तोः श्चुना श्चुः (पा० ८।४।४०)

ऋ० प्रा० ४।८५, ८७

Cp. संपयु^१पेभ्यः करोतौ भूषणे

(पा० ६।१।१३७) ।

परिनिविभ्यः सेवसितसयसिबुसह-

सुट्स्तुस्वञ्जाम् (पा० ८।३।७०)

” ४।६०—६३, ६५

मुपां सुलुकपूर्वसवर्णाच्छेयाडाड्या-
याजालः (पा० ७।१।३६)

” ५।१

Cp. इएकोः । नुम्बिसर्जनीयशर्व्यवा-
येऽपि । (पा० ८।३।५७—५८)

” ५।२

Cp.-शर्व्यवायेऽपि (in पा० ८।३।५८)

” ५।३-४, ६-७, ९-१०, }
१२—१६पूर्वपदात्^१ (पा० ८।३।१०६)

” ५।५, ८, १८

सुजः (पा० ८।३।१०७)

” ५।११

ष्टुना ष्टुः (पा० ८।४।४१)

” ५।२०

आदेशप्रत्यययोः (पा० ८।३।५६) ।

सुषामादिषु च (पा० ८।३।६८) ।

उपसर्गात्सुनोतिसुवतिस्यतिस्तौ -

तिस्तोभतिस्थासेनयसेधासेचसञ्ज-

स्वञ्जाम् (पा० ८।३।३५)

” ५।२१

पूर्वपदात् (पा० ८।३।१०६)

” ५।२२

पूर्वपदात् । सहेः पृतनर्ताभ्यां च ।

(पा० ८।३।१०६, १०६)

” ५।२३-२६

न रपरसुपिस्तुजिस्तृशिस्तृह्रितव-

नादीनाम् । पूर्वपदात्^१ ।

(पा० ८।३।११०, १०६)

” ५।३०

अम्बाम्बगोभूमिसव्यापद्वित्रिकुशे -

कुशङ्क्वङ्गमञ्जिपुञ्जिपरमेवर्हिर्विव्य-

ग्निभ्यः स्थः । सनोतेरनः ।

पूर्वपदात् । उपसर्गात् सुनोति-

^१ ऋग्वेदप्रातिशाख्यीयेषु ५।६-१०, १६, २५ सहशसत्वनिषेधस्थलेषु
‘पूर्वपदात्’ इत्यस्य व्यवस्थितविकल्पत्वाश्रयणेन निर्वाहः कार्यः ।

सुवतिस्त्यतिस्तौतिस्तोभतिस्थासेन-
यसेधसिचसञ्जस्वञ्जाम् । स्था-
दिष्वभ्यासेन चाभ्यासस्य ।

(पा० ८।३।६७, १०८, १०६, ६५, ६४)

ऋ० प्रा० ५।३१

ह्रस्वात्तादौ तद्धिते

(पा० ८।३।१०१)

” ५।३२—३४, ३६—३८

युष्मत्तत्तत्तुःष्वन्तःपादम्

(पा० ८।३।१०३)

” ५।४०

Cp. रषाभ्यां नो णः समानपदे

(पा० ८।४।१) ।

ऋवर्णाच्चेति वक्तव्यम्

(वा० ८।४।१) .

But as the commentators (cp. Tattvabodhini) generally do not take समानपदे here in the sense in which it is taken in R. Prāt. V.40 (cp. अवगृह्य), most of the Pāṇinian Sūtras prescribing ण in the उत्तरपद should be really paralleled here. But cp. especially :—

पूर्वपदात्संज्ञायामगः । प्रातिपदिका-
न्तनुम्बिमक्तिषु च । एकाजुत्तर-
पदे णः । कुमति च । उपसर्गाद-
समासेऽपि णोपदेशस्य । हन्ते-
रत्पूर्वस्य । वमोर्वा । छन्द-
स्युदवग्रहात् । कृत्यचः । रोर्वि-
भाषा । हलश्चेजुपधात् । इजादेः
सनुमः । (पा० ८।४।३, ११—
१४, २२—२३, २६, २६—३२) .

ऋ० प्रा० ५।४१

अट्कुप्वाङ् नुम्व्यवायेऽपि

(पा० ८।४।२)

” ५।४२, ४४

Cp. अट्कुप्वाङ् नुम्व्यवायेऽपि

(पा० ८।४।२)

” ५।४३

Cp. वा भावकरणयोः (पा० ८।४।१०)

” ५।४५

Cp. पदान्तस्य (पा० ८।४।३७)

” ५।५०

But cp. हिनुमीना (पा० ८।४।१५)

” ५।५३

For दुर, cp. दुरः षत्वणात्वरूप-
सर्गत्वप्रतिषेधो वक्तव्यः (सि०
on भूधातु),and सुदुरोः प्रतिषेधो नुम्वि-
धित्वषत्वणात्वेषु (म० १।४।६०)

” ५।५४

Cp. प्रातिपदिकान्तनुम्विभक्तिषु च ।
अट् कुप्वाङ् नुम्व्यवायेऽपि । उप-
सर्गादसमासेऽपि शोपदेशस्य ।

(पा० ८।४।११, २, १४)

” ५।५५

(पृषोदरादीनि यथोपदिष्टम्) दुरो
दाशनाशदमध्येषूत्वमुत्तरपदादेः
ष्टुत्वं च (वा० ६।३।१०६)

” ५।५७

अनितेः । उपसर्गादसमासेऽपि
शोपदेशस्य ।

(पा० ८।४।१६, १४)

” ५।५८-५९

नश्च धातुस्थोरुपुम्यः । उपस-
र्गाद् बहुलम् ।

(पा० ८।४।२७-२८)

” ५।६०

आनि लोट् । उपसर्गादसमासेऽ-
पि शोपदेशस्य ।

(पा० ८।४।१६, १४)

ऋ० प्रा० ६।१	अनचि च (पा० ८।४।४७)
” ६।२	भलां जश् भशि । खरि च । (पा० ८।४।५३, ५५)
” ६।३	छे च (पा० ६।१।७३) । भलां जशोऽन्ते (पा० ८।२।३६) । स्तोः श्चुना श्चुः (पा० ८।४।४०) । खरि च (पा० ८।४।५५)
” ६।४	अचो रहाभ्यां द्वे (पा० ८।४।४६)
” ६।५	यणो मयो द्वे भवत इति वक्तव्यम् (वा० ८।४।४७)
” ६।६	शरः खयो द्वे भवत इति वक्तव्यम् (वा० ८।४।४७)
” ६।१०	शरोऽचि (पा० ८।४।४६)
” ६।१२, १३	Cp. विश्वजनादीनां छन्दसि वा तुगाग- मो भवतीति वक्तव्यम् । (वा० ६।१।७६)
” ६।१३	Cp. आङ्माङोश्च । पदान्ताद्वा । (पा० ६।१।७४, ७६)
” ६।१४	Cp. सर्वत्र शाकल्यस्य । दीर्घादाचार्या- णाम् । (पा० ८।४।५१—५२)
” ६।१५	डमो ह्रस्वादचि डमुणितयम् (पा० ८।३।३२)
” ६।५४	चयो द्वितीयाः शरि पौष्करसादेः (वा० ८।४।४८)
<hr/>	
” ७।५, १४, १६, १८, १९, २६, २८, ३३, ३६, ३८, ४५, ४७, ४९, ५३—५५	ऋचि तुनुघमञ्जुतङ्कुचोरुण्याणाम् (पा० ६।३।१३३)

- ऋ० प्रा० ७६, १०, १५, १७, ३०, ३१,
३३, ४३-४४, ५२, ५५, ५६
निपातस्य च^१ (पा० ६।३।१३६)
- ” ७।७—६, १०, १२—१४, Cp. अन्येषामपि दृश्यते
१६, २१—२३, २५, ३०—
३५, ३७, ३९, ४२, ४६,
४८, ५४—५६ (पा० ६।३।१३७)
- ” ७।१२—१४, १६, १८, २४,
२७, २९—३३, ३६—४१,
५०—५६ द्व्यचोऽतस्तिष्ठः (पा० ६।३।१३५)
- ” ७।१७, ४३ इकः सुजि (पा० ६।३।१३४)
-
- ” ८।१—३ इकः सुजि । निपातस्य च ।
(पा० ६।३।१३४, १३६)
- ” ८।४-५, ८, (१), १३, १५, २८,
३०—३३, ३५, ५० निपातस्य च (पा० ६।३।१३६)
- ” ८।६, ९, १३—१५, २८—३२,
३४—३५ द्व्यचोऽतस्तिष्ठः (पा० ६।३।१३५)
- ” ८।७, १०—११, १३—१५,
२८—३५, ४८—५० अन्येषामपि दृश्यते
(पा० ६।३।१३७)
- ” ८।१४—१६, २८—३२, ३४
—३५, ५० ऋचि तुनुधमन्तुतङ्कुत्रोरुष्या-
याम् (पा० ६।३।१३३)
-

1. Here as well as in the following निपातस्य च (पा० ६।३।१३६) is taken in the same general sense which is given to it in the commentaries, though I am inclined to think that the अनुवृत्ति of द्व्यचोऽतः from the previous Sūtra should continue in this Sūtra also, otherwise it would be difficult to account for the inclusion of words like तुनु which are Nipātas in पा० ६।३।१३३.

ऋ० प्रा० ६।१

" ६।१-२, ४, ६-१२, १३,
१६, १७, २२-२४, ३०,
३२, ३३, ३८ (?), ३९—
४२, ४६—५२

" ६।३, ६, ८, १०, १२, १७, २२

" ६।८

" ६।११, २३

" ६।११

" ६।१३-१६, २२-२४, ४६,
५०-५२

" ६।१५, १८, २१

" ६।२६, ३२, ३४, ३८ (?),
४६—४८, ५०—५२

" ६।२७-२९, ४६-४८

" ६।३६

" ६।३७

" ६।४६, ४९

विश्वस्य वसुराटोः (पा० ६।३।१२८)

अन्येषामपि दृश्यते
(पा० ६।३।१३७)

नहि वृतिवृषिव्यधिरुचिसहितनिषु
क्वौ (पा० ६।३।११६)

द्वयचोऽतस्तिष्ठः (पा० ६।३।१३५)

मन्त्रे सोमाश्वेन्द्रियविश्वदेव्यस्य
मतौ (पा० ६।३।१३१)

वले (पा० ६।३।११८)

अकृतसार्वधातुकयोर्दोषः ।
(पा० ७।४।२५) ।

अपुत्रादीनामिति वक्तव्यम्
(वा० ७।४।३५) ।

अश्वाघस्यात् (पा० ७।४।३७)

न च्छन्दस्यपुत्रस्य (पा० ७।४।३५)

तुजादीनां दीर्घोऽभ्यासस्य ।
(पा० ६।१।७)

Cp. छन्दसि सहः (पा० ३।२।६३)

(पृषोदरादीनि यथोपदिष्टम्) तुरो
दाशनाशदमध्येषूत्वमुत्तरपदादेः
षट्त्वं च (वा० ६।३।१०६)

Cp. मन्त्रे श्वेतवहोक्थशस्पुरोडाशो
शिवन् (पा० ३।२।७१)

दाशवान् साह्वान् मीढ्वांश्च
(पा० ६।१।१२)

ऋ० प्रा० १२।१७

Cp. चत्वारि पदजातानि नामाख्या-
तोपसर्गनिपाताश्च (म० पस्प-
शाह्निके)

” १२।२०

(प्रादयः) उपसर्गाः क्रियायोगे
(पा० १।४।५६)

” १२।२१

प्राग्ग्रीश्वरान्निपाताः । चादयोऽ-
सत्त्वे । प्रादयः । etc.

(पा० १।४।५६—६७)

” १२।२०

मुखनासिकावचनोऽनुनासिकः

(पा० १।१।८)

” १५।५

ओमभ्यादाने (पा० ८।२।८७)

” १८।३७, ४१

संयोगे गुरु । दीर्घं च ।

(पा० १।४।११—१२)

” १८।३८—३९, ४३

ह्रस्वं लघु (पा० १।४।१०)

” १८।४०

हलोऽनन्तराः संयोगः (पा० १।१।७)

INDEX I

AUTHORITIES QUOTED IN THE RĠVEDA-PRĀTISĀKHYA.

- अन्ये, XVII. 43.
अपरे, VI. 45, 51; XI. 6, 14, 20, 58, 59; XIII. 18.
अस्य (= वेदमित्रस्य), I. 52.
आगस्त्य, introd. stanza 2.
आचार्य, I. 64.
आचार्याः, I. 63.
आन्यतरेय, III. 22.
एके, I. 46; III. 22, 27; IV. 16; VI. 27, 50, 52, 54, 55;
XIII. 12, 14, 15, 19, 32, 38; XV. 33; XVI. 25;
XVIII. 57.
केचित्, I. 40; III. 20; XVII. 43, 50.
गाय, I. 15; VI. 36; XI. 17, 26; XIII. 31.
पञ्चाल (?), II. 33, 81.
पूर्वनिमित्तमानिनः, XI. 11.
पूर्वैः, X. 17.
ग्राच्य (?), II. 33, 81.
बाधव्य (क्रमप्रवक्ता), XI. 65.
मातृद्वय (or माण्डव्य), introd. stanza 2.
माण्डूकेय, introd. stanza 2; III. 14.
यास्क, XVII. 42.
वेदमित्र (आचार्य), I. 51.
व्याधि, III. 23, 28; VI. 43; XIII. 31, 37.
शाकटायन, I. 16; XIII. 39.

शाकल (= teaching of शाकल्य), I. 75; VI. 14, 20, 24, 27;

XI. 21.

शाकलाः, I. 64; XI. 61 ; शाकलैः, XI. 19.

शाकल्य, III. 13, 22; IV. 13; XIII. 31.

शाकल्य (स्थविर), II. 81.

शाकल्यपितुः, IV. 4.

शाब्दाः, XII. 17.

शूरवीर (and his पुत्रः or पुताः), introd. stanza 3.

शौनकः, introd. stanza 1.

INDEX II

VEDIC WORDS OR WORD-GROUPS QUOTED IN THE RGVEDA-PRĀTISĀKHYA.

(In case a word or a word-group which is by itself enough to exemplify the Sūtra is preceded by another Vedic word in the quotation, it is also shown separately by itself in the following; e. g., आसीत् besides अघः स्विदासीत् in f. 31.)

अंहोऽतिप्रिति	२।४२	अग्नेऽयम्	२।४२
अकः (= अकर्)	१।१०३	अग्ने रक्षा यः	७।३२
अकुत्र	८।१५	अग्नेरवेण	५।६०
अकुषि-	६।११	अग्नेर्गायत्री	१७।६
अक्रन्	६।४१	अग्ने वाजस्य	१६।३१
अक्ष-	६।१०	अघ-	६।१६
अक्षा इन्दुः	४।४०	अङ्कु-	६।१६
अक्षाः (= अक्षार्)	१।७६	अङ्ग	८।४४
अखललीकृत्य	७।३३	अच्छ	७।६
अगादारैक्	२।७५	अजनयन्त	२।४०
अग्निं वः पूर्व्यम्	१८।२२	अजागः (= अजागर्)	१।१०३
अग्निः	५।३३	अजा नष्टम्	७।३१
अग्निनेन्द्रेण	१६।७३	अजिर-	६।१६
अग्निमीले	१८।५३	अजीगः (= अजीगर्)	१।१०३
अग्ने ७।४४, ५१; ८।५; १६।४४		अजीजनः	१६।४८
अग्ने तम्	१६।१६	अनुषून्	१४।५८
अग्ने तमद्य	१८।५५	अजैष्म	१४।४४
अग्ने तव	१६।६३	अज्मन्	१४।५८
अग्नेऽप दह	२।४७	अज्रान्	४।६६
अग्नेऽभिदासति	२।४२	अञ्जःपाः-	१३।३०

अञ्जमः	१४।५४	अध यामनि	७।३४
अति	१२।२०; १५।१७	अध वायुम्	७।३४
अतिहाय	६।१२	अधा त्वं हि	७।५६
अतीतृषाम	१।१००	अधा महः	७।३१
अतृणत्	१।६८	अधायि	१४।५०; १७।३२
अत्के	१४।४७	अधा हि	१६।१६
अत्त	७।३३	अधि	४।८४; १२।२०; १५।१७
अत्र	७।३३; ८।५, १३	अधिपवयथा	५।५४
अत्साः (= अत्सार)	१।६१	अधीत्	१६।४८; १८।५७
अथ	७।३३	अधीन्नु	१८।५३
अथो	२।४६	अध्वरम्	८।५
अदः (= अदर)	१।८६	अध्वरि-	६।१६
अददा अर्भाम्	१८।२८	अध्वानयत्	६।५०
अददहन्त	६।४३	अनज	८।१५
अदमायः	६।५०	अननु-	६।३३
अददः (= अददर्)	१।१०३	अनपावृत्	६।२२
अदधः (= अदधर्)	१।१०३	अनयता वियन्तः	८।३०
अदात्	२।४०	अनशामहे	२।४०
अदान्मे पौसकुत्स्यः	१८।६	अनायुधास आसता	२।७५
अदुक्षत्	४।६८	अनु	१२।२०; १५।१७
अदो पितो	४।४०; ११।८	अनु दक्षि	४।६८
अद्य	७।१६, २१, ३३	अनुदृश्य	७।६
अद्याद्या श्वःश्वः	७।५६	अनुसेषिधत्	५।३०
अद्रिवः	७।२६	अनुसयाम्यो	५।५४
अध	७।१५	अन्तः (= अन्तर)	१।७८
अधः स्विदासी३त्	१।३१	अन्तस्पथाः	४।६२
अध जिह्वा	७।३४	अन्नावृधम्	६।२३
अध ते विश्वम्	७।३४	अन्नो रयिवृधः	४।६८
अध धारया	७।३४	अन्यः	२।४६; ५।५१
अध बहु	७।३४	अन्यत्रा चित्	८।३२
अधमस्पदीष्ट	४।५७	अप	१।६६; १२।२०; १५।१७
अध यत्	७।३४	अप-	६।६

अपः	१।७७	अमैष्म	१४।४४
अपरीवृतः	६।२२	अभ्यादेवम्	२।७६
अपस्कः (= कर्)	१।६०	अमतये	२।४०
अपा वृधि	७।५५	अमति-	६।१७
अपि	१२।२०; १५।१७	अमित्रायुधः	६।२३
अपि-	६।६	अमिनन्त	२।६३
अपीजुवा	६।२२	अमी	१।७३
अपुनः (= अपुनर्)	१।१०३	अमुमुक्तम्	२।४०
अपूरुषघ्नः	६।४७	अय	८।१५
अपूरुषम्	६।५१	अयं चक्रम्	१८।५३
अपो सु म्यक्ष	५।१६	अया	२।५६
अप्रामि-	५।२८	अयांसम्	१३।२७
अविमः (= अविमर्)	१।८५	अया रुचा	१६।६१
अभाः (= अभार्)	१।१०३	अयोऽपाष्टिः	२।४०
अभि ५।३; ७।१०, ४३; १२।२०, २४;		अरथाः	२।४०
	१५।१७	अरमयः	६।४३
अभि-	६।६	अराति-	६।११, १४
अभितोऽनवन्त	२।४३	अरुषासः	१।६८
अभि दक्षत्	४।६८	अर्च गाय	७।३४
अभि नः	८।४२	अर्च देवाय	७।३४
अभिपद्य	७।६	अर्चा मरुद्भ्यः	७।३०
अभिभुवे	२।४१	अर्चिषा	१।१००
अभिमाति	६।२६, ३०	अर्य	७।१७
अभिवावृते	६।१८	अर्यमा	५।५८; १४।४०
अभिवृत्य	७।६; ६।१८	अर्वाके	२।४६
अभि वो वीरम्	१६।५२	अर्ष	७।३३, ४४
अभिक्लृण्व यत्र	७।६	अव	७।५०
अभि प्रतः	५।१७; ८।४४	अव	१२।२०; १५।१७
अभिसत्वा	५।२६	अवः	२।४०
अभीवर्तः	६।७	अवः (= अवर्)	१।६६
अभीवृतेव	६।४७	अव त्वचः	२।४०
अभेत्	२।४०	अवथा सः	८।३०

अवद्यानि	८४१	असिक्न्याम्	१७४३
अवनु	२४०	असुरा	४६१
अवरीवः (= अवरीवर्)	११०३	असृजता मातरम्	८३१
अवर्त्रः	२४०	अस्कृत	१०१३; ११६
अवर्महः	१६६; १७४६	अस्कृतोषसम्	४८८
अवसा आ	१४६२	अस्तः (= अस्तर्)	१६२
अवस्पर्तः (= अवस्पर्तर्)	११०२	अस्ति	८४२
अवांसि	२४०	अस्त्वासतः	२७६
अवा पुरंध्या	८२८	अस्पः (= अस्पर्)	११०३
अवायती	६१२३	अस्मत्	२६१
अवितः (= अवितर्)	११०२	अस्मयुः	५३७
अविद्वान्	४७३	अस्मा ऊ पु	१६७८
अविषत्	५५६	अस्मान्	४७५
अविष्टन	७३३	अस्मानुप	४७३
अवीरता	२४०	अस्मिन्नु	१४५५
अवीरते	२४०	अस्मे	१७३
अवोऽस्तु	२४५	अस्मै	६४१
अव्यत्यै	२४०	अस्य	८४३
अत्रि	८४३	अस्य दुक्षत	४६८
अश्रथयः	२५०	अस्य पूर्यः	४५१
अश्रथायः	६५०	अस्या यः	४५१
अश्व-	६११, १४, १५	अस्वाः (= अस्वार्)	११०३
अश्वयुजः	६२१	अह एव	४४०
अश्वयूपाय	६२१	अहः (= अहर्)	११०३
अश्वयोगाः	६२१	अहिहन्नारिणक्पथः	२७७
अश्ववत्	६१६	अहोमिः	४४०
अश्ववित्	६१८	अहोरात्राणि	४४०
अश्विनेव	२७३	अह्यः	१४५२
अष्ट	७३३	आ २३८, ६१; ७४४; १०१०;	
अष्टाम्	१४५८	१११०, ३४; १२१२०; १५१७	
असनाम	८४७	आ गता सर्वतातये	८३१
असि	८४५	आग्निम्	१६६३

आदित्या	४।६१	आसता	२।७५
आदेवः	२।७६	आसी३त्	१।३१
आदेवम्	२।७६	आ सु- (or आ सूर्)	१६।६२
आनीत्	५।५७	आहार्षम्	१६।५१
आपृच्छथम्	१४।४८; ५२	आहुः	५।३६
आप्राप्तम्	१४।५३	आहुति-	६।१७
आभिष्टे	१७।३०	इळः	४।४६
आ यः पप्रौ	१६।७८	इळा	१।५२
आ यजीयान्	४।७३	इळायाः	४।४६, ५६
आ यन्मा वेनाः	१८।२६	इत	७।३३
आयुः	८।५	इतन	११।१०
आयुक्त	२।७७	इता जयत	८।३१
आयुक्षाताम्	२।७७	इता धियम्	८।३२
आयुनक्	२।७६	इता नि	८।३२
आयुषि	८।४५	इतो षिञ्चत	५।१७; १०।३
आरभ्य	७।६	इन्द्र	५।५८; ८।५, ४२; १६।१६
आरिणक्	२।७७	इन्द्र-	५।४३
आरुपितम्	२।७५	इन्द्र एणम्	५।६०
आरैक्	२।७५, ७७	इन्द्र एणाः	५।६०
आव	२।७४	इन्द्रः शचीपतिर्वलेन वीळितः ।	
आवः (= आवर्)	१।६६; ११।७	दुश्च्यवनो वृषा समत्सु सासहिः	१६।१७
आवदँस्त्वम्	४।७६	इन्द्र सोमान्	४।६६
आवर्तमः	४।४०; १०।३; ११।७	इन्द्रावतः	६।२३
आ वां सुम्ने	१७।४३	इन्वसि	८।४४
आविः	४।४७; ५।३६	इमः	४।५१
आविध्यत्	२।७६	इयक्षि	१७।२६
आवृणक्	२।७५, ७६	इयम्	१४।५०
आवृणि	२।७७	इयर्त	७।३३
आव्य	८।४८	इयान्ति	६।५२
आव्रथ्याम्	१४।४०	-इव	२।५५
आसत्	२।७५	इषयसि	८।४७
आसतः	२।७६	इषु-	६।१६

इष्कर्त	७।३३	उभयत्रा ते	८।३५
इहा वृणीष्व	८।२६	उभये	२।५०
ईङ्क्षयन्तीः	१४।५४	उमे यदिन्द्र	१६।७८
ईजानमिह	१६।४८	उरु	५।३, ५८
ईळिष्व	७।३३	उरु-	६।१०
ई पूरुषत्वता	६।५१	ऊरु ज्योतिः	४।५१
ईम् ४।८३; १०।३; ११।१०		उरुष्य	७।३३
ईयुष्टे	५।३८	उरु न	७।५३
ईरयथा मरुतः	८।३१	उरौ देवाः	१७।४३
ईरया वृष्टिमन्तम्	८।३०	उ वसन्तान्	८।४७
ईवत्	२।६१	उश्मसि	८।४५
ईषा	२।५६	उषः (=उषर्-)	१।८०
उ १।७५; २।५६; ५।१०; ७।१७; ८।१; १७।२७		उषर्वसूयवः	४।४०; ११।८
उक्थ-	६।६	उषसामिवेतयः	२।७३
उक्थशासः	६।३७	उषसि	८।४६
उक्षत	८।१५	उषासम्	६।४१
उग्रं ओकः	१४।५१	उषासमग्निम्	६।४८
उग्रादेवम्	६।२२	उषासमीमहे	६।५२
उच्छा दुहितः	७।३१	उषासानक्ता	६।४६
उत् १२।२०; १५।१७		उ पुवाणः	५।१८
उत	८।४२	उस्याम्णे	५।५४
उत्सादतः	२।४१	ऊ अकृण्वन्	२।७२
उदावता	२।७७	ऊ अयान्	२।७१
उदू अयान्	२।७१	ऊती	२।५६; ५।३
उप ८।५, ४५; १२।२०; १५।१७		ऊती इन्द्र	१४।६१
उप तेऽधाम्	२।४४	ऊत्यर्वाक्	२।७०
उपरि स्विदासीत्	१।३१	ऊधः (=ऊधर्)	१।६७
उपष्टुत्	५।३०	ऊनयीः	१४।४३
उप सातये	८।१२	ऊर्जम्	१४।४६
उपागत्य	७।३३	ऊर्णु हि	८।४१
उपेदम्	१६।५१	ऊवुः	१४।५०
		ऋच्छन्ति ष्म	५।१८

ऋजु-	६।१६	एव	२।३८; ७।३३; १६।७३
ऋजूयेव	६।४६	एवा चन	८।३५
ऋण-	६।१७	एवा यथा	७।३०
ऋत-	६।११, १४, १५; १७।३३	एवावदस्य	६।२४
ऋतः	४।५२	एवाँ अग्निम्	२।६६
ऋतः-	१३।३०	एषः	२।८
ऋतयन्त	६।२१	ऐयेः	१४।४१
ऋतयुक्तिम्	६।२१	ओ	१०।३
ऋतवाकेन	६।१८	औम्नात्	१४।५३
ऋतायन्	६।२२	क आसतः	२।७६; १४।६१
ऋतायुभिः	६।५१	कः (= कर्)	१।८४, ८८, ८९, ९०;
ऋतायुम्	६।२२		४।४३
ऋतायोः	६।२२	कः	२।३८
ऋतावः	२।४१	ककुच्चान्	४।२२
ऋतावरीरिव	६।५१	कणवासः	४।६१
ऋतावृधौ	१७।३१	कति	६।४१
ऋताव्ने	६।२४	कदा	२।६४; ८।१७
ऋति-	६।३	कवन्धम्	४।६१
ऋतेन	७।१६	कम्	८।११
ऋत्विय-	६।१७	कम् (= क्षिप्रम्)	७।५१
ऋदु-	६।८	कमु ष्वित्	५।१७
ऋध्यामा ते	७।५५	कम्भनेन (= स्कम्भनेन)	४।२१
ऋम्वा	१४।४८, ५२	करणम्	७।२२
ऋषि-	५।४३	कर्त्	४।४३
ऋषीवः	६।२४	करति	४।४५
एतन	२।७२; १०।३; ११।१०	करते	७।२२
एतम्	१८।५३	करन्मुषाहा	६।४६
एतशे कः (= कर्)	१।८८	करम्	४।४३
एतावान्	४।७३	कर्तना श्रुष्टिम्	८।३२
एतु	८।५	कर्ता यत्	७।३०
एनमायुनक्	२।७६	कर्मनिष्ठाम्	५।४८
एना सुमतिम्	८।३४	कल्पेषु	७।५०

कव-	६।८	के ष	५।१७
कवण्यः	२।४१	को वेद	१८।१६
कवि	४।५२	कोशयीः	१४।४३
कवि-	६।१४	क्रतु-	६।१६
कवीनाम्	८।८	क्रतुष्टम्	५।३८
कस्काव्या	४।६२	क्रीळन्	१६।७३
कस्त उषः	१४।६०	क्व	२।३८
काणवायनाः	८।२०	क्षत्रम्	४।६३
काम	४।५५	क्षर	७।३३
काव्येन	८।१३	क्षाम	७।३३
किमु ध्वित्	५।१७	क्षेत्रासाम्	६।२४
कियात्या	६।५१	खेऽनसः	२।४५
किरा वसु	८।३२	गच्छान्	४।७३
किरासि	८।४५	गधि	५।५६
कुत्र	७।३३	गन्ता मा	७।३१
कुरुश्रवणमावृणि	२।७७	गर्भम्	४।८३
कृणुता सुरबान्	८।३०	गा अदुक्षत्	४।६८
कृणुथ	७।१०	गाः	४।४६
कृणुथा सुप्रतीकम्	८।३०	गातुया च	८।३३
कृणुहि	८।४२	गातूयन्तीव	६।४६
कृणोत	५।५६; ७।४२	गामय	६।५१
कृणोति	७।४२	गायन्ति	१८।५३
कृणोतु	७।२२	गावः	४।८३
कृतम्	४।४३	गीः	७।२६
कृतानि	४।४५	गूर्धय	८।१३
कृथः	८।८	गूहत	७।३३
कृधि	४।४३; ७।१०, ३५	गृणानः	७।२६
कृपीटम्	७।४५	गृभाय	८।२
कृशन-	६।१७	गोऋजीक	२।७४
कृष्णासो दक्षि	४।६८	गोओपशा	२।७४
कृष्व	७।३३	गोः	८।८
केतम्	७।३८	गोपीध्याय	८।४७

गोभिष्टरेम	५।३८	चमसान्	४।७४, ७५
गोरोहेण	५।६०	चमसाँइव	८।४३
गोषतमाः	५।३०	चर	८।४, ६
गोष्ठादिव	५।३०	चरति	४।७४
ग्नाः-	१३।३०	चरन्ति	८।४४
ग्नाभिरिह	८।४४	चरसि	४।७४
ग्मन्ता नहुषः	८।३०	चर्किराम	८।२
ग्लापयन्ति	६।४६	चर्षणि-	५।२८; ६।८, २७
घ ७।१८; ८।१५, २२; १५।१६		चर्षणिप्राः	८।६
घा त्वद्रिक्	८।२८	चर्षणिभ्यः	२।६१
घा स्याः	८।३२	चर्षणीः	२।६१
घा स्यालात्	८।३४	चा बोधाति	८।३२
घृणि-	६।१७	चास्कम्भ चित्	११।१०
घृतम्	१६।१६	चिकित्वान्	४।७४
घृतमिव	८।४६	चिकेत	८।४५
घृतवान्ति	६।४६	चित् ४।७४; ७।२२, २३, २६	
घृतावृधा	६।२३	चित्कम्भनेन	४।२१
घोषान्	४।७३	चित्रः	२।३८
च ४।७४; ७।२२; १५।१६		चिद्यः	७।२८
चक्रम्	८।१५, १६	चेतात	८।४५
चक्रमा ब्रह्मवाहः	७।३१	चेतथः	४।५३
चक्रतुः	८।१७	चो	४।७४
चक्रा जरसम्	८।३४	च्यावय-	६।३२
चक्रः	७।४५, ४७	च्यौत्नः	४।७४
चक्र	४।७४	छायामिव	८।४७
चक्षसा	१।१००	जगृभ्म	७।३३
च गिरः	७।४२	जग्रभा वाचम्	८।३३
चतुः-	५।५३	जग्रसानान्	४।६६
चतुरः	४।७४	जघन्वान्	४।६६
चतुरस्कर	४।६२	जङ्घ्नतः	१४।५४
चन्द्र	४।८४	जनया दैव्यम्	८।२८
चन्द्रनिर्णिक्	१४।४५	जनाज्छु धीयतः	१४।५५

जनि-	६।१६	जुगुक्षतः	४।६८
जनितः (= जनितर्)	१।१०१	जुजुर्वी यः	४।६८
जनिम	८।१०	जुहोत	७।१४; ८।१५
जनिष्वा देववीतये	७।५६	जुहोता मधुमत्तमम्	७।५५
जनुषोऽया	२।४४	जोष	७।३३
जम्भयन्तोऽहिम्	२।४३	जोषम्	२।६१
जम्भया ताः	७।३१	ज्या	२।५६
जय	८।१३	ज्यैष्ठ्याय	१४।४८
जरितः (= जरितर्)	१।१०१	ज्योतिः	४।४७, ५।१
जरित्रे	७।३५	ज्योतिः-	५।५३
जहृषन्त प्रसाहम्	६।४८	तं वः	१८।१४
जहि	७।१०	तं गूर्धय	१८।२
जहि चिकित्वः	७।५४	तङ् मन्ति	१४।५४
जाः-	१३।३०	तच्चक्षुः	१६।३१; १८।५७
जागृधुः	६।५२	तच्छ्रुयोः	१८।५६
जातः	४।५१	ततक्षुः	५।३६
जातवेदसम्	७।१६	ततन्युः	५।३६
जातवेदाः	८।१०	ततारेव	२।७२
जाताः	८।२१	ततृषाणः	६।४४
जानि पूर्व्यः	६।४७	ततृषाणमोषति	६।४३
जामयः	२।५०	तत्	५।३६
जामातः	१।१०२	तत्र	२।५८; ७।३६, ४६
जामिषु	८।४५	तदादः (= तदादर्)	१।८६
जायमानोऽभवः	२।४२	तनू-	३।२६
जारयन्ती	६।४८	तनूषु	५।३५
जामु	८।४५	तने च	६।१२
जाहृषाणेन	६।५१	तन्वं रीरिषीष्ट	६।४७
जिघांसन्	१३।२४	तन्वि	८।१५
जिघांससि	८।४१	तप	७।३३
जिन्व	७।३३	तपसोऽधि	२।४७
जिन्वथः	४।५३	तपोष्पवित्रम्	४।६३
जिह्वया	८।१६	तम्	५।३६; ८।२७

तमः	११७	तुभ्यम्	६४१
तमसि	८४६	तुवि-	६४२
तमिन्द्रम्	१६६१; १८६	तुजानः	७४७
तमू अकृण्वन्	२७२	तूतोत्	७४२
तर्पया कामम्	८३३	तू षिञ्च	५१७
तव त्यत्	१८५४	तृंहत्	८४७
तवसेऽवाचि	२४४	तृपन्मस्तः	१७३५
तव स्वादिष्ठा	१६४४; १८५६	तृप्नुत	१४५३
ता आपः	१४६२	तृम्प	७१६
तातान	६४६	तृषाणान्	४६६
तातृपाणा	६५२	ते	५३२; ७२६, ४२, ४५; ८४
तातृभिम्	६५२	ते अस्ति	८३
तातृष्	६३२	ते दंसः	८१८
तानश्विना	४७३	तेऽधाम्	२४४
ता मे अश्व्यानाम्	१६२८	तेन	७३७
ता विद्वांसा	१६४०	ते नस्त्राध्वम्	१८२१
ता वृधन्तौ	१८२७	तेन नोऽद्य	२४६
ताँस्ते	४७६	ते नृषह्ये	६४३
ताँस्त्रायस्व	४७६	तेभ्योऽकरम्	२४८
तितउना	२१३	ते म आहुय आययुः	१८२०
तिर	८४	ते महिमनः	८३
तिरसि	८४६	तेऽरदत्	२४६
तिरा शचीभिः	८३०	ते रय्या	१४४२
तिस्त्रिले	१४५८	तेऽरुणेभिः	२४६
तिष्ठा नः	७३०	तेऽवर्धन्त	२४६
तिष्ठा हिरण्ययम्	७३२	तेऽविन्दन्	२४७
तिस्तिराणा	५२६	तौग्यम्	५३६
तिस्तिरे	५२६	त्मने	५५६
तिस्त्रो मातृस्त्रीन्पितृन्	१४३८	त्रयः	२५०
तु	७१३; ८१, १६, १८	त्रयस्परः	४६४
तुभ्य-	६११	त्रातः (= त्रातर)	११०१
तुच्छ्यान्	१४५२	त्रातृः	४५२

त्रि-	५।५२	दद्वौ वा	४।६८
त्रिः	५।३६	दधन्वौ यः	४।६८
त्रिः स्म	५।१६	दधात	७।३८
त्रिकद्रुकेषु	१६।६१	दधातु	८।४३
त्रिभिः	५।३७	दधिध्वम्	८।४
त्रिष्पूत्वी	४।६३	दधिम	८।१५
त्री	५।३	दधिरेऽग्ना	२।४४
त्री षधस्था	५।१७	दधिष्व	७।३३
त्वम्	५।३७; ७।२४, २७	दधीमहि	८।४४
त्वमग्ने यज्ञानाम्	१६।२४	दध्यङ् ह	१४।५७
त्वमङ्ग प्र	१८।२	दम-	६।१६
त्वमस्य पारे रजसः	१८।३१	दर्तः (= दर्त्तर्)	१।१०२
त्वमेताञ्जन-	१८।३०	दर्दः (= दर्दर्)	१।१०३
त्वष्टः	१।१०१	दशग्वम्	७।४६
त्वा	५।३२; १४।३६	दशस्य	७।३३
त्वा समिधान	८।४४	दशस्यथा क्रिविम्	८।३२
त्वधि-	६।६	दशस्यन्	७।४५
त्वे	१।७३	दशोण्ये	२।७१
त्वेष-	५।५१	दशोणिम्	२।७१
दंसिष्ठ	७।४६	दशोण्ये	२।७१
दक्षत्	४।६८	दस्यूँ रेकः	४।७१
दक्षन्न	४।६८	दादृह्	६।३२
दक्षि	४।६८	दाधृषिः	६।३८
दक्षिणावान्	६।२२	दाशति	४।६३
दक्षुषः	४।६८	दित्ससि स्तुतः	५।१६
दक्षोः	४।६८	दिधिषेय	८।४३
दध्याः	१४।५२	दिधृत	७।३३
ददातु	८।४३	दिवः	४।६१
ददिः	५।३७	दिवः-	१३।३०
ददी रेक्णः	१६।३३	दिवस्पति	४।५६
ददुष्पज्राय	४।६३	दिवस्पृथिव्याः	४।५७
दद्धि	७।२७	दिवि	८।४६

दिवि-	१।१००	देवान्	४।६६
दिवि षन्	५।१८	देवानयाट्	४।७३
दिवि षन्तु	५।१७	देवान्हवते	१४।५७
दिवे कः (= कर्)	१।८६	देवावान्दिवः	६।२४
दीदिहि	८।४१	देवाँस्त्वम्	४।७६
दीधः (= दीधर्)	१।१०३	देवो अग्निः	१६।६२
दीर्घनीये	५।४८	देवोऽनयत्	२।४६
दीर्घाधियः	६।२३	दैव्यम्	७।२४
दीर्घायुः	१४।४६	दोषाम्	६।४१
दुः (= दुर्)	१२।२०; १५।१७	दोषावस्तः (= दोषावस्तर्)	१।१०२
दुः- (= दुर्-)	५।५३, ५५	द्युम्न-	६।३
दुःप्र-	१३।३०	द्युम्नम्	७।२५
दुक्षत	४।६८	द्युम्नी	७।२६
दुक्षन्वृधे	४।६८	द्यौष्पितः	४।६२
दुच्छुन-	६।१६	द्यौष्पिता	४।६३
दुदुक्षन्	४।६८	द्रप्सः	१४।५८
दुष्टं भीयसे	८।२७	द्रवयन्त	६।४५
दुर्योग आवृणक्	२।७५	द्रावय	६।३२
दुर्हणायतः	८।२७	द्रावया त्वम्	८।३२
दुहितः	१।१०२; ७।२४	द्रुहः	४।४६
दूळभ	५।५५; ११।४०	द्वा	७।४३
दूळ्य	५।५५; ११।४०	द्वेषोभ्योऽन्यकृतेभ्यः	२।४८
दूणाशा रोचनानि	६।४४	धनर्चम्	२।७१
दूणाश	५।५५; ११।४०	धन्व	८।७, १४
दूणाशः	६।३६	धन्व-	६।३, २७
दृतेरिव	१८।५३, ५७	धन्वनोऽभिमातीः	२।४७
देव	८।४४	धन्वर्णसः	२।७२
देवम्	७।३८	धर्तः (= धर्तर्)	१।१०१
देवं भाः (= भार्)	१।८२	धर्मा सम्	८।५०
देवयुः	४।४६	धाः	८।१
देवहूतमान्	४।६६	धातः (= धातर्)	१।१०१
देवा	४।६१	धाता रयिम्	७।५३

धान्य-	६।८	नम	८।४
धामा ह	७।५५	नमउक्तिभिः	२।१३
धायि	८।२७	नमध्वम्	८।४
धारय	७।३३; ८।४३	नमसः	४।४६
धाव	८।४४	नमस्य	७।३३
धावता सुहस्त्यः	८।२६	नमस्त्युः	२।६१
धासथ	७।१४	नमोभिः	८।१
धित-	६।१७	नमोवाकै	१६।७३
धियम्	७।३५	नयता बद्धम्	८।३१
धियायते	७।२३	नयन्त	८।४
धिष्येमे	२।७०	नय प्रतरम्	५।५६
धिष्वा शवः	७।५६	न योऽधि	२।४७
धीजवनः	२।४१	नरः	७।४७
धीष्पीपाय	४।६३	नरम्	७।४३
धूः-	४।३६	नरा च शंसं दैव्यम्	२।७८
ध्रुवम्	१६।६२	नरा वा शंसं पूषणम्	२।७८
ध्वनयीत्	१४।४३	नवग्व	७।४६
न	२।३८; १७।३०	नवन्ते	७।४३
नः ५।८, ५८; ७।२७, ३५, ३६, ४२, ४३, ४५, ४६, ५०; ८।४, १२, ३७; १०।३		न वै (?)	१६।६२
नः सः	८।१८	नव्यम्	७।२५
नः सुमनाः	८।३	नव्येभिः	५।५६
नकिः	५।३, ३४	नस्करः	४।६३
नकिरादेवः	२।७६	नस्पुः	४।६४
नकिर्देवा मिनीमसि	१८।५३	नहि	५।३; ७।१०
नकिष्टम्	१८।५३	नहि ते	१८।१५
नक्तोषासा	६।४८	नहि वाम्	१८।५३
न ततृषाणः	६।४४	नही नु वः	७।५२
न तम्	१६।४८	नहुषोऽस्मत्	२।४४
नदम्	१६।३२	नानाम	६।४६
न नूनम्	१४।५६	-नाभि	५।४६
नमस्पयः	४।६४	नाम चित्	८।४२
		नार्षद	५।३०

नि ५।३, १३; ८।४६; १२।२०; १५।१७	वृ-	६।३०
निः (= निर्) ५।३६; ७।४६; ११।६; १२।२०; १५।१७	वृतोऽपः	२।४२
	वृभिर्नृन्	१४।५६
निदस्पातु ४।६२	वृमणाः	१४।५६
निद्रा २।५६	वृम्णम्	१४।५६
नियुद्धिः ७।४५	वृषह्ये	६।४४
नियूय पिष्टतमया ७।६	वृषाहम्	६।४७
निराविध्यत् २।७६	वृषूतः	७।२३
निर्गमाणि ५।६०	नृः पतिभ्यः	४।७८
-निर्णिज् ५।४६	नृः पात्रम्	४।७८
निषद्य वि ७।६	नृः पाहि शृणुषि	४।७६
निष्कम् १८।५३	नृः प्रणेत्रम्	४।७८
निष्कृतम् ४।६३	नृ रभि	४।७१
निष्कृतीः ८।२०	नेतः (= नेतर्)	१।१०१
निष्कृथ ४।६०	नेथा च	८।३४
निष्कव्यादम् ४।६०	नेमिम्	१८।१४
निष्ठयाइव ८।१७	नेषथा सुगम्	८।३१
निष्पिपतन ४।६०	नेषि	५।५८
निष्पपी १४।३६	नेष्टः	१।१०१
निष्पाट् १४।३६	नेष्ट्रात्	१४।५८
निष्पिध्वरीः ५।३६	नैष्ट	१४।४४
नीथ- ६।१७	नो अधि	७।३७
नु ७।१५, १७, २६, २८, ३३, ४३, ४६, ५०; ८।१	नो देव देवान्	४।६६
	नोऽद्य	२।४६
नु त्यम् ५।५७	नोऽधिवक्ता	२।४६
नु विशः ८।४६	नोनुमः	५।५७
नु ष प्र ५।१८	नोनुबुः	५।५७
नू अन्यत्रा चित् २।७०	नोऽहिः	२।४२
नू इत्था ते २।७०	न्याविध्यत्	२।७६
नू इन्द्र २।७०	न्यावृणक्	२।७६
नूनम् ७।५०	पचत	७।३३
नू ष्ठिरम् ५।१८	पञ्च	८।४४

पति	४।४२, ४६	पवमान	६।१२; ८।४७
पतिः स्याम्	५।१६	पवस्व	७।३७
पतीनुरोः	४।७३	पवित्रम्	८।१
पत्मन्दन्नुषः	४।६८	पवीतारः	६।५१
पथा	२।६५; ४।६१	पवीतारम्	६।५२
पथि	४।५३	पशुः	४।५२
पथ्या	१।१००	पशुमान्ति	६।५२
पद	४।४६	पशन्	४।७५
पदम्	४।६१	पश्यत	८।१५
पतत	८।१५	पश्यन्ति	४।४८
पयः	२।५०; ४।६१	पस्य-	६।११
पयस्वन्तोऽमृताः	२।४८	पांसुरे	१३।२४
पयस्वान्	४।७३	पाति	८।४५
परमया	६।४५	पातु	४।५६, ६१
परा	१२।२०; १५।१७	पाथन	७।३३
पराके	२।४६	पाथा दिवः	७।५३
परा गुदस्व	५।६०	पादोऽस्य	२।४७
परावतः	२।४६	पान्त	४।४८
परि	४।४४, ४५; ५।१३, ५७, ५८; १२।२०; १५।१७	पायया च	८।३३
परि-	४।८५; ५।४३; ६।६, १०	पायुः	४।६१
परिरापः	६।४८	पायुभिः	५।३७
परिवृतं न	६।१८	पार	४।४५
परिष्कृण्वन्ति वेधसः	४।८७	पारया नव्यः	७।३०
परीतः	११।५	पार्थे	७।५१
परुष्याम	८।२५	पावक	७।४६
पतृभिः	५।३७	पाहि	८।४७
पर्यषस्वजत्	५।३०	पितः	१।१०२
पयूँषु	१६।४४	पितरि	८।४६
पर्वत-	६।१७	पितु-	६।१४
पर्व	८।१४	पितुं नु	१६।३६
पर्वि	५।५८	पितुभृतो न	१६।६३
		पितुष्परि	४।६४

पितृष्विता	४।६४	पुरु विद्वान्	७।३४
पिच्य-	६।११	पुरु विश्वा	७।३४
पिपृत	८।१४, १५	पुरु विश्वानि	७।३४
पिव	७।१३	पुरु शस्त	७।३४
पिब-	६।८	पुरुषन्ति	५।३०
पिबता मुञ्जनेजनम्	८।३२	पुरुषन्तिम्	१४।४०
पिब मध्वः	७।३४	पुरुषीणाम्	६।४४
पिब राये	७।३४	पुरु हि	७।३४
पिब शुद्धम्	७।३४	पुरुहूतः	७।२३
पिबा इमम्	२।७१	पुरुतमः	६।७
पिबा मधूनाम्	७।३२	पुरुतमम्	१७।४८
पीतये	८।६	पुरुवसोऽसुरग्नः	२।४६
पीवोअन्नौ रयिवृधः	४।६८	पुरोऽभिनत्	२।४४
पीवोपवसनानाम्	२।७३	पुरोहितः	४।६३
पुत्र	४।५६	पुष्ट-	६।१७
पुत्रः	२।४६; ४।६१	पुष्टिम्	८।६
पुत्राना वेहि	४।७३	पूः-(=पूर-)	४।३६, ५०
पुत्रि-	६।१६	पूयमानः	८।७
पुनः	१।१०३; ४।८३	पूरुषः	६।४०
पुनः-	५।५३	पूरुषग्नम	६।५०
पुनात	७।३३	पूरुषादः	६।५०
पुमांसम्	१३।२४	पूधि	४।५५
पुरः-	४।५०; ५।५३	पूर्वः-	१।१००; ४।५०
पुरएता-	२।१३	पूर्यः	४।५१
पुरु	४।८४; ७।२३	पूषणम्	८।२७
पुरु-	५।५१	पूषा	२।५८; ५।५६
पुरु दाशुषे	७।३४	पृच्छत	८।१५
पुरुप्रजातस्य	८।४२	पृच्छा विपश्चित्तम्	८।२८
पुरुप्रिया	५।५८	पृच्यते	४।८३
पुरुभुजा	७।२३	पृणत	८।१५
पुरु वा	७।३४	पृतना-	५।२२; ६।३०
पुरुवार	१४।४०	पृतसुषु	७।५०

पृथिवि	८।४६	प्र या	१६।३५
पृथिवी	२।५६; १।४।३६	प्र वोचत	८।३
पृथिवी उत द्यौः	२।७४	प्र वोचम्	८।३
पृथिव्याम्	७।४६	प्र वो यहम्	१८।२
पृथी	१।४।३६	प्रशास्तः	१।१०२
पृथु	४।५४, ६१, ८४	प्रसवीता	६।५२
पृथुजाघने	६।४६	प्रसहानः	६।१८
पृथुज्रयी	२।५६	प्रसाहम्	६।४८
पृथ्वी	१।४।३६	प्रातः	१।८१
पृथान-	६।१३, १६	प्रावणोभिः	६।५०
पृथिनः	१।४।३६	प्रास्य	७।६
पृष्ठम्	४।६१	प्रुष	८।१५
पोतः	१।१०१	प्रदं ब्रह्म	१।७।३६
पोष	४।५५	प्रैष्ठसु	१।७।४६
पौंस्यम्	१।३।२४	प्रैषयुः	२।७२
प्र	२।३८; ५।५७, ५८;	प्रोषु	१६।६१; १८।५३
	८।४५; १।२।२०; १।४।५८;	बद्वधानान्	४।६६
	१।५।१७	बावधे	८।१८
प्र-	५।४३; ६।४	बाहोः	५।३६
प्रउगम्	२।१३	विभय	७।३३
प्रचेता राजन्	४।४०	विभृयात्	१।४।४६
प्र णस्पुरः	४।६४	बुध्न्योऽजः	२।४५
प्रणयः	५।५४	बृहतः	४।५१
प्रति	१।२।२०; १।५।१७	बृहतीइव	२।७४
प्रति ष्फुर	५।१७	बृहदु गायिषे	१८।२
प्रति ष्म	८।२४	बृहद्भिः	१६।७३; १८।१४
प्रदिवि	८।४६	बोधया पुरंधिम्	८।२६
प्रधीव	२।७२	बोधा स्तोत्रे	७।३१
प्रपा	२।५६	ब्रह्म	५।५८; ७।४२; १।४।३६
प्रपा वो अस्मे	७।५५	ब्रह्मणः	४।५२
प्रभोः	५।३६	ब्राह्मणोऽस्य	२।४७
प्रयन्तः (= प्रयन्तर्)	१।१०२	ब्रुवतेऽध्वन्	२।४४

भङ्गुर-	६।११	भ्रातः	१।१०१
भजा त्वम्	८।३५	मंसीमहि	२६।३२
भजा भूरि	८।३५	मत्तु	७।५
भजा राये	८।३५	मत्तुंगमाभिः	७।६
भयन्ते	७।४५	-मघ	६।१
भर	७।१४, २७; ८।१३	मघवन्	७।५१
भरत	७।१६	-मघस्य	६।२०
भरद्वाजाय	१८।५७	मघोनी	१।१००
भरन्तोऽवस्यवः	२।४५	मत्	८।२७
भव	७।२६	मतिः	७।४५
भवत	७।२२	मतिभिः	७।२७
भवतम्	७।२२	मत्सि	१६।४८
भवता मृळ्यन्तः	८।३४	मत्स्व	७।३३
भवन्तु	८।४२	मद	८।१४
भाः (= भार्)	१।८२	मदत	८।१५
-भानु	५।४६	मदथ	७।३३
भिषज्यथः	४।६३	मदन्ति	७।४५
भीरिव विन्दतीँ३	१।३१	मदे	१।१००
भीषा	२।६५	मधु	८।४६
भुजेमा तनूभिः	८।२८	मधु-	६।१६
भुवना	१४।५०	मध्य-	६।१६
भूतोऽभि	२।४६	मनसः	८।८
भूम	८।१५, १७, ४८	मनसोऽधि	२।४७
भूमा त्रिवन्धुरः	७।३२	मनीषा	२।५६
भूम्या ददे	४।४०	मनीषा आ त्वा	२।७४
भूयामो षु	५।१८	मनीषावस्युः	२।७४
भूरि	७।२७	मनुष्पिता	४।६४
भूरि दुष्कृतम्	८।१६	मन्थत	७।३३
भूषता रथः	८।५०	मन्दया गोभिः	८।३३
भृमम्	७।४०	मन्दस्व	७।१२
भेषज-	६।११	मन्दस्वा सु	७।५२
भोजनानि	७।२७	मन्ये त्वा	१६।६३

मम	८।४६	मानुषस्य	८।४७
मयस्करन्	४।६४	मामह-	६।३२
मरुतोऽनुभर्त्री	२।४३	(मा-)मृजीत	६।२६
मरुतोऽमदन्	२।४३	(मा-)मृजुः	६।२६
मर्त	७।२६	(मा-)मृजे	६।२६
मर्तस्य (or वातस्य)	८।४१	(मा-)मृशुः	६।२६
मर्मृज्म	७।३३	मायावान्	४।७३
महः	१।७७; ४।५३, ५६	मायिनोऽधमः	२।४५
महय	८।१३	मावते	८।२७
महस्करथः	४।६०	मास्व	८।४५
महस्परम्	४।६०	माहिन-	६।११
महान्हि	१।४।५७	माँश्चत्वे	४।८२
महि	१६।६३	माँस्पचन्त्याः	४।८२
महित्वम्	७।२६	मित्रयोः	२।६१
मही	१।६८	मित्रा	४।६२
महीः	८।१	मित्राय	५।५६
मही नु वः	७।५२	मित्रायुवः	६।२४
महीयमानाम्	६।४१	मिथु-	६।८
मही षा	५।१८	मिमिद्धव	७।३३
महे	८।४	मुञ्च	८।४
महो आदित्यान्	२।७३	मुञ्चत	७।१६
महो यः	१६।४८	मुञ्चतम्	५।५६
मँश्चतोः	४।८२	मुञ्चा सुषुषुषः	८।२६
मा	६।१३; ८।२७	मूर्धनि	८।४५
माँश्चत्वे	१३।२७	मृजन्ति	४।८३
मांसम्	१३।२४	मृळ	७।३३
मा कस्मै	१६।४४	मृळयद्भ्याम्	७।१६
मा चित्	१८।२	मृळया नः	८।३५
मातः	१।१०१	मृधः	८।४
माता	२।६४	मे	७।२६, ४०, ४६; ८।२७
मातुः	४।४६	मेऽधायि	२।४२
मा ते राधांसि	१६।६३	मेऽरपत्	२।४४

मेषी (?)	१६।६२	यम्	८।२७
मोषथ	७।३३	यमयोः	६।४४
मो षु त्वा	१८।१६	यमादित्यासः	१८।६
य आयुक्त	२।७७	यमोऽदितिः	२।४४
य ऋष्वः	१६।६३	यवयन्तिवन्दवः	६।४४
य औशिजः	१४।५६	यवयसि	६।४३
यः	४।५१	यवय स्तेनम्	६।४५
यक्ष्वा महे	७।५६	यवया वधम्	६।४५
यच्छु	७।३३	यवयुः	६।४३
यच्छत	७।३३; ८।१४	यवसेऽविष्यन्	२।४३
यज	७।१४, ३३	यवि-	६।१६
यज्ञ-	६।३	यस्मै	८।२७
यज्ञायते	६।२३	यस्य	६।१२; ८।२७
यज्ञियानाम्	८।१८	या	२।६४; ४।६१, ६३
यतिभ्यः	७।४६	या ऐच्छुः	१४।५६
यति ष्ठन	५।१८	यान्	४।६६
यत्	७।१६; ८।२७	यामय	६।३२
यत्र	७।४७	यावय	७।३३; ६।३२
यत्रा वि	८।३२	यासिसोष्ठाः	५।२६
यत्स्थो दीर्घ-	१८।२५	याहि	७।६
यथोचिषे	२।७१	युक्ष्व	७।१२
यथोहिषे	२।७१	युक्ष्वा हि	७।३१
यदद्य वाम्	१८।२४	युयुधिरिव	६।५०
यदग्निगावो अग्निगू	१८।२३	युयोता शरुम्	७।५४
यदि	७।३३; ८।८	युवन्यून्	४।६६
यदि ते मात्रा (or माता ?)	१६।६२	युवम्	१६।४६
यदि मृत्योः	७।३४	युवाकु हि	१६।२१
यदि मे	७।३४	युष्मा-	५।५२
यदि वा	७।३४	युष्मे	१।७३
यद्वा	१६।७३	यूयुधिरिव	६।५०
यन्त	७।३३	यूयुविः	६।४८
यन्नुभिर्नृन्	१४।३८	येऽजामयः	२।४६

येन	७।४८	रथस्य	७।४५
येऽराः	२।४२	रथीतमः	६।७
येषु	८।११	रथीतरः	६।२३
योज	७।१८	रथीनाम्	६।५१
योऽति	२।४७	रथीयन्तीव	६।५०
योधया च	८।३३	रथेन	७।४५
योऽधि	२।४७	रथोऽव्ह	२।७१
योऽध्वनः	२।४७	रथ्यः	१४।३६
योऽनयत्	२।४७	रद	७।३३
योनिम्	७।२७	रन्धय	८।११
योनिमारैक्	२।७५; ७।४	रमया गिरा	६।४३
योनिषु	८।६	रथि-	६।१४
योनौ	४।६६	रथिस्थानः	५।२६
यो वाचा	१६।६६	ररक्ष	६।४५
योऽह्यः	२।४७	ररते	६।४५
रक्षत	८।१५	ररप्शे	६।४४
रक्षथा न	७।५४	ररम्म	७।३३; ६।४३
रक्ष धिया	८।४३	ररिमा ते	८।३५
रक्षा णः	७।३२	ररिमा वयम्	७।५४
रजः	४।५४	-रव	६।२
रजःसु वीदन्	५।१७	राजतः	६।४१
रजसस्पाति	४।६२	राट्	८।७
रजसस्पृष्टः	४।६३	राथ्येभिः	६।४६
रजसि	८।४६	राधः-	१३।३०
रजेष्ठितम्	२।७१	रामय	६।३२
रण	७।३३	रायः	४।५५
रणन्ति	७।४५	रायस्त्वाम्	४।६०
रणया इह	२।७४	राया	५।५६
रणयसि	८।४४	रायोऽध	२।४२
रथ-	६।३	रास्प- (or रास्-; cp. IX. ३४)	
रथः-	१३।३०		६।३२
रथम्	४।८३; ७।४६; ८।२	राशिम्	८।२३, २७

रास्वा च	७।५३	वनस्पतीन्	६।४१
रास्वा पितः	७।५२	वनस्पते	८।२५
रिक्थमारैक्	२।७७	वनिषीष्ट	४।६६
रिणन्ति	४।८३	वनुयामा त्वोताः	८।२८
रीरिषः	६।५०	वनेमा ते	७।५२
रीरिषत्	६।५०	वनेमा ररिमा वयम्	७।५४
रीरिषत	६।४६	वन्दारुः	५।३६
रीरिषीष्ट	६।४७	वन्धुर-	६।१६
रीषतः	६।४७	वपुषेऽनु	२।४५
रीषते	६।५१	वयम्	४।६२
रीषन्तम्	६।४६	वयम्	१८।२
रुज	७।३३	वयुन-	६।१७
रुज यः	७।३४	वयुनवच्चकार	६।२१
रुद्रम्	७।२५	वयुनेऽजनिष्ट	२।४३
रुप आरुपितम्	२।७५	वयो अन्तरिक्षे	२।५०
रुशदीते	१।४।६	वयो अस्य	२।५०
रुहेम	८।१४	वय्यम्	१।४।४२
रोदसीमे	२।७२	वरन्त	८।४५
रोमा पृथिव्याः	८।२६	-वरुण	४।६०
वंसु षीदति	५।१८	वरुण	८।४६
वंस्व	७।३६	वरुणस्य	८।१७
वः (= वर्)	१।६६	वरुणा	४।६१
वः	२।३८; ७।४५	वर्तनीरह	४।४०
वः सत्रासाहम्	६।४६	वर्ध	७।३३
वक्षणे-	५।२८	वर्धताम्	८।१६
वचोभिः	४।६६	वर्धय	७।२५
वत्सम्	४।८३	वर्ध शुभ्रे	७।३४
वदत	८।१५	वर्धस्त्रा सु	७।५२
वदा तना	७।३१	वल्गु-	६।१६
वदेते	७।४५	ववन्म	७।३३
वधः (= वधर्)	१।८३	ववजु षीणाम्	१।४।४७
वन-	४।८३	ववृत्याम	८।४१

ववृधन्तः	६।४३	वातः	८।२७
वव्राज	७।३३	वातस्य (or मर्तस्य)	८।४१
वसतिष्कृता	४।६२	वामी वामस्य	१८।१४
वसवान	८।४३	वाण ^१	५।६०
वसिष्व	७।३३	(वा-)वनः	६।२६
वसु	७।४६	(वा-)वन्थ	६।२६
-वसु	६।१	(वा-)वन्धि	६।२६
वसु-	६।१६	वावर्त ^२ येषाम्	६।४७
वसुः	४।५२	वावस्-	६।३२
वसुवसु	६।१८	(वा-)वाता	६।२६
वसुवित्तमम्	७।१६	(वा-)वातुः	६।२६
वसुष्कुवित्	४।६४	(वा-)वान	६।२६
वसूजुवम्	६।२३	(वा-)वृजे	६।२६
वसूनि	७।४६	(वा-)वृतुः	६।२६
वस्त्राणि	८।१८	(वा-)वृते	६।२६
वह	७।२४	वावृध्	६।३२
वह कुत्सम्	७।३४	वावृधन्त	८।४१
वहतेऽयम्	२।४४	वावृधुष्टे	५।३८
वहन्ति सीम्	५।१६	(वा-)वृध्वासम्	६।२६
वह वायो	७।३४	(वा-)वृषस्व	६।२६
वह शुष्णाय	७।३४	(वा-)वृषाणः	६।२६
वहसि	८।४६	(वा-)वृषाणाः	६।२६
वहस्वा सु	७।५२	वासया मन्मना	८।२८
वह हव्यानि	७।३४	वासोवायः	२।४१
वहान्	४।७३	वासौ	२।७०
वा	८।२२; १५।१६	वास्तोः	४।४६
वाः (= वार्)	१।१०३	वि	१।६६; ५।३; ७।१६; ८।४६;
वाजयुम्	७।५१		१२।२०; १५।१७
वाजसातौ नृषह्ये	६।४४	वि-	१।६२
वाजान्	५।५६	विचृत्ताः	१४।४६
वाजी स्तुतः	५।१६	विद	७।३३
वाजेषु	७।५०; ८।२७	विदुः	४।३२

विद्धि	७।१३	विहि	८।४६
विद्धि षु णः	८।४४	वीड्वङ्गः	१।५२
विद्म	७।१२, ३३	वीळितः	४।५४
विद्म दातारम्	७।३४	वीळूत	२।७२
विद्वांसौ	१६।२०	वीरान्वनुयामा त्वाताः	८।२८
विधर्ता	२।६४	वीरास एतन	२।७२; १०।३
विध्यत	७।३३	वीर्येण	७।१०
विन्दतीँ३	१।३१	वृक-	६।१६
विपन्या	२।६४	वृक्षाः	१८।५७
वि पृच्छामि	१६।४१	वृजिन-	६।१६
विप्रवचसः	८।१६	वृणीमहे	७।२२
विमिष्पतात्	४।६३	-वृत्	६।६
विभ्व-	६।३	वृत्रं निः	७।४६
विभ्वा	२।६४	वृत्रहत्येऽवीः	२।४३
विभ्वासहम्	६।४४	वृत्रहत्येषु	८।२७
विमदस्य	८।४३	वृधः	४।५१
विरष्णी	१४।४७	वृश्च	७।३३
विव्याच	४।८३	वृष-	६।१५, १६
विशोऽयन्त	२।४५	वृषमयवः	५।५४
विश्व-	६।३	वृषाय	६।४६
विश्वतः	४।५४	वृषायस्व	६।५२
विश्वदेव्य-	६।११	वृषारवाय	६।२२
विश्वस्य	७।४०	वृष्ण्य-	६।१७
विश्वान्देवान्हवामहे	१८।५३	वेः	५।३७
विश्वापुषम्	६।२३	वेत्था हि	७।५४
विश्वामुवे	६।२३	वेद	७।४०
विश्वासाम्	१६।७८	वेदा वसुधितिम्	८।२६
विश्वेषामिरज्यन्तम्	१८।१७	वेद्यस्याम्	२।७०
वि षा	५।१८	वेनम्	७।३८
विषु-	६।१७	वैभु-	६।१२, १७
विष्टपि	८।४५	वैयश्व	१४।४१
विष्णुः	१४।३६	वो अंधसः	२।५०

वो अस्मे	२।७०	शुनश्चिच्छेपं निदितम्	२।७८
वोचा नु	८।३४	शुनश्शेषः	१४।३६, ४७
वोचा सुतेषु	८।२६	शुभे	८।२५
वोचेमहि	८।४७	शुभ्र-	५।५२; ६।१७
वोचेमा विदधेषु	८।३२	शुश्रूयाः	६।४६
व्यत	१४।५८	शुश्रूयातम्	६।४८
व्यथया मन्थुम्	८।३४	शृङ्गे	१४।४६
व्रजनम्	८।२५	शृणुत	७।३३
व्रजस्य	८।१	शृणुधि	७।३३
-व्रत	४।६०	शोचा मरुद्वृधः	७।३२
शंसा गोषु	७।३१	शोचा यविष्ठय	७।३०
शक्ति-	६।१७	श्रथाय	६।४७
शक्र	८।१८	श्रद्धा	२।५६
शक्र एणाम्	५।६०	श्रवय	७।३३
शग्धी नः	७।५३	श्रवयतम्	६।४४
शची-	३।२६	श्रवयन्	६।४५
शत-	७।२६	श्रवयन्तः	६।४३
शतर्चसम्	२।७१	श्रवो अधि-	२।५०
शतस्य	८।४५	श्रावय	६।३२
शतावन्	६।२२	श्रियोऽधित	२।४४
शतेना नः	७।५२	श्रुधि	७।३६; ८।२; १६।४४, ७३
शत्रु-	६।३, १६	श्रुधि-	६।१४
शयवे अश्विना	२।५०	श्रुधि सु	५।१६
शर्मन्स्याम	१४।५५	श्रुधो नः	८।३५
शवसः	४।५६	श्रुधी हवम्	७।५२; ८।४६
शवसा	४।६३	श्रूयाः	६।४६
शासत्	८।११	श्रोत	७।३३
शास्सि	१४।३६, ४७	श्रोमतेन	८।४७
शिन्ना स्तोतृभ्यः	७।३२	श्वेतोऽरुषः	२।४६
शिशीत	७।१४; ८।१५	षष्टिः	५।३६
शुचिः	५।३७	स इदस्ता	१४।६०
शुचिम्	८।१	सः	२।८; ५।३; ७।२६; ८।२२; १८।३

सः पलिकनीः	४।६६	सञ्च	८।२७, ४५
स क्षपः	१८।५३	सञ्चा होता	८।५०
सच्च	७।३३	सधस्थात्	५।१२
सखायः	४।८३	सधिष्टव	५।३८
-सखायम्	५।२७	सना ज्योतिः	७।५५
सखि-	६।१६	सना स्वः	७।३०
सखे	१६।६१	सनितः (= सनितर्)	१।१०१
सख्याय	८।४७	-सनितः (= सनितर्)	५।२७
सगर्भ्यः	२।४१	सनितः सुसनितरुग्र	१६।५३
स घा राजा	१८।३०	-सनिता	५।२७
संक्रन्शनः	२।४१	सनुतः (= सनुतर्)	१।१०३
संगत्य	७।६	सनेमि	१६।७३
सचस्वा नः स्वस्तये	७।५६	स नो वाजेषु	१६।२६; १८।१८
सचा	२।६०, ६७	सन्तः	५।१६
सचेन्द्र	२।७३	सन्तम्	५।१६
सचोत	२।७२	सन्ति पूर्वीः	५।१६
संज्ञातरूपः	१४।५४	सन्तोऽवद्यानि	२।४५
संज्ञानमिन्द्रः	१४।५४	सप्त ऋषीन्	७।४५
सत्	५।४; ७।४३	सप्ति-	६।१७
सतः	७।४३	-सप्तैः	५।२७
सत्यं तातान	६।४६	सबः- (= सबर्-)	१।१०३
सत्रासाहम्	६।४६	सबन्धवः	८।८
सत्सत्	५।१२	सम्	८।१०; १२।२०; १५।१७
सत्ति	५।१२	सम्-	५।२४
सद	८।६	समत्सु	७।४६
-सद	४।८६	समरेऽतमानाः	२।४३
सदः	७।४६	समुद्र	७।४८
सदनाय	८।४२	समुद्रः	७।४५
सदनासदे	६।२४	समुद्रम्	७।४६
-सदृशः	५।२७	-समुद्रम्	५।२७
-सदृशा	५।२७	संमील्य	७।६
सदोऽधि	२।४६	सम्राज्	४।२३

सम्राज्ञी	२।५६	सहस्येन	७।३७
सम्भारन्	१४।४८	-सहस्रम्	५।२७
-सर्-	५।२४	सहस्रसाम्	७।३५
सर	७।३३	सहस्राणि	७।२३; ८।४७
सरपसः	२।७२	स हि शर्घः १६।६१; १७।४७; १८।५३	
सरमा	८।८	साँहा	१।५२
सरस्वति	८।४४	सादनम्	६।३६
सर्तवाजौ	२।७२	सादनस्पृशः	६।५२
सर्वस्य (? or सर्वम्)	१६।६२	सादना ते	६।४८
सर्वाँस्तान्	४।७६	सादन्यम्	६।४६
सवनेषु	५।५८	सादया सप्त	७।३०
सवितः	१।१०१	साध	७।३३
सविता	२।३८	-साधनी	५।२७
ससाद	५।१५	-सानु	५।२७
ससाहिषे	६।४३, ५२	सानो अव्यये	२।७३
ससाहे	६।४५, ५०	सानो अव्ये	२।७०
स सुन्वे	१६।२७	सान्ति गुहा	६।४७
सस्तव	४।६७	सान्यभि	६।४७
सस्तु	८।४७	सा न्वीयते	४।६५
सस्पदीष्ट	४।५८	साभिवेगः	२।६८
सस्वः (= सस्वर्)	१।१०३	-सायकः	५।२७
सस्वजाते	५।१५	-सारे	५।२७
सस्वजे	५।१५	साञ्ज यः	२।५०; १४।५८
-सह्	६।३, २७	-सावित्रम्	५।२७
-सह	५।२७	सासह	६।३२
सह-	६।१२; ६।१७	सासह्याम	८।४१
सहन्तः	७।४६	सासाह	६।५०
सहवत्सा	६।२१	सासि	२।६८
सहवसुम्	६।२१	सास्मा अरम्	२।६८
सहवाहः	६।२१	सास्माकमनवद्य	२।६८
सहवीरम्	६।२१	सास्माकेभिः	२।६६
सहसः	४।५६	सास्मिन्	२।६८

साहन्	६।४८	सुम्न-	६।११, १४, १५
साहा:	६।४८	सुम्नयन्ता	६।१८, २१
साहि	५।१२	सुम्नायन्नित्	६।२४
साहिषीमहि	६।५१	सुम्नायुर्जुह्वे	६।२२
साह्याम	६।५२	सुरथा:	८।२१
साह्वांस:	६।४६	सुविताय	८।४४
साह्वान्	६।४६	सुवितोऽनु	२।४४
सिञ्चत	८।१५	सुशमी	२।५६
सिताम्	५।१२	सुशिल्पे	१४।४५
सिम	७।३३	सुश्रवसम्	७।३७
सिषक्तु नः	१७।४३	सुषंसदम्	५।३०
सिसन्नि	५।२६	सुषमिधा	५।३०
सिसिचुः	५।२६	सुषाम्णे	५।५४
सिषिचे	५।२६	सुषाहा	६।४६
सीम्	५।१२	सुषुम	१६।६१, ५३
सु	२।५७; ५।३, ५, ८, ५८; ७।१४, १५, १७, ४३; ८।१, ४, १२; १०।३; १२।२०; १५।१७	सूनुते जारयन्ती	६।४८
		सूमयम्	६।२२
		सूयवसः	६।७
-सु	६।२५	सूयवसात्	६।४६
सुकु-	६।१४	सू रथं हुवे	८।३१
सुत-	६।१७	सूरिभिष्याम्	५।१८
सुतस्य	८।१	सूरिभिष् प्याम	५।१७
सुता:	७।६	सूर्यः	१४।४६
सुते-	५।२८	सूर्यमुषासमग्निम्	६।४८
सुतेषु	५।५८	सूर्यमुषासमीमहे	६।५२
सुदेवः समह	१६।३१	सूर्यस्य	८।१७
सुनीथः	१८।६	-सूवरी	५।२७
सुनोत	७।३३	सृज	८।४३
सुपत्तनि	७।३३	सृजता गयसाधनम्	७।५३
सुपर्णा:	७।४७	सृजता मधुमत्तमम्	७।५३
सुप्रतीकम्	४।६३	सृजा इयध्वै	२।७३
सुमखाय	८।४३	सृजा वनस्पते	७।३१

सेति	२।६८	सोमावतीम्	६।२३
सेदग्निः	२।६६	सोमे-	५।२८
सेदग्ने	२।६६	सोषाम्	२।६६
सेदीशे	२।६६	सोऽस्माकं यः	२।४८
सेदु	२।६८	सौषधीरनु	२।६८
सेदुग्रः	२।६६	स्कम्भनेन (see also	
सेदुभवः	२।६८	कम्भनेन)	१०।३
सेध	५।१५; ७।३३	स्तः (= स्तर्)	१।८७
सेध राजन्	७।३४	स्तः	५।१२
सेन्द्र विश्वा	२।६८	स्तन-	६।८
सेमभि	२।६८	स्तनिहि	५।१२
सेमम्	२।६६	स्तभु-	६।१६
सेमाम्	२।६६	स्तव	७।३३; ८।१५
सेमे	२।६६	स्तवाना	८।२
सेशे	२।६६	स्तवाम	५।१२; ८।२
सेहान उग्र	१६।७८	स्तवे	५।१२
सैनम्	२।६६	स्तुतः	५।१२
सैना	२।६६	स्तुप्	५।१२
सो चित्	१।१८	स्तुवन्ति	५।१२
सो चिन्तु	४।६४; १६।७३	स्तुहि	५।१२
सोतः (= सोतर्)	१।१०१	स्तुहि स्तुहि	५।१६
सोत नः	२।६८	स्तुह्यासावातिथिम्	१६।२३
सोता परि	७।३२	स्तोत	८।१५
सोता वरेण्यम्	७।३२	स्तोतव अम्ब्यम्	२।७३
सोदञ्चम्	२।६६	स्तोतृभ्यः	७।२६
सोपमा	२।६८	स्तोतृणां विवाचि	१६।२२
सोम	८।७, ६, ४५	स्तोभ-	५।१२
सोमः	४।५१	स्तोम	१७।३२
सोमम्	७।१६	स्तोमम्	७।२७
सोमयुतिम्	८।२	स्थ	५।१२; ८।१५, २०
सोमस्य	७।४५	स्थः	५।४
सोमान्	४।६६	स्थाः	५।१६

स्थात्	५।१६	स्वसारमस्कृत	१०।३; ११।६
स्थातः (= स्थातर्)	१।१०१	स्वस्तये	७।२२; ८।१४; १४।५०
-स्थात्राम्	५।२७	स्वादुर्षसदः	५।३०
स्थुः	५।१६	स्वादुष्किल	४।६२
-स्तुषे	५।२७	स्वाज्ञा पितृनाम्	८।२६
स्पः (= स्पर्)	१।१०३	स्वाध्योऽजनयन्	२।४७
-स्पष्टः	५।२७	स्वापय	५।१५
-स्पृक्	५।२४	स्वापया मिथूदृशा	८।३१
स्फुरान्	४।७३	-स्वृ-	५।२४
स्म ५।५८; ८।१५, २३; १०।३; १४।३६		स्वेना हि	७।५४
स्म ते	८।२५	स्वैः	५।३
स्म पुरा	८।२६	हंसि	७।४६
स्मसि	८।४५	हतम्	४।६६
स्मा च्यावयन्	८।३०	हता मखम्	७।५४
स्मा सनेमि	८।५०	हनति	८।४६
स्यः	२।८	हन्त देवान्	४।६६
स्त्रिधत्	१७।३३	हन्ति	८।१०
स्वः (= स्वर्)	१।६३; ५।५८;	हन्त्यासत्	२।७५
८।१३; १०।१७; ११।३२		हरियूपीययाम्	१४।४०
स्वः- (= स्वर्-)	४।३६	हरियोजनाय	१४।४०
-स्वर्-	५।२४	हरिवः	८।१७
स्वतवाँः पायुः	४।७८	हरी यस्य	१६।३४
स्वधा	२।५६	हर्यश्व	८।४२
स्वधामिता	२।७३	हवनश्रुतः	८।२१
स्वधावः	२।४१	हविः	४।४७
स्वधिति-	६।१७	हव्यानि गामय	६।५१
स्वधितिर्व ४।४०; १०।२२; ११।४२		हा पदेव	८।३३
स्वनि	५।१२	हा वहतः	८।२८
स्वभिष्टि-	५।२८	हि ५।३; ७।१२, १५; ८।१८, ४६;	
स्वर्ण ^१	५।६०; ७।४६	१५।१६	
स्ववाँ यातु	४।६८	हित-	६।१७
स्वसारम्	११।६	हिनव	८।१५

हिनोत	७।३३	हुवे तुराणाम्	१७।३४
-हिनोमि	५।५०	हृदय-	६।१७
हियानस्य दक्षोः	४।६८	हृदय्यया	१४।४२
हिरण्यचक्रान्	४।७३	हेळः	५।५६
हिरण्यशृङ्गः	२।४१	हेतयः	२।५०
-हि षस्तव	४।६७	हेतः	१।१०१
हि पिञ्च	५।१७	हादुनि-	६।१७
हि षो यशसा	५।१८	हये	१४।५२

INDEX III

WORDS OCCURRING IN THE R̥GVED A-PRĀTISĀKHYA,
OTHER THAN THOSE GIVEN IN THE
TWO PRECEDING INDEXES.

[When the case or gender is ambiguous, it is
nom. or masc. unless otherwise specified. Words
are given in their forms in *pausa* ; but the words
which occur as members (other than the first)
of compounds, if given at all, are given in their
stem form. Common declensional forms of इद्म्,
एतद्, तद् and यद्, though often occurring in the text,
are omitted in this Index.]

अंशः	१७५	अक्षरम्	२।३५; ३।६; ५।५५; ८।३६,
अक्षरपूर्वाः	५।४०		३६; ११।५४, ५६; १७।३६;
अक्षरव्यम्	२।२१		१८।३२, ३७
अक्षरम्पितान्	३।३१	अक्षरम् (acc.)	३।७, ६, ११,
अक्षरानियतौ	४।३०		२०; १८।३४
अक्षरः १।३८; २।१६, ३४, ३७; १३।३६		अक्षरस्य	११।५२
अक्षरम् २।२७, ३२; १३।१५;		अक्षराणाम्	३।२४; ५।२४
१४।४१		अक्षराणि	१।१६; १६।१२, ६४;
अक्षरस्य	१४।४३, ६५		१७।२१
अक्षरात्	२।३५	अक्षरैः	१६।३२; १७।४
अक्षरे	२।३३, ५८, ६५	अक्षरपङ्क्तयः	१७।५०
अक्षरपूर्वः	४।४२	अक्षरवर्णयोः (gen.)	११।५८
अक्षरोदयवत्	१४।६७	अक्षरसंपदा (instr.)	१६।६६
अक्षरसंहितानाम्	४।२०	अक्षराङ्गम्	१।२२, ३२
अक्षरत्सना	१४।६८	अक्षराभ्याः	३।२
अक्षरत्सनासिद्धः	११।६६	अक्षर्या	१८।३
अक्षरान्तोष्मप्रत्ययाभावम्	६।५२	अक्षरप्रयुक्तम् (acc. neut.)	१५।६

अगण्याः	१५।२७; १८।५८	अतीत्य	१०।३, १६; ११।२५
अगस्त्ये	४।६४; १६।३६, ५०	अतीयते	११।३, ५
अवोषाः (voiceless)	१।११	अत्र १।५०, ५२; २।३१, ३४; ४।६२;	
अवोषाणाम्	१३।४	५।२; ११।६; १४।१	
अवोषात् (neut.)	६।४०	अत्रिषु	२।६६
अवोषात्	१४।३४	अत्यष्टिः	१६।८४
अवोषान्	१४।३६	अथ १।४१; २।११, ३४; etc.	
अवोषे (loc.)	४।११, ३१; १०।२२	अथो ४।४८; ५।३५; ११।२, २४, ३०, ५१; १५।१८; १८।१२	
अवोषेषु	४।३६; ११।४१	अदर्शनम्	१४।५६
अवोषौ	१।१२	अदर्शने (loc.)	११।५८
अवोषनिभता	१४।२८	अदृष्टम्	११।५६
अवोषिभिः	१२।१२	अदृष्टवर्णे (loc. neut.)	१०।१५;
अवोषोदये (loc.)	४।३६	११।२७	
अवोषोष्मपरे (loc.)	४।१६	अदेशे	१४।१५
-अणिष्ठ	१७।३६	अद्वियोनि	११।३
अणिष्ठा	१७।४८	अधि (with अतः or क्रमे)	११।६१
अतः	२।१४; ३।८; १०।१०	अधि (with abl.)	१४।६४; १६।५
अतिक्रम्य	१०।७	अधि (with अतः)	१७।६
अतिगम्य	११।२, २४	-अधिक १६।११, ४१; १७।४४; १८।	
अतिच्छन्दसाम्	१६।७६; १७।४४	१६, ५८	
अतिच्छन्दाः	१७।६	अधिकम् (acc.)	१३।३२;
अतिजगती	१६।८०	१४।३३	
अतिजगत्यन्तः	१८।१२	अधिका	१७।२
अतिधृतिः	१६।८६	अधिके (loc.)	१५।१०
अतिनिचूत्	१६।२२	अधिकत्रयक्षरेषु (neut.)	५।५३
अतिनिर्हण्यात्	३।३२	अधिकाक्षरेषु (neut.)	१५।२५;
अतियन्ति	११।८	१८।५८	
अतिविवर्तयेत्	३।३३	अधीहि	१५।४
अतिशक्वरी	१६।८२; १८।५४	अध्ययनम्	११।७१
अतिसृष्टः	१५।२२	अध्यवसाय	११।३४
अतिस्पर्शः	१४।२६	अध्यापयितुः (gen.)	१५।६

अध्यायम्	१५।२२	अनाश्रयात्	११।६६
अध्याये	१५।३१; १८।५८	अनिङ्गयन्	१३।३०
अध्यायान्तेषु	१५।१३	अनिङ्गये (loc. neut.)	५।४१
अध्यासान्	१७।४३	अनिङ्गयेषु (neut.)	६।२५
अध्यासीनः	१५।१	अनिन्द्यम्	१४।६६
अध्येतुः (gen.)	१५।६	अनिमित्तम्	११।५६
अनते (loc.)	४।३४	अनियतः	११।५५
अननुनासिकम् (acc.)	१०।१०	अनु (with acc.)	११।६३
अननुनासिकाः	६।२६	-अनुग्रह	११।१८
अनन्तः (= अनन्तरम्)	६।७	अनुचक्षते	१७।२०
अनन्तरः	१३।४३	अनुत्तमाः	१२।१२
अनन्तरम्	११।११, १२	अनुत्तमैः	१२।५, ११
अनन्तरे (neut.)	११।१७	अनुदात्तः	३।१, ५
अनन्तरे (loc.)	१४।४६	अनुदात्तम् १।७४, ८४; ११।५४;	
अनन्तरौ	११।४७		१७।२७, २८
अनन्तस्थम् (acc.)	१३।३६	अनुदात्तम् (acc. neut.)	
अनन्यः	६।३४		३।७, ६
अनन्यकारितः	१०।७	अनुदात्तयोः (loc. neut.)	
अनन्ययोगम्	११।२५		५।३२, ३६
अनर्थकः	११।६८	अनुदात्तानाम् (neut.)	३।१६
अनर्थकानाम्	१२।२६	अनुदात्तसंगमः	११।५७
अनर्थचान्ते (loc. neut.)	१।६७	अनुदात्तोदये	३।१२
अनाकारोपधः	७।७	अनुनादः	१४।१८, १६
अनादः	१४।१६	-अनुनासिक	६।२६; १०।१०
अनादेशे	६।१६	अनुनासिकः १।१४, ३६; ४।८०	
अनानुपूर्व्ये (loc.)	११।१३	अनुनासिकम्	१४।६
अनानुपूर्व्यसंहिताः	२।७८	अनुनासिकम् (acc.)	१३।३७
अनाम्पुपधः	१३।२३	अनुनासिकात् (neut.)	६।४१
अनार्षम् (acc.)	११।५८	अनुनासिकान्	१।६३
अनार्षात्	१।५८	अनुनासिकानाम्	१३।१५;
अनार्षान्तात्	३।२३		१४।१३
अनार्षविलोपः	११।५८	अनुनासिकाम्	४।७

अनुनासिके (loc.)	६।१०;	अनेकम् (acc. neut.)	३।६, २०
११।५१			
अनुनासिकेषु	६।२६	अनेकशः	११।२१
अनुनासिकादेः (gen.)	५।२५	अनेकान्तरान्त्याः	६।२६
अनुनासिकादये (loc.)	११।५०	अनेकीभवताम् (neut.)	३।२४
अनुनासिकोपधाः (fem.)	२।६७	अनोष्ठ्ये (loc.)	२।३१
अनुपधः	६।६	अन्तः	४।५६, १४।६३
अनुप्रदानम्	१३।१	अन्तम्	६।२८; १२।१
अनुलोमाः	२।८	अन्ते	६।४२
-अनुव्रत	१५।१	अन्तौ	३।२६
अनुषङ्गे	१४।६	अन्तः (= अन्तर्) ६।२५; १४।४६	
अनुष्टुप् १६।१, ३७; १८।३, १७,		अन्तःपदम् २।१३; ४।४१; ५।२०;	
२२, २४, २७		१०।७	
अनुष्टुभौ (acc.)	१६।३२	अन्तःपदस्थः	५।११
अनुष्टुब्गार्भा (उष्णिक्)	१६।३६	अन्तःपदस्थम् (acc.)	५।४०
अनुसंहितम् (acc. neut.)	११।	अन्तःपदस्थैः	५।२०
३३, ४४		अन्तःपाताः	४।१६
अनुसंहितम्	१५।३३	अन्तःपादम्	२।३५, ५०; ४।४२;
अनुस्मृता	११।३२		५।१; ८।१
-अनुस्वार	१।४८; १३।११, ४१;	-अन्तःस्थ (-अन्तःस्था) १४।१४, ५५	
१८।३२, ३४		-अन्तःस्था ५।२०; ६।१७; १२।१	
अनुस्वारः १।५, २२; १३।२२,		अन्तःस्था	१२।७
२८; १८।३६		अन्तःस्थाः	१।६; ६।१६
अनुस्वारम् ४।१५; १३।१५,		अन्तःस्थाम्	२।२१; १४।५०
३२, ३६; १४।५४		अन्तःस्थायाः (abl.)	६।४२
अनुस्वारस्य	१३।३२	अन्तःस्थासु	४।७
-अनुस्वारपर	१।२१	-अन्तःस्थाप्रत्यय	४।६०; १४।४०
अनुस्वारविसर्जनीयौ	१।२४	अन्तगताद्ययोः (gen. neut.)	
-अनुस्वारोपहित	६।१		११।४४
अनूष्मपरे (loc.)	४।३१	अन्ततः	३।२०; १६।६०
अनेकः	१६।६७	-अन्तभाज्	१।७१
अनेकम्	१५।१६	अन्तभाक् (neut.)	११।२५

अन्तरा २।३१; ४।१६, ८४; १३।२	अन्यपूर्वैः	५।२१
अन्तर्हितम् ३।१७	-अन्ययोग	११।२५
-अन्तलोप १४।१४	अन्यवर्णाम्	१४।५४
अन्तलोपः ४।८३	अन्यसाधकः	११।६६
-अन्तस्थ १३।३६	अन्यादि	२।३६
अन्तोदात्तः १२।२४	अन्योन्येन १२।३, १५; १४।१६	
अन्तोदात्तम् १।७८	अन्वक्षरसंधिः	४।८३
अन्त्यः १।१४; ७।७; १६।१८, ४३	अन्वक्षरसंघयः	२।८
अन्त्यम् १८।३३	अन्वक्षरसंधिवक्त्रः	४।३७
अन्त्यस्य ६।३४	-अन्वय ११।६, ४५	
अन्त्या ३।२७; १२।७	-अपकर्ष १४।२	
अन्त्याः १।११	अपठिते (loc.) ७।३३	
अन्त्ये (neut.) ७।२६	अपदान्तभाक् ७।५	
अन्त्ये (loc.) १६।४६	अपदान्तभाजम् ६।५४	
अन्त्ये (loc. neut.) ७।३६	अपद्यः ६।३६	
अन्त्यौ १६।४१	अपराजिताम् १५।१	
अन्त्यः १।६६; ४।४१	-अपरिलोपहेतु १।६४	
अन्यत् ११।४४; १७।२८	-अपवाद (defect) ११।६८;	
अन्यत् (acc.) ३।८; १०।६	१४।६८	
अन्यम् १।१५; १४।५३	-अपवाद (exception) ४।२३	
अन्यस्य (neut.) १८।४५	अपवादान् १।५३, ६०	
अन्या १।३५	अपवाद्य १।४७; ६।१७	
अन्याः २।१४; १८।४५	अपवाद्यते ११।३४	
अन्यान् १४।६५	अपादादिभाजि २।६४	
अन्ये १।१८; १७।४०	अपादान्तः ७।२०	
अन्येषु (neut.) ११।३२; १४।४२	अपादान्तीयेषु ४।४५	
अन्यैः ५।१; १७।४०	-अपाय- १४।१	
अन्यैः (neut.) १४।६६	-अपायकर ११।६६	
-अन्यकारित १०।७	अपि २।६, ३५, ३६, ६४; etc.	
अन्यतरेण (neut.) ११।३३, ४७	अपूर्वपदान्तगः १।७०	
अन्यत्र १२।१; १४।४४; १७।४२	अपूर्वपदेषु १।६५	
अन्यथा १८।४६	अपृक्तः १।७५; ८।१	

अपृक्तम्	२।६१; ११।३	अभिनिधानलोपः	६।४३
अपृक्तम् (acc. neut.)	१५।६	-अभिनिहित (संधि)	३।१३
अपृथक्श्रुती (or पृथक्श्रुती)	१३।४०	अभिनिहितः	२।३४
अपेतरागाम्	११।३६	अभिनिहितात्	१३।२६
अपेतहेतुषु (neut.)	११।२३	-अभिनिहित (स्वार)	३।१८
अपैति	१०।२१	अभिनिहितः	३।३४
अपोद्य	४।५०	-अभिप्राय	४।६८
अपोद्यते	११।७, ६	अभिप्रायान्	१४।३७
अप्रगृह्यान्	१।६३	अभिव्यादानम्	१४।६२
अप्रत्याम्नाये	१।६१	अभिसमीक्ष्य	१७।२४
-अप्रसिद्ध-	११।६६	अभिसंपन्नः	१८।३
अप्लुतम्	८।१	अभिसारिणी	१६।६६
अप्लुते (loc.)	६।४	अभ्यनुज्ञा	१५।११
अबह्वक्षरेण (neut.)	५।५	अभ्यासार्थे	१३।४६
अब्रवीत्	१३।५०	-अभ्युपेय	११।६६
अभावम्	६।५०	-अभ्युपेयिवस्	११।४६
अभिकृतिः	१६।८६, ६२	अभ्युपेयुषाम्	११।४६
-अभिक्रम (formation of the step-text)	११।११, १२, २६	अमकारे (loc.)	१३।२५
अभिक्रमे	११।४४	अमिताक्षरे (loc. neut.)	१२।२६
अभिक्रमते	१५।८	अमुम्	१।५६
अभिक्रमेत	११।३३	अमृतम्	१७।५
अभिक्रम्य	१०।२	अमृतत्वम्	१८।६२
अभिक्रान्ते (loc.)	१५।१०	अम्बु	१७।५
अभिचोदयन्ति	१५।४	अम्बूकृतम्	१४।४
अभिदधाति	१२।१८	अम्भः	१७।५
-अभिधान-	१३।२२	अयकारः	१४।४७
-अभिधायक	१२।२५	अयथामात्रम्	१४।१०
अभिनिधानम्	६।१७	अयथोक्तम्	१४।५८
अभिनिधानात्	६।३६	अयावने (loc.)	११।२२
अभिनिधानभावम्	६।३१	अयुजौ	१६।५७
		अरक्तसंधि	११।३४
		अरिक्तः	१।६७; २।२४; ४।४१

अरुणम्	१७।१४	-अवकाश	१५।३
अरेफस्य (neut.)	५।७	अवगृह्य (loc. neut.)	५।४०
अरेफवतः (gen.)	४।४५	अवगृह्याणि	१०।७
अरेफसंहिते (loc.)	५।३१	-अवग्रह	१५।१६
अरेफी	४।२४, ३१	अवग्रहस्य	११।३२
अर्णः	१७।५	अवग्रहे	३।२४
अर्थः	११।६६; १७।२५	अवग्रहेण	१।५२
अर्थे	१।३१	अवग्रहवत्	१०।१७
अर्थवशात्	१२।२६	अवग्रहान्तरम्	१।२८
अर्थवाचकाः	१२।२०	-अवम	१६।६
अर्थवान्	११।६६	अवरः	११।५५
अर्धम्	३।४; १२।२; १३।३६	अवराम्	१४।५०
अर्धे (loc.)	१३।३४; १६।७७	अवरे	६।२३; १२।२
अर्धपूर्वानुदात्तः	१५।५	अवरे (neut.)	१३।४०
अर्धमात्रा	१।३३; ३।४	अवरैः	१८।४८
-अर्धर्च	१५।२०	-अवराध्य	१५।२७; १८।५८
अर्धर्चम्	१०।२	अवशंगमम्	४।१
अर्धर्चयोः (gen.)	१०।१८	-अवसान	१०।५; ११।६०; १८।५१
अर्धर्चे	६।७; १५।३२	अवसानम्	१८।४७, ५०
-अर्धर्चान्त	१।६७	अवसाने (loc.)	१।१५, ६३;
अर्धर्चान्ते	६।४०; १५।१८		६।१८
अर्धर्चान्त्यम् (acc. neut.)	१०।६	अवसितम्	६।७
अर्धर्चोदकेषु	१५।१३	-अवस्था	१४।६५
अर्धस्वरभक्त्या	१३।३२	अवस्यन्ति	१०।३।११२
अर्थोना	१।३५	अवस्येत् १०।१६; ११।२४; १८।४६	
-अर्ध्य	१५।२७; १८।५८	अविकर्षेण	१७।४६, ४६
अर्वाक्	२।६२	अविकृष्टान्	३।३०
-अलोप	११।१	अविक्रमणम् (or विक्रमणम्)	१४।५८
अलोपभावात्	११।२०	अविक्रमम्	११।४६
अलोपसंभवात्	११।३३	अविक्रमाः (or अविक्रमान्)	१४।३६
अल्पतरः	१५।२६; १८।५८	अविक्रमे	६।१
अल्पशः	१७।४०		

अविग्रहे (loc.)	४।३६	अष्टाशीतिः	१६।६०
अविलुप्ता	११।१४	अष्टाषष्टिः	१६।८४
-अविलोप	११।५८	अष्टिः	१६।८३; १८।५४
अविलोपकारणः	११।२	अष्टिनः (gen.)	६।२८
-अविलोपविक्रम	११।५६	अष्टिनोः (gen.)	१६।४६
अविशेषः	१३।४३	असंयुक्तम्	६।२४
अवेक्ष्य	११।६	असंयुक्तम् (acc.)	१५।१२
अव्यवेतम् (acc.)	५।५६	असंयोगादिः	६।३
अव्यवेतेन (neut.)	११।१६	असंहितम्	१०।१७
अव्यापत्तिः	४।३८	असंहितानाम् (neut.)	१।५६
अव्यायतम् (acc.)	१४।४६	असंहितवत्	३।२५
अव्यूहेन	१८।५४	असन्तम्	१४।४०
अशीतिः	१६।६०	असंदधत्	११।४५
अश्रुति	६।४०	असंदिग्धान्	३।२६
अष्ट	१६।५३	असंधिजः	१३।२३
अष्टौ	१।१, १०; १६।२४	असमानकारणौ	११।४७
अष्टौ (acc.)	१।६३	असमाप्ताम्	१३।३२
अष्टकः	१६।२०, ७०	असमाप्ते (loc. neut.)	१५।
अष्टकाः	१६।७५		३१; १८।५८
अष्टकौ	१६।२५, ७६	असमासः	१५।१४
अष्टपदासु	१८।५२	असमासाङ्गयोगे	१।६६
अष्टमम्	८।३६, ४१	असर्वशः	११।२१
अष्टाक्षरः १६।२३, ३८, ३९, ५२, ६९, ७०		असिद्धिविपर्ययः	११।६७
अष्टाक्षराः १६।१६, ३६, ३७, ४५, ५४, ६८, ७१		असिध्यतः (gen.)	११।६७
अष्टाक्षरे (loc.)	८।३६	असुराणाम्	१६।६
अष्टाक्षरौ	१६।२६, ५७	असौ	१।५६
अष्टाक्षरौ (acc.)	१६।५६	अस्ति	६।३३; ११।३२; etc.
अष्टाक्षरदशाक्षरौ (acc.)	१७।३७	अस्थितम्	१३।६
अष्टाक्षरप्रभृतीनि	१६।१	अस्पर्शपूर्वम्	५।१०
अष्टादशाक्षरः	१७।४४, ४५	अस्पृष्टम्	१३।११
अष्टाविंशत्यक्षरा	१६।२६	अहकारेषु (neut.)	५।५३
		आ (with abl.)	३।२०

आ (with ततः)	१११५	आदिस्वरः	४८१
आकारम् २।२४; ४।२४; १०।१०		-आदेश (statement)	६।१६
-आकारोपध	७।७	आदेशे	१६।५६
आकारोपधः	४।६५	-आद्य	११।४४
आकृतिः १६।८६, ६२; १८।४		आद्यः	१६।३६
-आक्षेप	३।१	आद्यम्	२।३३
आख्यातम् १२।१७, १६, २५		आद्यम् (acc.)	१५।१८
-आगम (appearance) ११।१०		आद्याः	१।७
आगमः (insertion) २।३१		आद्यान्	१।६३
आगमम् ११।४३		आद्ये (neut.)	७।५१
आचक्षते ३।८, १८		आद्यक्षरम्	६।३२
आचरन्ति ११।३०, ६१		आद्यान्त्यौ	१६।२७
आचरितः ११।१६		आद्युदात्तम्	१।८३
आचरितम् ११।६		आद्युदात्ताः	१२।२३
आचरितम् (acc. neut.)		आनयेत् ११।३६, ४२	
११।६३		आनुनासिक्यभयात् ११।३	
आचरेत् ३।१३; १०।६; ११।२२,		-आनुपूर्व्य २।७८; ११।१३, १५	
३२, ४४, ४५		आनुपूर्व्येण २।७	
आचारः ३।२२		आनुष्टुभः १।८३	
आचारम् ३।२३		आनुष्टुभौष्णिहम् (acc.) १।८।२०	
आचार्यः १।५१		आन्पदाः ४।६७	
आचार्यशास्त्रापरिलोपहेतवः १।६४		आपः १७।५	
-आदि १।२५, ६५, ७१; etc.		-आपत्ति (change) ६।३०	
आदिः ५।१२; ६।२७		आपद्यते १३।१	
आदिम् १२।२		आप्नोति १३।१३	
आदी ५।१३		आमन्त्रितजः १।६८	
आदौ ५।३३		-आय- १४।१	
आदितः (in the beginning)		आयामविश्रम्भाक्षेपैः ३।१	
१।१; ११।६४; १६।५६; १७।३६;		-आर्ष १।५८; ३।२३; ११।५८	
१८।४		आर्षम् १४।६६	
आदिलोपान्तलोपी १४।१४		आर्षी ११।२०, ४७	
आदिस्थानाम् १४।१८		आर्ष्याम् २।५२, ५६; ११।५६	

आर्षवत्	१६।११	इतरयोः (loc.)	११।१६
आर्ष्यनुग्रहः	११।१८	इतरयोः (gen.)	१७।३६
आर्ष्यलोपेन	११।१	इतरस्मात्	१३।३४; १४।३२
-आर्ष्यविलोप	११।५८	इतरा	२।८२; ६।४६
आर्ष्यविलोपविक्रमः	२१।५६	इतराः (acc.)	१५।२०
-आश्रय	३।२; ११।६६	इतराः	१८।४५
आश्रयात्	११।१४	इतराणि (acc.)	११।६३
-आश्रयपूर्वसिद्धि	११।६६	इतरे १।३४; १२।२१, २६;	
आसुराणि	१६।४	१६।१४	
आस्तारपङ्क्तिः	१६।५६	इतरेषाम् १।२१; १३।५; १४।६३	
आस्थापितानाम्	४।१	इतरेषु	२।११
आह १।५१; १०।१४; ११।१, २८, ३०;		इतरथा	११।४६; १३।२६
१४।४, ६; १५।१४, etc.		इति १।४६, ५२, ५६, ६०, ६६;	
आहतुः	१७।६	etc.	
आहुः १।६३; ४।१५, १७; ६।५४;		-इति	११।१०
११।११, १४; १२।१७; १३।१२,		-इतिकरण	१०।७, १२
१५, १६, etc.; १४।७, २०,		इतिकरणात्	१।५८
etc.; १६।८; १७।३, ४३,		इतिकरणेन	१।७५
५०; १८।२		इतिकरणादौ (neut.)	२।५१
इउसंधौ	१४।६०	-इतिकार	११।२५
इकारः	१३।३६	इतिकारान्तम् (acc. neut.)	११।२६
इकारयोः (gen.)	३।१३		
इकारस्य	१४।४५	इतिपूर्वेषु (neut.)	१०।१७
इकारान्तः	६।३८	इतिवर्जम्	६।१३
इकारैकारौ	१।४२	इत्यन्तैः (neut.)	२।३७
इकारोदयः	२।१६	इत्यादिषु (neut.)	४।६१;
-इङ्गयत्	१३।३०		८।२३
इङ्गयेत्	१०।१६; ११।३१	इत्युत्तरः	४।४७
-इङ्गय	५।४१; ६।२५	इत्युपधम्	२।६१
इङ्गयम्	१।१०२	इत्युपधा	११।३२
इतः	६।३५	इत्युपहितः	६।१२
इतरः	१।७७; १३।२६	इपरः	१।४

इयन्तः	१२।२६	उत्तमम् (acc.)	४।६
इव	१७।१४	उत्तमम् (acc. neut.)	
इष्टम्	१०।१५	१३।४२	
इह	१२।२६; १५।६; १७।२८	उत्तमा	१६।५०, ६०
ईकारम्	१४।४३, ४४	उत्तमाः	१२।१३
ईकारोकारोपहितः	४।६६	उत्तमान्	४।३
-ईहा	१३।१	उत्तमेन	५।४३
ईहागुणसंनिपाते	१३।१३	उत्तमेषु	४।३; ११।११, ३३
उ	६।५५; १४।७	उत्तमौ	२।२५
उकारः	१।७५; २।५६; ७।५, १७; ८।१; १३।३६	-उत्तमवर्गीय	४।३३
उकारोदयः	२।१७	उत्तरः	५।१६; १४।४७; १८।२६, ३८
उक्तः	१५।३२	उत्तरम्	१।६६, ६४; २।८; १३।३६; १७।३५
उक्तम्	१३।७	उत्तरम् (acc.)	१४।४३
उक्तम् (acc.)	१।५६	उत्तरयोः (gen.)	३।२७
उक्तम् (acc. neut.)	१।५४	उत्तरस्य	१।२३; १८।३३
उक्ताः	४।८६	उत्तरा	६।३६, ४६; १६।८३
उक्त्वा	११।३४; १५।२२	उत्तराः	१६।८८
उचिताम्	१५।३२	उत्तराणि	१।२; ४।१
उच्चाः	१२।२२	उत्तरान्	३।२५
उच्चस्वरितोदयाः	३।३४	उत्तरे	१।१०; १६।३६, ६८
उच्यते	१।३०; ३।६; ६।१, २; ११। ५८; १६।२६, ६१, ६२; १७।१३, ४१; १८।२६	उत्तरे (loc.)	४।३१, ४६, ५२, ८६; ५।१४; ६।१५, २५
उच्यन्ते	३।१	उत्तरे (loc. neut.)	५।३७; ७।१८
उत	११।३०, ६१	उत्तरेण	१८।४६
-उत्कर्ष	१७।४४	उत्तरेषाम् (neut.)	४।८१
उत्कृतिः	१६।८६, ६२	उत्तरेषु (neut.)	१।१००;
उत्क्रमेत्	११।६३	५।३६; ७।३८, ४२	
-उत्तम	१२।५, ११, १२	उत्तरौ	१६।७६
उत्तमः	६।७; १६।३३	उत्तरकारितम् (acc.)	११।४४
उत्तमम्	१।१०२; ११।७०; १७।५	-उत्तरकृत	१०।५

उत्तरपदस्य	७।७	उदात्तस्वरितोदयम्	३।१७
उत्तरोत्तरिणः	१६।२४	उदात्तस्वरितोदयम् (acc.	
उत्थितः	१८।३	neut.)	३।२१
उत्पन्नौ (acc.)	१३।१८	उदात्तादेः (gen. neut.)	७।७
उदकम्	१७।५	-उदित	१६।३१
-उदय २।१६, १७, २१, etc.		उदितम्	१७।२८
उदयः	४।५, १२	उदिताः (fem.)	१६।३१
(उदययोः loc.)	४।१५	उदीचीम्	१५।१
उदयस्य	४।६; ११।५४	उद्ग्राहाः	२।२६
उदयाः	२।३६; ६।५, ३१	उद्ग्राहाणाम्	२।३३
उदये २।३२, ६०; ४।६, ८, ११,		उद्ग्राहपदवृत्तयः	२।३०
६१; ६।२१; ८।३६; ६।६,		उद्ग्राहवत्	२।३२
११, १५		उद्यन्ति	१७।१६
उदयेषु	२।४६; ४।३, ८३	उपजगती	१६।६५
उदयादेः (gen.)	७।४	उपजायते (अन्तरा)	४।८४
उदयापायकरः	११।६६	उपदिशन्ति	१३।४६
उदयोदयाः	८।२	उपदिश्यते	१६।२५; १७।१;
-उदर्क	१५।१३		१८।२४, २६
उदात्तः	३।१; १५।५	उपदिष्टः	३।२४
उदात्तम्	३।६	उपदिष्टम्	११।६४
उदात्तम् (acc. neut.)		उपदिष्टा	७।३
३।६, ११		उपदेशार्थे	१३।४६
उदात्तात्	३।४	-उपधा (-उपधा) १।६७; २।६१, ६७;	
उदात्ततरा	३।४	३।१२; ४।२७, ३५, ६५, ७४;	
उदात्तपूर्वः	११।५७	५।१, २२, २८; ६।६, ४४; ७।७,	
उदात्तपूर्वम् (neut.)	३।१७	८; ८।१६, ४२; ६।२७, ३०; ११।४८;	
उदात्तपूर्वम् (acc. neut.)	३।७	१३।२३, ३२; १४।३३, ५४	
उदात्तपूर्वे (loc.)	११।५५	-उपधा २।६६, ६७; ५।२५;	
उदात्तपूर्वरूपेषु	३।१३	६।११, ५१; ११।३२	
उदात्तवति	३।११	उपधा	४।२६
उदात्तश्रुतिः	३।५	उपधाभिः	२।४१
उदात्तश्रुतिताम्	३।१६	उपधाम्	१३।३२; १४।५४

उपधानिभोदयाः (fem.)	२।८१	उपोत्तमात्	२।२८
उपधारयेत्	१७।४	उपोत्तमे (loc.)	१३।२५
उपधीयमानः	४।४	उमाभ्याम् (abl. neut.)	३।६
-उपनत	११।३५	उमे (neut.)	२।१५; १०।३
उपनिवृत्य	११।६०	उमे (acc. neut.)	१०।१४
उपमा	१७।१६	उमे (acc. fem.)	३।२८
उपरिष्ठाद्बृहती	१६।४६	उमौ	४।३०
उपसंगृह्य	१५।४, २२	उमौ (acc.)	१३।२
उपसंदध्यात्	१०।२	उभयम् (acc.)	१३।२
-उपसर्ग (a prefixed		उभये	१।१६
word)	१६।५६	उभयेषाम्	११।५०
उपसर्गः (a 'preposition')		उभयेषु (neut.)	१३।३८
	१२।१७, २५	उभयतः	११।३३
उपसर्गाः	१२।२०	उभयतःस्वरस्वराः (fem.)	२।८०
उपसर्गाणाम्	१२।२२	उभयथा	१५।१३
उपसर्गकारितः	११।६	उभयहेतुसंग्रहात्	११।४
उपस्थापयन्तः	१५।१६	उभयोदयम् (acc.)	५।५२
उपस्थितम्	१०।१२।; ११।२६	उरस्यौ (chest-sounds)	१।४०
उपस्थितम् (acc. neut.)		उरोबृहती	१६।४६
	१५।६	उष्णिक् (अनुष्टुब्गार्भा)	१६।३६
उपस्थिते (loc. neut.)		उष्णिक्	१६।१, २६, ३४
	११।६१	उष्णिहौ	१६।३२
-उपहित	२।३६; ६।१, etc.	उष्णिग्गार्भा	१६।२८
उपहिते (loc.)	११।५१	उष्णिहापूर्वः	१८।७
उपहितेन (neut.)	२।३८	ऊकारादौ (neut.)	२।५७
-उपाचरित	१।६२; १०।२०;	-ऊकारोपहित	४।६६
	११।३८	-ऊन	१३।३३
उपाचरितः	४।४१	-ऊना	१६।७४; १७।२
उपाचारम्	१३।३१	ऊना	१७।२
उपाधिकाः	१५।३१; १८।५८	ऊने (loc.)	८।४०
उपैति	१३।४८	ऊनेषु	१७।२२
उपोत्तमम्	१।७४; १७।३६	ऊर्ध्वम्	१५।१६, २१

ऊर्ध्वबृहती (विराट्)	१६।४७	ऊष्मान्तःस्थसौष्मचकारवर्गाः	१२।१
-ऊष्मन्	४।१५; ५।५६; ११।४६;	ऊष्मान्तःस्थाप्रत्ययम् (acc.)	१४।४०
	१३।६, ११; १४।१६	ऊष्मान्तम्	१३।२२
-ऊष्मन्-	४।१६; १४।५२	ऊष्मान्तानाम्	४।२०
ऊष्मणः (abl.)	६।६; १४।३३	-ऊष्मोदय	६।२३
ऊष्मणः (gen.)	१०।२२; ११।४१; १३।१२	ऊष्मोदयम् (acc.)	६।५४
		-ऋकार-	५।२३
ऊष्मणा	१।५२; १३।१६	ऋकारम्	१४।४५
ऊष्मणाम्	१।३६; १२।२; १४।२०	ऋकारात्	७।१
ऊष्मणि	४।३२, ३४, ३६	ऋकारे	२।३२, ६४; १३।३४
ऊष्मभिः	१२।६, ७, १३	ऋकाररेफकाराः	५।४०
ऊष्मसु	६।२०; १४।२६	ऋकारल्कारौ	१।४१
ऊष्मा	१।४१, ७६; २।११;	ऋकारवर्णा	६।४६
	५।४१; ६।६, १०, ३७; १२।१०	ऋकारादयः	१।६५
ऊष्माणः	१।१०; १२।१५	ऋक्पदेषु	१२।१६
ऊष्माणम्	४।३१, ३२; १४।३५,	ऋलु	१३।२८; १७।३६, ३६
	५२	ऋग्यजुषाम्	११।७१
ऊष्मघोषौ (acc.)	१३।१८	-ऋच्-	१७।१८
-ऊष्मपर	४।१६, ३१; ६।१०, ४७	ऋचः	१६।१६, ३१, ४४, ६३,
ऊष्मपरा	६।४८		७३, ७८; १७।३; १८।६,
ऊष्मपरैः	५।१		१४, ४५, ५३
ऊष्मप्रकृतेः (gen.)	६।३०	ऋचम्	१५।३२
-ऊष्मप्रत्यय-	६।५२	ऋचाम्	१६।१०, १३; १७।२१,
-ऊष्मभाव	४।८०; १५।१२		४६
-ऊष्मरभाव	११।३६	ऋचौ	१७।६
ऊष्मलोपः	४।२१	ऋते	१।६२; ११।७०; १८।४४
ऊष्मवद्वृत्तम्	१०।२०	ऋपरम् (acc.)	१५।१२
-ऊष्मवान्	११।२५	ऋवर्णौ	६।६
ऊष्मवान्	१२।६	ऋषीणाम्	१६।१४
ऊष्मसंघिः	४।३५	ऋषिच्छन्दः	१६।७
ऊष्मसंघिम्	१५।१२	ऋषिच्छन्दांसि	१६।१५
ऊष्मसंघिषु	११।४६	ऋषिच्छन्दांसि (acc.)	१६।८

-ञ्-	१२।१	एकाक्षरम्	११।३
-ञ्कारपर	५।२३	एकाक्षरयोः (loc. neut.)	
-ञ्कारल्कारौ	१२।२	दा५	
-लुकार	१।४१; १२।२	एकाक्षरस्य (neut.)	५।३३
लुकारः	१३।३५	एकाक्षराः	१२।२२
लुकारम्	१४।४५	एकाक्षरात् (neut.)	१६।५
एकः १३।१३; १५।२; १६।१८, ३४,		एकाक्षरे (loc. neut.)	७।१०
३८, etc.; १७।४१, ४४		एकाक्षरसमावेशे	३।३
एकम् २।३३; ३।१६; ४।५६;		एकाक्षरादौ	६।१५
१६।७; १७।२६		एकाक्षरीकृतात्	३।२३
एकम् (acc.) २।१५; १५।१८		एकाक्षरीभावान्	१७।२२
एकम् (acc. neut.) ३।२०		एकाक्षरोपधम्	८।१६
एका १५।२६, २८; १६।५०;		एकादश	१७।४५
१७।४२; १८।५८		एकादशः	१६।३३
एकाम्	१५।१	एकादशाक्षरः	१६।२८, ६७
एकेन	१८।५५	एकादशाक्षराः	१६।४२, ६६
एकद्वित्र्यधिकम्	१६।११	एकादशाक्षरैः	१६।६४
एकद्व्युनाधिका	१७।२	एकादशाक्षरौ	१६।३४
एकधा	१६।१४	एकादशिनः (gen.)	६।४२
एकपदा १७।१२, ४१, ४२		एकादशिद्वादशिनोः (gen.)	८।३६
एकपदाः (acc.) १७।४३		एकादशिद्वादशिनौ (acc.)	१७।
एकपदानि (acc.) ११।३५		३८	
एकपातिनः (acc.) १७।४३		एकाधकाः	१७।४४
एकपातिनः (gen. neut.)		एकाधिकौ	१६।४१
११।५२		एकारम्	२।१६
एकपादे १।६६		एकारात्	५।१
-एकभाविन्	८।४०	एकारेण	५।८
एकवर्णम् १०।३		एकारचकारवर्गौ	१।४२
एकवर्णम् (acc. neut.) २।६		एकाररेफ-	५।२२
एकवर्णवत् १।६७		एकारान्तम्	२।६१
एकविंशिका १६।२१		एकारौकारपरौ	२।६२
एकाक्षर-	२।५८; ६।२७	एकावमानि	१६।६

एकीभवति	२।३४; ११।३६	औकारम्	२।१६
एकीभाविनाम् (neut.)	३।१५	औष्णिहः	१८।७
एकीभावे	३।११	ककारः	४।४७; ६।२१
एकोत्कर्षेण	१७।४४	ककारम्	४।१६
एकोत्तराणि	१६।५	ककारे	४।४१
एतद्विकाराः	१७।४०	-ककारपूर्वं	५।४०
एतावान्	१३।२८	ककुप्	१६।३०, ३३; १८।२३
एति	१।५२; २।२; १६।७७	ककुप्पूर्वं	१८।१, १६
एत्य	१।५२	कखपफेषु	४।३८
एव १।६, ५२, ५७, ६०; etc.		कण्ठस्य	१३।१
एवम् ३।१३; ४।५०; ६।५, २१		-कण्ठ्य (guttural)	२।२१
एवंगताः (fem.)	१७।३	कण्ठ्यः	१।३८
एवमुपधाः	५।२८	कण्ठ्ययोः (gen.)	१४।१२
एवंप्रवादिषु (neut.)	१३।२४	कण्ठ्यस्य	१३।१२
-ऐकार	१।४२	कण्ठ्यात्	१४।३१
ऐकारम् २।१८; १४।४१, ४३		कण्ठ्ये (loc.)	१४।६२
ऐत्वे (loc.)	१४।४४	कण्ठ्यौ	२।३२, ६२
ओ	२।३३	कथम्	११।१२
-ओकार	१०।३	कपिलम्	१७।१८
ओकारः	१।६८	-कम्पित	३।३१
ओकारम् २।१७; ४।२५		करणम्	१३।८
-ओकारपर	२।६२	करणास्थानभेदे	६।२७
ओजयोः (loc.)	२।१८	-करणापकर्ष	१४।२
ओजाः	१।१७	करणावस्थया	१४।६५
ओ३म्	१५।५	कर्मणा	१३।१३
ओम् १५।११, ३२		कर्मविशेषम्	१३।४७
ओष्ठाभ्याम् (instr.)	१४।४	कल्पयतौ	१३।३५
-ओष्ठ्य (labial)	२।३१	कल्पेन	१५।१५
ओष्ठ्यः	१।४७	काकुभः	१८।१
ओष्ठ्यनिमौ (acc.)	१४।३८	काकुभान्	१८।२
ओष्ठ्यपूर्वाः (fem.)	२।३३	काकुमे (loc. neut.)	१८।६
ओष्ठ्योन्योः (gen.)	२।३१	काकुभवार्हतः	१८।१६

काचित्	१७।४२	-कृत्स्नसिद्ध	११।६६
-कारण	११।२, १७, ४७	कूपरे (loc.)	४।८५
कारणम्	११।४	कृष्णम्	१७।१४
कारणम् (acc.)	११।६	कलुप्तप्रमाणानाम् (neut.)	१७।१
कारणात्	३।२२	केवलम्	१०।१३
कारणानि (acc.)	११।५६	केवलम् (acc. neut.)	११।२८
कारणान्वयात्	११।४५	कोष्ठ्यम्	१३।१
-कारित	१०।७	कौत्सवैमदम्	८।२२
कार्यान्	१३।१४	-क्रम (duplication)	१।२६;
कार्ये (loc. neut.)	१४।४४		१४।५५; १८।३६
कालधारणा	११।३२	-क्रम-	६।११, ४४
-कालस्थान	६।३६	क्रमः	६।१
कालाव्यवायेन	२।२	क्रमे	६।४६; ११।५२
काविराट्	१६।४०	-क्रम- (the Krama text)	
काश्चित्	१७।४		१।६२
कासुचित्	१४।६०	क्रमः	१०।१; ११।१, ६८, ६९
किञ्चित्	३।६	क्रमम्	११।६५
कीर्तयेत्	११।६३	क्रमस्य	११।६३
कुर्यात्	१३।३०, ४६	क्रमात्	११।७०
कुर्युः	१५।१८	क्रमे	१०।१६; ११।४४, ५६, ६१
कुर्वते	११।६, २०	क्रमेण	११।५६, ६६
कुर्वन्ति	१।६०; १४।३८	क्रमेषु	११।२४, ५८
कृतसंहितानाम् (fem.)	६।१७	क्रमः (order)	१५।८
-कृतसंहितानाम्	४।२०	क्रमेण	१७।१३
कृता	११।१४	क्रमणम्	१४।५८
कृते (loc.)	११।२६	क्रमप्रवक्ता	११।६५
कृतिः (अनुष्टुप्)	१६।३८	क्रमयन्तः	१४।४१
कृतिः (अतिच्छन्दाः)	१६।८६, ६२	क्रमयन्ति	१४।५०
कृत्वा	१७।५०	क्रमशास्त्रम्	११।६४
कृत्स्नः	१४।६४	क्रमेत	११।३५, ६२
कृत्स्नम्	१४।६६	-क्रम्य	१८।३६
-कृत्स्ना	१४।६८	-क्रान्त- (duplicated)	६।५२

क्रामतः	६।१५	गायत्री	१६।१, १२, १६, २१, २२, २४,
क्रियते	१४।१८, ५७		२७, २८
क्रियावाचकम्	१२।२५	गायत्र्यः	१७।४
क्वचित् ११।२०, ६१; १६।७०; १८।४६		गायत्र्यः (for acc.)	१७।४
क्शातौ	६।५५	गायत्र्यौ	१८।३
क्षैप्रः	३।३४	गायत्र्यादि	१६।११
क्षैप्राः	२।२३	गायत्र्यादिः	१८।५
-क्षैप्रयुक्त	१५।६	गुणविशेषयोगात्	१३।१३
क्षैप्रवर्णान्	१७।२३	-गुणशास्त्र	१३।२१
क्षैप्रवर्णैर्कभाविनाम्	८।४०	-गुणसंनिपात	१३।१३
क्षैप्राभिनिहितेषु	३।१३	गुणागमात्	११।१०
क्षैप्राभिनिहितौ (acc.)	३।१८	गुरु (heavy)	१७।३६; १८।३७, ४१
क्षैप्रीभान्ये (loc. neut.)	७।१०	गुरुणि	१।२०
क्ष्वेच्छनम्	१४।२०	गुरौ	८।३७
खकारे	६।२१	गुरुः (a teacher)	१५।१, १४
खकारयकारौ (acc.)	६।५५	गुरुणा	१५।३२
खे (loc., ख = aperture)	१३।१	गुरुम्	१५।४
ख्यातेः (gen.)	६।२१	गुरुवृत्ति	१८।६०
ख्यातिसदृशेषु (neut.)	६।५६	गुर्वक्षरम् (acc. neut.)	१८।६०
गच्छति	११।२५, ५४, ६०	गुर्वक्षराणाम्	१८।६०
गच्छन्ति	१६।७	गोतमे	२।६३
गच्छेत्	१५।२६; १८।५८	-गौर	१७।१४
-गण्य	१५।२७; १८।५८	ग्रस्तम्	१४।८
गतस्य	६।२८	ग्रसः	१४।१२, २२
गताः (fem.)	१७।४	-घोष	१३।१८
गतिः	१८।५६	घोषम् (acc.)	१३।१५
गन्धाः	१८।५६	घोषवताम्	१३।१५; १४।१८
गम्यः	१४।६३	-घोषवत्पर	१।६७, ६७; ४।२७
गरीयः	१८।४२	घोषवत्परः	४।२४
गायत्रकाकुभः	१८।६	घोषवत्पराः	४।२
गायत्रवार्हतः	१८।५	घोषिणः	१२।६, १२
गायत्रवैराजौ (acc.)	१७।३७	घोषिणः (abl.)	६।४७; १४।३५

घोषिणा	१३।१७	चाषः	१३।५०
घोषिणाम्	१३।६, १७	चेत् २।३५, ५८; ३।६, १०, १७, २३; ४।	
ङकारः	६।१५	४७; ५।८, २५; ६।४१	
ङकारे	४।१६	चोदकः	१०।१५; ११।२७
च	१।१२, २२, २६; etc.	चोदना	१५।११, १३
चकारम्	४।११, १८	छकारः	६।३, १२
-चकारवर्ग	१।४२; ४।६; १२।१	छकारम्	४।४, १२
चकारवर्गीयोदयौ	५।१३	छकारवत्	५।५६
चतस्रः	१।६	छन्दः	१६।१०; १७।११
चतुःक्रमः	११।१६	-छन्दस्	१६।८, १५; १७।१८
चतुःशतम्	१६।६०	छन्दसः (gen.)	१७।२४; १८।४५
चतुरक्षरः	१६।३३	छन्दसाम्	१७।१, ६, ३६, ४४; १८।६२
चतुरक्षरात्	१७।१६, ४४	छन्दसि	१७।४५
चतुरशीतिः	१६।६०	छन्दांसि	१६।१; १७।१६, ४०
चतुरुत्तरम् (adv.)	१६।८; १७।१६	छन्दस्तुरीयेण	१८।४५
चतुरुत्तरौ	१६।७६	जकारलकारयोः (loc.)	४।१०
चतुर्थान्	४।५	जगती	१६।१, ७४; १८।१७, २६
चतुर्थे (loc.)	१४।२३, २५	-जगती	१८।५६
चतुर्दशः	१७।३६	जगत्यन्तम्	१६।११
चतुर्भूयः	१६।२	जगत्युत्तरः	१८।२६
चतुर्मात्रः	१५।५	जयति	१८।६२
चतुर्विंशत्यक्षरा	१६।१६	जयतेः (abl.)	१४।४४
चतुश्चत्वारिंशत्	१६।६४	-जागत (a twelve-syllabic	
चतुष्कः	१६।१८	Pada)	१६।६६; १७।३८
चतुष्पदा	१६।४५, ६४	-जागत (-belonging to	
चतुष्पदाः (acc.)	१७।५०	Jagatī)	१८।६२
चतुष्पदानाम्	१८।४७	जागतः	१८।२८
चतुष्पष्टिः	१६।८३	जागतम् (acc. neut.)	१८।६१
चत्वारः	१६।१६, ३७, ५५, ७१, ७४	जागतात्	१७।४४
चत्वारि	१।२	जागतौ	१६।२६; १८।३१
चत्वारि (acc.)	१२।१७	जात्यः	३।३४
चर्चयेयुः	१५।१६, २०	जात्यम् (acc.)	३।८

जात्यवत्	३।२६	तत्समाहारः	१६।११
जिह्वान्ताभ्याम् (instr.)	१४।२७	तत्सस्थानम् (acc.)	४।३१; १४।५२
जिह्वाप्रथनम्	१४।२१	तत्स्थानात्	४।८०
जिह्वामूलम् (acc.)	१।५१	तथा	१।२१; २।१७; etc.
जिह्वामूलनिग्रहे	१४।८	तथागतात् (neut.)	३।१०
जिह्वामूलीयाः	१।४१	तथायुक्तम्	२।३६
जीवम्	१७।५	तदनुव्रतेभ्यः (dat.)	१५।१
ज्येष्ठा	१७।४६	तदन्वयात्	११।६
ज्येतिः	१६।७०	तदर्थजम् (acc.)	११।६
ज्येतिष्मती (त्रिष्टुप्)	१६।७०	तदायापायव्यथनानि	१४।१
ञकारम्	४।६	तदूनम् (acc.)	१३।३३
ञकारे	४।१८	तद्भावम्	१।५६
टकारनकारयोः (gen.)	४।१७	तद्युक्तानाम् (neut.)	१।५८
टकारवर्ग	१।४३	तद्विपरीतम् (adv.)	१४।४६
टकारवर्गम्	५।११	तद्विशेषः	१३।८
डकारः	१।५२	तनुशिराः (उष्णिक्)	१६।३५
डकारस्य	१।५१	तमान्ताः	६।५
ळकारः	१।५२	ता (neut. = तानि)	४।१४
ढकारः	१।५२	ताराट् (cp. Uvaṭa.)	१७।५
ण्हकारताम्	१।५२	तालव्ये (loc.)	४।११; १४।४६
णत्वम् (acc.)	१३।३१	तालव्यौ	१।४२
तकारः	४।१०	तालु (acc.)	१।५१
तकारम्	४।१७	तालुस्थानः	१४।४७
तकारात्	१२।२	तावत्	१।२८
तकारे	५।३१	तावता	१३।३२
तकारवर्गः	१।४४; ५।११	तावत्यः	१८।४५
ततः १।२, ६; २।७६; ५।२; ११।		तिस्रः	१।३०
१४, १५, १६; १६।७०		तिस्रः (acc.)	१३।४६
तत्कालस्थानम्	६।३६	तु	१।१६, ३७, ४४, ५१; etc.
तत्पादः	१६।१०	तुरीयम्	१८।४५
तत्प्रयत्नम् (acc.)	१४।३५	तृचः	१५।२३; १८।५८
तत्र	२।१०; ११।१२	तृचे	१७।३०

तृचौ	१६।१६	त्रिष्टुबुत्तरो	१८।३१
तृतीयः १६।२६, ४५, ६२; १८।५४		त्रिष्टुब्जगत्यौ (acc.)	१८।५६
तृतीयम् (acc.)	१।१५	त्रिसंगमे	११।१८
तृतीयान्	४।२	त्रेधा	१६।४६
तृतीयताम्	११।२५	त्रैष्टुभः	१८।२६
तृतीयभावम्	२।१०	त्रैष्टुभम् (acc. neut.)	१८।६०
तृतीयभावे	११।४८	त्रैष्टुभजागतानि (acc.)	१८।६२
तृतीयभूतैः	४।५	त्रैष्टुभजागतौ (acc.)	१७।३८
तृप्तम्	१७।५	-व्यक्षर	५।५३
-तैरोव्यञ्जन	३।१८	व्यक्षरान्ताः	२।५५
त्रयः १।७१; ३।१; १६।१०, १४, १६, etc.		-व्यधिक	१६।११
त्रयाणाम्	२।११	व्यभिक्रमे	११।२६
त्रीणि (acc.) १३।४२; १६।७		दकारे	५।१४
त्रयोदशाक्षरौ	१६।५२	दक्षिणाय	१५।२१
त्रिः	१।३१	दक्षिणतः	१५।२
त्रिः (षट्)	१६।१३	दन्तमूलीयः	१।४४
त्रिकद्रु कीयासु	१७।४५	-दन्तमूलीयपूर्व	५।२०
त्रिक्रमकारणे	११।१७	दन्त्यान्	१४।३६
त्रिपञ्चकाः	१६।१८	दन्त्यमूर्धन्यभावः	५।६१
त्रिपदासु	१८।४६	दर्शयन्ति	१।६४
त्रिप्रकृतीनि (acc.)	१६।८	दश १।६५; १२।२३; १६।५३	
त्रिप्रभृतिषु (neut.)	११।२१	दशकः १६।२०, २७, ६७, ७६	
त्रिमात्रः १३।५०; १५।५		दशकाः	१६।५५
त्रिमात्रयोः (gen.)	३।२७	दशकौ	१६।४६
त्रिमात्रे (loc.)	१।६४	दशमम्	८।३८
त्रिवर्णाः	६।३१	दशमे (loc. neut.)	४।६४
त्रिशः १८।५०, ५१		-दशाक्षर	१७।३७
त्रिष्टुप् १६।१, ६४, ६५, ६८, ६९; १८।२३, २४, २५, २६		दशाक्षराः	१६।४२
त्रिष्टुभः (gen.)	१६।६७	दशाक्षरौ	१६।६८
त्रिष्टुबुत्तरः १८।२८		दशिनी	१७।४२
		दाशतयी	१७।४२
		दाशतयीषु	१६।८७; १७।४६

दिशम्	१५।१	द्राघिता	४।२६
दीर्घः	१।२६; २।७६; ५।६	द्राघीयसी	१।३३; ६।४८
दीर्घम् (acc.)	२।१५; ७।१	द्रुताम्	१३।४६, ४६
दीर्घम्	१८।४१	द्वयोः (gen.)	१।५२
दीर्घाः	१।१८, ७१	द्वान्निशदक्षरा	१६।३७
दीर्घाः (fem.)	२।७६	द्वादश	१६।१३
दीर्घाणि	१।२०	द्वादशकाः	१६।४७
दीर्घात्	१३।२८; १४।३०	द्वादशकादिषु	१८।५७
दीर्घे (loc.)	१४।६२	द्वादशाक्षरः	१६।२६, ४५, ७१
दीर्घेण	६।१३	द्वादशाक्षराः	१६।७०, ७४
दीर्घपराः	२।३०	द्वादशाक्षरे (loc.)	१६।४६
दीर्घपूर्वः	२।२४; १३।२२	द्वादशाक्षरौ	१६।३८, ५७, ६५
दीर्घपूर्वम् (acc.)	१३।३३	-द्वादशिन	८।३६; १७।३८
दीर्घवत्	१।४	द्वादशिनः (gen.)	८।४३; ९।२६
दीर्घोपधः	४।७४	द्वादशी	१६।४०
दुःस्पृष्टम्	१३।१०	-द्वार	१५।६
दुष्टम् (adv.)	१४।४	द्विः	६।१; १५।६
दूभावः	१०।२२	द्विःस्वरः	१५।५
दूभूतम्	५।५५	द्विक्रमम्	११।६, १४
दृश्यते	११।५६, ६१; १६।२७, ३४	द्वितीयम् (acc.)	६।५४; १५।१६
दृष्टेषु	२।५	द्वितीये (loc.)	१६।४६
दृष्टकर्मत्वात्	१०।१६	-द्वित्र्यधिक	१६।११
देवान्	१६।७७	द्विनवतिः	१६।६०
देवानाम्	१६।५	दिपञ्चाशदक्षरा	१६।८०
दैवतम्	१७।६	द्विपदा	१६।२६; १७।११, ४१; १८।१८
दैवतम् (acc.)	१७।६	द्विपदाः (acc.)	१७।५०
दैवानि	१६।३	द्विपदे	१५।२८; १८।५८
दोषाः	१४।१	द्विपदावर्धचौ (acc.)	१५।२०
दोषाणाम्	१४।६३	द्विपदाधिकः	१८।१६
दोषौ (modifications)	११।४७	द्विमात्राम्	१३।५०
द्राघयन्ति	१४।५१	-द्वियोनि(a diphthong)	११।३
द्राघितः	१।७५	द्विर्दशाक्षरा	१६।२२

द्विवचोऽन्तर्भाजः	१७१	-द्वयूना	१६४०, ७४
द्विवर्णाः	६३४	-द्वयूनाधिका	१७२
द्विशः	१८४६, ५०, ५१	द्वयूष्मसु	११४६
द्विषंघयः (fem.)	२८०	धत्ति	११८
द्विषंधौ	१५१८	धत्तिधुत्तिप्रवादौ	१०७
द्विसप्ततिः	१६८५	धर्मः	१४१, ६४
द्विस्थानता	१३३८	धर्माः	३१५
द्वूचः	१५१२४, ३०; १८५८	-धर्मवत्	३२२
द्वचौ	१८१	धातोः (abl.)	१४४४
द्वे (fem.)	१२६; १५१२५; १६३२; १७६, ४३; १८३, ५८	धातोः (gen.)	६२१
द्वे (neut.)	१२६; २३३; ३१६; ४५२; ५५६; ६१२; ७३७, ४२, ४६; ८१८	धातौ	१३३५
द्वे (acc. neut.)	१५१४	धारणम्	१४१८
द्वौ	१३६; २२५; १५२; १६१ १०, १८, २६, ३४, ३८, ५२, ६५, ७६; १७४१; १८३०	-धारणा	११३२
द्वैपदयोः (gen.)	१०३	धारयन्तः	१४५५
द्वैपदाः	८३	धुत्ति	११८
द्वैपदे	१५१०	-धुत्तिप्रवाद	१०७
द्वैपदे (loc.)	८१६	धृतिः	१६८५
द्वैपदसंहितास्वरौ	११७०	-ध्रुव (voice after a sonant Abhinidhāna)	६४५
द्वयक्षरस्य (neut.)	७७	ध्रुवम्	६३६
द्वयक्षरे (loc.)	४४२	ध्रुवम् (adv.)	११४८
द्वयक्षरेण (neut.)	५४	ध्रुवशिष्टे (loc. neut.)	६४५
द्वयक्षरताम्	१४४३	न	१७४, ६४, ६८, १००; etc.
द्वयक्षरादीनि (acc.)	१७२०	नःकारे	८१२, ३७
द्वयक्षरोपधम्	८४२	नःपरम्	५८
द्वयभिक्रमम्	११११, १२	नःपरे (neut.)	१०३
द्वय दात्तानाम् (neut.)	३२५	-नकार	४१७
		नकारः	४८, ६५, ६१५
		नकारम्	५४०
		नकारस्य	४८०; १०१२०; १५१२२
		नकुलम्	१७१४
		-नत	४३४

नतम्	१११४	नाम (noun)	१२।१७, १८, २५
नते (loc.)	४।३६	नामसु	६।५६; १६।५६
नते (neut.)	५।५८; १०।३	नामिनः	१।६५
नतेन (neut.)	११।५१	नामिपूर्वः	१।७६; ४।४१; ५।३१
नतिः	५।२, ६१; १०।२०	-नाम्युपध	१३।२३
नतिम्	११।३७	नाम्युपधः	५।१
नतिषु	१।६६	-नासिका	१३।२०
नतेः (gen.)	११।४	नासिकयोः (gen.)	१।४६
नतोपाचरितक्रमस्वरान्	१।६२	नासिकास्थानम्	६।४१
नद्धम् (adv.)	१।४।४	नासिक्यम् (acc.)	१३।३७; १।४।३२
नन्ता	१।६६	नासिक्या	६।३६
नन्तु	५।५५	नासिक्यान्	१।४७
नपुंसकम्	१३।२२	नासिक्ययमानुस्वरान्	१।४८
नमति	११।५	निःसृजन्	११।३५
नमन्ति	५।४०	-निग्रह	१।४८
नम्यते	५।२०	निचृत् (न्यङ्कु शिराः)	१६।३३
नम्यम्	१।६६	निचृत्	१७।२, १६
नयत्यर्थम् (acc.)	५।५७	नित्यम् (adv.)	१५।६
नयन्ति	१।४।४३	निदर्शनम्	१६।६३, ७३, ७८; १८।६,
नव	४।५०; १२।२२	५३	
नवकः (?)	१६।५३	निदर्शनानि	१।५२; १।४।४७; १५।१२
नवकः	१६।६७, ७६	निदर्शनाय	१।४।१; १६।३१
नवकौ	१६।४०	निन्दन्ति	१।४।६८
नवाक्षराः	१६।५१	-निन्दय	१।४।६६
नवाक्षरपदा	१६।५०	निपातः	१२।१७, २५
नष्टरूपा	१६।४१	निपाताः	१२।२१
नाकुलः	१७।४५	निपातानाम्	१२।२६
-नाद	१३।६; १।४।१८, १९	निपातनात्	१२।२६
नादः	६।३६; १३।५	-निभ	२।८१; १।४।३८, ३९
नादात्	१३।७	-निमित्त	११।५६
नादताम्	१३।१	निमित्तम्	१७।२१
नाम (ind.)	२।२०; १३।३१	-निमित्तमानिन्	११।११

-निमित्तसंशय	१११७	न्यायम्	१०१२२
निमित्तसंशयात्	१११०	न्यायैः (न्याय = a general	
नियः (abl.)	१४४४	rule)	१५३
नियच्छन्ति	३१२०	न्यासम्	३१२३
-नियत (grave)	११५५	पकारः	६१२२
नियतम्	३११७	पकारे	४४४१; १३१३०
-नियत (a kind of Sandhi)	४१३०	पकारवर्गोपहितात्	१४५३
नियतप्रश्रितौ	४१२६	पङ्क्तिः	१६११, ५४; १८१२२
नियतस्वरोदये (loc.)	११५३, ५५	पङ्क्तिषु	१५१२४; १८५८
नियन्ति	२११०	पङ्क्तेः (abl.)	१५१२५;
-नियम (specification)	१११२१		१८५८
नियमम् (depression, grave		पङ्क्तेः (gen.)	१७७
accent) ३१२२		पङ्क्त्याम्	१८४६
नियुक्तम् (adv.)	३१२१; ११४७	पङ्क्त्यन्तः	१८८
निरस्तम्	१४१२	पङ्क्त्युत्तरा (त्रिष्टुप्)	१६६८
निरस्तम् (adv.)	१४१३०	पञ्च	१८; १६१८, ४३, ५४; १७१६
निराकृतम् (acc. neut.)	१११६०	-पञ्चक	१६१८
निरासः	१४१११, २४, २६	पञ्चकाः	१६१८, ४३
निराह	११११६, २७, ६०	पञ्चदशाक्षरात् (neut.)	१६१६
निरुक्ते (loc. neut.)	१५१११	पञ्चपदा	१८५४
निर्दिष्टानाम्	१४११	-पञ्चम	११३६
निब्रु वन्	१११६२	पञ्चमः	११७६; १७१३६
निर्वाच्ये (loc. neut.)	१५१११	पञ्चमषष्ठयोः (loc.)	२५६
निर्हृंसेते	४१६०	पञ्चवर्गाः (classes of conso-	
निर्षीदेत्	१५१२	nants each consisting	
निहन्यात्	१११५६	of five)	१८
नीलम्	१७११४	पञ्चाक्षरः	१६१३६
नुदेत्	१११४३	पञ्चाक्षरान्	१७५०
न्यङ्क शिराः (निचृत्)	१६१३३	-पञ्चाल	२१८१
न्यङ्क सारिणी	१६१४६	पञ्चालानाम्	२१३३
न्यस्ततरा	३१२७	-पञ्चालपदवृत्ति	२१३३
		पञ्चाशत्	१६१७४

पटले (loc.)	४।२०; ६।१६	पदान्तान्	१।५८; २।२
पदम् १।६६; ७।१७; १०।३, १३;		पदान्तेभ्यः (abl.)	१३।२३
११।७, ६, १०, १३; १७।२७		पदान्तैः	४।५
पदम् (acc.) २।६; १५।१०, १४		-पदान्तभाज्	६।५४; ७।५
पदस्य ११।४७		पदान्तादिषु	२।५
पदानि (acc.) ४।५०; ११।६२;		पदान्तादिवत्	२।६
१५।१६		पदान्तीयः	६।१५
पदान्याम् (instr.) १०।१६;		पदान्तीयाः	६।२३
११।२४		पदामेदेन	१७।२४
पदे (loc.) २।५; ३।७, ८;		पदैकदेशाः	६।३१
४।८१; ७।१०		-पद्य	६।३६
पदेन १०।३, १६; ११।२४		पद्यम्	१।७४
पदेषु ७।६; ६।२५; १३।२२, २४		पद्याः २।१२; ५।२७; ६।१५	
पदैः २।३८; ११।७१		पद्यान्	१।६१
पदजातानि (acc.) १२।१७		पद्ये (loc.) ४।८५; ६।२५	
पदताम् ११।२५, ३३		पद्येषु	६।२५
पदपङ्क्तिः १६।१८		पद्यान्त्ये (acc. fem.) १८।३	
पदप्रकृतिः २।१		पद्यादीन्	३।२५
पदवत् १।६१		पद्यादिभाक्	५।२१
पदवृत्तयः २।२६; ४।६७		पद्यान्तः	४।६५
पदव्यवेतम् ११।१३		पयः	१७।५
पदसंहितम् (acc. neut.) ११।१		परः ३।५; ६।३६; १६।३५, ३८, ६६	
पदसंहिताविदः (gen.) ११।६६		परम् २।३५; ३।६; ६।४; १६।२;	
पदसंधिषु २।१४		१७।२६	
पदसंध्यदर्शनात् ११।१३		परम् (acc. neut.) ३।६	
पदादयः ५।६		परस्य १३।३४; १६।६५	
पदादिः ६।१२		पराः (fem.) १६।३१	
पदादिभिः २।२		पराणि ४।५६; ७।११; ८।५	
पदादिषु ४।७; ६।२३		परान् ५।१४; १४।६७	
पदादेः (gen.) ११।५४		पराम् १४।५०	
पदानुपूर्व्येण ११।१५		परासु ४।७	
पदान्तः ११।६०		परे २।३६	

परं (neut.)	१३।४१	-पर्यन्त	१७।४४
परं (loc.)	२।५६; ४।३६, ८४; ६।१६	परञ्चात्	११।३३; १८।४६
परं (loc. neut.)	७।३६	पाङ्क्तकाकुभः	१८।८
परेषाम् (neut.)	३।१६, २३	पादः	१६।३६; १७।३६
परेषु २।१८; ४।४३, ७७; ६।२६		पादस्य	६।२८, ४२
परेषु (neut.)	५।५६; ७।१५, ३५, ३७; ८।२५	पादाः	१६।१६, २४, ४५, ५३, ७१; १७।४४, ४५
परैः	३।१६; १८।४८, ४६	पादान्	१७।५०
परौ	३।२३	पादानाम्	१७।२४
परक्रमम्	१४।५५	पादेन	१८।४६, ५४
परक्रमे	१।२६; १८।३६	पादेषु	१७।२२
परक्रमस्वररेफोपधे	६।४४	पादैः	१६।२६, ३२, ६४, ६६; १७।४७
परक्रमोपधा	६।११	पादौ	१६।१८, २६, २६, ५७, ६८; १७।४१
परतः	१८।५०	पादौ (acc.)	१७।३७
परमः	१६।५३	पादज्ञानस्य	१७।२५
परमेष्ठी	१७।५	पादतः	१७।२४, ४१
परस्तात्	१५।८	पादनिचृत्	१६।२१
परावराध्याः	१५।२७; १८।५८	पादपूरणः	१२।२५
परिगृह्णीयात्	१०।७	पादवत्	१।५७
-परिग्रह	१३।५०	पादवृत्तयोः (gen.)	१।६०
परिग्रहे	३।२३; १०।२०; ११। ३२, ३६, ४५	पादवृत्ताक्षरैः	१७।२१
परिपन्नम् (acc. neut.)	४।१५	पादादिः	२।३४; ४।५६
परिपन्नम् (acc.)	१५।१२	पादादौ	२।६०, ७०; ४।५७; ७।३३; १७।२७, २८
परिपन्नापवादः	४।२३	-पादादिभाज्	२।६४
परिपन्नोपधा	५।२५	-पादान्त	७।२०
परिपादयन्ति (corrected from परिपातयन्ति)	१४।३७	पादान्ते	६।१६, ३६; १६।७७
परिलुप्यते	२।११	पादान्तौ	८।४८
परीयुः	१५।२१	पादान्तगते (loc.)	४।४४
परुच्छेपे	२।६५	-पादान्तीय	४।४५
		पारणकर्म	११।७०

पारायणम् (acc.)	१५।१	पूर्वौ (acc.)	३।३३
पारायणे (loc.)	१५।३३	-पूर्वपद	१।६५
पितुस्तोमे (loc.)	१६।५०	पूर्वपदान्ताः	६।१
पिपीलिकमध्या (उष्णिक्)	१६।३४	-पूर्वपदान्तग	१।७०
पिपीलिकमध्यमा (अनुष्टुप्)	१६।३६	पूर्वपदान्तगम् (acc.)	५।४५
पिपीलिकमध्यमा (बृहती)	१६।५२	पूर्वपदोपधः	६।२७
पिशङ्गम्	१७।१४	पूर्वपद्यः	१।८०
-पीळन	१४।३	पूर्वपद्यान्	४।५०
पीळनम्	१४।११, १७, २६	पूर्वपद्यौ	१३।३०
पुंस्प्रवादे (loc.)	४।४२	पूर्वपद्यान्तः	५।३१
पुनः	३।१२; ४।२७; १५।१५	पूर्वपद्यान्ते	४।८४
पुनर्वचने (loc.)	१०।१६	पूर्वभाक् (fem.)	१।३२
पुरउष्णिक्	१६।३०	पूर्वभाक् (neut.)	१८।३३
पुरस्तात्	१३।२३; १४।१, १८	पूर्ववत्	११।३४
पुरस्ताद्बृहती	१६।४६	पूर्वविधानम् (acc.)	११।२२, ४४
पुराप्रसिद्धेः (abl.)	११।६६	-पूर्वरूप	३।१३
पुराप्रसिद्धाश्रयपूर्वसिद्धिभिः	११।६६	पूर्वरूपाणि	२।३३
-पूरण	१२।२५	पूर्वसंस्थानम् (acc.)	१४।३०
पूर्वाम्	१६।६०	पूर्वस्वरूपम्	६।४२
पूर्वः	१।६६; ४।८०; १३।२३	पूर्वोत्तरकृतम् (acc. neut.)	१०।५
पूर्वम्	३।१०; ४।५७; १७।२६, ३४	पूर्वोत्तरस्वरसरूपताम्	६।५३
पूर्वम् (acc.)	१४।५२	पूर्व्येण	६।२
पूर्वम् (acc. neut.)	१५।१०; १८।३४	पृथक्	३।१८; १३।४५
पूर्वयोः (gen.)	३।३, २६	पृथक्त्वैः	११।६४
पूर्वस्य	१।२४	पृथक्श्रुती (or अपृथक्श्रुती)	१३।४०
पूर्वा	५।२; १६।८५	पृथिनवर्णाम्	१७।१५
पूर्वे	२।८; ४।१	पृषत्	१७।१७
पूर्वे (loc. neut.)	१३।३४	पौरुषम्	१७।११
पूर्वेषु (neut.)	४।८४	प्रकम्पन्ते	३।३४
पूर्वौ	१।७२; २।२८; ५।५७; १६।२६, ६८	प्रकर्षणे (loc.)	१४।७
		प्रकृतयः (elements)	१३।३
		-प्रकृति	१६।८

प्रकृतिः (अतिच्छन्दाः)	१६।८६, ६२	प्रतिहारः	१४।२३
प्रकृतिम् (प्रकृति = original form)	११।३६	प्रतीयात्	१।५३; २।५; ६।३०; ६।३१
प्रकृतेः (abl.)	६।३४	प्रत्नम्	१७।५
प्रकृत्या	२।३३, ५१; ५।२३; ६।३२; १०।२०; १६।२३	-प्रत्यय	४।६०; ६।५२; १४।४०
प्रकृत्युत्ते (fem.)	११।५८	प्रत्ययः	२।५६; ६।३४
प्रगाथः	१८।२८	प्रत्यये	१।८०; ४।४१; ८।१३
प्रगाथौ	१८।१	प्रत्ययेषु	४।४५
प्रगृहीतपदाः (fem.)	२।५४	प्रत्ययादेः (gen.)	१४।५६
-प्रगृह्य	१।६३	प्रत्ययार्थे	६।३४
प्रगृह्यः	१।६८	प्रत्यादानावसानयोः (loc.)	१०।५
प्रगृह्यम्	११।३६	प्रत्यादाय	१०।२, ११
प्रगृह्यस्य	१०।२०	-प्रत्याम्नाय (a statement to the contrary)	१।६१
प्रगृह्याः	१।७३; २।५१	प्रत्याम्नायुः	१५।१५
प्रचयः	३।१६	प्रत्युच्चार्य	१५।२३
प्रचयस्वरे	३।२२, २७	-प्रथन	१४।२१
प्रचयस्वरधर्मवत्	३।२२	प्रथमः	१।४१; २।५३; १२।१०; १५। १०; १६।३३
प्रचोदितः	१५।८	प्रथमम् (acc.)	१।१६; ६।५४; १५।२१
प्रजापतेः (gen.)	१६।१	प्रथमस्य	११।४८
प्रति (with acc.)	१३।७	प्रथमा	१२।७; १६।८०
प्रतिकण्डम् (an irregular formation)	१।५४	प्रथमाः	२।१०; ४।२
प्रतिजानते	१६।४६	प्रथमे (loc.)	६।२८; १०।१५; ११।२७; १६।३०, ४६
प्रतिपत्तिमेदात्	१४।६८	प्रथमैः	४।४
प्रतिपत्तुम्	१४।६४	प्रथमौ	१।१२
प्रतिमा	१७।१६	प्रथमपञ्चमौ	१।३६
प्रतिलोमाः	२।६	प्रथमभाविनः	३।१६
प्रतिलोमेषु	२।१०	प्रथमोत्तमवर्गीये (loc.)	४।३३
प्रतिवृत्ति	१३।४८	प्रदक्षिणम् (adv.)	१५।२१
प्रतिष्ठा	१७।५	प्रदर्शकः	१०।१५
प्रतिस्वम्	११।२०		

प्रदर्शनम्	११।२७	-प्रसिद्ध-	११।६६
प्रदर्शयेत्	११।२५, ३३	-प्रसिद्धि	११।६६
-प्रदेश (prescription)	११।४२	प्रसिध्यतः (gen.)	११।६७
प्रदेशशास्त्रेषु	११।६८	प्रसिध्यतः (verb)	११।७०
प्रमा	१७।१६	प्रस्तारपङ्क्तिः	१६।६०
-प्रमाण	१७।१	प्रस्वरति	१५।५
-प्रयत्न	१४।३५	प्रस्वारः	१५।५
प्रयोक्तुः (gen.)	१३।१३	प्राक् १।५८; १०।१०, १६; १३।१०	
प्रयोगार्थे	१३।४६	प्राकृतम् (acc.)	१५।१२
-प्रवक्तु	११।६५	प्राकृताः	१७।४०
प्रवचनम्	१५।३३	प्राकृतवैकृतैः	२।३४
-प्रवाद २।७४; ४।४२, ४६; ५।३०,		प्राकृतोदयाः	२।२३
५५; ६।५; १०।७; १३।२४		प्राकृतोपधः	४।३५
-प्रवाद-	५।४६	प्रागाथम्	१।८७
प्रवादाः	४।६१; ६।३५	प्राचीम्	१५।१
प्रवादिनः (acc.)	११।४०	प्राच्यपञ्चाले (loc. ?)	२।८१
प्रविग्रहेण	१५।१६	प्राच्यपञ्चालपदवृत्तयः	२।३३
प्रशस्तम्	१५।३३	प्राजापत्या	१७।६
प्रशस्ताम्	१५।१	प्राणः	१३।१
प्रश्नः	१५।२३; १८।५८	प्राणम्	१३।१६
प्रश्नम्	१५।१५, २१	प्रायः १६।६, ४५; १७।२५; १८।	
प्रश्नशः	१५।२२	४-६	
-प्रश्रित (or-प्रश्रित)	४।२६	प्रायस्या (or प्रायस्य)	१६।६५
प्रश्रिष्टः	३।३४	प्राह	१५।१०
प्रश्रिष्टम् (acc. neut.)	२।६	प्राहुः	१५।३३; १७।३६
प्रश्रिष्टम् (acc.)	३।१८	प्रैषान् (प्रैष = ritual sum-	
प्रश्रिष्टाः	२।२०	mons)	१।५७
प्रश्रिष्टात्	१३।२६	प्रोच्येते	१७।४१
प्रश्रिष्टेषु	३।१४	प्रोवाच (प्र is separated by	
प्रश्लेषः	१०।२०	one word)	११।६५
प्रश्लेषे	३।१३	प्लवते	७।५, ४१; ६।३०
-प्रश्लेषोपदेश	१।५५	प्लवन्ते	६।१

प्लुत (a lengthened vowel)	बहुक्रमम्	११।२०	
८।१;६।४	बहुक्रमे	११।२५, ३५	
प्लुतम्	बहुपादाः (fem.)	१७।४	
प्लुतैः	बहुपादानाम् (fem.)	१७।४८	
प्लुतः (a prolated vowel)	बहुमध्यगतानि (acc.)	१०।८	
१।४, ३०	बहुलम्	१६।७४	
प्लुताकारान्तम्	बह्वक्षर	५।५	
प्लुतादि	बह्वक्षरम् (acc. neut.)	१४।४३	
१०।७; ११।१०	बह्वक्षरान्त्यैः	५।१२	
प्लुतादि (acc.)	११।२५	बह्वभिधानजः	१३।२२
प्लुतादीनि	१०।३	बार्हतः	१८।१, ११
प्लुतादिप्रभृतीनि (acc.)	१०।४	बार्हताः	१८।२
प्लुतिः (prolation of a	वार्हते (loc. neut.)	१८।५	
vowel)	१।३१	बार्हतानुष्टुभः	१८।२१
प्लुतिः (lengthening of a	वार्हताः	१८।२१	
vowel)	७।२; ६।२५	बाह्यतः	१६।६२
प्लुतोपधा	२।६६	बिभेतेः (abl.)	१४।४४
प्लुतोपधान्ताः (fem.)	२।६७	बृहती	१६।१, ४५, ५३; १८।१८, २५
प्लुतोपाचरिते (neut.)	१०।२०	बृहतीपूर्वः	१८।१
प्लुतोपाचरिते (acc.)	११।३८	बृहतीमुखः	१८।११
बभ्रु	१७।१४	बृहत्यादिः	१८।२१
बर्बरता	१४।२६	ब्रह्म	१५।६
बस्व्यम् (acc.; बस्व्यं=produced	ब्रह्मणः (gen.)	१६।१२	
at the place lying im-	ब्रह्मचारी	१५।१	
mediately above the	ब्रह्मसामर्ग्यजुश्छन्दः	१७।१८	
root of the teeth)	१।४६	ब्राह्मः	१६।११
बलवत्तरम्	१७।२१	ब्राह्मी	१७।२२
बहुभिः	११।६६	ब्रुवते	११।५८, ५९
बहुभिः (neut.)	१७।४	ब्रुवन्	११।३१, ४४, ६३
बहून्	११।५७	ब्रूयात्	३।२६; १०।५, ११, १७; १४।६५
बहूनि	३।१६	भक्तिः	१७।१३
बहूनि (acc.)	११।५६	भक्त्या	१७।६; १८।५६
बह्वीः (acc.)	१३।१३	भक्तितः	१८।६२

भजेते	१८।३४	मध्यमम्	६।३३
भरद्वाजे	७।३४	मध्यमम् (acc. neut.)	१३।
भवतः	१८।१		४२
भवति २।३३; ५।२; ११।६८; १५।५;		मध्यमयोः (loc.)	१४।२४
१६।७; १८।६, ४५		मध्यमाः	१२।३
भवन्	२।३७	मध्यमाम्	१३।४६, ४६
भवन्ति २।८, ३३; १३।३; १८।४५		मध्यमे (loc.)	१६।३०, ७२
भवेत् २।३५; १०।१८; १५।६; १६।२७,		मध्यमैः	५।४२
५२; १८।४२		मनः	१८।५६
भारद्वाजी	१७।४८	मन्त्रः	१६।६
भावम्	१२।१६	मन्द्रम् (acc. neut.)	१३।४२
भुग्नम्	२।३१	मन्येत	१७।२४
भुरिक् १६।१८, २०; १७।२, १७		मर्षीका	१७।२०
भूतानि	१८।५६	महतः (abl.)	१४।४६
भूतानि (acc.)	१८।६२	महापङ्क्तिः	१६।७५
भूयांसः	१५।३	महापदपङ्क्तिः	१६।४३
भोः १५।४, ११, १३, ३२		महाप्रदेशम् (acc. neut.)	११।४२
-मकार	६।१०; १३।२५	महाबार्हतः	१८।१०
मकारः	४।६, १५	महाबृहती (त्रिष्टुप्)	१६।७१
मकारात्	६।२३	महाबृहतीमुखः	१८।१०
मकारे	६।६	महासतोबृहती	१६।७७
मकारलोपे	११।४८	महासतोबृहत्यन्तः	१८।१०
मण्डले (loc.)	४।६४	महासतोमुखा	१८।२७
मधुच्छन्दसि	१७।३१	मा	१७।१६
मध्यम्	१।५२	मात्रा (a mora)	१।२७;
मध्ये (loc.) १३।३४; १६।२२,			३।२७
२३, २७, ३४, ३६, ४६, ५२;		मात्राम्	१३।५०
१८।४७, ५२		मात्रापरिग्रहः	१३।५०
-मध्यगत	१०।८	मात्राविशेषः	१३।४८
मध्यगतानि	११।२५	मात्रासंसर्गात्	१३।४०
मध्यतः	१६।६१	मादीनाम्	१७।२०
मध्यमः	१६।२५, ६१	मिता	१६।१२

मिताक्षरे (loc. neut.)	१२।२६	-यथामात्र	१४।१०
मिश्रान्	१।५३	यथार्थम्	१५।२२
मुखम्	१५।६	यथावकाशम्	१५।३
मुखेन	१४।५	यथावत्	११।६१
मुखतः	१७।४२	यथासंहितम्	१०।६; ११।४५
मुखनासिकाभ्याम् (instr.)	१३।२०	यथासन्धि	३।१८
मुख्यम् (acc. neut.)	१५।१४	यथोक्तम्	१।७७; २।५३; ५।१, ५६
मुख्ये (loc.)	२।५६; १४।२२	यथोदयम्	६।८
मुख्ये (loc. neut.)	७।४४	यथोदयानि	८।१५
मुख्या	६।३३	यदा	२।८
मूर्धन्यौ (cerebrals)	१।४३	यदि	४।५७
-मूर्धन्यभाव	५।६१	यदृच्छोपनते (loc.)	११।३५
मृद्वग्रहेण	१५।१६	-यम (a tone)	१३।४२
मेधातिथौ	४।६०	यमः	१३।४३
-य	७।७	यमाः	१३।४४
-यकार	६।५५	-यम-(a twin)	१।४८
यकारः	१।४२; १२।१४; १३।२३	यमः	६।३२
यकारम्	१४।४१, ४७	यमम्	१४।३४, ५३
यकारात्	१४।५२	यमात्	६।३६
यकारे	७।४१; ६।१३, १५, ३०	यमान्	६।२६
यकारस्पर्शसंहितम् (acc.)	५।४७	यमेन	६।३३
यकारादि	२।३५	यमापत्तिम्	६।३०
-यजुस्	११।७१	-यमोदय	१४।५४
-यजुस्-	१७।१८	यमोपदेशः	१।५०
यजुषाम्	१६।१०, १३	यमोपदेशाः	६।२३
यतः	२।७६; १६।७०	यवमध्या (गायत्री)	१६।२७
यत्र	२।१२; ३।३४; १०।१४	यवमध्या (त्रिष्टुप्)	१६।७२
यथा	३।२४; etc.	यवमध्योत्तरः	१८।१३
यथागृहीतम्	२।७४	यान्ति	३।१६; १०।२२; १२।१
यथादिष्टम्	४।४१; ७।१	यावत्	१८।४५
यथान्तरम्	१।५६	-यावन	११।२२
यथापदम्	११।२३, ३३	युक्तः	१।७५; ११।५६

युक्तानि (acc.)	१६।८	रेफम्	१।४६; ४।२७, ३६, ६६;
युक्तेन	१४।६४		६।१७; ११।४१
युग्मौ (even)	१।१३; १६।५७	रेफात्	६।४, ४६
युग्मयोः (loc.)	२।१६	रेफे	१।६८; १४।२६
युग्मान्तस्थादन्तमूलीयपूर्वैः	५।२०	रेफेण	१२।८
युजोः (loc.; युज् = even)	१३।३६	रेफनिमित्तसंशयात्	११।७
युज्यते	११।६०	रेफपूर्वम् (acc.)	१४।४०
-योग	१।६६; ११।२५; १३।१३	रेफकार्कारपरः	५।२३
य्वकारम्	१४।४८	रेफवतः (abl.)	१४।३१
रक्तः ('coloured' or nasal)		रेफवर्जम्	४।७
	१।७५; १३।२०	-रेफसंहित	५।३१
रक्तम् (acc.)	१४।५१	रेफसंघयः	४।२७
रक्ताः (fem.)	६।१६	रेफसंधिम्	१५।१२
रक्तात्	१४।३२, ५३, ५७	रेफी	१।७६; ४।२७, ३१
रक्तैः	१४।५६	रेफोदयः	४।२८
रक्तपरात्	१४।३४	-रेफोपध	६।४४
रक्तसंहितम्	११।१०	रेफोपधाम्	६।५१
रक्तसंज्ञः	१।३६	रेफोष्मणोः (loc.)	४।१५
-रक्तसंधि	११।३४	रेफोष्माणौ	५।५६
रप्शतेः (gen.)	६।२२	-रेफोष्मभाव	४।८०; १५।१२
-रभाव	११।३६	-लकार	१।४५; ४।१०
रसाः	१८।५६	लकारः	६।२०
-राग (nasalization)	११।३६	लकारात्	६।५
-राग-	१४।१३	लकारे	४।८; १४।२७
रागः	१४।५६	लकारेण	१२।४
रिफितानि	१०।२२	लकारभावे	१३।३५
रूपम् (acc.)	१०।५; ११।६०	लकारस्पर्शैः	१२।१४
रूपाणि	१८।५६	लक्षणतः	१३।३१
रूपाणि (acc.)	१८।६२	लघु	२।३५; १७।३६; १८।३८, ४३
-रेफ-	१।४५; ५।२२, ४०	लघोः (abl.)	२।३५
रेफः	४।८६; ६।८; १२।४, ८;	लघौ	८।३६
	१३।३४	लघीयः	१८।४४

लघुवृत्ति	१८।६१	वर्गः	१।४१
लघ्वक्षरम् (acc. neut.)	१८।६१	वर्गे	१।१२
लघ्वक्षराणाम्	१८।६१	वर्गेषु	१।४।२१
लभते	११।५७, ६०	वर्गः	१६।११, ६१, ६२
लभेत	११।५३	वर्गाः	१६।१४
लुप्तवत्	१०।३	वर्गौ	१६।७६
लुप्तान्तम्	१०।३	वर्जयेत्	६।३८
लुप्यते	४।२८, ३६, ६५; ११।४७	वर्जयेयुः	१५।१३
लुम्पन्ति	१४।४०, ४३, ४८, ५०	वर्णातः	१७।१३, १८
लुशात्	२।६२	वर्णान्	१३।१४; १४।६७
लेशेन	१४।१७	वर्णानाम्	१३।३
लोपरेफोष्मभावम्	१५।१२	वर्णागुणाः	१४।१
लोपरेफोष्मभावे	४।८०	वर्णाशिखाम्	१४।६८
लोमशयम्	१४।२०	वर्णसंहिता	११।१४
लोहितम्	१७।१४	-वर्णसंहिता	११।५८
-वकार	१४।४८	वर्णात्मगुणशास्त्रम् (acc.)	१३।२१
वकारः	२।३१; १२।५; १३।२३	वर्णाभवन्	१३।१३
वकारात्	१४।५२	वर्तते	१६।६, २६
वकारे	६।११	वर्तन्ते	१७।४०
वकारादि	२।३५	वर्तयेत्	१५।१
-वक्त्र	४।३७	वर्त्म (acc.)	११।६३
वक्त्रोहायाम्	१३।१	वर्त्त्यम् (? वर्त्त्यम्; acc.; वर्त्त्यम् =	
वक्ष्यते	१७।६	produced at the place	
-वचन	१४।६०	lying immediately	
वचनः	१३।२०	above the root of the	
वचनम्	१४।१०, १५, १७, २७	teeth)	१।४६
वचनम् (acc.)	१५।१३	वर्धमाना	१६।२४
वचनात्	२।५	वर्षिष्ठाणिष्ठयोः (gen.)	१७।३६
वदते	१३।५०	वशम् (acc.)	११।५४
वदन्ति	१३।३१	-वशांगम	४।१
वशिष्ठम्	१५।६	वशांगमनि	४।१४
-वर्ग	१।८, etc.	वशे (in the Vāśa-hymns)	१७।२६

वा १५, २५; २४, ३५; ३४,	विक्रमम्	१३३०
६, १७, १६, २०, २३, २६;	-विक्रम (effort)	११५६
४३३; ६६, ६, २२, २६,	विक्रमणम् (or अविक्रमणम्)	१४१
२७, ३३; ११३३, ४५; १३११,	५८	
२, २३, ४५; १४१३, १५,	विक्रान्तः	४३५, ७८
१७, १८, २८, २६, ३५	विक्रिष्टम् (acc. neut.)	१४७
वा (न वा)	विक्रलोशः	१४२५
वाङ्मये (loc.)	-विग्रह	४३६; १५१६
वाचः (gen.)	विग्रहे	४४२; ५३२, ५६;
-वाचक		७६; ८१
वामदेवे	विघ्नकृद्भिः	५५६
वायसः	विच्छन्दाः	१७१०
वायुः	विच्छेदात्	६४७
वायुदेवता	विशेयः	१३५०
वारि	विद्यते	१७२७
वासवी	विद्यमानाम्	६५१
वासिष्ठम्	विद्यात् ३६, २४; ५२; ६१६; १६१	
विंशतिः	३२, ५६; १७२१, ३८; १८२०,	
विंशतेः (gen.)	४०, ५२, ६०, ६१	
-विकर्ष	-विधान	११२२, ४४
विकर्षेण	विधानम्	४२०
-विकार	विधानम् (acc.)	६१६
विकारः	-विपरीत	१४४६
विकारम्	विपरीतम्	१८४६
विकारशास्त्रम् (acc.)	विपरीतम् (adv.)	१४४२
विकृतम् (acc. neut.)	विपरीता (पङ्क्तिः)	१६५८
विकृतस्वरोपधे (loc.)	विपरीतान्तः	१८१५
विकृतादी	-विपर्यय	११६७
विकृतिः	विपर्ययः ६४५; ११४६; १४१	
-विक्रम (unchanged Visar-	५८, ६१	
janiya)	विपर्ययात्	११६६
६१; ११४६;	विपर्यये	१७६; २६; १६५८
१४३६		

विपर्ययेण	१४।४४	विशिष्यते	१४।६६
विपर्ययस्य	११।३०	-विशेष-	१३।१३
विप्रतिपन्नानाम् (fem.)	१७।२१	-विशेष	१३।८, ४३, ४७, ४८
विभागः	१७।२४	विशेषम्	१८।६२
विरागः	१४।१६	विशेषकृत्	१२।२५
विराजः	१७।३	विशेषसंनिपाते	१७।२६
विराजः (acc.)	१७।५०	विषमपदा	१६।५३
विराजौ (acc.)	१८।३	विषमरागता	१४।१३
विराट्	१७।५, ४२	विषये	१७।३
विराट् (गायत्री)	१६।२१	विष्टारपङ्क्तिः	१६।६२
विराट् (अनुष्टुप्)	१६।४२	विष्टारबृहती	१६।४६
विराट् (ऊर्ध्वबृहती)	१६।४७	-विसर्जनीय	१।२४
विराट् (पङ्क्तिः)	१६।५५	विसर्जनीयः	१।६७; २।२४; ४।२४
विराट्कामा	१७।२०	विसर्जनीयम्	४।७७; १४।३०, ३३
विराट्पूर्वा (त्रिष्टुप्)	१६।६८	विसर्जनीयात्	१२।१
विराट्स्थाना	१६।६७	विसर्जनीयवत्	४।७४
विराट्द्रूपा (त्रिष्टुप्)	१६।६६	विसर्जनीयानुस्वारौ	१८।३४
विलम्बिताम्	१३।४६, ४६	विस्थाने (loc.)	४।६
विलोपः	११।५५	विहन्ति	६।३५
विलोपम्	११।५६	विहारसंहारयोः (loc.)	१४।३
विवक्षन्	११।४५	विहितः	१५।८
विवक्षत्	१४।६७	विहिताः (fem.)	२।६७
विविधैः (neut.)	११।६४	वृंहणम्	११।७१
विवृते (loc. neut.)	१३।१	वृत्तौ (loc.)	६।६
विवृत्तयः	२।१३, ६७, ७६	-वृत्त- (rhythm)	१७।२१
विवृत्तिः	२।३	वृत्तम्	१७।२५
विवृत्तिम्	१५।१२	वृत्तम् (acc.)	१७।३६
विवृत्तिषु	१४।५६	वृत्तम् (nature)	१६।७४
विवृत्तेः	२।५६	-वृत्ति (mode of speech)	
विवृत्या	३।१७		१३।४८
विवृत्तिपूर्वे (loc.)	१४।६२	वृत्तिम्	१३।४६
विवृत्यभिप्रायेषु	४।६८	वृत्तीः	१३।६४

वृत्तिः (usage)	४।३८	व्यपदेशानाम्	१८।४
वृत्त्यन्तरे (loc.)	१३।४७	व्ययवत्	११।६१
वृषा	१७।५	व्यवस्यन्तः	१५।२०
वृषाकपौ	८।२६	व्यवस्यन्ति	१८।५७
वेद	१८।६२	व्यवायः	१४।५८
वेदाङ्गम्	१४।६६	व्यवायि	१०।३ ; ११।१३, १५
-वैकृत	२।३४	-व्यवेत ५।४४, ५६ ; ११।१३, १६	
वैकृतानाम्	६।१६	व्यवेतम्	१०।३ ; ११।१५
-वैमद	८।२२	व्यवेतम् (acc.)	५।४२
वैमद्याः (abl.)	१७।४२	व्यवेयात्	१७।२३
-वैराज (a ten-syllabic Pāda)		व्यस्यन्ति	१४।४६
	१७।३७	व्याख्यास्यामः	१४।१
वैराजम्	१७।१५	-व्यापत्ति	४।३८
वैराजानि (acc.)	१७।२०	व्यापत्तिः	५।२
वैराजजागतैः	१६।६६	व्यापन्नः	४।३५ ; ५।३१
वैवृत्ततैरोव्यञ्जनौ (acc.)	३।१८	-व्यायत	१४।४६
-व्यञ्जन	१८।३२, ४२, ४३	व्यासः	१४।११
व्यञ्जनम्	१।५, २२ ; २।८ ; ६।१४	व्यासपीठने	१४।३
व्यञ्जनस्य	१४।१५	-व्यूह (resolution of a	
व्यञ्जनात्	१४।४७ ; १८।४४	semi-vowel)	१८।५४
व्यञ्जनानाम्	१४।१६	व्यूहे	१६।५१
व्यञ्जनानि	१।६, २३ ; ४।१ ; १८।३३	व्यूहेन	१६।२३
व्यञ्जने (loc.)	७।१	व्यूहैः	८।४०
व्यञ्जनेन	३।१७	व्यूहयोः (gen. ; व्यूह = a group	
व्यञ्जनेषु	८।४८	or form)	१६।७७
व्यञ्जनसंगमम्	१८।४०	व्यूहेत्	१७।२२
व्यञ्जनसंनिपातः	१।३७	व्रीळने (loc.)	१४।६
व्यञ्जनोदयम्	७।३३	शकारः	१।४२ ; ४।४, १२, ८४
व्यञ्जनोदयात्	६।४६	शकारच्चकारवर्गयोः (loc.)	४।६
व्यञ्जनोपधः	७।८	शकारपरे (loc.)	४।१८
व्यतिषङ्ग-	१३।४१	शकारसकारव्यवेतम् (acc.)	५।४४
-व्यथन	१४।१	शक्यः	१४।६४

शक्वरी	१६।८१	श्यावम्	१७।१६
शतम्	७।३३; १६।६०	श्रुतः	११।६६
शब्दाः	१८।५६	श्रुतिः (sound)	६।३३
शशंस	११।६५	श्रुतेः (gen.)	६।१७
शाब्दाः	१२।१७	श्रुतीः (acc.)	१३।१३
शाश्वतिकान्	१३।१४	श्रुतेः (gen.; श्रुति = the	
-शास्त्र २।५; ११।६४, ६८; १३।२१		sacred text)	११।६६
शास्त्रात् (with अधि)	१४।६४	श्रोता	१५।२
शास्त्रैः (or शास्त्रेण)	१४।६६	श्लोकः	१६।६
शास्त्रसमाधिदर्शनात्	११।६६	श्वासः	१३।४; १४।२८
-शास्त्रापरिलोप-	१।६४	श्वासताम्	१३।१
शास्त्रापवादात्	१४।६८	श्वासनादौ	१३।६
-शास्त्रार्थ	१।५४	श्चेतम्	१७।१४
-शिच्चा	१४।६८	-षकार	५।४०
शिखी	१३।५०	षकारः	४।८५
शिष्यः	१५।१०, ३२	षकारम्	४।४१; ५।१
शिष्यस्य	१५।१३, १४	षकारटकारवर्गी	१।४३
शिष्याः	१५।४	षकारपूर्वः	५।११
शिष्याणाम्	१३।४६	षट् ८।१३; ६।३५; १३।३०; १६।१३,	
शिष्येभ्यः (dat.)	१५।१	१८, २४, ४३, ७५, ७८	
शीघ्रतरम् (acc.)	१३।१६	षट्कः	१६।१८, २२, २५, ४३, ७६
शुक्रम्	१७।५	षट्कसप्तकयोः (gen.)	१६।२३
शुद्धः	१८।३२	षट्त्रिंशत्	१६।१२
शुनःशेषे	७।४१	षट्त्रिंशदक्षरा	१६।४५
शूनम्	१४।५	षट्पञ्चाशत्	१६।८१
शेषः १।६, ४७; ३।५; १५।२६; १८।५८		षट्पदानाम्	१८।५०
शेषात्	३।२०	षट्सप्ततिः	१६।८६
शेषे	७।३३	षळक्षरः	१६।२३, २८, ३४, ३५
शौद्धाक्षराः	४।८६	षळक्षराः	१६।१६
शौद्धाक्षरसंध्यम् (acc.)	११।४३	षळुत्तरः	१६।११
शौद्धाक्षरागमः	१०।२१	षण्वतिः	१६।६०
श्यामगौरे (neut.)	१७।१४	षण्मात्रः	१५।५

षत्वम् (acc.)	१३।३१	-संशय	११।७, १०
षष्टिः	१५।३१; १६।८२; १८।५८	-संसर्ग	१३।४०
-षष्ठ	२।५६; ११।१२	संस्तारपङ्क्तिः	१६।६१
षष्ठः	१।४१	-संहार	१४।३
षष्ठम्	८।३६	संहिता	२।१; ११।१६
षष्ठादयः	१।७१	संहिताम्	११।५३
षष्ठी	१६।८६	संहितायाम्	२।३५
षोळशाक्षरः	१८।५४	संहिताकाले	८।३६
षोळशाक्षराः	१७।४५	-संहिताविद्	११।६६
षोळशाक्षरपर्यन्ताः	१७।४४	संहिते (acc. neut.)	१०।१४
-ष्वन्त	१३।२२	सकले (loc. neut.)	१४।२५
ष्वन्तम्	२।६१	सकारः	५।१
-स	५।१४, २५	सकारम्	४।४१
-सः	१३।२३	सकाररेफलकाराः	१।४५
-संयुक्त	६।२४; १५।१२	-सकारव्यवेत	५।४४
संयुक्तः	६।६	सकारोदययोः (gen.)	४।१७
संयुक्तम्	६।१४	सकारोपजनः	११।६
संयुज्यन्ते	१२।३	सकारोपनिभान्	१४।३६
संयोगः(conjunction of con-		सकृत्	६।२; ११।४५
sonants)	१।३७; १८।३८	संकृतिः	१६।८६, ६२
संयोगम्	६।३५; १८।४०	संख्या	१२।२६
संयोगस्य	५।२६	-संख्या	१८।४५
संयोगान्	१७।२३	संख्यया	१४।६३
संयोगानाम्	१४।५८	संख्यानियमेन	११।२१
संयोगे	७।३३	-संगम	११।१८, ५७; १८।४०
-संयोगादि	६।३	-संग्रह	११।४, ४७
संयोगादिः	१।२५; ६।१; १८।३५	सतोबृहती	१६।५७
संयोगादेः (abl.)	१४।३३	सतोबृहत्यन्तौ	१८।१
संयोगानुस्वारपराणि	१।२१	सत्त्वम् (acc.)	१२।१८
संवरणम्	६।१७	सत्त्वाभिधायकम्	१२।२५
संवृते (loc. neut.)	१३।१	सहक्	६।३२
संवृतेन	१५।१६	सहशैः	१७।२३

सदृशादिषु	६।२६	संध्यक्षराणि	१।२
सधातु	१२।१६	संध्यक्षराणि (acc.)	१३।३८
सन् १।५२; २।५६; ५।२१; ६।१; १५।५		संध्ययकारपूर्वः	२।५६
सतः (abl.)	२।३६	संध्यवचनम्	१४।६०
सत्सु (neut.)	११।६८	संनिगच्छतः	११।४७
सन्तम्	१४।४८	संनिपतेत्	१५।१६
सनाम	१६।७	-संनिपात १।३७; १३।१३; १७।२६	
सनामानि (acc.)	१६।७	सन्मानकरः	११।६६
संततम्	१५।१६	सपूर्वे (loc.)	११।१५
सन्ति	१७।४४	सप्त १।११; १२।२; १३।४४; १६।१,	
संदंशः	१४।११	३, ४, २४	
संदधत् २।२; ११।२४, ३३, ५६		-सप्तक	१६।२३
संदध्यात् १०।१६; १५।७		सप्तकः	१६।७६
संदष्टम् १४।६		सप्तकयोः (gen.)	१६।२२
संदष्टता १४।१३		सप्तकाः	१६।१४
संधानम् १०।१७		सप्तकौ	१६।२७
संधारणम् ६।१७		सप्तपदावसानम्	१८।५१
संधिः २।३४; ४।४१, ७८; ७।१; १०।१८		सप्तमम्	१७।१४
संधयः २।२०; ४।८६		सप्तमान्ताः	१।१७
संधिम् ११।२३, ३२		सप्तमी	१६।८६
संधिषु ११।४५		सप्तयमानि (acc.)	१३।४२
संधी ४।२६		सप्तविंशके (loc.)	१६।७७
संधीन् २।७; १३।३१		सप्ताक्षरः	१६।२८
-संधिज १३।२३		सप्ताक्षराः	१६।२१
संधिजाः २।३४		सप्ताक्षरैः	१६।३२
संधीयमानानाम् (neut.) ३।२४		सप्ती	१६।२०
संध्यः ५।४१		सप्रवादः	५।३०
संध्यम् (acc. neut.) ३।११; ११।६		-सम्	१३।२३
संध्याः ५।४०		समभ्युपेयात्	११।६६
संध्यानि (acc.) १३।३८		समयम्	११।२४
संध्येषु (neut.) १३।३६		समयाः १५।२७; १८।५८	
		समयान् १०।१६	

समवाये	१४।५६	-समासाङ्गयोग	१।६६
समस्तम्	१८।५१	-समाहार	१६।११
समस्तैः	१८।४८	समीक्ष्या	८।४०
समस्य	११।३०	समुद्दिष्टाः	१४।१
समस्यन्तः	१५।२०	समुपैति	१८।५६
समस्वरे (acc. fem.)	३।२८	संपत्	८।४०; १४।६७
समाः	१६।३७; १७।४०	-संपद्	१६।६६
समागम्य	१६।७	संपदम्	१।६०; १६।७; १७।२४
समाधिम्	११।६३	संपदि	१६।१३
-समाधिदर्शन	११।६६	संपदे	१७।२२
समानकालम्	११।१	संपद्यते	१।५२
समानकाला	६।३३	संपन्नम् (acc. neut.)	१४।६६
समानकालौ	११।४७	संपाते	१६।७७
समानपदे (loc.)	५।४०	संप्रयुक्तः	१।५२
समानवर्णासु	१४।६१	-संभव (argument)	११।६३
समानसंख्याः (fem.)	१८।४५	संमा	१७।१६
समानाक्षरम्	२।२१	सम्राट्	१७।५
समानाक्षराणि	१।१	सयम् (acc.)	१४।४३, ४४
समानाक्षरे	२।१५	सर्-	५।२४
समानाक्षरे (loc.)	२।२२	सरूपे (fem.)	१७।४१
समापयेत्	१०।२	सरेफयोः (loc.)	१४।२४
समापाद्यम् (acc. neut.)	१३।३१	सरेफौ (acc.)	१४।३८
समापाद्यानि	१३।३०	सर्वः	१।६
-समाप्त	१८।५८	सर्वम्	१८।५६-६१
-समाप्ता	१३।३२	सर्वम् (acc. neut.)	१०।६
समाप्ताः	१५।३१; १८।५८	सर्वा	१६।८७
समाप्य	१५।१५	सर्वाः (acc.)	१७।५०
समाप्तः	१५।१४	सर्वाणि	८।१५; १७।३०, ४०;
समासम् (nom. ?)	११।२५		१८।५६
समासम्	११।३१	सर्वाणि (acc.)	११।६२; १८।६२
समासान्	१०।१६	सर्वे	५।२८; १५।४, १५, १६, २२;
समासाङ्गम्	१।६४		१६।५१; १७।४०, ४५; १८।५६

सर्वेषाम्	४।६	सहस्रवस्य (neut.)	६।४५
सर्वेषु (neut.)	३।१४	सहस्रवादाः	६।५
सर्वैः (neut.)	२।३६	सहापवादिषु (neut.)	११।६८
सर्वैः	४।४	सहेति	११।१०
सर्वत्र २।५४; ४।४१, ७४; ६।१६, २७, ४३, ५०; etc.		सहेतिकाराणि (acc.)	११।२५
सर्वथा	२।३७; १२।६	सहेतिकरणानि	१०।७
सर्वदेश्यम्	६।४१	सहैकः	१६।५३
सर्वपूर्वै	५।५६	सहोदयाः (fem.)	२।५४
सर्वमात्रा	१७।२०	सहोपधः	१।६७
सर्वशः	१०।१६	-सा	१३।२३
-सर्वशः	११।२१	सांहितः	१४।१
सर्वशास्त्रार्थम्	१।५४	-साधक	११।६६
सर्वसोष्मोष्मपूर्वात्	१४।५२	साधु (adv.)	१४।६४
सर्वादिषु (neut.)	५।४४	साधुभिः	११।६६
सर्वानुदात्तः	१७।३६	साधुवत्	११।६४
सर्वोदात्तम् (acc. neut.)	१५।६	सानुस्वारः	१८।३२
सर्वोदात्तेन	१५।१६	सान्तःस्थानाम्	१४।१४
सर्वोपधः	४।२७	सान्तःस्थादौ	१४।५५
सर्षिका	१७।२०	साप्तमिकौ	१।७२
सर्वगौ (acc.)	१।५५	-सामन्-	१७।१८
सर्वर्णपूर्वस्य (neut.)	६।४५	साम्नाम्	१६।१०, १३
सव्यञ्जनः	१८।३२	सामवशः	७।१
सव्यञ्जनम्	१८।४२, ४३	सामवशाः	१।६०
सपकारम्	५।५८	सामवशान्	१३।३१
-सस्थान	४।३१; १४।३०, ५२	सारङ्गम्	१७।१४
सस्थानात्	१४।५०	सार्यकाः	१२।२६
सस्थाने (neut.)	२।१५	सार्धम्	७।३३
सस्थानेन	१३।१६	सि-	५।१३
सह	६।२; ६।२७; १६।७७	-सिद्ध	११।६६
सहकर्म्यः	१८।३६	सिद्धम् (acc.)	१३।३१
सहतौ	६।३	-सिद्धि	११।६६
		-सिद्धि-	११।६७

सिद्धिविपर्ययः	११।६७	स्थविरस्य	२।८१
-सिध्यत्	११।६७	-स्थान (duration.)	६।३६
सिध्यन्तेषु (neut.)	१३।२२	स्थानम् (acc.)	१३।७
सी-	५।१४	स्थानानि (acc.; स्थान = position or quality of	
सुभेषजे	१६।८८	speech)	१३।४२
सुवर्णम्	१७।१४	स्थाने (loc.)	१५।५
सुपिरेण (neut.)	१४।५	स्थाने (loc.; स्थान = place)	
सूक्तम्	१५।२६; १८।५८	स्थानम् (acc.; स्थान = place of articulation)	१।५१
सूक्तस्य	१५।२६; १८।५८	स्थानानि	१।४६
सूक्ते (loc.)	१५।३१; १७।३६; १८।५८	स्थाने (loc.)	१४।२५
से-	५।१४	स्थानकरणापकर्षे	१४।२
सेतिकरणम्	१०।१२	स्थानप्रश्लेषोपदेशे	१।५५
सोदयः	२।१६	-स्थानभेद	६।२७
सोपसर्गेषु (neut.)	१६।५६	स्थितम् (a word standing by itself)	१०।१३
सोष्मणः (abl.)	६।३७	स्थितम् (stationary)	१३।११
सोष्मणा	१२।६	स्थितम् (acc. neut.)	१३।१२
सोष्मणाम्	१३।१६	स्थिताः (fem.)	१७।३
-सोष्मन्-	१२।१; १४।५२	स्थितिः (settled practice)	
सोष्मसु	१३।१६	स्थितिः	२।८२
सोष्मा ६।२; १२।११; १४।५७		स्थितौ	११।२८
सोष्माणौ	१।१३	स्थितिस्थितोपस्थितयोः	११।६१
सोष्मताम्	१३।१६	(loc. neut.)	११।६१
सोष्मयमोदयः	१४।५४	-स्थितोपस्थित	११।६१
सोष्मवान्	११।२५	स्थितोपस्थितम् (acc.)	१५।१८
-सोष्मोपहित	१४।५२	स्थितोपस्थितम् (acc. neut.)	
सोष्मोष्मणाम्	१३।६; १४।१६		
-सौ	१३।२३		
सौभरी	१७।४६		
स्क-	५।६		
स्कन्वोर्ग्रीवी	१६।४६		
-स्तोम	१६।५०		

स्नु-	५।६	स्मृतिसंभवौ (acc.)	११।६३
-स्पर्श (a contact consonant)	१२।१४	स्यु-	५।६, ६
स्पर्शः	६।५	स्यात्	१०।७, १५, १७; १५।११, १३, २६; १६।६७; १८।५०, ५८
स्पर्शम्	१।१५; ६।५४	स्युः	१०।२०
स्पर्शस्य	६।३०	स्व-	५।१३
स्पर्शाः १।७; ४।१; ६।२३, २६; १२।१२		स्वम् (acc.)	४।६
स्पर्शौ	१।८०; ४।६, ३१, ३३	स्वम्	१८।४५
स्पर्शेषु	६।२६	स्वान्	४।२; ६।२६
स्पर्शैः	१२।५, १०, १२	स्वाम्	२।२१
स्पर्शाः (contacts)	१८।५६	स्वे (loc.)	६।१६
-स्पर्शपूर्व	५।१०	स्वे (loc. neut.)	२।२२
स्पर्शरेफसंघयः	४।७२	स्वेन	६।२
स्पर्शरेफसंधीन्	१४।३७	-स्वर (accent)	१।६२
स्पर्शवर्गाः	१२।३	स्वरः	३।३, १६, २४
स्पर्शवर्गे	६।२८	स्वरम्	११।५८
स्पर्शवर्गैः	५।४२	स्वराः	३।१
-स्पर्शसंहित	५।४७	स्वरान्	३।२६
स्पर्शान्तःस्थानाम्	६।१७	स्वरैः	११।७१
स्पर्शान्तःस्थाप्रत्ययौ	४।६०	स्वरौ	३।२३
स्पर्शोदयानाम् (fem.)	६।१७	स्वरौ (acc.)	११।५७
स्पर्शोष्मपरात्	६।४७	स्वरः (vowel)	१।५, ३०; ४।८०; १३।३५; १८।३२
स्पर्शोष्मसंघयः	४।७७	स्वरम्	२।१५
स्पर्शोष्मसंधीन्	१४।३७	स्वरयोः (gen.)	१।५२
स्पृष्टम्	१३।६	स्वरस्य	१८।३३
स्म-	५।७	स्वराः	१।३, ६५; २।८
स्मरन्ति	११।२१, २७, ६२; १५।१३	स्वराणाम्	१।१७, ५५; २।५६; १४।१०, ५६
स्मरेत्	३।१४	स्वरात्	१४।३०, ५०
स्मृतः	१८।३, १८, १६, २१	स्वरान्	१।६३; १४।६५
स्मृतम्	१७।१८	स्वरै	२।६०; ६।१५
स्मृता	१७।१२, ४७		
स्मृतौ	१८।३०		

स्वरेषु	२।५२;४।७०;७।३	स्वरितेन	११।५३
स्वरैः	१७।२३	-स्वरितोदय	३।१७, २१, ३४
स्वरौ	२।२५, २८	स्वरितोपधे	३।१२
स्वरौ (acc.)	१४।३८	स्वरैकदेशम्	११।५६
स्वराः (notes)	१३।४४	स्वरोदयः	२।२४; ४।६५
स्वरघोषवत्परः	१।६७; ४।२७	स्वरोदयम्	२।२१, ७१; ११।३६
स्वरघोषवत्परम्	१।६७	स्वरोदये (loc.)	५।१४
-स्वरभक्ति	१३।३२	स्वरोपधात्	१४।३३, ५४
स्वरभक्तिः १।३२; ६।३५, ३६, ४६		स्वरोपहितात्	६।४६
स्वरभक्तेः (gen.)	६।५०	स्वरोष्मपरः	६।१०
स्वरभक्त्या	१४।५८	स्वर्गम्	१८।६२
स्वरभक्तिकाला	२।४	स्वर्गद्वारम्	१५।६
-स्वररेफोपध	६।४४	स्वर्यते	३।१७
स्वरवर्जम्	२।११	स्ववशिनी	१७।५
स्वरवर्णसंहिते (fem.)	११।५८	स्वाध्यायस्य	१५।६
स्वरसंयोगजानाम्	१४।६३	स्वाध्यायगतम् (acc. neut.)	
-स्वरसरूपता	६।५३		१५।७
स्वराजः	१७।३	स्वारम् (acc.)	३।८
स्वराट्	१७।५	स्वाराः	३।३४
स्वरादेशः	१।६५	स्वारान्	३।१८
स्वरानुस्वारोपहितः	६।१	स्वृ-	५।२४
स्वरानुस्वारोष्मणाम्	१३।११	ह १६।१, ४७, ६७, ६८, ६९; १७।१६	
स्वरान्तरम्	२।३	-हकार	५।५३
स्वरान्तरे	१।२३	हकारः	४।५; १४।५७
स्वरावसानम् (acc.)	११।६०	हकारात्	१३।१०
स्वरितः	३।१, ३	हकारे	१४।२८
स्वरितम्	१।६३; ३।६	हकारसोष्मोपहितात्	१४।५२
स्वरितम् (acc. neut.)	३।७, ८, १२	हन्वोः (gen.)	१४।६
		हर्षीका	१७।२०
स्वरितम् (acc.)	३।३२	हीनताम्	१७।४
स्वरितस्य	११।५६	-हेतु	१।६४; ११।२३
स्वरितात् (neut.)	३।१६	हेतवः	१७।२५

हेतुसंग्रह	११४	ह्रस्वाम्	१३३२
हेत्वसंग्रहे	११४७	ह्रस्वे	४८४
ह्रसीयसी	१७४६	ह्रस्वदीर्घौ (acc.)	१५५
ह्रसीयान्	१३३४	ह्रस्वपूर्वः	२१७; ४२५; ६१५
ह्रस्वः	१२७; ७१	ह्रस्वादेशे	१५५
ह्रस्वम्	१८३८, ४३	ह्रस्वानुस्वारव्यतिषङ्गवत्	१३४१
ह्रस्वम् (acc.)	१४४०, ५१	ह्रस्वोदयम् (acc.)	५५१
ह्रस्वस्य	४२६	ह्रस्वोपधम् (acc.)	१३३२
ह्रस्वाः	११७		

INDEX IV

AUTHORITIES REFERRED TO IN THE COMMENTARY OF UVATA.

(The numbers in the following refer to page and line.)

अन्यस्यां शिक्षायाम्	२१, १३	कौपीतकिनाम्	४६७, १६
अपरे २००, ११; ३१६, १; ३२३, २१;		गान्धर्ववेदे	३६६, ११
३३३, १; ३४४, ११; ३६१, १६;		चतुःषष्ठ्याम्	३६, १५
३७८, ८; ३८१, ११; ३८६, १६;		चतुःषष्ठ्याम् (सप्रैषसंहितायाम्)	
४०२, १६; ४०५, ८; ४०६, १६;			३६, २०
४३१, ३; ४८१, ६		छन्दोऽनुक्रमणायाम् cp. footnote	
अष्टानां ब्राह्मणपथानाम् ३६३, १६-१७		to २७०, १५	
आचार्याः (एके)	३७८, ७	छन्दोविचितिः	४२६, १५
आथर्वणप्रातिशाख्ये	२३, ६	छन्दोविचित्यादिभिः	२२, १
आह	५१, ६	ज्योतिषामयनम्	४२६, १५
आहुः (एके)	३८६, १८	तन्त्रान्तरे	३१, २०
उक्तम्	३३, १४; ११५, १७ (?)	दाक्षिणात्याः	४३२, ३
उपाध्यायः	४८, ३	निरुक्तम्	४२६, १५
एके २००, १०; २०८, २०; ३१५,		पठन्ति (केचित्)	२७१, २
१६; ३३२, १६; ३४४, १०;		पदकारेण	३८४, १०
३७८, ७; ३८१, ११; ३६७,		पाञ्चालः (बभ्रुपुत्रो भगवान् क्रम-	
१५; ४०६, १६; ४३१, २; ४७२, ८		प्रवक्ता) ३६२, १२	
एकेषाम्	४०६, ५-६	पाञ्चालेन (भगवता)	३६६, १६
कल्पः	४२६, १४	पिङ्गल-	२२, १
केचित् ६५, ६-७; ४१८, ६; ४३३,		बह्वृचानाम्	४२, १
११; ४६६, ११; ४७५, ८; ४८४, ८		भवति चात्र (श्लोकः)	३६६, ८
केषाञ्चित् शाखिनाम्	४३५, ११	यस्तु (?) = पार्षदवृत्तिकारः)	२६, ६

यास्क-	२२, १	शास्त्रान्तरेषु	१६८, १
ये रक्तात्पूर्वमनुस्वारं कुर्वन्ति, ये		शिञ्जा	४२६, १५
(च) न कुर्वन्ति ४१८, ३-४		शिञ्जाच्छन्दोव्याकरणैः	२१, ८; २३,
योगशास्त्र-	३६५, ४	७ and १३ and १५	
रहस्ये	४६६, ३	शिञ्जायाम्	२१, ११ and १३
वृत्तौ	२३५, १	शौनकः	२३, १८
वेदाङ्गेषु (पट्सु)	४२६, १४	शौनकेन (भगवता)	३७८, १७
वैयाकरणाः	२४, ३	श्लोकः (भवति चात्र or अपि च or	
व्याकरणम्	४२६, १५	तत्र) ३६२, १५; ३६४, ३; ३६६, १८;	
व्याकरणे	२२, १०	३६७, १०; ३८२, १८; ४२३, १५	
व्याक्षिप्रभृतयः	११५, १४; ११६,	श्लोकाः (अपि चात्र) ४२६, १७;	
	१०-११	५०३, १०	
शाकलानाम् (अस्माकम्)	१११, ५	सर्वानुक्रमणायाम्	२७०, १५
शाकलैः	३४३, ६	सांख्य-	३६५, ४
शास्त्रान्तरे	३८८, १८	सामसु	३६६, ११
शाङ्खायनब्राह्मणम्	१७७, १५	सैतव- (पिङ्गलयास्कसैतवप्रभृतिभिः)	
शास्त्रान्तरे	४०५, १५		२२, १

INDEX V

PASSAGES QUOTED BY UVATA, OTHER THAN
THOSE FROM THE R̥GVEDA.

[Stanzas, quoted in full, are shown here in their Pratika-form and are marked by an asterisk. Praiṣas are indicated by (प्रै०). Individual words like चञ्चलः (११०) are not included in this Index. The figures indicate the Paṭala and Sūtra.]

अग्निष्वात्तानां पीवोपवसनानाम् (प्रै०)	उदयस्वरादिसस्थानो हकार एकेषाम्
२।७३	१४।३०
अग्नेष्वास्येन प्राशनामि	* उपरिष्ठान्मुखादग्र उर्ध्व० १३।१
* अनुप्रदानात् संसर्गात्० १३।१३	उपागत्या सोम्यासः ७।३३ (पृ० २३५)
अभि त्वं देवं सवितारमोणयोः	* उभयार्थं परार्थं वा सूत्रं० १।६८
कविक्रतुम् १७।४४	(?) उरसाधीयते १३।४२
* अभ्रमध्ये यथा विद्युद्० १४।६२	ऋचि तुनुषमक्षुतङ्कुत्रोरुष्याणाम्
अर्चामि सत्यसवं रत्नधामभि प्रियं	१।१ (पृ० २२)
मर्ति कविम् १७।४४-४५	* एकान्तलोपं कवयो वर्णयन्ति ध्रुवस्य
अवकां दन्तमूलैः १।४६	६।३६
आदितो मध्यतः पृष्ठतः १।१ (पृ० २४)	एकेऽल्पप्राणा अपरे महाप्राणाः १३।१६
आ सुरैर् (or आ सुरैर्) परावतः	एकेऽल्पप्राणा अपरे महाप्राणाः १३।१६
१६।६२	एवमिहेति च विभाषाप्राप्तं सामान्येन
* इन्द्र जुषस्व प्रवहा याहि० १६।१६	१।१ (पृ० २३)
इन्द्राग्नी छागस्य (प्रै०) १।५७	कण्ठस्थानौ हकारविसर्जनीयौ १४।३०
इयादिपूरणः १।१ (पृ० २२)	कवण्योऽकोषधावनीः (प्रै०) २।४१
* उक्त्वोदाहरणं किञ्चिद्० १४।६६	* क्रमाभिगमभिन्नानि दुर्गाणि० ११।६५
उत्सादतोऽङ्गादङ्गादवत्तानाम् (प्रै०)	क्रुष्टप्रथमद्वितीयतृतीयचतुर्थमन्द्राति-
२।४१	स्वार्थाः १३।४४

- * गायत्र्यादीनि च्छन्दांसि सोमो नूः पतिभ्यो योनि कृयन्ताने (प्रै०)
 १८६२ ४७८, ८०; १४३२
- * छन्दोज्ञानं नान्यस्तस्मात् १८६२ नूः प्रणेत्रम् (प्रै०) ११२४; ४७८;
 तच्छ्रुयारा वृणीमहे ४११, १२; १८५६ १३१२०
- तसिप्रकरण आद्यादिभ्य उपसंख्यानम् पञ्चम्यास्तसिल् १११ (पृ० २४)
 १११ (पृ० २४) * परिभाषां च संज्ञां च० ११६८
- तानश्विना सरस्वतीमिन्द्रं सुत्रामाणम् पादः १११ (पृ० २२)
 (प्रै० ?) ४७३ पुमांसं पुत्रमा वेदि १३१२४
- तृतीयचतुर्था नादानुप्रदाना घोषवन्तः पूर्वान्तसस्थानो विसर्जनीयः १४३०
 १३११६ पोतयज (प्रै०) ११०१
- ते देवाः परिश्रुतेष्वेषु लोकेषु ५१२४ * प्रगाथे पुनरादानं ११७०
- तेन नोऽद्य विश्वे देवाः २१४६ प्रथमद्वितीयाः श्वासानुप्रदाना अघोषाः
 * त्रिष्टुभो या विराट्स्थानाः १६६६ १३११६
- त्वयाग्नेऽयं सुन्वन्यजमानस्य (प्रै० ?) प्रशास्तर्यज (प्रै०) ११०२
 २१४२ प्राणभृज्जातिवयोवचनोद्गात्रादिभ्यो-
 दन्तमूलीयः १११ (पृ० २१) ऽञ् ११६०
- देवानयाड्यौ अपिप्रेयै ते होत्रे (प्रै०) प्रियधाम्नः प्रियव्रतान्महः स्वसरस्य
 ४७३ पतीनुरोः (प्रै०) ४७३
- देवो अग्निः स्विष्टकृत् १६१६२ बृहस्पतिरुक्थामदानि शंसिपत् ६१६
- द्वैपदेनाङ्गिरसः प्राञ्चुः । त्रिपदेन वाल- * ब्राह्मणेषु समेतेषु १४६६
- खिल्याः ११६६ भूमिरावपनं महत् ४१४०
- * ध्रुवकालमनिर्देश्यम् ६१३६ भषजवान् ६१११
- ध्रुवं पूर्वा (?) १६१६२ (?) मन्द्रया वाचा प्रातःसवने शंसेत् १३१४२
- नमो ब्रह्मणे नमोऽस्तवग्नये १५१३२ (?) मन्त्रेण स्वरेणाधीयते १३१४२
- नराशंसं नृशस्तं नूः प्रणेत्रम् (प्रै०) सुखनासिकावचनोऽनुनासिकः १११४
- ४७८ मृदं वस्वैः ११४६
- न वै १६१६२ मेघी (?) १६१६२
- * नादो ह्यभिनिधानेन० ६१३६ यदि ते मात्रा (?) १६१६२
- * नाभ्युरोऽथ शिरोभागं १३११ * यदि विषयगतो नान्यं० ११६६
- (?) नामाख्यातोपसर्गनिपाताः पदम् ११६६ वनस्पते रशनया नियूय पिष्टतमया
- १११४ वयुनानि विद्वान् (प्रै०) ७१६
- नि समना भूमिः ५११४

विश्वान् देवान् हवामहे	१८।५०	* सिद्धोऽयं श्रुतिश्च०	११।६६
वृषायस्वाय्या बाहुभ्याम् (प्रै०)	६।५२	* सुबहुज्ञोऽपि यो भूत्वा०	१४।६६
शमीध्वमग्निगा३उ	११।३	सुसावित्रमासाविषत् (प्रै०)	५।२७
शरः खयः	६।६	स्युर्मूर्धन्या ऋदुरपाः १।१ (पृ० २१)	
* शरद्युज्ज्वलो वितिमिरो०	११।७१	* स्वर उच्चः स्वरो नीचः०	१।२२
शुक्राः पयस्वन्तोऽमृताः (प्रै०)	२।४८	स्वरोऽक्षरम्	१।१६
षड्जं ऋषभगान्धारमध्यमपञ्चमधैवत-		* स्वर्ग्यं यशस्यमायुष्यं०	१८।६२
निषादाः स्वराः	१३।४४	स्विष्टमद्यान्यः करदिषा (प्रै०)	४।५१
सगर्भ्योऽनु सखा सयूथ्यः	२।४१	होता यक्षदग्निं समिधा सुषमिधा (प्रै०)	
सञ्ज्ञानमिन्द्रश्चाग्निश्च	१४।५४		१।५७
सतश्च योनिमसतश्च वि वः ^१	२।७६	होता यक्षदिन्द्रं हरिर्वाँ इन्द्रो धानाः	
सप्त गायत्र्यः षडुष्णिहो भवन्ति		(प्रै०)	१।५७
	१८।४५	होता होतुर्होतुरायजीयानग्ने	यान्
* सप्तमीकालनिर्दिष्टे०	६।३६	(प्रै०)	४।७३
* समान् विकीर्णाश्च तथा०	१३।१	* ह्रस्वदीर्घप्लुतान् वर्णान्०	१३।१
सर्वस्य (?)	१६।६२		

1. This is a Khila, not a Praiṣa as is wrongly stated on page 169 (Additional Notes).

THE PUNJAB ORIENTAL SERIES

			Rs.	as.	p.
1.	BARHASPATYA ARTHA SASTRA	...	2	8	0
	text, notes, trans. etc., by Dr. F. W. Thomas.				
2.	JAIMINIYA GRIHYA SUTRA	...	6	0	0
	text, comm., English trans. etc., by Dr. W. Caland-				
3.	ARYAVIDYA SUDHAKARA	...			
	of Chimana Bhatta, 2nd. ed. in press.				
4.	KAUTILYA ARTHA SASTRA	...	10	0	0
	text, notes, Nayachandrika ancient comm, Eng. Intro. of 47 pages, by Drs. Jolly & Schmidt in 2 vols.				
5.	NILAMATAPURANA	... ..	5	0	0
	ed. by Kanjilal & Zadu Ancient History of Kashmir older than Kalhana's Rajatarangini.				
6.	ATHARVANA JYOTISH	... ..	0	8	0
	ed. by Pt. Bhagavad Datta.				
7.	DATHAWAMSA	... ..	4	0	0
	or a history of tooth-relic of the Buddha-Pali text, Eng. trans, notes etc., by Dr. B. C. Law.				
8.	JAINA JATAKAS	... ..	4	8	0
	or Lord Rishabh's (the first Jina) previous births in English by Dr. Banarsi Dass Jain.				
9.	DAMAKA PRAHASANA	... ..	0	6	0
	text, Eng. trans. by Venkataram.				
10.	KANVIYA SATAPATHA BRAHMANA	...	10	0	0
	published for the first time, text, and English intro. of 120 pages, by Dr. Caland, Vol. I.				

		Rs.	as	p
11.	ANCIENT TRIBES OF INDIA .. (Kasis, Kosalas, Assakas, Magadhas and Bhojas) by Dr. B. C. Law in English with 5 plates	3	8	0
12.	PRINCIPLES OF INDIAN SILPASASTRA together with the text of Mayasastra (Architecture, sculpture and painting) in English by Prof. P. N. Bose	3	8	0
13.	ANCIENT INDIAN COLONY OF SIAM... up to date history of Siam in English by Prof. P. N. Bose with 6 plates.	3	8	0
14.	VAISNAVA PHILOSOPHY ... by Prof. G. N. Mullik in English.	8	0	0
15.	SADUKTIKARNAMRITA ... of Shridhara, ed. by MM. Pt. Ramavatar Sharma M. A. and intro. by Dr. Har Datt Sarma.	10	0	0
16.	ANCIENT INDIAN COLONIES IN THE FAR EAST, Vol. I, CHAMPA ... by Dr. R. C. Majumdar with 21 plates and 1 map.	15	0	0
17.	SILPASASTRA ... text with Eng. trans. by B. Bose.	2	8	0
18.	PRATIMA-MANA-LAKSHANA ... text & trans. by P. Bose.	4	0	0
19.	VEDANTASYAMANTAKA ... of R. Damodar, ed. by Bhattacharya.	2	8	0
20.	LAND SYSTEM IN SOUTH INDIA ... by Dr. K. M. Gupta.	10	0	0
21.	ESSENTIALS OF ADWAITISM ... or free Eng. trans. of Sureswara's Nais- karmyasiddhi by Dr. R. Dass.	5	0	0
22.	STUDIES IN PHILOSOPHY ... by Prof. Bhattacharya.	3	8	0

		Rs.	as.	p.
23.	NAISHADHA CHARITA ... .. of Sri Harsha completely translated into English for the first time with notes etc. by Principal Handiqui.	12	0	0
24.	RGVEDA-PRĀTISĀKHYA ... .. Translated into English for the first time with additional notes, several appendices and indices by Dr. Mangal Deva Shastri together with a foreword by Dr. A. B. Keith	15	0	0

BOOKS OUT OF THE SERIES

1.	CREATIVE INDIA ... .. From Mohenjo-daro to the age of Rama- krishna Vivekananda by B. K. Sarkar.	15	0	0
2.	AN IMPERIAL HISTORY OF INDIA ... .. (C. 700 B.C. to 770 A.D) with a special commentary on later Gupta period by the leading Indian historian Dr. K. P. Jayaswal M.A. An indispensable book for every lover of Ancient Indian History which settles many controversies. <i>Unique Work on Hindu History.</i>	8	0	0
3.	HISTORY OF INDIA (150 A.D. TO 350 A.D.) ... .. By the above Dr. K. P. Jayaswal. The so-called Dark Period is disclosed as a Bright Period of Hindu History	10	0	0
4.	WILD TRIBES IN INDIAN HISTORY ... .. By Dr. B.A. Saletore M.A. Hitherto un- explored chapter of Ancient Indian History.	5	0	0
5.	HARSHA ... .. By Dr. Radha Kumud Mookerji, translated into Hindi, revised edition.	1	8	0
6.	RAMAYANA IN GREATER INDIA ... .. (In Hindi) by Dr. K. N. Sitaram M.A. Fully illustrated.	2	12	0
7.	HISTORY OF HINDU MATHEMATICS ... .. A source book. Part I—Numeral Notation, and Arithmetic by Drs. Datt and Singh.	6	0	0

			Rs.	as.	p.
8.	RIVER OF KINGS ...	...	18	0	0
	or English translation of Kalhana's Rajatarangini by R. S. Pandit with a Foreword by Pt. Jawahar Lal Nehru, illustrated.				
9	R/B MM. PT. GAURISHANKAR HIRACHAND OJHA COMM. VOLUME ...	...	16	0	0
	containing 55 articles of historical value.				
10.	INDIAN ANTIQUARY-Journal of Indian Research. Back Vols. available with us. Prices on application.				
11.	HEYAPAKSHA OF YOGA ...	...	7	8	0
	By Dr. Pathak.				
12.	KAMAKALA ...	...	5	0	0
	By L. Kannoo Mall M.A. a comprehensive survey of rhetorics, erotics and music with special reference to Sex Psychology. Fully illustrated.				
13.	BUDDHA CHARITA ...	...	9	8	0
	Of Asvaghosa critically edited with Eng. translation by Johnston in 2 Vols.				
14.	PADYAVALI ...	...	5	0	0
	or an anthology of Vaisnava verses in Sanskrit compiled by Rupa Goswami critically edited by Dr. S. K. De.				
15.	KICHAKA VADHA ...	...	4	0	0
	of Nitivarman critically edited for the first time by. Dr. S. K. De. Besides above, we can supply to all parts of the world all kinds of books relating to Indian Antiquity :—				

MOTI LAL BANARSI DASS,
Oriental Publishers, Saidmitha, Lahore.